

UNIwersytet Kardynała Stefana Wyszyńskiego
W WARSZAWIE
WYDZIAŁ Społeczno-Ekonomiczny

Marek Duda

Kapitał społeczny jako czynnik rozwoju regionu:
Analiza ewaluacyjna Programów INTERREG
w województwie podkarpackim

Praca doktorska
napisana pod kierunkiem
Prof. ucz. dr. hab. Piotra Zawady
Instytut Nauk Socjologicznych
na Wydziale Społeczno-Ekonomicznym
Uniwersytetu Kardynała Stefana Wyszyńskiego w Warszawie

Warszawa 2023

Spis treści

WSTĘP.....	4
ROZDZIAŁ 1. Definiowanie i istota kapitału społecznego	9
1.1. Klasyczne ujęcie kapitału społecznego w socjologii.....	9
1.1.1 Znaczenie słowa kapitał	9
1.1.2. Kapitał społeczny	11
1.1.3. Kapitał społeczny a kapitał ludzki i kapitał fizyczny	13
1.1.4. Teoria Putnama – socjologiczny „superklej” i „socjologiczne smarowidło”.....	17
1.2. Kapitał społeczny w ujęciu ekonomicznym	18
1.2.1. Pojęcie kapitału społecznego w ujęciu ekonomicznym	18
1.2.2. Kapitał społeczny w niemieckim ordoliberalizmie	19
1.2.3. Polityka gospodarcza New Deal w latach 30. XX wieku.....	22
1.2.4. Kapitał społeczny w magisterium Kościoła katolickiego w encyklice <i>Laborem exercens</i> .	25
1.2.5. Solidarność – nowy cud nad Wisłą w <i>Etyce solidarności</i> J. Tischnera.....	27
1.2.6. Podsumowanie.....	30
1.3. Rola aktywności obywatelskiej w kreacji kapitału społecznego.....	31
1.3.1. Czym jest aktywność obywatelska i jaka jest jej rola?.....	31
1.3.2. Charakterystyka istoty kapitału społecznego w odniesieniu do obywatelskości, społeczeństwa obywatelskiego oraz jego funkcji.....	32
1.3.3. Rola stowarzyszeń w kreacji kapitału społecznego.....	36
1.3.4. Kapitał społeczny w kontekście rozwoju społeczeństwa informacyjnego	38
1.3.5. Zygmunt Bauman w <i>Etyce ponowoczesnej</i>	40
1.3.6. Kapitał społeczny a kultura polityczna.....	42
1.3.7. Podsumowanie.....	44
1.4. Rozwój regionalny jako efekt oddziaływania kapitału społecznego	45
1.4.1. Czym jest rozwój regionalny?.....	45
1.4.2. Przegląd teorii rozwoju regionalnego.....	47
1.4.3. Czynniki powodujące rozwój regionalny	49
1.4.4. Wpływ kapitału społecznego na rozwój regionalny	54
1.4.5. Podsumowanie.....	61
ROZDZIAŁ 2. Fundusze strukturalne dotyczące Europejskiej Współpracy Terytorialnej jako instrument polityki regionalnej UE.....	62
2.1. Region jako podmiot polityki regionalnej	62
2.1.1. Pojęcie regionu.....	62
2.1.2. Zróżnicowanie regionów	65

2.2. Polityka regionalna Unii Europejskiej	66
2.2.1. Pojęcie polityki regionalnej Unii Europejskiej	66
2.2.2. Zasady polityki regionalnej Unii Europejskiej	68
2.3. Dynamika rozwoju idei spójności społeczno-gospodarczej Unii Europejskiej	70
2.3.1. Historia polityki regionalnej Unii Europejskiej	70
2.3.2. Reformy polityki regionalnej Unii Europejskiej	72
2.3.3. Przyszłość polityki regionalnej Unii Europejskiej	76
2.4. Instrumenty polityki spójności wykorzystywane w latach 2007–2013 i 2014–2020	80
2.4.1. Instrumenty polityki spójności wykorzystywane w latach 2007–2013	80
2.4.2. Instrumenty polityki spójności wykorzystywane w latach 2014–2020	82
2.5. Rodzaje funduszy Unii Europejskiej	83
2.5.1. Fundusze strukturalne Unii Europejskiej	83
2.5.2. Europejska polityka spójności	85
2.6. Programy Europejskiej Współpracy Terytorialnej	86
2.6.1. Pojęcie Europejskiej Współpracy Terytorialnej	86
2.6.2. Ewolucja Europejskiej Współpracy Terytorialnej	87
2.6.3. Europejska Współpraca Terytorialna w latach 2014–2020	89
2.6.4. Różnice między trzema typami współpracy w ramach EWT 2014–2020	95
2.6.5. Zasady wdrażania programów w ramach EWT 2014–2020	97
2.6.6. Podsumowanie	100
ROZDZIAŁ 3. Kapitał społeczny województwa podkarpackiego na tle innych regionów w Polsce	104
3.1. Znaczenie kapitału ludzkiego w rozwoju regionu	104
3.1.1. Teoria kapitału ludzkiego w rozwoju regionu	104
3.2 Aktywność obywatelska	107
3.2.1. Uczestnictwo w wyborach	107
3.2.2. Uczestnictwo w działaniach organizacji społecznych	109
3.3. Zaufanie i bezpieczeństwo	115
3.3.1. Zaufanie i bezpieczeństwo w statystykach	115
3.4 Zaufanie jako element kapitału społecznego	120
3.4.1. Ogólny poziom zaufania	120
3.4.2. Zaufanie do sąsiadów i nieznajomych	121
3.4.3. Zaufanie do władz lokalnych, Policji i Kościoła rzymskokatolickiego	123
3.5 Stosunek do wiary religijnej	128
3.5.1. Stosunek do wiary religijnej – teoria i statystyka	128
3.6 Ogólne zadowolenie z życia	130
3.6.1. Ogólne zadowolenie z życia – statystyki	130

3.7. Zasięg ubóstwa i wykluczenia społecznego.....	133
3.7.1. Zasięg ubóstwa i wykluczenia społecznego – statystyki.....	133
3.8. Nierówności społeczne.....	134
3.8.1. Nierówności społeczne – teoria i statystyka.....	134
ROZDZIAŁ 4. Część empiryczna – badania własne	137
4.1. Metodologia badań	137
4.1.1. Cel i przedmiot badania.....	137
4.1.2. Problemy i hipotezy.....	141
4.1.3. Metoda, technika, narzędzia, grupa badawcza i obszar badań	147
4.1.4. Dobór próby	156
4.1.5. Opis zastosowanych testów statystycznych	156
4.1.6. Harmonogram badań	158
4.2. Realizacja badania.....	159
4.2.1. Prezentacja wyników.....	159
4.2.2. Weryfikacja hipotez.....	209
ROZDZIAŁ 5. Zakończenie	215
5.1 Podsumowanie teoretycznych rozważań na temat kapitału społecznego i jego wpływu na rozwój regionów.....	215
5.1.1 Podsumowanie rozważań	215
5.2 Podsumowanie analizy wpływu kapitału społecznego na rozwój regionów na podstawie województwa podkarpackiego.....	220
5.2.1 Konkluzje	220
BIBLIOGRAFIA	222
Aneks nr 1 – Wyniki analizy rzetelności po usunięciu pozycji	239
Aneks nr 2 – Wyniki testu U Manna Whitneya oraz Kruskalla Wallisa.....	243
Aneks nr 3 – Wzór ankiety	267

WSTĘP

Niniejsza praca doktorska poświęcona jest tematyce kapitału społecznego jako jednego z kluczowych predyktorów rozwoju regionu, a co szczególnie istotne – zawiera analizę ewaluacyjną programów INTERREG w województwie podkarpackim i tym samym stanowi próbę rozszerzenia dotychczasowego dorobku teoretyczno-metodologicznego w tym zakresie. Dorobek teoretyczny stanowiący fundament koncepcyjny pracy, ze względu na swoją obszerność i wielowątkowość, został zaprezentowany w formie syntetycznej, tak aby podkreślić znaczenie kapitału społecznego dla rozwoju społeczeństwa.

Dysertacja składa się z części teoretyczno-metodologicznej i empiryczno-ewaluacyjnej. Punktem wyjścia analizy jest określenie ram definicyjnych kapitału społecznego oraz jego istoty. Na podstawie literatury przedmiotu dokonano konceptualizacji kapitału społecznego w ujęciu socjologicznym oraz ekonomicznym, a następnie zaprezentowano rolę jaką odgrywa aktywność obywatelska w rozwoju kapitału społecznego. Pojęcie kapitału społecznego znajduje zastosowanie w różnorodnych analizach odnoszących się do różnych sfer życia społecznego. Wraz z popularyzacją koncepcji kapitału społecznego w naukach społecznych, problematyka ta stała się również przedmiotem dociekań interdyscyplinarnych socjologów, ekonomistów i politologów. W pracy został omówiony również drugi, bardziej operacyjny, element części teoretycznej pracy: aspekt rozwoju regionalnego jako efektu oddziaływania kapitału społecznego. Rozwój regionalny jest procesem wielowymiarowym, polegającym na transformacji czynników i zasobów regionalnych w dobra i usługi dla ludności. Zwiększenie oddziaływania kapitału społecznego i poprawa dobrostanu społecznego stanowią podstawę podniesienia standardu egzystencji mieszkańców regionu, bowiem wzrost ekonomiczny poziomu życia gospodarstw domowych wpływa bezpośrednio na rozwój społeczny, który jest integralną częścią rozwoju regionu. Szczególnie duże znaczenie dla rozwoju regionu mają wysokie kwalifikacje zatrudnionych oraz całościowo pojmowana infrastruktura. Badania nad związkiem kapitału ludzkiego i społecznego, powiązane z rozwojem regionalnym, mają bardzo ważny wymiar praktyczny. Odkrycie rozwojowej roli kapitału ludzkiego i społecznego otwiera, według badaczy (Fukuyama, Sztompka), nowe możliwości dla społeczności lokalnych, w tym na perspektywy

konstruowania nowych strategii rozwojowych opartych na kapitale ludzkim i społecznym.

W kolejnej części pracy dokonano przedstawienia funduszy strukturalnych dotyczących Europejskiej Współpracy Terytorialnej jako instrumentu polityki regionalnej Unii Europejskiej. Pracom nad kwestiami definicyjnymi regionu jako podmiotu polityki regionalnej oraz polityki regionalnej Unii Europejskiej towarzyszyła analiza dynamiki rozwoju idei spójności społeczno-gospodarczej Unii Europejskiej wraz z przeglądem instrumentów polityki spójności w latach 2007–2013 i 2014–2020. Rozdział drugi zawiera ponadto opis Programów Europejskiej Współpracy Terytorialnej. Należy podkreślić, iż zasadniczym celem polityki regionalnej jest podnoszenie poziomu rozwoju obszarów słabiej rozwiniętych, zwłaszcza o naturalnie niekorzystnym położeniu geograficznym, takich jak: obszary oddalone, górzyste, słabo zaludnione. W praktyce udzielanie pomocy finansowej regionom najuboższym powinno służyć trwałej przebudowie ich struktury gospodarczej, tak aby powstały warunki dla ich samodzielnego wzrostu.

Konsekwentnie, w trzecim rozdziale dokonano porównania kapitału społecznego w województwie podkarpackim w zestawieniu z innymi regionami Polski. W tym celu zinterpretowano znaczenie kapitału ludzkiego w rozwoju regionu, ukazano stopień aktywności obywatelskiej ze szczególnym uwzględnieniem uczestnictwa w wyborach oraz w działaniach organizacji społecznych. Przywołane zostały statystyki dotyczące zaufania i bezpieczeństwa, a zaufanie zostało przedstawione jako element kapitału społecznego. Kolejno zdefiniowano i zarysowano za pomocą wskaźników statystycznych: stosunek do wiary, ogólne zadowolenie z życia, zasięg ubóstwa wraz z wykluczeniem społecznym oraz nierówności społeczne.

Część konceptualizacyjna poprzedziła część empiryczną pracy. Operacjonalizując badanie własne, przedstawiono problem badawczy, będący emanacją analiz teoretycznych, przedstawiono metody gromadzenia danych i wyniki badań oraz interpretację danych. Do badania wybrana została metoda ilościowa. Respondent na poszczególne pytania zawarte w postaci kafeterii, itemów i skal odpowiadał elektronicznie (badanie CAWI) lub w przypadku braku responsu telefonicznie (badanie CATI). Ogółem zbadano n=118 respondentów. Zrealizowano badanie pełne, obejmujące wszystkie jednostki spełniające koniunkcję cech, czyli beneficjentów projektów realizowanych w ramach Programu

INTERREG w województwie podkarpackim. Logika badania pełnego, a nie bazującego na losowej, reprezentacyjnej próbie, jest wynikiem możliwości dotarcia do kwalifikowanej populacji, co w badaniach ewaluacyjnych jest nader częste, natomiast w badaniach *sensu stricto* socjologicznych unikalne. Kompletność badania wyrugowała z procesu analizy konieczność stosowania wag analitycznych, a tym bardziej statystycznych technik imputacji danych.

Podstawowym problemem badawczym pracy jest zastosowanie pojęcia kapitału społecznego do wyjaśnienia znaczenia programów INTERREG na rozwój regionalny na przykładzie województwa podkarpackiego.

Problemy szczegółowe, jakie towarzyszyły prowadzonym analizom, zaprezentowano poniżej:

1. Szczegółowe przedstawienie koncepcji kapitału społecznego.
2. Wyjaśnienie czy dla realizacji programów INTERREG kapitał społeczny jest istotny i czy ich realizacja sprzyja generowaniu kapitału społecznego.
3. Sprecyzowanie celów, instrumentów i znaczenia polityki regionalnej UE, Europejskiej Współpracy Terytorialnej i programów INTERREG.
4. Analiza modelu gromadzenia, upowszechnienia i transferu dobrych praktyk wypracowanych w danym obszarze polityki regionalnej „z” i „do” poszczególnych regionów UE w ramach programów INTERREG.
5. Określenie dotychczasowych efektów wdrażania programów INTERREG w województwie podkarpackim.
6. Rola kapitału społecznego w rozwoju regionów.
7. Ocena zależności między rezultatami wdrażanych projektów w ramach programów INTERREG a kapitałem społecznym w województwie podkarpackim.
8. Ocena roli zaplecza instytucjonalnego regionu w aktywności w programach INTERREG przyczyniających się do umiędzynarodowienia regionów.
9. Rola programów INTERREG w zakresie wzrostu współpracy ponadnarodowej regionów.

Na potrzeby procesu badawczego postawiono następującą hipotezę: *realizacja programów INTERREG ma istotne znaczenie na wzrost kapitału społecznego oraz generuje*

kapitał społeczny. Ponadto sformułowano następujące pytania badawcze, na które poszukiwano odpowiedzi:

1. W jaki sposób w opinii przedstawicieli NGO oraz administracji publicznej korzystanie przez region UE z funduszy EWT sprzyja rozwojowi i umiędzynarodowieniu regionów?
2. Jak w opinii przedstawicieli NGO oraz administracji publicznej kapitał społeczny traktowany jako rodzaj zasobu ekonomicznego, indywidualnego bądź kolektywnego, może być wykorzystany dla dobra jednostek lub całej zbiorowości?
3. W jaki sposób w opinii przedstawicieli NGO oraz administracji publicznej można zastosować pojęcie kapitału społecznego do wyjaśnienia wpływu na rozwój regionalny?
4. Jak bardzo w opinii przedstawicieli NGO oraz administracji publicznej dla realizacji programów INTERREG kapitał społeczny jest istotny i czy ich realizacja sprzyja generowaniu kapitału społecznego?
5. W jaki sposób w opinii przedstawicieli NGO oraz administracji publicznej współpraca międzyregionalna jest środkiem stymulującym rozwój kapitału społecznego i tym samym regionów poprzez uczenie się z doświadczeń innych (najlepsze praktyki – działania optymalne)?
6. W jaki sposób w opinii przedstawicieli NGO oraz administracji publicznej jakość kapitału społecznego regionów wpływa na aktywności w programach INTERREG?
7. Jak znacznie programów INTERREG na Podkarpaciu oraz ocena ich działania zróżnicowane są ze względu na rodzaju instytucji, miejsce jej zarejestrowania, liczbę zatrudnionych oraz tematykę projektu?

Proces badawczy obejmował badania analityczno-syntetyczne, w tym studia literatury przedmiotu z uwzględnieniem wyników najnowszych badań prowadzonych w obszarze zainteresowań oraz badanie empiryczne polegające na zgromadzeniu i statystycznej analizie danych ilościowych. W trakcie procesu badawczego przeprowadzono analizę danych zastanych, analizę aktów prawnych, przegląd literatury przedmiotu, a także dokonano analizę wtórną danych statystycznych.

Motywy podjęcia tematu pracy były racje subiektywne związane z zainteresowaniami autora pracy od wielu lat zajmującego się zawodowo programami INTERREG i realizacją projektów wywierających wpływ na rozwój regionów, w tym województwa podkarpackiego. Realizacja celu głównego prowadzona była w oparciu o pogłębioną analizę literatury, analizę źródeł wtórnych, a nade wszystko w oparciu o badania własne. Niniejsza dysertacja stanowi nie tylko próbę wypełnienia przestrzeni poznawczej dla nauk socjologicznych, lecz także w warstwie pragmatycznej może stanowić istotne źródło informacji dla regionów zainteresowanych realizacją projektów w ramach Programów INTERREG.

ROZDZIAŁ 1. Definiowanie i istota kapitału społecznego

1.1. Klasyczne ujęcie kapitału społecznego w socjologii

1.1.1 Znaczenie słowa kapitał

Pochodzenie słowa „kapitał” wywodzi się z łacińskiego *caput*, co oznacza „głowę” lub „kierownika”. Termin ten pierwotnie używano w celu określenia wyrażen dotyczących kwoty pożyczonych pieniędzy czy sumy pieniędzy będących długiem lub jako środki pieniężne potrzebne do założenia działalności gospodarczej. W angielskiej literaturze słowo *capital*, po raz pierwszy zostało użyte w XVI wieku w podręczniku uczącym tego, jak prowadzić księgi handlowe przez ówczesnych kupców¹.

Przełomem w definiowaniu kapitału okazały się poglądy szkockiego filozofa i ekonomisty Adama Smitha. Połączył on dwie koncepcje: rzeczową i pieniężną, ustanawiając pojęcie kapitału. Cały kapitał utożsamia on z kapitałem produkcyjnym, natomiast jego wzrost jest dla niego najważniejszym środkiem zwiększania dobrobytu. Analizując zaś bogactwo w ustalonym okresie, pojęcie kapitału ujmuje w sensie strumienia, czy też „krążącego funduszu”. Wyróżnia on zarówno kapitał stały i obrotowy, jak również społeczny i indywidualny oraz po raz pierwszy wlicza kapitał jako trzeci czynnik produkcji².

Według przedstawicieli szkoły klasycznej kapitał jest narzędziem produktywności. Utożsamia się go z bogactwem, zdolnością wybranego przedmiotu do zaspokajania potrzeb ludzi. Tworzy wartość i zdolność, która jest przyczyną powstawania dochodu z kapitału.

Z punktu widzenia psychologii kapitał określa się jako pieniężną wartość części majątku, której użytki są przeznaczone dla celów pozyskiwania dóbr. Natomiast neoklasyczna teoria zakładała, że kapitał to ogół dóbr potrzebnych do utrzymania pracowników wszelkiego rodzaju w czasie ich pracy. Utożsamiane jest to z bieżącymi środkami utrzymania. Z kolei niemiecki filozof, ekonomista i socjolog Karol Marks, określa kapitał jako zasób środków umożliwiających uzyskanie dochodu bez pracy, czyli renty. Dochód może występować jedynie w postaci wartościowej, dlatego kapitał jest wartością tworzącą nadwartość³.

¹ K. Marchewka, *Główne nurty w teorii kapitału*, „Ruch Prawniczy, Ekonomiczny i Socjologiczny” 2000, nr 3, s. 105–106.

² *Ibidem*, s. 107.

³ *Ibidem*, s. 117–120.

Kapitał pełni następujące funkcje:

- finansową – jest źródłem finansowania przedsiębiorstw;
- dochodową – pomnażanie kapitału jest celem przedsiębiorstwa i źródłem korzyści finansowych ich właścicieli;
- kreatywną – zainwestowanie kapitału własnego jest warunkiem kreowania biznesu;
- kosztową – jest generatorem kosztów przedsiębiorstwa (koszt kapitału własnego i obcego);
- strategiczną – odpowiedni dobór kapitałów stanowi podstawę do określenia strategii finansowej przedsiębiorstwa;
- rozwojową – pozyskiwanie i pomnażanie kapitału jest podstawą rozwoju przedsiębiorstwa;
- roboczą – jest podstawą prowadzenia działalności gospodarczej przez przedsiębiorstwo;
- gwarancyjną – zabezpieczenie spłaty zobowiązań przedsiębiorstwa;
- kontrolną – jest gwarancją efektywnego działania przedsiębiorstwa⁴.

Kapitał w przedsiębiorstwie klasyfikuje się według różnych kryteriów. Ze względu na źródło pochodzenia wyodrębnia się:

- kapitał wewnętrzny (finansowanie wewnętrzne występuje w przedsiębiorstwie, poprzez środki pozyskiwane z przekształceń majątkowych jak np. odpisy amortyzacyjne, sprzedaż majątku oraz przez gromadzenie kapitału, który pochodzi z przychodów ze sprzedaży wytworzonych dóbr i usług);
- kapitał zewnętrzny (pochodzący od innych podmiotów, które odstępują przedsiębiorstwu kapitał rzeczowy lub nadwyżki środków finansowych na czas określony lub nieokreślony. Dzieli się na finansowanie własne i obce).

Ze względu na czas finansowania wyróżnia się:

- kapitał krótkookresowy – okres zwrotu do roku;
- kapitał długookresowy – okres zwrotu ponad rok.

Biorąc pod uwagę kryterium finansowania kapitał dzieli się na:

- gwarantujący finansowanie pierwotne (występuje w chwili utworzenia nowego podmiotu gospodarczego);

⁴ Zob. K. Janasz, W. Janasz, J. Wiśniewska, *Zarządzanie kapitałem w przedsiębiorstwie*, Difin, Warszawa 2007, s. 301–307.

- przeznaczony na finansowanie bieżącej działalności (umożliwia ciągłe funkcjonowanie przedsiębiorstwa);
- przeznaczony na rozwój przedsiębiorstwa (rozszerzenie działalności i finansowanie nowych inwestycji)⁵.

1.1.2. Kapitał społeczny

W Polsce pojęcie kapitału społecznego spopularyzowali swoimi książkami dwaj amerykańscy autorzy: Robert Putnam – *Demokracja w działaniu* i Francis Fukuyama – *Zaufanie: Kapitał społeczny, a droga do dobrobytu*. R. Putnam, definiując kapitał społeczny mówi, że „odnosi się do takich cech organizacji społeczeństwa, jak zaufanie, normy i powiązania, które mogą zwiększyć sprawność społeczeństwa, ułatwiając skoordynowane działania”⁶. Natomiast F. Fukuyama stwierdza: „Kapitał społeczny jest zdolnością wynikającą z rozpowszechnienia zaufania w obrębie społeczeństwa lub jego części. Kapitał ten może być cechą najmniejszej i najbardziej podstawowej grupy społecznej, jaką jest rodzina; można go także rozpatrywać w skali całego narodu lub w obrębie wszystkich grup pośrednich. Kapitał społeczny różni się od innych form kapitału ludzkiego tym, że jest tworzony i przekazywany za pośrednictwem mechanizmów kulturowych: religii, tradycji, historycznego nawyku”⁷. W dalszej części F. Fukuyama dodaje, że „najbardziej efektywne organizacje tworzone są w obrębie społeczności wyznających te same normy etyczne. W takich społecznościach nie zachodzi konieczność rozwijania złożonych systemów umów i regulacji prawnych, ponieważ moralny consensus daje członkom społeczności podstawę do wzajemnego zaufania”⁸.

Według amerykańskiego socjologa i politologa Roberta D. Putnama bardzo istotną cechą kapitału społecznego jest zaufanie i wspólne wartości, które posiadają członkowie danej społeczności. Te determinanty nie są jednak wystarczające do powstawania kapitału społecznego. Na poziom rozwoju kapitału społecznego wpływają oddolne przejawy samoorganizowania się ludzi a także zaangażowanie obywatelskie. Kapitał społeczny jest dobrem wspólnym, publicznym. Putnam podkreśla jednak, że „dobrze powiązana jednostka w słabo powiązonym społeczeństwie nie jest tak produktywna, jak dobrze powiązana

⁵ *Ibidem*.

⁶ R. Putnam, *Demokracja w działaniu*, Społeczny Instytut Wydawniczy Znak, Kraków 1995, s. 258.

⁷ F. Fukuyama, *Zaufanie: Kapitał społeczny, a droga do dobrobytu*, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 1997, s. 39.

⁸ *Ibidem*, s. 39.

jednostka w dobrze powiązonym społeczeństwie. A nawet słabo powiązana jednostka może czerpać korzyści ze skutków ubocznych życia w dobrze powiązonym społeczeństwie”⁹. Stąd wniosek, iż kapitał społeczny może być jednocześnie dobrem prywatnym i dobrem publicznym. Putnam traktuje altruizm jako ważny czynnik wpływający na rozwój kapitału społecznego, a osoby, które działają w stowarzyszeniach, fundacjach, zbiorowościach są bardziej skłonne do poświęcenia swoich zasobów na rzecz innych, niż jednostki żyjące w społecznej izolacji¹⁰.

Z kolei według amerykańskiego socjologa Jamesa Colemana kapitał społeczny jest głównie atrybutem małych grup, w których nawiązywane są bardzo silne relacje. Ludzie łączą się w grupy, aby zrealizować własne cele, a przy okazji, w miarę tworzenia się w małych społecznościach więzów i powiązań międzyludzkich, pojawia się dodatkowa korzyść, którą jest kapitał społeczny. Staje się on zasobem dostępnym dla wszystkich i nawet nowi członkowie grupy, mogą z niego również czerpać korzyści. Wynika z tego, iż kapitał społeczny nie jest tworzony przez ludzi świadomie, ale jest skutkiem powstania w małych społecznościach bliskich więzi, nawiązanych poprzez posiadanie celów indywidualnych. W ten sposób indywidualne cele mogą przekształcić się w korzyści płynące z przyjacielskich relacji nawiązanych z innymi ludźmi¹¹.

Pierre Bourdieu, francuski socjolog i antropolog, wyodrębnił tzw. indywidualny kapitał społeczny. Według niego kapitał społeczny jest zbiorem rzeczywistych i potencjalnych zasobów, które związane są z posiadaniem trwałej sieci zinstytucjonalizowanych związków opartych na wzajemnej sympatii i uznaniu lub członkostwem w grupie, która zapewnia każdemu z jej członków wsparcie. Według cytowanego badacza, kapitał społeczny można porównać do liczby znajomych, jaką posiada dana jednostka. Bourdieu uważał, że zróżnicowany kapitał społeczny poszczególnych osób przyczynia się do tworzenia nierówności społecznych¹². W jego ujęciu kapitał społeczny to dobro prywatne. Aktor społeczny, którym może być jednostka lub zbiorowość – korzysta z kapitału społecznego. Funkcje kapitału społecznego są postrzegane głównie poprzez pryzmat aktorów społecznych jako jego dysponentów, którzy podejmują inwestycje na rzecz

⁹ K. Sierocińska, *Kapitał społeczny. Definiowanie, pomiar i typy*, „Studia Ekonomiczne” 2011, nr 1, s. 70.

¹⁰ Zob. *ibidem*, s. 70.

¹¹ *Ibidem*, s. 71–72.

¹² *Ibidem*, s. 72.

wzrostu poziomu tego kapitału. Polaryzuje on strukturę społeczną i w aspekcie zbiorowym (różne klasy cechują się różnym dostępem do form kapitałów) i jednostkowym¹³.

Na podstawie wyżej przytoczonych definicji i sposobów ujęcia kapitału społecznego, można zauważyć różnorodność w podejściu: od skali makro (Putnam), przez mezo (Coleman) do ujęcia mikro (Bourdieu)¹⁴.

Do głównych typów kapitału społecznego zalicza się:

- kapitał wiążący (*bonding social capital*), którego główną cechą są zamknięte stosunki międzyludzkie – jest on charakterystyczny dla mocnych więzi społecznych takich jak np. rodzina, grupa etniczna lub grupy ekskluzywne, w których trzeba spełniać pewne, ściśle wskazane kryteria;
- kapitał pomostowy (*bridging social capital*) odznacza się większym dystansem w stosunkach międzyludzkich, występuje w przypadku słabszych więzi, lecz przecinających się jak np. związki biznesowe czy znajomości;
- kapitał podległościowy (*linking social capital*) – dotyczy relacji pionowych, czyli takich, które występują pomiędzy osobami posiadającymi władzę na różnych poziomach.

Ze względu na charakter więzi społecznych wyróżnia się następujące typy kapitału społecznego:

- *thin* – w przypadku sporadycznych kontaktów;
- *trick* – w przypadku zażytych relacji
- *inward* – w ekskluzywnych grupach, zorientowanych na realizację wspólnego dobra;
- *otward-looking* – w przypadku orientacji grupy na realizację wspólnego dobra¹⁵.

1.1.3. Kapitał społeczny a kapitał ludzki i kapitał fizyczny

Kapitał fizyczny składa się z wytworzonych zasobów takich jak sprzęt, budynki, narzędzia czy maszyny. Są to materialne elementy majątku przedsiębiorstwa¹⁶. W ekonomii termin „kapitał fizyczny” jest stosowany do opisanego wkładu (czynnika produkcji) lub

¹³ K. Zajda, *Czym jest kapitał społeczny mieszkańców polskiej wsi, jak go mierzyć i czy warto inwestować w jego wzmocnienie*, „FOLIA SOCIOLOGICA” 2011, nr 37, s. 172–173.

¹⁴ *Ibidem*, s. 72.

¹⁵ M. Adamczyk M., *Wprowadzenie do teorii kapitału społecznego*, Wydawnictwo KUL, Lublin 2013, s.139.

¹⁶ K. Beyer, *Kapitał intelektualny jako zasób przedsiębiorstwa – koncepcja i modele zarządzania*, „Studia i Prace Wydziału Nauk Ekonomicznych i Zarządzania” 2012, nr 17, s. 172.

towarów, które zostały wyprodukowane przez człowieka, które są własnością firmy, takich jak komputery, maszyny, urządzenia, narzędzia itd. Jest wykorzystywany w procesie produkcyjnym, aby umożliwić przekształcenie surowca w gotowe towary¹⁷.

Kapitał ludzki można rozważać w wąskim i szerokim ujęciu. Kapitał ludzki w wąskim ujęciu wiąże się z posiadaną wiedzą, poziomem wykształcenia oraz indywidualnymi kompetencjami obywateli w realizacji zakładanych zadań i celów społecznych. Tym samym obejmuje wykształcenie, zasób wiedzy fachowej, doświadczenia i umiejętności określające zdolności do konkretnej pracy. Z kolei szerokie ujęcie kapitału ludzkiego odnosi się do zasobów wiedzy, umiejętności, poziomu zdrowia i energii witalnej, zawartych w pojedynczych osobach i społeczeństwie lub nawet w całym narodzie. Szeroka interpretacja kapitału ludzkiego, oprócz wiedzy i umiejętności, obejmuje także elementy dotyczące kapitału społecznego, tj. reprezentowanych postaw i form zachowań obywatelskich, wyznawanych wartości, zdolności przystosowania się do zmian zachodzących w otoczeniu, a także motywacje. Jako wskaźniki kapitału społecznego wyznacza się zaufanie interpersonalne, obowiązujące wartości, przynależność do organizacji, uczestnictwo w zebraniach publicznych, działania podejmowane na rzecz społeczności lokalnej (w tym wolontariat), poziom frekwencji w wyborach, otwartość na innych¹⁸. Aktywność obywatelska przybiera rozmaite formy. Budżet obywatelski czy partycypacyjny, konsultacje społeczne, projekty lokalne, wolontariat, ruchy sąsiedzkie, organizacje pozarządowe.

Kapitał ludzki składa się z następujących komponentów:

- umiejętności ogólne charakteryzujące się znajomością pisania i czytania, czyli odzwierciedlające umiejętność przetwarzania informacji oraz ich wykorzystywania do rozwiązywania problemów oraz nauki nowych rzeczy,
- umiejętności specyficzne odnoszące się do „obsługi” określonych technologii lub procesów produkcyjnych, np. umiejętność pracy z programami komputerowymi o różnorodnym stopniu skomplikowania,
- wiedza techniczna i naukowa odnosząca się do posiadania przez organizacje naukowe wiedzą zorganizowaną i technikami analitycznymi, które mogą być powiązane z produkcją.

¹⁷ Por. J. Fitzenz, *Rentowność inwestycji w kapitał ludzki*, Oficyna Ekonomiczna, Dom Wydawniczy ABC, Kraków 2001, s. 8.

¹⁸ Zob. M.T. Hansen, J. Podolny, J. Pfeffer, *Social networks in organizations – capital or liability?*, Working paper Harvard Business School, Boston 1999.

Kapitał ludzki rozpatrywać można również ze względu na fazy jego powstawania (akumulowania), tj.: wczesny kapitał ludzki – generowany przede wszystkim w środowisku domowym, kapitał ludzki uzyskany w rezultacie formalnej edukacji oraz kapitał ludzki nabywany w trakcie pracy zawodowej (*on-job training*)¹⁹.

Kapitał ludzki składa się z trzech najistotniejszych elementów, do których należą: kapitał intelektualny²⁰, kapitał społeczny i kapitał emocjonalny. Wysoka jakość kapitału ludzkiego potrzebuje aktywnego pobudzania i kształtowania wszystkich rodzajów kapitału, które są ściśle ze sobą połączone i wzajemnie na siebie oddziałują, wspólnie tworząc podstawę funkcjonowania każdej organizacji. Kapitał ten jest niezwykle istotnym zasobem, dzięki któremu można stworzyć korzyści dla organizacji. Ważnym ich czynnikiem nie są osiągnięcia techniczne, lecz przede wszystkim umiejętności organizacyjne i adaptacyjne. Kapitał ten powiązany jest z różnorodnymi czynnikami, np. wzajemne zaufanie członków organizacji wobec siebie, normami czy wartościami istniejącymi w społeczeństwie. Ponadto wśród elementów kapitału wymienić można również jakość stosunków międzyludzkich, relacje czy efekt synergii. Kształtowanie kapitału społecznego potrzebuje doskonalenia jakości stosunków międzyludzkich, norm, umiejętności współpracy, klimatu organizacyjnego czy zaufania. Fundamentem do budowy kapitału jest struktura organizacyjna z jasno określonymi i wskazanymi zadaniami, uprawnieniami i odpowiedzialnością²¹.

Na kapitał ludzki również składają się wiedza i uzyskane wykształcenie, a także umiejętności, kondycja fizyczna oraz czynniki o charakterze psychologicznym. Z drugiej strony kapitał społeczny tworzony jest poprzez ilość i jakość społecznych relacji, a jego przejawem są normy postępowania, wartości oraz formy współdziałania społecznego²².

Główne różnice pomiędzy kapitałem ludzkim a kapitałem finansowym:

- Kapitał fizyczny oznacza majątek przedsiębiorstwa, taki jak maszyny i urządzenia, budynki, komputery, materiały itd., które wspierają w produkcji dóbr i usług. Przeciwnie – kapitał ludzki definiowany jest przez kumulację wiedzy, talentu, umiejętności i umiejętności posiadanych przez pracownika lub grupę pracowników pracujących w organizacji.

¹⁹ Ł. Jabłoński, *Kapitał ludzki a tempo wzrostu polskiej gospodarki*, „Nierówności Społeczne a Wzrost Gospodarczy” 2005, nr 6, s. 242.

²⁰ Szerzej J. Nahapiet, S. Ghoshal, *Social Capital, Intellectual Capital, and the organizational Advantage*, „Academy of Management Review” 1998, nr 23(2), s. 242–266.

²¹ A. Grzegorzczak, *Czynniki kształtowania kapitału społecznego w organizacji*, Wydaw. Wyższej Szkoły Promocji, Warszawa 2017, s. 27–28.

²² M. Wosiek, *Komplementarna rola kapitału ludzkiego oraz społecznego w inteligentnym rozwoju gospodarczym*, Wydaw. Uniwersytetu Ekonomicznego w Katowicach, Katowice 2016, s. 59.

- Kapitał fizyczny ma charakter namacalny, tzn. można go zobaczyć i dotknąć. W odróżnieniu od niego kapitał ludzki jest niematerialny, można go tylko doświadczyć.
- Tworzenie kapitału fizycznego jest procesem ekonomicznym i technicznym. Odwrotnie, tworzenie kapitału ludzkiego jest procesem społecznym, ale jest także wynikiem świadomych decyzji podejmowanych przez przedsiębiorcę w tym zakresie.
- Kapitał fizyczny można sprzedawać bezpośrednio na rynku, podczas gdy kapitał ludzki nie może być przedmiotem obrotu na rynku, sprzedawane są raczej usługi.
- Kapitał fizyczny można łatwo oddzielić od właściciela. Z drugiej strony kapitał ludzki jest nierozzerwalnie związany z jego posiadaczem.
- Kapitał fizyczny jest zwykle mobilny, ale niektóre ograniczenia wynikają z barier handlowych nałożonych przez różne kraje. Jednakże, jeśli chodzi o mobilność kapitału ludzkiego, nie jest on w pełni mobilny między krajami, ponieważ mobilność jest ograniczona przez narodowość i kulturę.
- Podczas gdy kapitał fizyczny pojawia się w sprawozdaniu finansowym spółki, kapitał ludzki nie jest wykazywany w sprawozdaniu finansowym.
- Zarówno amortyzacja fizyczna, jak i kapitał ludzki ulegają amortyzacji, ale przyczyna jest inna, w tym sensie, że kapitał fizyczny jest amortyzowany ze względu na koszty. Z drugiej strony kapitał ludzki jest amortyzowany ze względu na czynnik starzenia się, ale można go zmniejszyć w większym stopniu poprzez inwestowanie w zdrowie i edukację²³.

Kapitał społeczny odgrywa bardzo ważną rolę w tworzeniu kapitału ludzkiego. Amerykański socjolog James S. Coleman (1988) w klasycznej już pracy *Social Capital in the Creation of Human Capital*²⁴ badał wpływ kapitału społecznego w obrębie rodziny oraz kapitału społecznego w obrębie szerszej społeczności na kapitał ludzki mierzony osiągnięciami edukacyjnymi uczniów. Kapitał społeczny w obrębie rodziny, mierzony siłą więzi między rodzicami a dzieckiem, miał ułatwiać przepływ kapitału ludzkiego od rodziców do dzieci. Z kolei, zakorzenienie rodziny w szerszej wspólnotce zapewniało wsparcie rodzicom, którzy z uwagi na swoje obowiązki zawodowe nie zawsze mogli w pełni pomagać

²³ Zob. E. Dąbrowska-Karasińska, *Wpływ metod pomiaru kapitału ludzkiego na wartość firmy*, „Annales Universitatis Mariae Curie-Skłodowska. Sectio H, Oeconomia” 36, Lublin 2002, s. 183–194.

²⁴ J.S. Coleman, *Social Capital in the Creation of Human Capital*, „The American Journal of Sociology” 1988, nr 94.

własnym dzieciom w nauce. Wyniki uzyskane przez Colemana pokazały, że największe prawdopodobieństwo ukończenia studiów wyższych mieli studenci z rodzin wyposażonych w oba rodzaje kapitału społecznego i w z tego punktu widzenia kapitał społeczny przyczyniał się do tworzenia kapitału ludzkiego.

Do ciekawego wniosku dotyczącego rozważań nad formami kapitału obecnego w społeczeństwie doszedł Andrzej Sadowski. Stwierdza on, że „w zasobach ludzkich skumulowany jest przede wszystkim kapitał ludzki, społeczny i kulturowy”²⁵. W skład kapitału ludzkiego wchodzi wiedza (wykształcenie), umiejętności zawodowe, stan zdrowia wraz z umiejętnościami jego wykorzystania, znajomość języków obcych, obsługi komputerów, gotowość do kontaktów i związana z tym elastyczność względem różnych kultur, stylów życia. Na gruncie badań społecznych przyjęło się również podkreślać, że jakość kapitału ludzkiego to coś więcej niż suma cech populacji zamieszkującej region. Składają się na nią również pewne cechy socjologiczne, takie jak zdolność do tworzenia więzi społecznych, te zaś pozostają pod wpływem inwestycji w człowieka. Z pojęciem kapitału ludzkiego ściśle wiąże się pojęcie kapitału społecznego. Wcześniej wspomniany Sadowski stwierdza, że kapitał społeczny jest jednym z kapitałów skumulowanych w zasobach ludzkich²⁶.

1.1.4. Teoria Putnama – socjologiczny „superklej” i „socjologiczne smarowidło”

Wcześniej wspomniany Robert Putnam rozróżnia dwa wymiary kapitału społecznego. Według amerykańskiego socjologa najważniejsze jest rozróżnienie kapitału społecznego na łączący (*bridging*), czyli inkluzywny i spajający (*bonding*), czyli ekskluzywny. Przykłady spajającego kapitału społecznego odnoszą się do pewnych grup społecznych, których członkowie mają jakieś wspólne cechy lub pasje. Inne sieci są skierowane na zewnątrz i obejmują ludzi z różnych odłamów społecznych (*social cleavage*). Przykłady łączącego kapitału społecznego obejmują ruchy na rzecz praw obywatelskich, wiele młodzieżowych grup usługowych i organizacje religijne. Spajający kapitał społeczny odgrywa dużą rolę w podtrzymywaniu określonych form wzajemności i mobilizowaniu solidarności.

²⁵ A. Sadowski, *Kapitał społeczny i kulturowy heterogenicznej „metropolii” wschodniego pogranicza* [w:] *Przemiany miasta. Wokół socjologii Aleksandra Wallisa*, red. B. Jałowiecki, A. Majer, M.S. Szczepański, Scholar, Warszawa 2005, s. 258.

²⁶ Zob. *ibidem*, s. 264–267.

Dla przykładu gęste sieci spajające w enklawach etnicznych, zapewniają istotne wsparcie społeczne i psychologiczne dla członków wspólnoty, którym się gorzej wiedzie, a zarazem dostarczają lokalnym przedsiębiorcom środki finansowe na rozpoczęcie, rozwój czy pracowników, na których można polegać. Natomiast sieci łączące, przeciwnie, są lepsze do wykorzystania zewnętrznych aktywów i rozprzestrzeniania informacji.

Amerykański socjolog Xavier de Souza Briggs, odnosząc się do wyróżnionych przez Putnama dwóch wymiarów kapitału społecznego, stwierdził, iż spajający kapitał społeczny tworzy pewnego rodzaju socjologiczny „superklej”, natomiast łączący kapitał społeczny zapewnia socjologiczne „smarowidło”²⁷. Kapitał społeczny traktowany jest w podjętych badaniach jako istotny zasób całej społeczności lokalnej, choć skutki (zarówno pozytywne, jak i negatywne) jego posiadania i wykorzystywania odnoszą się również do jednostek. Bardzo ważną rolę odgrywa przy tym, zaproponowane przez tego samego autora, rozróżnienie kapitału spajającego i łączącego:

- kapitał spajający (*bonding*), inaczej zwany integracyjnym, ma charakter ekskluzywny wobec osób spoza danej grupy, wzmacniający małe społeczności przeciwstawiające się innym wspólnotom, a więc rodzący antagonizmy międzygrupowe – to „społeczny superklej”;
- kapitał łączący (*bridging*), inaczej zwany pomostowym, ma charakter inkluzywny, tworząc więzi pomiędzy różnymi grupami i ich członkami – jest to z kolei „społeczne supersmarowidło”²⁸.

1.2. Kapitał społeczny w ujęciu ekonomicznym

1.2.1. Pojęcie kapitału społecznego w ujęciu ekonomicznym

Wychodząc z ekonomicznej teorii racjonalnego wyboru, James Coleman rozwinął koncepcję kapitału społecznego jako elementu systemu społecznego w ujęciu ekonomicznym. Biorąc pod uwagę dorobek z zakresu teorii kapitału społecznego i podstawową wiedzę

²⁷ H. Kotarski, *Raport z badań przeprowadzonych techniką PAPI*, Wydawnictwo Uniwersytetu Rzeszowskiego, Rzeszów 2016, s. 11–12.

²⁸ J. Łukaszewska-Bezulska, *Migracje zarobkowe a kapitał społeczny na pograniczach kulturowych na przykładzie Opolszczyzny i Podlasia*, „Studia Migracyjne – Przegląd Polonijny” 2015, nr 41, s. 82.

z zakresu ekonomii, można wysnuć dodatkowe wnioski w nawiązaniu do kapitału społecznego:

- 1) będąc produktywnym ma wartość i może być wykorzystywany razem z innymi zasobami;
- 2) nie ma ceny, ponieważ nie jest przedmiotem wymiany i nie podlega wycenie rynkowej;
- 3) nie powstaje w wyniku bezpośrednich inwestycji w niego;
- 4) różni się od innych rodzajów kapitału tym, że jego powstanie nie wiąże się ze zużyciem zasobów;
- 5) jeśli jest produktywny i jest określany jako: zasób, aktyw, majątek, to nie może mieć negatywnego wpływu lub ujemnego znaczenia²⁹.

W uproszczeniu istotę podejścia Colemana dobrze oddaje amerykański socjolog Jonathan H. Turner, który wskazuje: „Coleman zakładał, że aktorzy posiadają pewne zasoby, ale są także zainteresowani zasobami innych. Tak więc interakcja, a finalnie cała organizacja społeczna, opiera się na transakcjach zawieranych pomiędzy tymi, którzy mają dane zasoby, a tymi, którzy ich poszukują. Owe transakcje mogą być dokonywane bezpośrednio przez jednostki, zawierane przez pośredników lub możemy mieć do czynienia z łańcuchem przepływu zasobów. Mogą być też dokonywane na rynku, gdzie zasoby są agregowane, kupowane i sprzedawane zgodnie z prawami podaży i popytu”³⁰.

Poniżej kilka przykładów kapitału społecznego w ujęciu ekonomicznym.

1.2.2. Kapitał społeczny w niemieckim ordoliberalizmie

Ordoliberalizm to nurt społeczno-ekonomiczny, który powstał w Niemczech w latach 30. i 40. Jego początki to rok 1932, gdy Walter Eucken, Franz Böhm i Hans Grossman-Dörth powołali ośrodek naukowo-badawczy, tzw. szkołę fryburską. Swoje podejście do sfery społeczno-gospodarczej środowisko to wyrażało w roczniku „ORDO”, a także w serii wydawniczej „Ordnung der Wirtschaft”. W czasach kryzysu gospodarczego w całym świecie oraz radykalnej etatyzacji prawie wszystkich sfer życia po przejęciu władzy przez nazistów,

²⁹ J. Łukaszewska-Bezulska, Migracje zarobkowe a kapitał społeczny na pograniczach kulturowych na przykładzie Opolszczyzny i Podlasia, „Studia Migracyjne – Przegląd Polonijny” 2015, nr 41, s. 82.

³⁰ Szerzej J.H. Turner, *Struktura teorii socjologicznej*. Wydanie nowe (przekł. red. A. Manterys, G. Woroniecka), Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 1985, s. 360.

zaczęli oni poszukiwać powodów i przyczyn tych zjawisk oraz możliwości ich złagodzenia lub eliminacji³¹.

Ordoliberałowie wysnuli wniosek, iż liberalizm w jego XIX-wiecznej wersji nie sprawdził się, podobnie jak idea *laissez faire, laissez passer*, która posiada elementy autodestrukcyjne. Koncentracja władzy politycznej i gospodarczej powoduje likwidację wolnej gospodarki, opartej na ideach liberalnych, a współzawodnictwo wielu różnych podmiotów zastąpi konkurencja niewielu. Efektem takiej sytuacji był wielki kryzys gospodarczy, centralizm, proletaryzacja i zubożenie, zniszczenie rodziny, umasowienie społeczeństwa³².

Ordoliberałowie proponowali uzupełnienie filarów liberalizmu – polityką kształtowania przez państwo instytucjonalnego ładu gospodarczego. Takie działania pozwoliłyby należeć złoty środek – ogniwo łączące wolność i porządek (sprzyjając jednocześnie współzyciu w ładzie i pokoju) i wyeliminować skrajności liberalizmu i kolektywizmu. Według nich byłaby to następna faza rozwojowa liberalizmu, stabilizująca wolność jednostki i jej funkcjonowania na wolnym rynku, zgodnie z polityką gospodarczą i ustalonymi przez nią instytucjonalnymi regułami gry podmiotów funkcjonujących na rynku³³.

Dla ordoliberałów państwo i jego polityka było podmiotem szczególnego znaczenia. W ich koncepcji miało ono wykonywać bardzo ważne funkcje, jednocześnie ograniczając swą działalność w sferze gospodarczej do kształtowania ładu gospodarczego, czyli określania i gwarancji przestrzegania reguł funkcjonowania podmiotów rynkowych, na co składały się m.in.: stosunki pracy, kwestie rolnictwa oraz zasady konkurencji. W. Eucken określał, iż „porządek gospodarczy kraju jest ogółem realizowanych w danym wypadku form, w których połączone są ze sobą przedsiębiorstwa i gospodarstwa domowe, w których więc przebiega proces gospodarczy *in concreto*”³⁴. W związku tym określano konkretne warunki, w jakich państwo może ingerować w wolną gospodarkę. Zdaniem ordoliberałów gospodarka całkowicie nieregulowana może prowadzić np. do eliminacji drobnych właścicieli i zastępowania prawa popytu i podaży przez praktyki kartelowe wielkich producentów. Postulowano powszechne „rozbijanie” oligopoli, propagowanie prywatnej własności

³¹ Ch. Grootaert, Th. van Bastelaer, *Introduction and overview* [w:] *The Role of Social Capital in Development. An Empirical Assessment*, red. Ch. Grootaert, Th. van Bastelaer, Cambridge University Press 2002, s. 14–18.

³² Szerzej R. Łętocha, *Doktryna niemieckiego cudu gospodarczego*, „Nowy Obywatel”, nr 30/04/2017.

³³ Zob. P. Pysz, *Ordoliberalna koncepcja ładu instytucjonalnego w gospodarce* [w:] *Ład instytucjonalny w gospodarce*, red. B. Polszakiewicz, J. Boehlke, Toruń 2005, s. 134.

³⁴ W. Eucken, *Die Grundlagen der Nationalökonomie*, Berlin–Göttingen–Heidelberg 1950, s. 238.

i nadawanie gospodarce wielopodmiotowego charakteru, który będzie szanował zasady rynkowe. Jeśli z jakiś powodów wybrane gałęzie gospodarki nie mogłyby zostać zdemonopolizowane, koniecznie należało wprowadzić taki sposób kontroli, aby uniemożliwić stosowanie praktyk monopolistycznych (np. podwyższanie cen). Najważniejszym organem mającym prawo ingerować w gospodarkę miał być urząd antymonopolowy. Państwo jako twórca ładu musiało być na tyle skuteczne, aby mieć możliwość zabezpieczać i gwarantować funkcjonowanie wolnej konkurencji. Należy podkreślić, iż w przypadku firm związanych z produkcją i usługami o fundamentalnym znaczeniu dla społeczeństwa, np. zaopatrzenie energią elektryczną, wodę, gaz oraz takie dziedziny jak: kolej, poczta, instytucje naukowo-badawcze, niektórzy ordoliberalowie dopuszczali możliwość powstawania tzw. monopoli technicznych. Równocześnie jednak wskazywano konieczność poddania ich kontroli wolnego od wpływów różnych grup interesu urzędu antymonopolowego, który miał czuwać nad tą sferą gospodarki i eliminować wszelkie nieprawidłowości i ograniczenia konkurencyjności³⁵.

Propozycje ordoliberalów przyczyniły się do niemieckiego „cudu gospodarczego” w okresie powojennym, gdzie np. rozwiązano problem bezrobocia wśród przesiedleńców – gospodarka, zgłaszając popyt na wykwalifikowaną kadrę, wchłaniała rzesze imigrantów, a za sprawą otwarcia rynków szybko rósł eksport. Za czasów Kanclerza Republiki Federalnej Niemiec Ludwiga Erharda prowadzono też politykę zmniejszania wydatków budżetowych, co skutkowało sporymi nadwyżkami w budżecie państwa³⁶.

Starając się odpowiedzieć, co złożyło się na fenomen niemieckiego „cudu gospodarczego” w latach 1948–1954, wymienia się najczęściej kilka czynników:

- stworzenie przez Ludwiga Erharda podstaw funkcjonowania liberalnej gospodarki rynkowej;
- wyjątkową skalę pomocy gospodarczej ze strony Stanów Zjednoczonych (Plan Marshalla);
- dobra koniunktura międzynarodowa;
- dostęp do taniej siły roboczej (sprzyjającą konkurencyjności niemieckich towarów na rynkach zagranicznych);
- skoncentrowanie działań rządu na polityce zatrudnienia;

³⁵ R. Blum, *Soziale Marktwirtschaft. Wirtschaftspolitik zwischen Neoliberalismus und Ordoliberalismus*, Tübingen 1969, s. 73.

³⁶ Zob. H. Kern, *Lack of trust, surfeit of trust: Some causes of the innovation crisis in German industry* [w:] *Trust within and between organizations*, ed. C. Lane, R. Bachmann, Oxford University Press, New York 1998, s. 203–213.

- etos niemieckiej sumienności i pracowitości.

Głównymi zadaniami polityki społecznej były w tamtym okresie była rekonstrukcja systemu ubezpieczeń społecznych oraz kompensacja szkód i strat wojennych. Rola państwa polegała przede wszystkim na prowadzeniu polityki kształtowania ładu społeczno-gospodarczego, a oddziaływanie na przebieg procesów gospodarczych odbywało się w bardzo ograniczonym zakresie³⁷.

Zasady społecznej gospodarki rynkowej zakładały oddziaływanie polityki kształtowania ładu gospodarczego na kapitał społeczny i ludzkie zachowania, co miało powodować umacnianie pozycji i szans konkurowania słabszych jednostek ludzkich w gospodarce. Stan pełnego zatrudnienia miał wspierać słabsze jednostki i uwalniać je od bezrobocia i związanej z nim społecznej degradacji³⁸.

1.2.3. Polityka gospodarcza New Deal w latach 30. XX wieku

Jako największą przyczynę wielkiego kryzysu w Stanach Zjednoczonych w latach 1929–1933 wiele publikacji najczęściej wskazuje niewydolność gospodarki rynkowej. Zjawiska zbyt małej konsumpcji oraz nadprodukcji połączone z problemami z ustaleniem odpowiedniego poziomu podaży pieniądza spowodowały wielki kryzys i zawirowania. Zwolennicy poglądów typowych dla szkoły austriackiej uważają natomiast, że ogromna skala i długość wielkiego kryzysu amerykańskiego były spowodowane wyłącznie nieudolnymi działaniami państwa, które jeszcze za rządów prezydenta USA Herberta Hoovera zaczęło ingerować w nieodpowiedni sposób w gospodarkę, przynosząc skutki odwrotne od zamierzonych. Istotnymi czynnikami, które dodatkowo jeszcze osłabiły ogólną sytuację gospodarki USA była błędna polityka FED oraz ustawy (m.in. Smoota-Hawleya) odnoszące się do handlu towarami między Stanami Zjednoczonymi a innymi krajami. Wyznawcy szkoły austriackiej stoją na stanowisku, że jedynym odpowiednim działaniem państwa w sytuacji kryzysu jest przyjęcie postawy *laissez-faire*. Wszelkie odstępstwa od tej zasady, zwłaszcza

³⁷ Zob. M. Kubiak, *Ordoliberalizm a koncepcja i praktyka społecznej gospodarki rynkowej*, Wydział Nauk Społecznych Uniwersytet Gdański, Gdańsk 2013, t. XXXI, s. 383.

³⁸ P. Pysz, *Społeczna gospodarka rynkowa. Ordoliberalna koncepcja polityki gospodarczej*, Warszawa 2008, s. 155.

w XIX-wiecznej historii gospodarczej Stanów Zjednoczonych³⁹, powodowały tylko i wyłącznie przedłużanie i pogłębianie negatywnych zjawisk. Nowy Ład wdrażany przez prezydenta USA Franklina Delano Roosevelta, przez wielu ekonomistów nurtu subiektywno-marginalistycznego został uznany za działanie nieodpowiednie do zaistniałej sytuacji. Jednakże w kryzysie, w jakim były Stany Zjednoczone w 1933 r., trudno było stwierdzić, które działania miały pozytywny, a które negatywny wpływ na gospodarkę, w której było 14 mln bezrobotnych, a miesięczna strata w wyniku złej koniunktury wynosiła ok. 2 mld dolarów⁴⁰.

Nowy Ład nie był tak bardzo rewolucyjny, jak wielu uważało. Był on mieszanką różnego rodzaju rozwiązań, które pojawiały się w gospodarce USA od mniej więcej dwóch dekad. Pierwszym momentem w historii, kiedy wprowadzono rozwiązania o zbliżonym stopniu był okres I wojny światowej, w którym panował wojenny kolektywizm i centralne planowanie. Natomiast bezpośrednią zapowiedzią tego rodzaju rozwiązań były działania podjęte przez Hoovera w ostatniej fazie jego prezydentury. Stan, w jakim znajdowała się gospodarka USA w momencie zaprzysięgania Roosevelta, był tak poważny, że decyzje musiały być podejmowane w niezwykle szybkim tempie. Dlatego w okresie pierwszych stu dni zostało przegłosowanych kilkanaście ustaw w kwestii prawa pracy, rolnictwa, sektora bankowości komercyjnej czy przemysłu.

Program zatrudniania osób bezrobotnych przez rząd USA, niekolidujący ze standardową formą zatrudniania w sektorze prywatnym był podstawowym punktem walki z kryzysem. Ustalenie płacy minimalnej, utworzenie rządowej agencji ubezpieczeń społecznych oraz Federalnej Administracji ds. Pomocy Nadzwyczajnej (FEDR), która miała na celu „ulżenie trudnościom i cierpieniom osób bezrobotnych”, były pierwszymi doraźnymi działaniami. Prawo do pracy wszystkich obywateli, gdy tylko ludzie byli do niej zdolni i chętni, było przez wykonawców Nowego Ładu uznawane za bezwzględnie obowiązujące. Poza działaniami, które miały na celu polepszenie sytuacji gospodarczej i powodowały sprzeciw ekonomistów, zwolenników nieograniczonego niczym wolnego rynku, wiele ustaw uchwalonych za czasów Roosevelta miało też bardzo prospołeczny charakter.

Wdrożenie pożyczek dla właścicieli domów w celu ochrony ich przed stratą nieruchomości, ustawa o uzdrowieniu przemysłu, która skróciła tydzień pracy oraz

³⁹ M. Rothbard, *Wielki kryzys w Ameryce*, Instytut Ludwika von Misesa, Kraków 2000, s. 152.

⁴⁰ Zob. R. Nowaczewska, *Dobroczytna Ameryka. Walka ze skutkami Wielkiego Kryzysu w latach 1929–1937*, Wydawnictwo Uniwersytetu Warszawskiego, Warszawa 2009, s. 227.

przeciwdziałała istnieniu tzw. *sweat shops*⁴¹ (określenie zakładów pracy, w których panują niebezpieczne i ciężkie warunki pracy, w których nieprzestrzegane są prawa pracownicze, a ludzie są wykorzystywani do pracy ponad ich siły, przez wiele godzin), a także ułatwiała działania związków zawodowych były odbierane przez społeczeństwo z wielką radością i entuzjazmem. Podstawowym powodem tej sytuacji był fakt, iż większość osób pozbawionych pracy i środków do życia nie chciała być pozostawiona samemu sobie⁴². Działania rządu USA przynosiły podwójną korzyść – z jednej strony zwiększając morale obywateli, natomiast z drugiej pozytywny efekt w gospodarce był wzmocniony typową dla większości obywateli USA chęcią pokazania, że są potrzebni krajowi i społeczeństwu. Dowolna forma zatrudnienia była oceniana jako ogromna szansa, o którą w czasach wielkiego kryzysu było bardzo trudno. Nowymi instrumentami, które zostały przegłosowane lub powołane do życia w ramach New Deal były:

- *Reconstruction Finance Corporation* (RFC) – instytucja odpowiedzialna za udzielanie pożyczek podmiotom z sektora prywatnego;
- *Agricultural Adjustment Act* (AAA) – organizacja, której głównym zadaniem było zmniejszenie produkcji rolniczej w celu podniesienia cen produktów żywnościowych oraz zapobieganie upadaniu farm i firm z sektora spożywczego;
- *Farm Security Administration* (FSA) – organizacja zajmująca się bezpośrednią pomocą biednym farmerom przy użyciu różnych instrumentów finansowych;
- *National Industrial Recovery Act* (NIRA) – ustawa ochraniająca podmioty przed wyniszczającą konkurencją;
- *Federal Deposit Insurance Corporation* (FDIC) – organizacja, zajmująca się ubezpieczeniami dla banków komercyjnych⁴³.

Wdrożone w ramach polityki Nowego Ładu np. rozwiązania udzielania pożyczek na mieszkania/domy wpłynęły na znaczne powiększenie odsetka obywateli USA posiadających własne nieruchomości. Przed wielkim kryzysem było to niemożliwe z powodu restrykcyjnych warunków, na jakich były przyznawane kredyty na zakup nieruchomości i gdzie okres spłaty

⁴¹ Szerzej A. Mezzadri, R. Srivastava. 2015, *Labor Regimes in the Indian Garment Sector: Capital-Labor Relations, Social Reproduction and Labour Standards in the National Capital Region (NCR)*, SOAS, University of London, London 2015.

⁴² R. Nowaczewska, *Dobroczytna Ameryka...*, s. 232.

⁴³ N. Lin, *Building a Network of Social Capital*, [w:] N. Lin, K. Cook, R.S. Burt, *Social Capital. Theory and Research*, New York 2001, s. 121.

wynosił pomiędzy 5 a 10 lat, a oprocentowanie wynosiło około 8%. Dzięki zmianom przepisów, okres, na jaki rozkładano raty, wydłużył się do około 30 lat⁴⁴.

1.2.4. Kapitał społeczny w magisterium Kościoła katolickiego w encyklice *Laborem exercens*

Encyklika *Laborem exercens* Jana Pawła II poświęcona jest pracy ludzkiej, a w szczególności człowiekowi w kontekście i środowisku pracy. Pojęcie pracy oznacza każdego rodzaju działalność, jaką człowiek wykonuje, bez względu na jej charakter i okoliczności. Człowiek jest stworzony i powołany do pracy, która rozróżnia go spośród innych stworzeń. Tylko człowiek jest zdolny do pracy i tylko on ją wykonuje. Praca umożliwia człowiekowi nie tylko istnienie i egzystowanie, ale również pozwala podnosić wiedzę, umiejętności i kwalifikację, przyczyniać się do postępu cywilizacyjnego, do rozwoju nauki

i techniki, podnoszenia poziomu kulturalnego i moralnego społeczeństwa. Wszystkie te rzeczy (nazywane przez Jana Pawła II „chlebem”) człowiek zdobywa przy osobistym wysiłku i trudzie, wśród bardzo wielu konfliktów, problemów, napięć czy kryzysów. Jan Paweł II wskazuje przy tym, iż bardzo ważne przy pracy są godność człowieka i prawa ludzi, które często są łamane. Chociaż, jak podkreśla, „praca jest stara jak człowiek i jego życie na ziemi”, Jan Paweł II wskazuje nowe wartości związane z ludzką pracą i nowe wyzwania w tej dziedzinie dla człowieka, rodziny, narodów i całej ludzkości, również przed samym Kościołem.

Jan Paweł II traktuje pracę człowieka jako jego obowiązek. Człowiek powinien pracować biorąc pod uwagę nakaz Boga, swoje własne człowieczeństwo, ze względu na swoją rodzinę, a także całe społeczeństwo. Powinna to być moralna powinność pracy, która jest też źródłem różnorodnych uprawnień dla człowieka. Bardzo ważne jest stałe dowartościowywanie pracy pod kątem jej celowości oraz godności człowieka. Postęp ma się „dokonywać przez człowieka, dla człowieka i w człowieku owocować”. Niezwykle istotny jest odpowiedni sposób wykształcenia i wychowania⁴⁵.

⁴⁴ http://www.sbc.org.pl/Content/69328/SE_84.pdf (dostęp: 01.07.2019 r.).

⁴⁵ Zob. K. Bochenek, *Państwo jako dobro wspólne osób w refleksji Jana Pawła II* [w:] *Polska w nauczaniu Jana Pawła II*, red. W. Furmanek, Wydawnictwo Uniwersytetu Rzeszowskiego, Rzeszów 2008, s. 18–24.

Kolejnym bardzo ważnym aspektem etyki społecznej jest sprawa sprawiedliwej zapłaty za wykonaną pracę. Jej wysokość i odpowiedniość staje się testem sprawiedliwości całego ustroju społeczno-ekonomicznego. Cały system pracy powinien być tak zorganizowany, aby były poszanowane wymogi osoby i sposobu jej życia, uwzględniając przy tym podział na płeć czy wiek. Kobiety nie powinny być w żaden sposób dyskryminowane i pozbawiane możliwości pracy, do jakiej podjęcia są zdolne. Powinny one mieć możliwość wykonywania swoich zadań zgodnie ze swoją naturą.

Bardzo ważnym elementem związanym z pracą są również świadczenia społeczne, zabezpieczające zdrowie i życie pracowników i ich rodzin. Pracownik w przypadku takiej konieczności, np. wypadków w trakcie pracy, powinien mieć dostęp do tanich lub nawet bezpłatnych form leczenia w ośrodkach zdrowia. Niezwykle ważne są również uprawnienia do wypoczynku przynajmniej w niedzielę oraz prawo do urlopu. Kolejną istotną sprawą jest prawo do emerytury, zabezpieczenia na starość i w razie wypadków związanych z rodzajem wykonywanej pracy. Jan Paweł II podkreślał również ważność prawa do zrzeszania się, do tworzenia związków lub stowarzyszeń broniących praw i interesów pracowniczych w formie związków zawodowych lub syndykatów. Organizacje te są nieodzownym składnikiem życia społecznego, narzędziem obrony pracowników w różnych zawodach. Pracownicy powinni mieć możliwość i prawo do strajku, bez jakichkolwiek sankcji karnych z tego tytułu. Nie powinien być on jednakże nadużywany i wykorzystywany w celach politycznych i powinien być środkiem ostatecznym.

Jan Paweł II wspomina również o godności pracy na roli. Wskazuje na trudności związane z tą pracą. Brak zinstytucjonalizowanych stowarzyszeń zawodowych, opieki prawnej, szacunku ze strony społeczeństwa, bardzo niskie wynagrodzenia. W związku z niezwykle istotnością rolnictwa jako podstawy zdrowej ekonomii w rozwoju społeczeństwa wskazuje na konieczność pilnych zmian w celu przywrócenia rolnictwu i rolnikom właściwego szacunku i znaczenia. Praca na roli związana jest z wolą Bożą, którą on przekazał człowiekowi w bardzo wymowny sposób: ziemię daną od Boga „czyni sobie poddaną”⁴⁶.

Kolejny ważny element to uprawnienia do pracy przez osoby z niepełnosprawnościami. Jan Paweł II nawołuje różne organizacje działające w świecie pracy o wspieranie prawa osoby upośledzonej do nauki zawodu i do pracy tak, aby taka osoba mogła być włączona w działalność przedsiębiorstw, zgodnie ze swoimi możliwościami psychofizycznymi, ale też umiejętnościami, wiedzą i kwalifikacjami. Wynika to z godności

⁴⁶ Por. *ibidem*, s. 21.

ludzi i jako podmiotów pracy. Trzeba przy tym zwrócić uwagę na fizyczne i psychiczne warunki pracy osób z niepełnosprawnościami, na ich sprawiedliwe wynagradzanie, możliwości awansu i likwidację wszelkich barier np. architektonicznych. Jan Paweł II odnosi się także do problemu emigracji za pracą. Emigracja za pracą nie może prowadzić do wyczerpania finansowego lub społecznego. Człowiek pracujący jako stały emigrant czy jako pracownik sezonowy poza swoim ojczystym krajem, nie powinien być traktowany gorzej w zakresie swoich praw i obowiązków pracowniczych związanych z wykonywaną pracą niż ludzie z kraju ojczystego. „O stosunku do pracownika przybyłego z innego kraju muszą decydować te same kryteria, co do własnych pracowników. Wartość pracy musi być mierzona tą samą miarą, a nie względem na odmienną narodowość, religię czy rasę”⁴⁷.

Stanowisko Kościoła katolickiego w sprawie prawa do pracy ma uzasadnienie teologiczne oparte na najstarszej części Biblii – Księdze Rodzaju. Według znajdujących się w niej zapisów Bóg człowieka „na obraz Boga stworzył ich: stworzył mężczyznę i kobietę” (Rdz. 1,27). Pierwsze przykazanie, jakie człowiek otrzymał od Boga, brzmiało: „I rzekł do nich: płodni bądźcie i mnożcie się: napęlniajcie ziemię i ujarzmiajcie ją. Władajcie rybami morza i ptactwem nieba, i wszelkim zwierzęciem ruszającym się na ziemi” (Rdz. 1,28). Człowiek realizuje to zadanie pracując: uprawiając ziemię i przetwarzając plody rolne, hodując zwierzęta, wydobywając bogactwa. Przemysł, usługi i badania naukowe łączą bogactwa ziemi z pracą fizyczną i intelektualną człowieka⁴⁸.

1.2.5. Solidarność – nowy cud nad Wisłą w *Etyce solidarności* J. Tischnera

Solidarność jest poczuciem wspólnoty i współodpowiedzialności wynikające ze zgodności poglądów oraz dążeń. Definiuje się ją także jako odpowiedzialność zbiorową i indywidualną określonej grupy osób za całość wspólnego zobowiązania⁴⁹.

Ks. Józef Tischner urodził się 12 marca 1931 roku w Starym Sączu. Jego rodzice byli nauczycielami. Młode lata spędził w Łopusznej, gdzie ojciec był kierownikiem szkoły. W latach 1955–1957 studiował na Wydziale Filozofii Chrześcijańskiej Akademii Teologii Katolickiej w Warszawie. Po powrocie do Krakowa kontynuował studia na Wydziale

⁴⁷ Zob. <http://www.sportosporto.pl/Obrazy/Naucz4.pdf> (dostęp: 01.07.2019 r.).

⁴⁸ Szerzej R. Lusawa, *Laborem Exercens Encyklika Jana Pawła II O pracy ludzkiej z okazji 90 rocznicy Encykliki Rerum Novarum*, Rocznik Naukowy Wydziału Zarządzania w Ciechanowie, nr 1–4 (VI) 2012.

⁴⁹ <https://sjp.pwn.pl/slowniki/Solidarno%C5%9B%C4%87.html> (dostęp: 10.09.2019 r.).

Historyczno-Filozoficznym Uniwersytetu Jagiellońskiego⁵⁰. Głosił on, że Bóg stworzył ludzi, aby żyli we wspólnocie. „Nie obok ludzi, ale z ludźmi. Nie przeciwko innym, ale dla innych. Nie po to, aby drugiego wyśmiewać i obrażać, ale podać mu pomocną dłoń, pomagając dźwigać ciężary codzienności. Łatwo jest zrzucić odpowiedzialność za swoją niechęć do innych ludzi na okoliczności zewnętrzne, ale tak naprawdę człowiek zawsze, jeżeli tylko tego chce, będzie w stanie porozumieć się ze swoim bliźnim”⁵¹. Ks. Józef Tischner, odegrał istotną rolę w historii Polski okresu PRL. Książka ks. Tischnera pt. *Etyka solidarności* ukazała się w 1981 roku. Opisywała ona okres kształtowania się pierwszego, niezależnego związku zawodowego w Polsce po II wojnie światowej – ruchu „Solidarności”. Ks. Tischner wygłaszał wtedy kazania podczas mszy w czasie zjazdów „Solidarności”. Charakterystyczne było jego otwarte podejście do ludzi i umiejętność rozmawiania z każdym. I robotnikami i zapleczem intelektualnym „solidarności”. Mówił, iż solidarność społeczna jest bardzo istotną kwestią dotyczącą współżycia międzyludzkiego. Definiował ją, mówiąc, że „człowiek jest zawsze solidarny z kimś i dla kogoś”⁵². Ksiądz przy tym opisywał bieżące wydarzenia, starał się je oceniać, ale także wskazywał działania i kierunki na przyszłość. Stwierdził również, że solidarność rodzi się samoistnie, spontanicznie i niespodziewanie. Pisał on: „Solidarności nie trzeba narzucać człowiekowi z zewnątrz, przy użyciu przemocy. Ta cnota rodzi się sama, spontanicznie z serca”⁵³.

Tischner twierdził, że człowiek jest solidarny (odpowiedzialny) dopiero wtedy, gdy sam przestaje istnieć, gdy zapomina o sobie i przede wszystkim myśli o innych. „Myśl o nim wiecznie mnie prześladowa, wyrzywa ze snu, wtrąca w bezustanne czuwanie. Mój stosunek do innego nie jest symetryczny: tego, czego on ma prawo oczekiwać ode mnie, ja nie mam prawa oczekiwać od niego. Ja jestem dla niego, ale on nie jest dla mnie”⁵⁴.

Ks. Tischner bardzo optymistycznie oceniał sierpniowe przemiany. W związku z wieloletnim okresem socjalizmu w Polsce w społeczeństwie narastał duży podział i niechęć pomiędzy społeczeństwem i rządzącymi. Powstał jednak wzorowany w dużym stopniu na Ewangelii i poczuciu odpowiedzialności za innych wcześniej wspomniany ruch „Solidarność”, który promował respektowanie fundamentalnych praw człowieka i zasad sprawiedliwości w sposób pokojowy, pozbawiony żądzy zemsty, odwetu czy rewanżu. Ruch namawiający do

⁵⁰ <http://www.tischner.info.pl/zyciorys.html> (dostęp: 10.09.2019 r.).

⁵¹ <https://pl.aleteia.org/2017/06/28/lekcja-od-tischnera-warto-wierzyc-w-solidarnosc/> (dostęp: 01.07.2019 r.).

⁵² J. Tischner, *Etyka Solidarności oraz Homo Sovieticus*, Wydawnictwo Znak, Kraków 2005, s. 16.

⁵³ M. Pawliszyn, *Etyka solidarności, czy etyka miłości?*, „Studia Warmińskie” XLVII, 2010, s. 269.

⁵⁴ *Ibidem*, s. 273.

dialogu, rozmów czy konsultacji a nie do rewolucji siłowego rozwiązywania różnic i niezgodności. Przez całe lata 70. ks. Tischner zajmował się analizą problematyki marksizmu od strony jego antropologicznych i etycznych założeń. W ramach badań powstała m.in. książka, *Polski kształt dialogu*. Opisywała ona w jaki sposób ze szlachetnych ideałów, etycznej inspiracji i błędnych teoretycznych założeń odnoszących się do natury człowieka, zrodziła się ideologia usprawiedliwiająca bezprawie i przemoc w polityce oraz „socjalistyczny wyzysk pracy”.

Ks. Tischner pisał o potrzebie zmian pełnego apatii społeczeństwa. Swoistym produktem ówczesnego systemu był człowiek pozbawiony inicjatywy oraz poczucia odpowiedzialności. Tischner wiedział, jak w owym czasie jest potrzebne poczucie wspólnoty i bycia razem. Rezultatem świadomych działań systemu socjalistycznego w Polsce była destrukcja kapitału społecznego, którego podstawowym celem – jak zauważa J. Kochanowski – była m.in. „atomizacja społeczna oraz osłabienie więzi międzyludzkich”⁵⁵. Jak podkreśla J. Tischner, w socjalizmie mieliśmy do czynienia ze swoistym wyzyskiem moralnym, który pojawiał się wówczas, kiedy praca była oderwana od celów etycznych. Stwierdził on, iż stan taki „zrywa więzi społeczne, nasączając relacje międzyludzkie wrogością i podejrzliwością. Ponadto, wyzysk ten i towarzyszące mu często ubóstwo stoją w opozycji do kapitału społecznego i mają niszczycielski wpływ na gospodarkę”⁵⁶.

Ks. Tischner on starał się pobudzać ludzi do działania, do jednoczenia się i do wspólnego rozwiązywania problemów. Razem – solidarnie. Ruch Solidarności jawił się dla niego jako związek zawodowy, ale także nadzieja dla ludzi pracy, rolników, intelektualistów czy duchownych.⁵⁷

Tischner pisał, chcąc podkreślić ważność ludzi i relacji między nimi, iż nie można zredukować pracy do produkcji przedmiotów czy jakiś urządzeń. Wskazywał, iż praca jest także komunikacją z innymi ludźmi. Rozmową człowieka z człowiekiem. A to znaczy, że praca może być sensowna i satysfakcjonująca, tylko wówczas, gdy coś wytwarzasz dla innych i w relacji z innymi ludźmi jako twoimi współpracownikami⁵⁸.

⁵⁵ J. Kochanowski, *Rozpad i odbudowa kapitału społecznego*, „Zeszyty Towarzystwa Ekonomistów Polskich” z. 7, styczeń 2003, s. 283.

⁵⁶ J. Tischner, *Etyka Solidarności oraz Homo Sovieticus*, Wydawnictwo Znak, Kraków 2005, s. 33.

⁵⁷ Szerzej Ł. Kobieszko, *Solidarność. Dlaczego wg Tischnera była małym cudem nad Wisłą*, „Aleteia”, nr 28/06/2017.

⁵⁸ Zob. J. Tischner, *Etyka Solidarności oraz Homo Sovieticus...*, s. 32–41.

1.2.6. Podsumowanie

W oparciu o zaprezentowane rozważania dokonano próby zdefiniowania tak różnie rozumianego i różnie definiowanego terminu, jakim jest „kapitał społeczny” w ujęciu ekonomicznym. Wnioskuje się, iż są to nagromadzone w długim okresie korzystne efekty zewnętrzne interakcji społecznych i ekonomicznych. Tak rozumiane korzyści, zinternalizowane przez społeczności, stają się ich aktywem, a użyte z innymi zasobami powodują powstanie efektu synergii. Tak rozumiany kapitał społeczny nie jest wytworem celowej działalności inwestycyjnej, aczkolwiek nie wyklucza takich pojedynczych działań. Jest on głównie pozytywnym efektem powtarzających się działalności społecznych i ekonomicznych. Interakcje ekonomiczne mają charakter wielokrotnie powtarzających się. Towarzyszą im efekty zewnętrzne w postaci zaufania, norm współpracy i budowy sieci ułatwiających współdziałanie. Dysponenci kapitału społecznego dzięki jego zasobom podejmują działania polegające na komplementarnym jego użyciu wraz z innymi zasobami, co korzystnie wpływa na efektywność działań. Kapitał społeczny w tym przypadku przyczynia się do zwiększenia efektywności pozostałych zasobów. Można więc powiedzieć, że dysponenci inwestują w określone projekty, oprócz innych zasobów, również w kapitał społeczny⁵⁹.

Ponadto, ordoliberalizm koncentruje się na problemach ładu gospodarczego, różnicach dotyczących form oddziaływania na gospodarkę, roli rządu, który zapewnia warunki gospodarowania i gwarantuje wolną konkurencję⁶⁰. Rok 1929 przyniósł katastrofalne załamanie się giełd światowych i początek okresu ciężkiego regresu ekonomicznego, odczuwalnego na całym świecie. Sytuacja zmieniła się dopiero wraz z objęciem władzy w USA przez nowego prezydenta, Franklina Delano Roosevelta, w roku 1933. zaczął on wprowadzać serię radykalnych reform, które miały na celu zlikwidowanie źródła kryzysu i jego pohamowanie. Jest to okres tzw. „Nowego Ładu”. Roosevelt uważał, że kryzys da się powstrzymać na drodze ingerencji państwa w życie gospodarcze i ekonomiczne obywateli⁶¹.

Natomiast religijny kapitał społeczny jest formą kapitału społecznego i dotyczy określonej grupy osób. Wnioskuje się, iż oznacza psychologiczne poczucie wspólnoty, zaangażowanie społeczne wyrażające się w partycypacji i działaniu prospołecznym oraz sieć

⁵⁹ https://www.ue.katowice.pl/fileadmin/_migrated/content_uploads/9_J.Lobocki_Lapital_spoeczny_jako_kategoria....pdf (dostęp: 02.07.2019 r.).

⁶⁰ M. Kubiak, *Ordoliberalizm a koncepcja i praktyka...*, s. 369.

⁶¹ Zob. G. Kołodko, *Zanim nadejdzie jeszcze większy kryzys* [w:] *Globalizacja, kryzys i co dalej?*, red. G. Kołodko, Wydawnictwo Poltext, Warszawa 2010, s. 8.

powiązań pomiędzy jednostkami. Tak rozumiany kapitał społeczny oddziałuje nie tylko na grupę osób, w której się pojawia, ale również na szerszą społeczność. Na przejawy religijnego kapitału społecznego – w pierwszej kolejności – związane bezpośrednio z religią przekładają się przede wszystkim wymiary postaw religijnych i zasoby moralne na poziomie jednostkowym oraz religijność społeczności lokalnej. Jednocześnie – choć w znacznie mniejszym stopniu – religia oddziałuje również na niereligijne przejawy kapitału społecznego. Na tej podstawie oraz uwzględniając wielkość religijnego kapitału społecznego, uzasadnione jest stwierdzenie, że Kościół katolicki jest największą instytucją generującą kapitał społeczny. Z kolei w zakresie czynników ekonomicznych, religijny kapitał społeczny ma charakter rekursywny, czyli zasoby, które go tworzą, ulegają również jego oddziaływaniu⁶².

1.3. Rola aktywności obywatelskiej w kreacji kapitału społecznego

1.3.1. Czym jest aktywność obywatelska i jaka jest jej rola?

Aktywność obywatelska jest często definiowana jako dobrowolna, nieprzymuszona działalność obywateli na arenie społeczno-politycznej, zarówno społeczności lokalnej, krajowej bądź międzynarodowej. Aktywność obywatelska to jedna z pożądanых cech, którymi powinien kierować się dobry obywatel w państwie demokratycznym. Cnota ta jest niezwykle istotna dla władz państwowych i często one starają się zachęcić wszystkich obywateli do tego rodzaju działań i aktywności. Ludzie powinni starać się mieć wpływ na to, co dzieje się w swoim otoczeniu i środowisku, próbować zmienić to co jest dla nich nieodpowiednie. Przejawami działalności obywatelskiej są np.: czynny udział w wyborach, korzystanie z biernego prawa wyborczego, aktywność w związkach zawodowych, związkach wyznaniowych, działalność w fundacjach, stowarzyszeniach, dziennikarstwo obywatelskie, zainteresowanie sprawami lokalnego społeczeństwa⁶³.

Aktywność obywatelska jest bardzo często rozumiana i definiowana jako odrębny wymiar kapitału społecznego, niezależnie od partycypacji w życiu społecznym i różnego

⁶² W. Sadłoń, *Religijny kapitał społeczny*, Wydawnictwo Bezkresy Wiedzy, Saarbrücken 2014, s. 262–263.

⁶³ Szerzej M. Łosiewicz, *Media obywatelskie dla trzeciego sektora, czyli jak to robią w Elblągu* [w:] *Zawód dziennikarz: między misją a profesją*, red. B. Brodzińska, M. Jeziński, M. Mateja, Wydawnictwo Naukowe Uniwersytetu Mikołaja Kopernika, Toruń 2015, s. 207–229.

rodzaju sieciach społecznych, z tego względu, iż łączy zaufanie do niektórych aspektów uczestnictwa w życiu politycznym. Co prawda mogą występować pewne zbieżne obszary w definiowaniu pojęć aktywności obywatelskiej oraz uczestnictwa w życiu społecznym⁶⁴. Na przykład zorganizowane grupy o naturze *stricte* politycznej lub obywatelskiej mogą być również brane pod uwagę przy analizie pomiaru uczestnictwa w życiu społecznym. W wielu opracowaniach, w tym w większości polskich, częstym jest łączne traktowanie aktywności obywatelskiej i uczestnictwa ludzi w organizacjach społecznych jako jednego wymiaru kapitału społecznego⁶⁵.

1.3.2. Charakterystyka istoty kapitału społecznego w odniesieniu do obywatelskości, społeczeństwa obywatelskiego oraz jego funkcji

Kapitał społeczny jest bardzo ważnym elementem wpływającym na poziom rozwoju całego społeczeństwa. Tworzy się on w bardzo długim okresie czasu, przy uczestnictwie całego społeczeństwa. J. Coleman definiował kapitał przez jego funkcje. Twierdził, że nie jest to samodzielny system, lecz składa się z różnych podmiotów, które mają dwa wspólne elementy. Po pierwsze – są częścią jakiejś społecznej struktury, po drugie – ułatwiają określone działania jednostek, które stanowią część tej struktury. Kapitał jest dla niego dobrem publicznym. Według R. Putnama „kapitał społeczny odnosi się (...) do takich cech organizacji społeczeństwa, jak zaufanie, normy i powiązania, które mogą zwiększyć sprawność społeczeństwa, ułatwiając skoordynowane działania”⁶⁶.

Putnam uważa kapitał za zjawisko kulturowe obejmujące obywatelskie nastawienie członków społeczeństwa. W każdym społeczeństwie istnieje kapitał społeczny, jednakże jego poziom i struktura są różne w różnych krajach. W teorii kapitału społecznego przyjmuje się, że istotą tego kapitału stanowi wiedza i umiejętności, a więc kapitał ludzki, ale najważniejszą jego cechą jest skłonność poszczególnych osób do łączenia się w zbiorowości planujące realizować konkretne zadania i cele. Miernikiem tego kapitału jest tworzenie sieci aktywności obywatelskiej, uczestnictwo w wyborach, a także aktywność w fundacjach czy

⁶⁴ T. Healy, *The Measurement of Social Capital at International Level*, OECD, Paris 2001, s. 160.

⁶⁵ T. Kaźmierczak, *Partycypacja społeczna a rozwój społeczno-ekonomiczny – przegląd podejść* [w:] *Kapitał społeczny. Ekonomia społeczna*, red. T. Kaźmierczak, M. Rymśza, Instytut Spraw Publicznych, Warszawa 2007, s. 161.

⁶⁶ Zob. D.R. Putnam, *Demokracja w działaniu: Tradycje obywatelskie we współczesnych Włoszech*, Społeczny Instytut Wydawniczy Znak, Kraków 1995, s. 258.

stowarzyszeniach⁶⁷. Kapitał społeczny jest niezbędnym elementem do tworzenia społeczeństwa obywatelskiego w danym państwie, podstawą do zdobycia zbiorowych planów, celów i zamierzeń, a jego bardzo ważnymi częściami są normy wzajemności oraz sieci obywatelskiego zaangażowania. W „małej” skali kapitał ten polega na przenoszeniu zaufania między jednostkami. Dla sukcesu bardzo istotny jest status osoby pośrednika w łańcuchu. Im bardziej dana osoba jest autorytetem i posiada większy kapitał wiarygodności oraz szersze grono tych, którzy mu ufają, tym więcej z tego kapitału może przekazać innej osobie, której również ufa. Z kolei fundamentem kapitału społecznego w „dużej” skali jest również zaufanie, ale wyrażone za pomocą norm uogólnionego odwzajemniania. Wymiana dóbr, oparta na założeniu, że wyświadczone w danym okresie przysługi będą wynagrodzone nie natychmiast, ale w przyszłości. Wskazane tu normy uogólnionej wzajemności dają fundament do powstawania poziomych sieci zaangażowania obywatelskiego⁶⁸.

W literaturze spotyka się bardzo różne sposoby rozumienia pojęcia „społeczeństwa obywatelskiego”. Krótko mówiąc – społeczeństwo obywatelskie to ogół niepaństwowych instytucji, organizacji i różnego rodzaju fundacji i stowarzyszeń działających w sferze publicznej. Z założenia są to struktury względnie niezależne od państwa, tworzące się z inicjatywy oddolnej i charakteryzujące się dobrowolnym uczestnictwem swoich członków. Warto na początek usytuować społeczeństwo obywatelskie w szerszym kontekście całego ładu czy systemu społecznego, w którym ono występuje. Użyteczne jest rozróżnienie stosowane często w badaniach empirycznych. Według Szackiego „W ujęciu badaczy-empiryków społeczeństwo obywatelskie to przeważnie po prostu tyle, co tzw. trzeci sektor, wyróżniony w rezultacie raczej prostego rozumowania, którego punktem wyjścia jest podział na prywatne i publiczne podmioty działania oraz prywatne i publiczne cele działalności⁶⁹. Sektor pierwszy to rynek, gdzie podmioty i cele są prywatne; sektor drugi to rząd, gdzie podmioty i cele są publiczne; sektor trzeci to właśnie społeczeństwo obywatelskie, gdzie podmioty są prywatne, cele natomiast publiczne; sektor czwarty to korupcja, gdzie jest dokładnie na odwrót, podmioty działające są bowiem publiczne, a ich cele prywatne”⁷⁰.

⁶⁷ G. Praweńska-Skrzypek, *Znaczenie partycypacji obywatelskiej dla rozwoju lokalnego* [w:] *Partycypacja obywatelska w życiu społeczności lokalnej. Stan, bariery, rekomendacje*, red. G. Praweńska-Skrzypek, Fundacja Międzynarodowe Centrum Rozwoju Demokracji, Kraków 1996, s. 100–129.

⁶⁸ http://www.wbc.poznan.pl/Content/136058/Gajowiak_Malgorzata-Rozprawa_doktorska.pdf (dostęp: 04.07.2019 r.).

⁶⁹ Zob. M. Woolcock, *The place of social capital in Understanding Social and Economic Outcome*, “ISUMA Canadian Journal of Policy Research” 2001, nr 2(1), s. 11–17.

⁷⁰ J. Szacki, *Powrót idei społeczeństwa obywatelskiego* [w:] *Ani ksiązę ani kupiec: Obywatel*, red. J. Szacki, Społeczny Instytut Wydawniczy „Znak”, Fundacja im. Stefana Batorego, Kraków–Warszawa 2004, s. 54.

Społeczeństwo obywatelskie spełnia rolę przestrzeni instytucjonalnej pomiędzy jednostką a społeczeństwem, obywatelem a państwem, składającą się z dobrowolnych organizacji, fundacji, stowarzyszeń oraz kontaktów, które są bazą niezależnego i wolnego od ingerencji państwa rozwoju obywateli. Stanowi ono również oznakę ich własnej inicjatywy, aktywności, a także zaspakajania indywidualnych potrzeb. Najważniejszy w społeczeństwie obywatelskim jest człowiek, który powinien mieć możliwość samorealizacji. Jest on zarówno samodzielny, jak i akceptujący, ale również szukający akceptacji u innych osób. Charakterystyczne dla społeczeństwa obywatelskiego jest to, iż jest ono otwarte na argumenty i tolerancyjne w stosunku do innych kultur. W społeczeństwie tym nie dochodzi do aktów dyskryminacji, a poszanowanie praw równości, jak i wzajemne zrozumienie przynosi korzyści całemu społeczeństwu⁷¹.

Tak scharakteryzowanemu społeczeństwu przypisuje się bardzo wiele różnych ról:

1. Pierwszą i można powiedzieć, że najważniejszą rolą jest ograniczenie ingerencji państwa w obszar wolności obywateli i prawa własności zarówno dotyczącej przestrzeni prywatnej oraz społecznej. Tutaj dokładnie możemy zauważyć wpływ J. Locke'a, który wyraźnie podkreślał niezależność społeczeństwa od państwa, zaś według nich sfera niepolityczna powinna być chroniona przez państwo, jednak bez jego ingerencji w zarządzanie i kierowanie. Z tego możemy wywnioskować, że podstawowym zadaniem społeczeństwa obywatelskiego jest umożliwienie jednostce bycie niezależnym oraz zabezpieczenie jego własności. Można rozumieć, że społeczeństwo obywatelskie chroni od wolności negatywnej, gdyż ogranicza państwo w sferze ingerowania w działania jednostki natomiast jej z kolei umożliwia podejmowanie własnych decyzji i podejmowanie działań nawet tych niekoniecznie pozytywnych⁷².
2. Społeczeństwo obywatelskie również obserwuje i kontroluje działania państwa. Sądzić można, że im te działania są prowadzone bardziej aktywnie i społeczeństwo jest silniejsze, tym władze państwowe mogą podejmować bardziej odpowiedzialne i lepiej dobrane działania na rzecz obywateli. Jak wiadomo, społeczeństwo obywatelskie składa się głównie z instytucji prowadzących działania w zakresie aktywności ekonomicznej i kulturalnej,

⁷¹ P. Broda-Wysocki, *Teoretyczne podstawy funkcjonowania społeczeństwa obywatelskiego* [w:] *Społeczeństwo obywatelskie*, red. M. Witkowska, A. Wierzbicki, Oficyna Wydawnicza ASPRA-JR, Warszawa 2005, s. 10.

⁷² Por. P. Broda-Wysocki, *Rozwój społeczeństwa obywatelskiego w Polsce. Analiza na przykładzie regionów koszalińskiego i opolskiego*, IPiSS, Warszawa 2003, s. 37.

prowadzenia gospodarstw domowych i różnego rodzaju stowarzyszeń, których to członkowie rozwijają się poprzez wywieranie wpływu i nacisku na państwo⁷³.

3. Kolejną funkcją jaką pełni społeczeństwo obywatelskie, ma na celu angażowanie członków społeczności do sprawowania nad nią władzy. Tutaj z kolei można zauważyć wpływ twierdzeń A. de Tocqueville, według którego społeczeństwo obywatelskie jest szkołą demokracji i dokonywania demokratycznych wyborów. Według niego demokracji najlepiej nauczyć się można, działając w stowarzyszeniach czy innych zrzeszeniach, które rozwijają cechy pozytywne, zaś piętnują negatywne łącznie z przemocą. Według tego twierdzenia można zrozumieć, że społeczeństwo obywatelskie ochrania społeczność przed radykalnymi czy rewolucyjnymi działaniami państwa i wpływu silnych i agresywnych jednostek⁷⁴.
4. Czwarta funkcja społeczeństwa obywatelskiego to instrument generowania, scalania oraz wyrażania wartości wspólnotowych oraz interesów społecznych. Innymi słowy: „jeśli zasoby prywatne używane są do realizacji celów i interesów prywatnych, to mamy do czynienia z wolnym rynkiem. Jeśli zasoby publiczne są wykorzystywane do realizacji celów i interesów publicznych, to mamy do czynienia z administracją państwową lub samorządową. Jeśli zasoby prywatne wykorzystywane są do celów publicznych, to mamy do czynienia ze społeczeństwem obywatelskim. I w końcu, jeśli zasoby publiczne wykorzystywane są do celów prywatnych, to mamy do czynienia z korupcją”⁷⁵. Wobec tego społeczeństwo obywatelskie jest często bezpośrednio łącznie ze sferą publiczną. Stąd też bardzo często funkcję tę określa się jako „hebermasowską”, gdyż w tradycji wywodzącej się od J. Habermasa społeczeństwo obywatelskie zajmuje obszar wyrażania interesów oraz ich kumulowania poprzez powstawanie „przedinstytucjonalnych” powiązań różnorodnych interesów. One z kolei poprzez uczestnictwo oraz odpowiednią organizację wpływają na dany system gospodarczy i polityczny. Podstawa

⁷³ Zob. M. Grabowska, S. Mocek, E. Wnuk-Lipiński, *Wybrane instytucje obywatelskie i polityczne* [w:] *Pierwsza dekada niepodległości. Próba socjologicznej syntezy*, red. E. Wnuk-Lipiński, M. Ziółkowska, ISP PAN, Warszawa 2001, s. 142.

⁷⁴ http://www.wbc.poznan.pl/Content/136058/Gajowiak_Malgorzata-Rozprawa_doktorska.pdf (dostęp: 03.07.2019 r.).

⁷⁵ M. Grabowska, S. Mocek, W. Wnuk-Lipiński, *Wybrane instytucje obywatelskiego i polityczne* [w:] *Pierwsza dekada...*, s. 142.

społeczeństwa obywatelskiego tworzona jest poprzez samodzielne i spontaniczne tworzenie się stowarzyszeń, zrzeszeń i innych organizacji, które to podejmują, rozwijają i upowszechniają w sferze publicznej występujące społeczne problemy, których podstawy i przyczyny bardzo często tkwią w sferze prywatnej.

5. Kolejna funkcja polega na demokratyzacji płaszczyzny lokalnej. Jest to bardzo ważne szczególnie dla ludzi młodych, którzy z czasem zapominają o społeczności lokalnej. Może do doprowadzić do tego, iż w tej społeczności pozostaną jedynie jednostki podatne np. na korupcje, a społeczeństwo obywatelskie ma na celu utworzenie modelu bezpiecznego dla obywateli przy jednoczesnym ograniczaniu możliwości ingerencji ze strony państwa.
6. Ponadto dzięki tworzeniu różnego rodzaju związków, ruchów i stowarzyszeń w obrębie społeczeństwa obywatelskiego, możliwe staje się załagodzenie, a czasami nawet rozwiązanie różnego rodzaju konfliktów. Wraz z takimi elementami jak ekonomia czy państwo, społeczeństwo obywatelskie jest zaliczane do tzw. Triady i w tym podejściu społeczeństwo składa się z mniejszych zbiorowości zdolnych do życia i dostosowywania się do zmieniającej się rzeczywistości a jednocześnie zna system norm, które regulują zachowania w społeczeństwie oraz działania instytucji. Posiadając takie cechy, społeczeństwo obywatelskie stanowi sferę publiczną, w której znajdują się zarówno instytucje publiczne jak i prywatne i to właśnie tutaj zachodzą procesy regulacyjne względem ekonomii i działań państwa⁷⁶.

1.3.3. Rola stowarzyszeń w kreacji kapitału społecznego

Kapitał społeczny sam w sobie nie podlega magazynowaniu, nie da się go również zapisać. Może on jedynie pojawić się w żywej społeczności, która ma zdolności do samoorganizacji, szczególnie w formie dobrowolnych stowarzyszeń. Umożliwia więc on wspólne działanie, które skutecznie przyczynia się do tworzenia wspólnego dobra. Miarą danego kapitału jest więc obfitość, ale także różnorodność organizacyjnych form życia społecznego. Rozwój tych instytucji wskazuje na podnoszenie się kapitału społecznego,

⁷⁶ Zob. E. Shils, *Co to jest społeczeństwo obywatelskie* [w:] *Europa i społeczeństwo obywatelskie. Rozmowy w Castel Gandolfo*, red. K. Michalski, Wydawnictwo Znak, Kraków 1994, s. 9–10.

a brak ich aktywności na degradację tego kapitału. Uczestnictwo w stowarzyszeniach oraz zaufanie, które określa się jako jeden z kilku wyznaczników kapitału społecznego są ze sobą współzależne. Zaufanie rodzi się w sferze społecznej, w której funkcjonują liczne stowarzyszenia. Jednocześnie stwarza dobre warunki do spontanicznej rekrutacji⁷⁷.

Ochotnicze stowarzyszenia można porównać do „układu nerwowego” społeczeństwa obywatelskiego. Jedynie w ustrukturyzowanej społeczności podmiot angażuje nie tylko swoje podatki, ale także swój czas oraz energię, siły, a także wyobraźnię po to, by uzyskać dobro dla ogółu, dla społeczeństwa. Tylko i wyłącznie takie społeczeństwo, które działa według zasady pomocniczości, stwarza właściwe warunki dla ludzkiej egzystencji. Z drugiej strony, funkcjonowanie wielu powiązań, przyjaźni, kręgów współpracy w społeczeństwie można uznać za jego „duszę”, bez której społeczeństwo przybiera formę jedynie przypadkowego skupiska ludzi. Przypadkowego w tym znaczeniu, że bez zaufania, które łączyłoby jednostki w celu wspólnego działania.

Główną cechą stowarzyszeń jest to, że funkcjonują i działają na wielu różnych obszarach, m.in. w obszarze polityki, edukacji, kultury, religii czy samopomocy. Widoczne są także w obrębie gospodarki, lecz nie tworzą one w tym przypadku standardowych organizacji nastawionych na zysk. Zasadniczym celem powstawania stowarzyszeń jest likwidowanie społecznych problemów, praca na rzecz tworzenia dobra dla jakiejś grupy ludzi czy środowiska. W demokratycznych krajach predyspozycja do stowarzyszenia się i wspólnego działania jest równoznaczna ze zdolnością konieczną do uzyskania postępu społecznego. Analizując obustronną relację pomiędzy stowarzyszeniami a kapitałem społecznym zwraca się szczególnie uwagę na efekt, jakie stowarzyszenia wywierają na jednostki współuczestniczące w tworzeniu ich kapitału społecznego. Popularne jest przekonanie, że społeczeństwo obywatelskie, a więc również stowarzyszenia, może spełniać założone cele jedynie w społeczno-politycznym ustroju demokracji.

Powszechnie uważa się, że nie należy oczekiwać, że stowarzyszenia będą pełniły funkcje szkół demokracji, gdyż stwierdzenie to jest zbyt ogólne i oparte na nie do końca pewnych przesłankach. Różne stowarzyszenia wywierają różny wpływ na dane podmioty, a sam wpływ bywa czasem negatywny. Niemniej jednak spełniając określone warunki, stowarzyszenia mogą tworzyć kapitał społeczny, który to będzie zwrotnie w sposób pozytywny wywierał wpływ na funkcjonowanie demokracji. Jednym z lepiej widocznych i przeanalizowanych efektów jest poczucie sprawstwa, które tworzone jest w jednostce

⁷⁷ Por. P. Sztompka, *Zaufanie. Fundament społeczeństwa*, Wydawnictwo Znak, Kraków 2007, s. 98.

przynależnej do danego stowarzyszenia. Poczucie to można interpretować jako możliwość wpływania na bieg wydarzeń. I nie chodzi tu o realny wpływ, wynikający z faktycznej pozycji społecznej lub politycznej, ale o subiektywne odczucie zdolności do działania. Poczucie to warunkuje wiele czynników, może być efektem rozpoznania sytuacji przez jednostkę oraz jej wiedzy o rzeczywistych możliwościach działania. Natomiast odmiennym źródłem opisywanego tu poczucia sprawstwa są zdobyte doświadczenia, bowiem w przeszłości sukcesy wspomagają rozwijanie tej cechy, a porażki skutkują jej osłabieniem. Dostępność do informacji jest drugim istotnym elementem kapitału społecznego, który budowany jest przez uczestnictwo w stowarzyszeniach. Organizacje często gromadzą informacje o zasobach, do których dostęp zapewnia poszczególnym członkom przewagę w pewnych sytuacjach. Istotny jest też fakt, iż ważnym elementem kapitału społecznego, który tworzony jest poprzez uczestnictwo w stowarzyszeniach stanowią indywidualne umiejętności polityczne takie jak: przemawianie, prezentacja własnych poglądów, negocjowanie, budowanie koalicji, jak również znajdowanie rozwiązań dla powstających problemów. Wypadkową umiejętności politycznych jest także umiejętność niepoddawania się różnego rodzaju naciskom oraz zdolność do rozpoznawania zagrożeń korupcyjnych⁷⁸.

1.3.4. Kapitał społeczny w kontekście rozwoju społeczeństwa informacyjnego

W Polsce formułowanie się społeczeństwa obywatelskiego zaczęło się dekadę wcześniej niż w innych krajach Europy Środkowo-Wschodniej. Proces ten jest bardzo ważny, ponieważ, społeczeństwo obywatelskie stało się modelem, który był następnie wprowadzany w innych krajach regionu, szczególnie na Węgrzech, w Republice Czeskiej i na Słowacji. Model ten w znacznym stopniu zmienił zarówno sposób, w jaki definiuje się rolę społeczeństwa obywatelskiego (tzn. w znacznym stopniu w opozycji do państwa), jak i sposób przebiegu procesu demokratyzacji i powstawania społeczeństwa obywatelskiego. Odseparowanie poszczególnych członków społeczeństwa można było utrzymywać w czasach komunizmu, gdyż poziom pośredni między fundamentalnymi grupami pierwotnymi a szczeblem państwowym był całkowicie zależny od aparatu komunistycznego państwa. A więc dialog społeczny wykraczający ponad poziom mikrostruktury był możliwy tylko za pośrednictwem podmiotów kontrolowanych przez państwo. Sytuacja ta z psychologicznego

⁷⁸ Szerzej http://www.wbc.poznan.pl/Content/136058/Gajowiak_Malgorzata-Rozprawa_doktorska.pdf (dostęp: 04.07.2019 r.).

punktu widzenia tworzyła powszechne wrażenie, że „każdy”, a z pewnością każdy, z kim jednostka komunikowała się na szczeblu pośrednim, reprezentował postawy i zachowania jednomyślne z ideologią państwową. To poczucie było wzmacniane przez cenzurę przewencyjną, która wykluczyła pewne tematy (np. wolność, prawa obywateli, pluralizm opinii, godność ludzką) z dyskusji publicznej. Stąd też dostępna dla jednostki przestrzeń społeczna, która nie była kontrolowana przez państwo ograniczała się do rodziny, kręgu bliskich przyjaciół, a w przypadku niektórych osób, do społeczności parafialnych. Była to sfera życia prywatnego, które było zaledwie luźno połączone z życiem publicznym ściśle nadzorowanym przez państwo komunistyczne. Realia życia społecznego były wówczas podzielona na dwie odrębne kategorie: „my” i „oni”. Kategoria „my” funkcjonowała w sferze prywatnej, dotyczyła ludzi dobrze znanych, a jej cechą charakterystyczną były relacje osobiste opierające się na zaufaniu, współpracy i wzajemności. Natomiast pojęcie („oni”) odnosiło się do całej sfery publicznej i odnosiło się do ludzi, z którymi człowiek miał kontakt poprzez instytucje pozostające pod kontrolą państwa i czynił to w sposób niechętny, rutynowy, zgodnie z panującą ideologią, przy niedużym zaufaniu i współpracy⁷⁹.

Historyczne ujęcie pierwszej, ogólnej koncepcji, opisującej zmiany występujące w gospodarce w skutek rozwoju technologii informacyjnych, było nazwane mianem społeczeństwa postindustrialnego. Określenie to zostało zaproponowane przez amerykańskiego socjologa, Daniela Bella, w 1973 roku. Objasnienie tej koncepcji dotyczyło przestrzeni pomiędzy tradycyjnym sektorem wytwórczym a sektorem usług. Następnym etapem po erze przemysłowej, opanowanym przez materię, była epoka poprzemysłowa, której głównym czynnikiem była informacja. Z kolei ta, w zróżnicowaniu do materii, mogła być wszechobecna, tzn. w wielu miejscach jednocześnie. Informacja stała się „nieuchwytnym dobrem”, z trudem dającym się ująć w dotychczas panujące ramy ekonomiczne. Specjalne znaczenie w społeczeństwie, w którym istotną rolę ma informacja, nabierają jej nośniki a także narzędzia jej przekazywania i rozwoju. Istotnym uczestnikiem tych procesów jest człowiek, który dotychczas miał tylko udział decyzyjny. Jego zwiększające się zaangażowanie w tworzenie i przekazywanie informacji skutkowało pojawieniem się nowego pojęcia – informacjonizmu. Do charakterystycznych cech społeczeństwa informacyjnego należą:

- integralność informacji ze wszystkimi dziedzinami życia;

⁷⁹ E. Wnuk-Lipiński, *Meandry formowania się społeczeństwa obywatelskiego w Europie Środkowej i Wschodniej*, „Chrześcijaństwo – Świat – Polityka”. Zeszyty społecznej myśli Kościoła, Instytut Politologii Uniwersytetu Kardynała Stefana Wyszyńskiego, Warszawa 2007, nr 1(2), s. 13–14.

- działalność systemów technologicznych opierająca się na logice sieci;
- oraz łatwości dostosowania się w stosunku do zmieniających się warunków.

Powyższe ustalenia umożliwiają sformułowanie definicji społeczeństwa informacyjnego, określanego jako: „społeczeństwo, w którym informacja jest intensywnie używana w życiu ekonomicznym, społecznym, kulturalnym i politycznym; to społeczeństwo, które dysponuje bogatymi środkami komunikacji i przekazywania informacji, będące podstawą kreowania większości dochodu narodowego oraz zapewniające źródło utrzymania większości społeczeństwa”⁸⁰.

1.3.5. Zygmunt Bauman w *Etyce ponowoczesnej*

Zygmunt Bauman, jeden z czołowych teoretyków obecnej rzeczywistości społecznej, w swojej książce pt. *Etyka ponowoczesna* poddaje analizie czołowe procesy z zakresu sfery moralności. Jego diagnoza nie jest jednak łatwa i jednoznaczna do interpretacji przez czytelnika, ponieważ nie jest to z pewnością publikacja zawierająca konkretne i jasne odpowiedzi na nurtujące nas dylematy moralne. Treść *Etyki ponowoczesnej* to raczej studium obecnej kondycji etyki i przede wszystkim jej miejsca i zadań we współczesnym świecie społecznym, a więc w rzeczywistości, która nastąpiła po zburzeniu tradycyjnych instytucji społecznych, przyjmujących odpowiedzialność za kondycje moralną społeczeństw narodowych bądź też społeczności lokalnych. W trakcie lektury czytelnik obcuje z refleksją autora, która została przedstawiona według podziału na: analizę obecnego stanowiska ontologicznego etyki, poprzez samotność jednostki w obliczu dylematów moralnych, następnie zagadnienia etyczne w kontekście relacji międzyludzkich, kończąc na studium etyki na metapoziomie całego społeczeństwa⁸¹. „Bóle, rozterki, zgryzoty typowe dla ponowoczesnego świata legną się w społeczeństwie, które oferuje ekspansję wolności osobistej w zamian za kurczenie się zakresu bezpieczeństwa jednostkowego losu. Zgryzoty ponowoczesne rodzą się z wolności, nie z ucisku” – twierdzi Bauman⁸².

Atomizacja społeczna to proces charakteryzujący się rozpadem więzi społecznych na skutek postępującego procesu indywidualizacji. Jednostki są jak atomy żyjące raczej obok siebie niż ze sobą. Uczestnictwo w życiu społecznym często zależne jest od przyjętych

⁸⁰ A. Libertowska, *Kapitał społeczny w rozwoju społeczeństwa informacyjnego. Podejście sieciowe*, OPTIMUM Studia Ekonomiczne, Poznań 2013, nr 4(64), s. 74–75.

⁸¹ <http://krytyka.org/etyka-ponowoczesna-w-ujeci-u-zygmunta-baumana/> (dostęp: 03.07.2019 r.).

⁸² Z. Bauman, *Ponowoczesność jako źródło cierpień*, Sic!, Warszawa 2000, s. 22.

przez jednostki konglomeratów roli. Stąd też zaangażowanie jednostek w tworzone więzi społeczne bywa częściowe z ograniczoną odpowiedzialnością za drugiego człowieka. Obecny świat społeczny stawia więc przed nami trudne wymagania w zakresie problemów etycznych. Trudność przede wszystkim polega na tym, że jednostka w obecnym masowym, zatomizowanym społeczeństwie zwykle jest zmuszona sama podejmować decyzje odnośnie do wyborów moralnych. Wiąże się to z procesem nasilenia poczucia ryzyka, czy wręcz lęku o swój los, co nie sprzyja z kolei powstawaniu kultury zaufania, tak niezbędnej dla funkcjonowania dojrzałego społeczeństwa obywatelskiego, do którego przecież społeczeństwo w świetle przyjętych oficjalnie wartości ma dążyć. Można więc doszukać się swego rodzaju sprzeczności. Z jednej strony zarówno prawnie, jak i społecznie dąży się do wspierania inicjatyw społecznych w celu zjednywania pojedynczo działających jednostek dla dobra ogółu. Z drugiej jednak strony w dobie postępującego indywidualizmu wymyśla się coraz to nowsze prawa chroniące interesy jednostek, a tym samym niekiedy zwalniające je z troski o drugą osobę. Często w obecnych czasach jedyną formą, jak zauważa autor książki, wyznaczającą reguły postępowania jest racjonalne prawo, które zgodnie z zamysłem miało zastąpić dotychczasowe kodeksy postępowania moralnego.

Różnica polega jednak na tym, iż prawo przynajmniej w założeniu jest racjonalne, starannie wykalkulowane i nie jest poddawane analizie z punktu widzenia uczuć. Istnieje jednak wiele kwestii etycznych, których nie sposób rozwiązać prostym, ekonomicznym rachunkiem zysków i strat. Wszelkie inne kodeksy etyczne, jak chociażby przykazania religijne, czy zasady postępowania wynikające z tradycji i zwyczaju w poszczególnych kwestiach są obecnie łatwo podważalne i względne, co jest właśnie okazem płynnego charakteru rzeczywistości. Tak więc jednostka społeczna w obliczu wielu dylematów, które nie wpisują się w jednoznaczną logikę działań rynkowych nie posiada obecnie zbyt wielu pomocnych instytucji. Sfera publiczna zwykle jest raczej polem walki skonfliktowanych dyskursów reprezentujących poszczególne instytucje. Stąd też wiele dylematów etycznych po prostu pozostaje nierozwiązanych i zwykle kończy się to na organizacji niekończących się debat⁸³.

Wspólnota ludzi nie ma mechanizmów obronnych przed nią samą. Zdaniem Baumana nie zawsze ludzie racjonalnie przewidują tragiczne konsekwencje braku kooperacji. Wręcz przeciwnie – racjonalnie korzystnym jest łamać niewygodne zobowiązania, nie ufać nikomu,

⁸³ P. Spicker, *Polityka społeczna – teoria*, Wydawnictwo Centrum Rozwoju Zasobów Ludzkich, Warszawa 2014, s. 36–41.

„jeździć na gapę”, a po zdobyciu upragnionego celu, zniknąć bez patrzenia na konsekwencje. Bauman dalej zauważa, że takie relacje tracą swój konfliktowy charakter. Społeczeństwo staje się grupą obcych sobie ludzi, którym nie zależy na jakimkolwiek zgodzie i wspólnych działaniach. Pozostaje to w kontraście do sytuacji, w jakiej znajdowało się społeczeństwo przedindustrialne. W tamtym społeczeństwie konieczność współbywania prowokowała poszukiwanie sposobów życia i współistnienia. W ten sposób członkowie społeczeństwa mogli realizować swoje indywidualne cele i zamierzenia, świadomość konfliktów pozwalała doceniać im kompromisy i wzajemnych układy. Obecnie, jak zauważa Bauman, w społeczeństwie „Nie do końca wiadomo, jakie są reguły aktualnie prowadzonej gry. Niekiedy gracze mają uzasadnione powody, by wątpić, czy jakieś reguły w ogóle obowiązują albo czy wszyscy stosują te same reguły”⁸⁴.

1.3.6. Kapitał społeczny a kultura polityczna

Biorąc pod uwagę kulturę polityczną, czy szerzej – obywatelską, kapitał społeczny ma dwuznaczną pozycję. Z jednej bowiem strony, dynamiczne relacje społeczne, zaufanie, wzajemność świadczeń i współpraca tworzą podstawy podtrzymywania cnót obywatelskich i wzrostu poziomu kultury politycznej. Z drugiej strony, relacje takie jak te mogą zawęzić się jedynie do grupy, która odseparuje się od szerszej wspólnoty uważając ją za otoczenie obce, a nawet wrogie. W takim przypadku mamy do czynienia z zjawiskiem opisywanym jako amoralny kolektywizm⁸⁵. Powiązania z zewnętrznym światem społecznym charakteryzują się nieufnością lub wrogością, przekonaniem, że idee pochodzące z owego zewnętrznego świata są zagrożeniem dla spójności i tożsamości takiej odgradzającej się grupy, co zakłóca prawidłowy dyskurs publiczny. Według P. Paxton „można oczekiwać negatywnych skutków dla demokracji, jeśli wysokiemu zaufaniu i intensywności relacji wewnątrz grup towarzyszy niskie zaufanie i słaba intensywność relacji pomiędzy grupami”⁸⁶. Jeśli jednak wysoki poziom zaufania wewnątrz grup oraz wysoka dynamiczność relacji wpływa na analogiczne postawy i kontakty z innymi grupami można spodziewać się pozytywnych skutków dla demokracji

⁸⁴ Z. Bauman, *Społeczeństwo w stanie obłężenia*, Wydawnictwo Sic, Warszawa 2006, s. 87.

⁸⁵ E. Wnuk-Lipiński, *Socjologia życia publicznego*, Wydawnictwo Naukowe Scholar, Warszawa 2005, s. 173–175.

⁸⁶ P. Paxton, *Social capital and democracy: An independent relationship*, “American Sociological Review”, Vol. 67, nr 2, Ohio 2002, s. 259.

i żywego społeczeństwa obywatelskiego. Dla kultury politycznej danego społeczeństwa ma znaczenie stosunek pomiędzy tymi dwoma odmianami zrzeszeń. Jeżeli więcej jest stowarzyszeń drugiego rodzaju, to kultura polityczna takiego społeczeństwa jest niższa, a warunki dla kultywowania cnót obywatelskich – mniej korzystne. Z pewnością można założyć, że najpoważniejszym problemem, który negatywnie wpływa na jakość życia zdecydowanej większości ludzi mieszkających nie tylko w Polsce jest niska kultura zaufania, z czego wynika – niski kapitał społeczny.

Wraz z pojawieniem się społeczeństwa przemysłowego, szybko zachodzący podział pracy dawał efekt przyśpieszenia komplikacji relacji międzyludzkich, powstanie oraz rozwój nowych klas i warstw społecznych. Nowoczesne sposoby produkcji oraz wymiany towarowej podniosły poziom zaufania. Tak samo ważna jest zmiana jego obecnych treści wywodzących się z tradycji, zwyczajów, obyczajów i innych symbolicznych form życia społecznego. Wyparło je prawo cywilne, szczególnie kodeksy handlowe powstałe pod naciskiem potrzeb zwiększającej się cywilizacji przemysłowej. Zaufanie wpłynęło na obniżenie kosztów transakcji ekonomicznych, a przewidywalność reakcji pojedynczych ludzi i grup społecznych wynikała z stałości ich pozycji społecznej. Pełnione role w społeczeństwie w przeważającej większości były dziedziczone i bardzo jasno przypisane przez cały okres życia.

Rozwój cywilizacji stwarza i potęguje nowe zagrożenia. Niepewność wywodząca się z ryzyka kwestionuje nasze zaufanie do otaczającego świata. Trudno znaleźć pomoc, ponieważ nie ma odpowiedniej instytucji państwowej zajmującej się tym. Współczesne państwo – na podstawie koncepcji cytowanego już Nye’a – odchodzi od sztywnego sprawowania władzy na rzecz miękkiego rządzenia. Dotychczasowy przymus ekonomiczny został zastąpiony przez presję psychologiczną oraz przekupstwo. Normatywne regulacje zostały zastąpione przez uwodzenie. To ostatnie nie jest wyłącznie dziedziną państwa, a szczególnie domeną światowej gospodarki, która zyskowi podporządkowuje nie tylko nasze potrzeby, lecz przede wszystkim marzenia i uczucia. W taki sposób stajemy się społeczeństwem konsumentów⁸⁷.

⁸⁷ J. Gagacki, *Kapitał społeczny i kultura zachowania. Ekonomia społeczna*, Uniwersytet Ekonomiczny w Krakowie, Małopolska Szkoła Administracji Publicznej, Kraków 2013, nr 1(6), s. 68–69.

1.3.7. Podsumowanie

W idealnym modelu, który wobec różnorodności kulturowej świata prawdopodobnie nigdy nie będzie zrealizowany, stabilny ład światowy powinien wyrastać z żywych, lokalnych społeczeństw obywatelskich, odwołujących się do pewnego wspólnego minimum aksjologicznego.

W rzeczywistości jednak ład światowy opiera się na sile i umowach między rządami państw narodowych, z których tylko rządy demokratyczne mogą być traktowane jako reprezentacja lokalnego społeczeństwa obywatelskiego. W związku z tym, trwanie w sieciach współpracy wymaga nieustannego zaangażowania w pielęgnowanie relacji zawiązywanych z innymi aktorami. Wymaga to szczególnego otwarcia się na innych uczestników, co owocuje możliwością czerpania wiedzy i korzystania z zasobów dostępnych w ramach danej sieci. Odpowiednie funkcjonowanie demokracji jest poważnym wyzwaniem we współczesnym świecie. Duży problem stanowi także odpowiednie zaangażowanie obywateli w życie publiczne oraz instytucje działające w przestrzeni pomiędzy jednostką a organami państwa. Aktywność obywatelska jest jednym z podstawowych czynników przemian rynkowych i społecznych. Jej wysoki poziom wpływa pozytywnie na rozwój regionalny poprzez większe zaangażowanie obywateli we sprawy regionu oraz poprzez obniżenie poziomu zachowań oportunistycznych⁸⁸. Warto jednak podkreślić, iż stowarzyszenia pojmowane powszechnie za „układ nerwowy” społeczeństwa obywatelskiego w istotny sposób wpływają na kreację kapitału społecznego. Ich rozkwit świadczy o aprecjacji desygnatów tego pojęcia. Ponadto można wskazać na sprzężenie zwrotne, bowiem nie tylko stowarzyszenia przyczyniają się do tworzenia kapitału społecznego, ale także istnienia relacji opartych na wzajemnym zaufaniu czy wiarygodności umacniają ciągłość stowarzyszeń⁸⁹.

⁸⁸ W. Stypułkowski, *Aktywność obywatelska – pojęcie, pomiar i jej wpływ na rozwój regionalny*, Zeszyty Naukowe WSEI seria: EKONOMIA, 5(2/2012), s. 157–187.

⁸⁹ Zob. A. Rymśza, *Klasyczne koncepcje kapitału społecznego* [w:] *Kapitał społeczny. Ekonomia społeczna*, red. T. Kaźmierczak, M. Rymśza, Instytut Spraw Publicznych, Warszawa 2007, s. 23–40.

1.4. Rozwój regionalny jako efekt oddziaływania kapitału społecznego

1.4.1. Czym jest rozwój regionalny?

Po wprowadzeniu w 1999 r. trójstopniowego podziału administracyjnego kraju, za rozwój regionalny uznaje się proces zmian dokonujący się na terytorium województwa samorządowego. Reforma ta w kwestiach społeczno-ekonomicznych przyjęła zasadę subsydiarności, przypisując każdej jednostce samorządu terytorialnego optymalny zakres zadań, których realizacja spełniałaby oczekiwania społeczne. Idea tej reformy w dużym stopniu uwzględniła autonomię podmiotów władzy regionalnej i lokalnej, dając przy tym szerokie uprawnienia do samodzielnego dysponowania mieniem w celu pełnego wykonywania zadań o charakterze użyteczności publicznej⁹⁰.

Region jako system ekonomiczny to „przede wszystkim obszar o określonej specjalizacji, będącej wynikiem sposobu wykorzystania wewnętrznych i zewnętrznych zasobów ekonomicznych oraz przepływu czynników wzrostu: kapitału, siły roboczej, technologii, informacji. W tym ujęciu podział regionalny nawiązuje do terytorialnego podziału pracy”⁹¹. Z tego punktu widzenia samorząd wojewódzki jako gospodarz w regionie odpowiada za rozwój społeczno-gospodarczy, czyli kulturowy, ład przestrzenny, standard życia mieszkańców, ochronę środowiska czy ekologię na swoim terenie. Do wykonywania zadań regionalnego zarządzania samorząd dysponuje znacznym mieniem komunalnym i wciąż wzrastającymi środkami finansowymi, także pochodzącymi z Unii Europejskiej.

Proces zarządzania może być ukierunkowany na różne cele⁹², np. na infrastrukturę techniczną, wytwarzanie dóbr i usług, gospodarkę przestrzenną, ekologię, turystykę, współpracę regionalną czy międzynarodową. Efektem tego zarządzania powinna być odpowiednia alokacja środków materialnych i finansowych, jak również pomnażanie tych zasobów poprzez racjonalne kształtowanie polityki społeczno-gospodarczej oraz preferowanie

⁹⁰ Zob. S. Patyra, *Zakres dopuszczalnej ingerencji władzy centralnej w sferę funkcjonowania samorządu terytorialnego w Polsce – refleksje aksjologiczne* [w:] *Samorzady w procesie decentralizacji władzy publicznej*, red. M. Chrzanowski, J. Sobczak, Wydawnictwo Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej, Lublin 2017, s. 23–34.

⁹¹ A. Szewczuk, M. Kogut-Jaworska, M. Ziolo, *Rozwój lokalny i regionalny. Teoria i praktyka*, wyd. C.H. Beck, Warszawa 2011, s. 15.

⁹² Szerzej M.E. Hitt, H.-U. Lee, E. Yucel, *The Importance of Social Capital to the Management of Multinational Enterprises: Relational Networks Among Asian and Western Firms*, „Asia Pacific Journal of Management” 2002, nr 19, s. 353–372.

rozwoju tych sektorów gospodarczych, które w sposób najkorzystniejszy dynamizują gospodarkę regionu.

Rozwój regionalny jest procesem wielowymiarowym, polegającym na transformacji czynników i zasobów regionalnych w dobra i usługi dla ludności. Ich zwiększenie i poprawa jakości stanowią podstawę podniesienia standardu życia mieszkańców regionu, bowiem wzrost poziomu bytu materialnego wpływa bezpośrednio na rozwój społeczny, który jest integralną częścią rozwoju regionu. Z kolei dynamika zaspokojenia potrzeb ludności regionu jest uzależniona od stopnia innowacyjności w dokonujących się procesach społeczno-gospodarczych⁹³. Dlatego „każdy region powinien opierać swój rozwój na całości zwaloryzowanego potencjału ludzkiego, innowacyjnego, ekologicznego, infrastrukturalnego finansowego i instytucjonalnego. Szczególnie duże znaczenie dla rozwoju regionu mają wysokie kwalifikacje ludzi oraz nowoczesna infrastruktura. Specjalne miejsce w rozwoju regionalnym zajmują wspólnie takie wartości niematerialne, jak wiedza i badania, nowe kwalifikacje oraz zdolności przywódcze i inicjatywy lokalne”⁹⁴. Dodajmy do tego, że zapewnienie prawidłowej realizacji zadań bieżących i strategicznych wymaga łączenia wszystkich wspomnianych uprzednio aspektów rozwoju regionalnego z ładem przestrzennym, który określa racjonalne rozmieszczenie na obszarach regionu infrastruktury społeczno-gospodarczej zgodnie z założeniami strategii krajowej, jak i regionalnej.

Myślą przewodnią wszystkich planów strategicznych polityki społeczno-gospodarczej jest prowadzenie zrównoważonego rozwoju kraju i regionów. Utrzymywanie tej stabilności wymaga uwzględnienia w przedsięwzięciach perspektywicznych uwarunkowań zewnętrznych takich, jak polityka państwa i UE, procesy integracyjne i globalizacyjne w gospodarce światowej⁹⁵ oraz wewnętrznych dotyczących potencjału gospodarczego i społecznego. W tym kontekście „można przyjąć, że rozwój regionalny oznacza proces prowadzący do trwałego wzrostu społeczno-gospodarczego, w tym do poprawy jakości życia i zwiększenia konkurencyjności regionu. Osiągnięcie tych celów zależy od takich czynników, jak: zasoby materialne regionu, jego walory przyrodnicze, zasoby pracy, kapitał społeczny,

⁹³ Por. <http://www.etins.nazwa.pl/2015/2014doc/zeszyt4.pdf> (dostęp: 09.07.2019 r.).

⁹⁴ A. Szewczuk, M. Kogut-Jaworska, M. Ziolo, *Rozwój...*, s. 27.

⁹⁵ M. Han, *Developing social capital to achieve superior internationalization: A conceptual model*, „Journal of International Entrepreneurship” 2006, nr 4, s. 99–112.

umiejętność władz regionalnych, przedsiębiorczość i innowacyjność podmiotów gospodarczych, zakres współpracy międzynarodowej, źródeł finansowania infrastruktury”⁹⁶.

1.4.2. Przegląd teorii rozwoju regionalnego

Teorie rozwoju regionalnego skupiają się na badaniu procesów rozwoju w skali regionu, wskazują na zróżnicowane szanse poszczególnych regionów w osiąganiu wzrostu gospodarczego i wyjaśniają mechanizmy tworzenia się dysproporcji między krajami w poziomie rozwoju gospodarczego. Podstawy teorii rozwoju regionalnego sięgają koncepcji i teorii dotyczących lokalizacji, dla której fundamenty stworzył niemiecki ekonomista i agronom J.H. von Thünen już w 1826 roku⁹⁷.

Bogaty zbiór teorii rozwoju regionalnego można podzielić na dwie podstawowe grupy, odpowiadające alternatywnym modelom gospodarki, tj.: teorie nurtu neoliberalnego, zwane także neoklasycznymi, które za podstawową koncepcję uznają minimalizację interwencjonizmu i traktują wolny rynek jako optymalny mechanizm regulacyjny (wg koncepcji neoliberalnych różnice w zakresie posiadanych czynników produkcji przez poszczególne regiony są niwelowane przez mechanizm rynkowy automatycznie) oraz teorie nurtu neokeynesowskiego traktujące interwencjonizm jako niezbędny i najistotniejszy mechanizm regulacyjny, jak i optymalizujący rozwój regionalny⁹⁸.

W ostatnich dziesięcioleciach pojawiają się coraz częściej koncepcje odchodzące od założeń neoliberalnych i nawiązujące do doktryn Keynesa, stąd druga grupa teorii neokeynesowskich. Odwołują się one do szerszej gamy czynników wpływających na rozwój gospodarczy regionów, m.in. podkreślają znaczenie instytucji otoczenia biznesu, ośrodków naukowych, zjawisk społecznych i norm kulturowych⁹⁹. Zakładają konieczność interwencjonizmu władz publicznych, które poprzez różnorodne działania administracyjne

⁹⁶ K. Wiktorowski, *Polityki i strategie rozwoju na tle systemu zarządzania rozwojem Polski* [w:] *Polityka ekonomiczna*, Prace Naukowe Uniwersytetu Wrocławskiego, red. J. Sokołowski, M. Sosnowski, A. Żabiński, Wydawnictwo Uniwersytetu Wrocławskiego, Wrocław 2012, s. 521.

⁹⁷ M. Czerny, *Globalizacja a rozwój*, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 2005, s. 47.

⁹⁸ Szerzej J. Szlachta, *Rozwój regionalny w warunkach transformacji gospodarczej*, Wydawnictwo Friedrich bert Stiftung – Przedstawicielstwo w Polsce, Warszawa 1993, s. 72.

⁹⁹ T. Grosse, *Przegląd koncepcji teoretycznych rozwoju regionalnego*, Wydawnictwo Uniwersytetu Warszawskiego, „Studia Regionalne i Lokalne”, nr 1(8), Europejski Instytut Rozwoju Regionalnego i Lokalnego, Warszawa 2002, s. 25.

mają za zadanie przeciwdziałać pogłębianiu się zjawisk problemowych na obszarach słabego wzrostu gospodarczego.

Teorie rozwoju regionalnego podlegają ciągłej ewolucji, co wynika z potrzeby uwzględniania nowych zjawisk w istotny sposób wpływających zarówno na przestrzeń ekonomiczną, procesy lokalizacji działalności gospodarczej, jak i na koncentrację czy dekoncentrację produkcji. Teorie rozwoju regionalnego można klasyfikować w zróżnicowany sposób. Można wyróżnić trzy podstawowe grupy teorii rozwoju regionalnego, tj.:

- oryginalne koncepcje pierwotne (lokalizacji przemysłu A. Webera, ośrodków centralnych W. Christallera, bazy ekonomicznej W. Sombarta, biegunów rozwoju F. Perroux, J.R. Boudeville'a, dyfuzji innowacji T. Hagerstranda, rozwoju endogenicznego J. Friedmanna, C. Weavera, W.B. Stora),
- teorie wtórne rozwijające pierwotne koncepcje (np. ogólna teoria gospodarki przestrzennej A. Lösch, ekonomia regionalna E.M. Hoovera, regional science W. Isarda, teoria produktu podstawowego staple theory H. Innesa, nowa teoria handlu),
- teorie będące połączeniem odrębnych koncepcji cząstkowych (koncepcja kapitału kontaktowego G. Tornqvista, model przyciągania L.H. Klassena) – ta grupa teorii nawiązuje do zachodzących współcześnie procesów globalizacji, integracji międzynarodowej, przemian paradygmatu rozwoju, wzrastającej roli innowacji oraz instytucji w rozwoju regionalnym jako zintegrowanych układów podmiotowych warunkujących konkurencyjność regionów¹⁰⁰.

Konsekwencją zmian zachodzących od ponad 20 lat w gospodarce krajów wysoko rozwiniętych stały się krytyczne spojrzenie na standardowe teorie nieadekwatne do nowej rzeczywistości i podjęcie prób ich zrewidowania ze względu na aktualność, a także szanse aplikacyjne w polskich regionach. Przełomem dla teorii rozwoju regionalnego okazały się początki lat osiemdziesiątych, a kolejne dziesięciolecie charakteryzuje powstanie relatywnie dużej liczby teorii i koncepcji dotyczących rozwoju regionalnego. Niewątpliwie należy wskazać na teorię związaną z „uterytorialnianiem” produkcji, czyli powiązanie rozwoju regionalnego z cechami właściwymi dla zorganizowanej produkcji danego terytorium. Zgodnie z tym można zaznaczyć, iż ważnym bodźcem dla nowego kierunku działań w teoriach rozwoju regionalnego stały się prace badawcze nad nowymi dystryktami

¹⁰⁰ Por. K. Gawlikowska-Hueckel, *Procesy rozwoju regionalnego w Unii Europejskiej, konwergencja czy polaryzacja*, Wydawnictwo Uniwersytetu Gdańskiego, Gdańsk 2002, s. 8.

przemysłowymi, np. regionami Trzeciej Italii, które to stały się inspiracją dla ekonomistów w wielu krajach¹⁰¹.

Istotne jest także, iż teorie rozwoju regionalnego w coraz większym zakresie wskazują na społeczne i kulturowe czynniki wzrostu gospodarczego, uwzględniają uwarunkowania administracyjne, prawne i socjologiczne w kategoriach pozaekonomicznych zasobów gospodarczych, które mogą stanowić o rozwoju lub regresie regionu.

Ważne jest, aby koncepcje egzogeniczne i endogeniczne uzupełniały się i nie stanowiły przeciwstawnych podejść. Interesy społeczności lokalnych, „oddolne” inicjatywy, powinny być umiejętnie łączone z „odgórną” polityką szczebla centralnego. Jest to koncepcja rozwoju zdecentralizowanego, która zakłada komplementarność obu podejść do rozwoju regionalnego¹⁰².

1.4.3. Czynniki powodujące rozwój regionalny

Rozwój regionalny jest współzależny od potencjału, jakim dysponuje społeczeństwo na danym obszarze. Potencjał określa się jako czynniki warunkujące przekształcenia w społecznej i ekonomicznej strukturze regionu, w jego poziomie zarówno technicznym jak i technologicznym a także we wzajemnym wywieraniu wpływu względem środowiska naturalnego. Można je definiować jako pewne potencjalnie istniejące warunki i szanse stymulujące rozwój regionalny. Rozwój lokalny i regionalny opisywany jako proces nie zachodzi samoistnie, jest kreowany i urzeczywistniany poprzez wiele różnego rodzaju determinantów, od bardzo ogólnych do szczegółowych a nawet detalicznych¹⁰³. Niektóre z tych czynników mają charakter ogólnodostępny, inne zaś mogą występować incydentalnie i aktywnie oddziaływać jedynie w pewnych sytuacjach, miejscach oraz przedziałach czasowych. Rozwój regionalny jest procesem o charakterze przyczynowo-skutkowym. Można go przyrównać do nieskończonego łańcucha występujących po sobie kolejno zdarzeń: przyczyn i skutków. Każda przyczyna to skutek zdarzeń z przeszłości, z kolei każdy skutek stanowi przyczynę zdarzeń, które wystąpią w przyszłości, np. wysoki obecnie poziom

¹⁰¹ Zob. https://www.dbc.wroc.pl/Content/33005/Mempel_Sniezyk_Koncepcje_Rozwoju_Regionalnego_Ze_Szczegolnym_2013.pdf (dostęp: 10.07.2019 r.).

¹⁰² Por. Z. Szymła, *Determinanty rozwoju regionalnego*, Wyd. Zakład Narodowy im. Ossolińskich, Wrocław–Warszawa–Kraków 2000, s. 44.

¹⁰³ Por. D.B. Audretsch, M. Fritsch, *Growth Regimes over Time and Space*, „Regional Studies” 2002, nr 36(2), s. 113–124.

rozwoju gospodarki określonego regionu może być skutkiem zwiększenia tempa wzrostu, które miało miejsce w przeszłości i jednocześnie przyczyną dalszego rozwoju inwestycji, co sprawi umocnienie wysokiej pozycji tego regionu¹⁰⁴. Tak więc wielu badaczy podkreśla, że procesy obserwowane w polskich regionach mają głębokie korzenie historyczne i mogą być określane mianem braudelowskich „procesów długiego trwania” (*longue durée*). Wynika z tego fakt, że w procesie rozwoju regionalnego zmienia się nie tylko region, lecz również determinanty powodujące te zmiany. Przyczyny i skutki są połączone ze sobą na zasadzie sprzężenia zwrotnego i odnoszą się do wszystkich aspektów procesu rozwojowego. Zalety zarówno jakościowe, jak i ilościowe czynników rozwoju regionalnego mają ogromne znaczenie dla polityków, ekonomistów, kadr samorządowych, społeczności lokalnych itp., gdyż to one decydują o tempie rozwoju lokalnego i regionalnego.

Wyróżnia się dwa rodzaje czynników, które mają wpływ na rozwój regionalny. Pierwsza grupa to czynniki rozwojowe, które ułatwiają harmonijny i długofalowy rozwój, druga grupa to te, które hamują lub wręcz eliminują tendencje prorozwojowe. Nazywane są one barierami. Stąd też występuje potrzeba dokonania identyfikacji, a także klasyfikacji czynników, które wpływają na rozwój regionalny.

W literaturze odnoszącej się do czynników rozwoju regionalnego nawiązuje się do elementów ekonomii klasycznej. Klasycy ekonomii, tacy jak Adam Smith czy David Ricardo, opisali trzy podstawowe czynniki rozwoju: ziemię, pracę i kapitał. Sformułowali oni główne teorie najskuteczniejszego ich wykorzystania oraz kształtowania najlepszych proporcji między nimi w warunkach pierwszej fazy rozwoju gospodarki kapitalistycznej (tzw. wolnej konkurencji). Trzy klasyczne czynniki rozwoju to także trzy podstawowe grupy zasobów ekonomicznych: zasoby naturalne (ziemia), zasoby ludzkie (praca) i zasoby kapitałowe. Wszystkie służą jako nakłady do wytwarzania dóbr i usług, dlatego często są nazywane mianem czynników produkcji. W okresie późniejszym lista podstawowych czynników produkcji zwiększyła się, lecz podział klasyczny jest nadal używany w naukach ekonomicznych, a także w teorii rozwoju regionalnego¹⁰⁵.

Zwiększenia zestawu czynników klasycznych można dokonać na czterech obszarach ukazanych przy okazji rozważań nad istotą rozwoju lokalnego.

Czynniki rozwoju można więc opisać wokół:

¹⁰⁴ Zob. G. Becker, *Investment in Human Capital: A Theoretical Analysis*, „Journal of Political Economy” 1962, nr 70, s. 9–49.

¹⁰⁵ W. Kosiedowski, *Teoretyczne problemy rozwoju regionalnego* [w:] *Zarządzanie rozwojem regionalnym i lokalnym. Problemy teorii i praktyki*, red. W. Kosiedowski, Toruń 2001, s. 31.

- 1) czynników ekonomicznych – wielkość i sposób działania regionalnego rynku dóbr i usług, tendencje zmian na regionalnym rynku pracy, dynamika popytu regionalnego i zmiany w jego strukturze, zmiany dochodów ludności, przedsiębiorstw i organów samorządu terytorialnego działających w regionie, zwiększenie kapitału zaangażowanego w gospodarce regionalnej, napływ inwestycji krajowych i zagranicznych, jakość marketingu regionalnego, poziom managementu w gospodarce regionalnej, sytuacja makroekonomiczna w kraju (tempo wzrostu całej gospodarki narodowej, zmiany stopy inflacji, polityka pieniężna i budżetowa państwa, kurs walutowy i in.), sytuacja makroekonomiczna za granicą, możliwości wsparcia zewnętrznego, w tym środki pomocowe Unii Europejskiej i in.;
- 2) czynników społecznych – zmiany w ruchu naturalnym i strukturze ludności, tempo i charakter procesów urbanizacji, aglomeracji i metropolizacji, zmiany w stratyfikacji społecznej, zmiany w poziomie i stylu życia, zmiany w poziomie wykształcenia, postęp kulturalny, innowacyjność i przedsiębiorczość władz i społeczeństwa, sprawność funkcjonowania samorządów terytorialnych i ich organów, udział społeczeństwa w podejmowaniu decyzji lokalnych i regionalnych i in.;
- 3) czynników technicznych i technologicznych – zwiększenie kapitału trwałego i zmiany w jego strukturze, modernizacja struktury rzeczowej aparatu wytwórczego, rozwój zaplecza techniczno-badawczego i wdrożeniowego, jakościowe różnicowanie produkcji, rozwój przemysłów wysokiej technologii, zwiększenie jakości produkcji, innowacyjność techniczna, innowacje produktowe, rozwój i doskonalenie infrastruktury technicznej i in.;
- 4) czynników ekologicznych – występowanie zasobów naturalnych, rozwój w zakresie ochrony środowiska przyrodniczego, racjonalizacja gospodarowania zasobami środowiska przyrodniczego, świadomość i kultura ekologiczna społeczeństwa, progres w edukacji ekologicznej, skuteczność stosowania ekonomicznych i pozaekonomicznych instrumentów ochrony środowiska i innych¹⁰⁶.

Odmianą klasyfikację czynników rozwoju opisuje Jan Parysek. Wymienia on grupę czynników rozwoju o charakterze ogólnym, powszechnie występujących zarówno na poziomie lokalnym i regionalnym. Są nimi:

- potrzeby społeczności lokalnych – często uważa się, że każdy rodzaj działalności gospodarczej i społecznej jest ściśle powiązany z zaspokajaniem potrzeb poszczególnych obywateli, społeczności lokalnych, społeczeństwa jako całości.

¹⁰⁶ *Ibidem*, s. 32–33.

W tym układzie rozwój gospodarczy kraju – także lokalny i regionalny – ma bezpośredni wpływ na stopień pokrycia zwiększających się potrzeb społecznych;

- zasoby i walory środowiska przyrodniczego – środowisko przyrodnicze ma wymierny wpływ na rozwój lokalny i regionalny, a więc utożsamiany jest za jeden z głównych czynników rozwojowych. Pewne elementy środowiska mogą działać jako bariery lub ograniczenia w dynamicznym rozwoju. A więc dla planistów i realizatorów rozwoju lokalnego i regionalnego istotna jest specyfika i atrybuty konkretnych zasobów, takich jak: zasoby terenu, surowce mineralne, rzeźba terenu, wody powierzchniowe i podziemne, warunki klimatyczne, gleby, walory przyrodnicze;
- zasoby pracy – czynnik ludzki jest główną siłą działającą w całym procesie rozwoju lokalnego i regionalnego. Stan zasobów pracy uwzględnia się w trzech klasycznych sytuacjach. Pierwszy, w którym jest nadmiar zasobów pracy w stosunku do realnego popytu na lokalnym rynku bądź w konkretnym regionie. W drugim mamy do czynienia ze stanem względnej równowagi w podaży i popycie zasobów pracy. W trzecim zaś występuje okresowy deficyt, np. w grupie pracowników o specjalistycznych kwalifikacjach zawodowych;
- poziom inwestycji infrastrukturalnych – na ten determinant rozwoju szczególną uwagę zwracają potencjalni inwestorzy, którzy szukają jak najlepszej lokalizacji dla podjęcia określonej działalności gospodarczej. Wśród dodatkowych wymogów określa się m.in. odpowiednie warunki środowiskowe oraz rynek zbytu;
- istniejący potencjał gospodarczy – obecnie rola czynnika rozwoju może być przyporządkowana tylko takiemu potencjałowi, który generuje wysoki poziom rozwoju dla kilku dziedzin życia gospodarczego i społecznego. Najwięcej szans rozwojowych mają regiony, miasta i gminy wielofunkcyjne. Jedynie korzystnie rozwinięta i zdywersyfikowana struktura gospodarcza może stworzyć przyjazny klimat dla rozwoju lokalnego i regionalnego, klimat, w którym są korzystne warunki do podejmowania działalności gospodarczej przez przyszłych inwestorów czy kooperacji z innymi podmiotami;
- rynek lokalny i rynki zewnętrzne – jedynie aktywny rynek jest uznawany za czynnik rozwoju lokalnego, ponieważ on zapewnia warunki do zaspokajania potrzeb społecznych, a także rozwija te potrzeby. Wzrastający popyt wpływa na powstawanie nowych podmiotów gospodarczych, a ich obrót handlowy zasila (poprzez system fiskalny) budżet państwa oraz budżety lokalne;

- kapitał finansowy, zwłaszcza inwestycyjny – w praktyce opisuje się trzy kategorie kapitału inwestycyjnego. Pierwszy jest kapitałem inwestorów lokalnych (mieszkańców), drugi natomiast to kapitał jednostek samorządu terytorialnego (własny lub zgromadzony z różnych źródeł) oraz trzeci, czyli kapitał zewnętrznych potencjalnych inwestorów (w tym także kapitał państwowy). Najważniejszym aspektem dla jakichkolwiek przedsięwzięć rozwojowych są lokalne potrzeby oraz lokalne warunki realizacji inwestycji;
- poziom nauki, techniki i kultury – nauka ma obecnie wpływ na każdą sferę życia ekonomicznego i społecznego. Widać to m.in. w istotnych zmianach modelu produkcji, konsumpcji, akumulacji oraz kształtowania struktury przestrzennej miast, gmin i ich funkcji. Odpowiednie docenianie i zrozumienie roli nauki, jaką może odegrać w procesach rozwoju gospodarczego i społecznego oraz przeznaczanie na jej rozwój z budżetu państwa, a także źródeł pozabudżetowych adekwatnie wysokich środków może mocno przyspieszyć tempo rozwoju lokalnego i regionalnego;
- nowoczesne technologie wytwarzania – technologia jest uznawana przez ekonomistów za jeden z determinantów, który najmocniej wywiera wpływ na rozwój społeczno-gospodarczy kraju, regionów i gmin. Rozwój, który bez połączenia z postępem technologicznym nie będzie możliwy jest obecnie wielkim wyzwaniem nie tylko dla polskich regionów, gmin i miast. Nowe technologie i innowacje mają istotne znaczenie dla rozwoju lokalnego w Polsce, szczególnie z tego względu, że zdecydowana większość najnowszych rozwiązań technologicznych i opatentowanych wyrobów (wzorów użytkowych) jest skutkiem twórczych poszukiwań małych zakładów, laboratoriów i inkubatorów przedsiębiorczości;
- teren i korzyści miejsca – wiele właściwości terenu mówi o jego walorach i gospodarczym znaczeniu, np. wielkość, położenie, ukształtowanie powierzchni, uzbrojenie techniczne, formy zawłaszczenia przewidziane w planie zagospodarowania przestrzennego itp. Atrakcyjnie zlokalizowane tereny, zagospodarowywane przez wiarygodnych inwestorów, wpływają na podniesienie na wyższy poziom atrakcyjności danej gminy, a tym samym do wzrostu jej znaczenia jako potencjalnego ośrodka dla rozwoju licznych dziedzin życia gospodarczego i społecznego;
- stosunki międzynarodowe i współpraca bilateralna – dla przeważającej części regionów czy gmin, które znajdują się w sytuacji niedoboru kapitału inwestycyjnego,

zaczynania technologicznego, trudności organizacyjnych, konieczności przekwalifikowania kadr itp., szansą może być nawiązanie współpracy międzynarodowej¹⁰⁷.

1.4.4. Wpływ kapitału społecznego na rozwój regionalny

Pojęcie kapitału ludzkiego jest jednym z częściej wskazywanych problemów w naukach społecznych zajmujących się zmianami, jakie zachodzą we współczesnym, zglobalizowanym świecie. To pojęcie wskazywane jest również za bardzo istotny element rozwoju regionalnego i lokalnego. Podstawy tego podejścia można znaleźć w przypadku do modeli rozwoju zaprezentowanych w pracach z zakresu modeli wzrostu gospodarczego, na przykład R.E. Lucasa¹⁰⁸ czy w pracach dotyczących badań regionalnych¹⁰⁹. Wymienione teorie ekonomiczne odnosiły się i powstały w celu rozwoju całych gospodarek narodowych, ale przedstawione w nich mechanizmy można odnieść również do mniejszych jednostek terytorialnych np. województw.

Wpływ i znaczenie kapitału ludzkiego na rozwój gospodarczy krajów i regionów, oprócz modeli teoretycznych, potwierdzają również szereg badań empirycznych. Na przykład Gregory Mankiw, David Romer i David Weil twierdzą, że poziom wykształcenia w dużej mierze wyjaśnia zróżnicowanie w PKB na mieszkańca między krajami¹¹⁰. Opracowali oni znany wcześniej model Solowa, dodając do czynników wyjaśniających rozwój również czynnik kapitału ludzkiego (klasyczny model Solowa obejmował tylko zasoby pracy i kapitał fizyczny).

¹⁰⁷ J. Parysek, *Podstawy gospodarki lokalnej*, Wydawnictwo Naukowe Uniwersytetu Adama Mickiewicza, Poznań 2001, s. 47–49.

¹⁰⁸ Por. R.E. Lucas, *On the Mechanics of Economic Development*, „Journal of Monetary Economics” 1988, Vol. 22, issue 1; R.R. Nelson, E.S. Phelps, *Investment in Humans, Technological Diffusion, and Economic Growth*, „The American Economic Review” 1966, Vol. 56, No. 1/2.

¹⁰⁹ Por. M.E. Porter, *Porter o konkurencji*, Warszawa 2001; R. Florida, *Toward the Learning Region*, „Futures” 1995, Vol. 27, No. 5.

¹¹⁰ Por. G. Mankiw, D. Romer, D.N. Weil, *A Contribution to the Empirics of Economic Growth*, „The Quarterly Journal of Economics” 1992, Vol. 107, No. 2.

Praca i wyniki badań Mankiwa, Romera i Weila zainspirowały wielu badaczy, którzy zweryfikowali siłę wpływu kapitału ludzkiego na wzrost gospodarczy. Zajmowali się tym np. J. Benhabib i M.M. Spiegel¹¹¹ czy R.J. Barro¹¹².

Z kolei badania potwierdzające znaczenie kapitału ludzkiego dla tempa rozwoju regionalnego to analizy Haralda Badingera i Gabriele Tondl. Autorzy wykazali, że wzrost gospodarczy regionów europejskich jest silnie skorelowany z zasobami edukacyjnymi (szczególnie silnie na poziomie uniwersyteckim)¹¹³.

Przykładem analizy znaczenia kapitału ludzkiego dla rozwoju w skali regionalnej jest natomiast badanie Adrian Di Liberto i Jamesa Symonsa, którzy na włoskich danych: *Spisach powszechnych z lat 1961, 1971, 1981 i 1991* wykazali, że poziom edukacji miał znaczący wpływ na regionalne stopy wzrostu (PKB) we Włoszech¹¹⁴.

Obecnie coraz powszechniej w socjologii podkreśla się, że poziom rozwoju demokracji i dobrobytu gospodarczego jest powodowany istnieniem pewnych rodzajów więzi społecznych, które nazywane są kapitałem społecznym. Stąd aktualnie pojęcie kapitału społecznego cieszy się bardzo dużą popularnością. Wynika to m.in. z: przeniesienia uwagi z zachowania jednostek na relacje między jednostkami a grupami społecznymi i instytucjami, połączenie analiz na poziomie mikro, mezo- i makrosocjologicznym, interdyscyplinarne, ponowne wprowadzenie kwestii wartości w dyskursie naukowym¹¹⁵. Te i inne cechy omawianej koncepcji można i często traktuje się jako jej słabości i przyczyny nieporozumień. Wśród nich są także kwestie związane z aspektami normatywnymi i aksjologicznymi kapitału społecznego.

Problemy dotyczące relacji między wartościami a normami a kapitałem społecznym widoczne są w licznych pracach autorów odwołujących się do tej koncepcji, które można sprowadzić do następujących punktów. Po pierwsze, wspólnym elementem wszystkich różnych interpretacji jest skupienie się na kwestii więzi społecznych, która jest traktowana jako czynnik sprzyjający lub nie sprzyjający realizacji różnych celów indywidualnych i zbiorowych. Wielu autorów bezpośrednio lub pośrednio dotyka zawartych w nich wartości

¹¹¹ Por., J. Benhabib, M. Spiegel, *The Role of Human Capital in Economic Development: Evidence from Aggregate Cross-Country Regional U.S. Data*, „Journal of Monetary Economics”1992, Vol. 34, issue 2.

¹¹² Por. R.J. Barro, *Human Capital and Growth*, „The American Economic Review”2001, Vol. 91, No. 2.

¹¹³ Por. H. Badinger, G. Tondl, *Trade, Human Capital and Innovation: The Engines of European Regional Growth in the 1990s*, IEF Working Paper 2002, No. 42, Research Institute for European Affairs University of Economics and Business Administration Vienna.

¹¹⁴ Por. A.Di Liberto, J. Symons, *Education and Italian Regional Development*, Centre for Economic Performance, London School of Economics and Political Science, 2001.

¹¹⁵ B. Lewenstein, *Spoleczeństwo rodzin czy obywateli – kapitał społeczny Polaków okresu transformacji*, „Societas/Communitas” 2006, nr 1(1), s. 163.

i norm. Jako ważne warunki wskazane są komponenty lub formy kapitału społecznego, między innymi: standardy zaufania, wzajemności, lojalności, solidarności i więcej. W związku z tym pojawiają się głosy, że wprowadzenie wymiaru normatywnego do teorii i badań w ten sposób może osłabić funkcję analityczną omawianej koncepcji. Po drugie, kapitał społeczny jest często rozumiany jako rodzaj „zasobu moralnego”, który zawsze przynosi pozytywne efekty. Pojęcia takie jak: jego moralne obowiązki, wspólnota kulturowa i etyczna, budowanie zaufania społecznego są jego istotą. Po trzecie, przedstawione powyżej stanowisko podlega poważnej krytyce. Należy zauważyć, że stosunki społeczne mogą, ale nie muszą, ułatwiać indywidualne i zbiorowe działania. Wszystko zależy od kontekstu.

W niektórych badaniach termin „ujemny kapitał społeczny” lub „negatywne aspekty kapitału społecznego” pojawia się ze względu na fakt, że niektóre jego formy działają tylko w przypadku niektórych rodzajów działań zbiorowych, podczas gdy w innych sytuacjach mogą stanowić obciążenie. Tendencje te wskazują również na istotne znaczenie aksjornatywnych aspektów kapitału społecznego z teoretycznego, metodologicznego, empirycznego i praktycznego punktu widzenia. Jerzy Bartkowski słusznie zauważa, że pojęcie kapitału społecznego zostało wprowadzone do nauk społecznych w celu wyjaśnienia i zastosowania w praktyce związków między życiem społecznym a innymi dziedzinami. Relacje między ludźmi, rządzące nimi reguły oraz więzi, które ustanawiają w makro-, mezo- i mikrostrukturach, wpływają również na inne sfery życia, szczególnie w polityce i gospodarce. Mają znaczący wpływ na ich funkcjonowanie. Literatura przedmiotu podkreśla, że jednym z czynników, który w dużej mierze determinuje rozwój gospodarczy i społeczny grup, społeczności lokalnych i regionalnych, jest kapitał społeczny. Jego wysoki poziom pomaga w łatwiejszym dostosowaniu się do zmian spowodowanych czynnikami globalnymi. Bliskie powiązanie pomiędzy zaufaniem społecznym, jako podstawowym elementem kapitału społecznego, a także lokalny rozwój i sprawne funkcjonowanie instytucji znalazły wyraz w wielu badaniach naukowych, a także poparte wynikami badań empirycznych¹¹⁶.

Wielu autorów zgadza się, że w teorii kapitału społecznego ważną rolę przypisuje się społeczności lokalnej i jej rozwojowi. Jest to wspierane między innymi przez: bliskie interakcje społeczne umożliwiające współpracę w celu osiągnięcia wspólnego dobra mieszkańców danej społeczności, umacnianie wzajemnego zaufania, promowanie otwartości i umiejętności współpracy, wpływy wynikające z sankcjonowania norm wpływających na

¹¹⁶ A. Tuziak, *Kapitał społeczny mieszkańców Podkarpacia. Wybrane aspekty* [w:] *Kapitały ludzkie i społeczne a konkurencyjność regionów*, red. M.S. Szczepański, K. Bierwiazzonek, T. Nawrocki, Katowice 2008, s. 391.

sieci wzajemnych relacji, kształtowanie zaangażowania w sprawy społeczności lokalnej lub wzmocnianie relacji. umożliwianie wspólnych przedsięwzięć i innych inicjatywy lokalnych¹¹⁷. Ilustracją wpływu kapitału społecznego na aktywizację społeczności lokalnej są badania prowadzone przez Jacka i Kazimiery Wódz¹¹⁸. Autorzy badań zwrócili uwagę, że zasoby kapitału społecznego można wykorzystać w zarządzaniu miastem. Proces ten wymaga jednak stworzenia partnerstwa społecznego, w ramach którego przywódcy społeczni, poprzez pomoc w identyfikowaniu problemów społecznych, staną się partnerami władz (decydentów) w rozwiązywaniu problemów społeczności lokalnej.

Kolejnym przykładem pozytywnego związku między wysokim poziomem kapitału społecznego, a rozwojem gospodarczym, zwłaszcza cywilizacji, są polskie gminy, w których rozwój infrastruktury komunalnej nie zależy wyraźnie od bogactwa ich budżetów. Okazuje się, że niektóre stosunkowo biedne gminy osiągają pod tym względem wyższe standardy niż zamożniejsze.

Obserwując pozytywny związek między wysokim poziomem kapitału społecznego a rozwojem gospodarczym, wystarczy wykazać, że równie dobrze prosperujące gminy osiągają różne standardy. Przyczyn tej różnorodności można szukać w jakości liderów lokalnych społeczności i zdolności ludzi do współpracy w imię wspólnego dobra – a tym samym w potencjale kapitału społecznego¹¹⁹.

Domański stwierdzając, że kapitał społeczny jest to wiedza, umiejętności, zdrowie, energia witalnej zawarta w społeczeństwie, zwraca uwagę na ważną kwestię, że są to zasoby dane przez genetyczne cechy danej populacji raz na zawsze, ale możliwy do powiększenia drogą inwestycji zwanych inwestycjami w człowieka. Z tego spostrzeżenia płynie ważna przesłanka dla społeczności zamieszkujących peryferyjne, słabo rozwinięte regiony o możliwościach przezwyciężenia niekorzystnego stanu poprzez inwestycje w ludzi – kapitał ludzki¹²⁰.

O znaczeniu teorii kapitału społecznego dla badań rozwoju lokalnego i regionalnego pisze również Jerzy Bartkowski, podkreślając, że „kapitał społeczny jest zjawiskiem wielowymiarowym i złożonym. Jego działanie jest także rozległe i nie do końca jednorodne.

¹¹⁷ E. Robak, *Kapitał społeczny jako czynnik wpływający na kształtowanie rynku pracy* [w:] *Kapitał społeczny we wspólnotach*, red. H. Januszek, Poznań 2005, s. 114.

¹¹⁸ Por. J. Wódz, K. Wódz, *Lokalny kapitał społeczno-kulturowy i lokalni liderzy zmian* [w:] *Kapitał społeczno-kulturowy a rozwój lokalny i regionalny*, red. M.S. Szczepański, Śląskie Wydawnictwa Naukowe, Tychy 2000.

¹¹⁹ A. Przymeński, *Rozwój kapitału społecznego i jego czynniki* [w:] *Kapitał społeczny – aspekty teoretyczne i praktyczne*, red. H. Januszek, Poznań 2004, s. 51.

¹²⁰ Szerzej P. Benneworth, *In what sense 'regional development?' Entrepreneurship, underdevelopment and strong tradition in the periphery*, "Entrepreneurship & Regional Development" 2004, 16, s. 439–458.

Stanowi ono jednak czynnik o dużym znaczeniu dla rozwoju lokalnego i regionalnego. Badania nad jego funkcjonowaniem, mimo wielu trudności technicznych, pozwalają nie tylko na postęp samej teorii, ale i na lepsze zrozumienie mechanizmów działania kapitału społecznego.

W szczególności ukazuje on nowe i znaczące narzędzie stymulacji rozwoju lokalnego i regionalnego. Popularność i szybkie rozpowszechnienie, jakie ten termin uzyskał, świadczy o potrzebie analizy takich zjawisk i wskazuje, że trafił on w istotne zapotrzebowanie badaczy, polityków gospodarczych, a także opinii publicznej¹²¹.

Badania nad związkiem kapitału ludzkiego i społecznego z rozwojem regionalnym mają bardzo ważny wymiar praktyczny. Odkrycie rozwojowej roli kapitału ludzkiego i społecznego otwiera, według wielu badaczy, nowe możliwości dla polskich społeczności – perspektywy konstruowania nowych strategii rozwojowych opartych na kapitale ludzkim i społecznym. Jeden z autorów, rozwijając tę ideę, wskazuje założenia, które powinny leżeć u podstaw tego typu strategii. Oto one:

- 1) Kapitał społeczny jest czynnikiem rozwoju społeczno-gospodarczego. Jego znaczenie jest tym większe, im mniejsza jest dostępność innych typów kapitału. Kapitał społeczny nie zastępuje innych form kapitału, ale pozwala po nie sięgać i efektywniej je wykorzystać.
- 2) Budowanie kapitału społecznego to przede wszystkim tworzenie powiązań, budowanie relacji; pojawienie się relacji jest warunkiem współpracy, a to jest konieczne do powstania zaufania. Chociaż zawsze istnieje poziom kapitału wiążącego, który pozwala mu przetrwać, nigdy nie ma wystarczającego kapitału pomostowego, aby pomóc mu się rozwijać; budowanie kapitału pomostowego jest wyzwaniem, które wymaga szczególnej troski i zaangażowania.
- 3) Strategia rozwoju oparta na kapitale społecznym wymaga współpracy państwa i grup obywatelskich; inicjatywy odgórne, jeśli nie są osadzone w społecznościach, nie dadzą oczekiwanego impulsu prorozwojowego.

¹²¹ J. Bartkowski, *Kapitał społeczny i jego oddziaływanie na rozwój w ujęciu socjologicznym* [w:] *Kapitał ludzki i kapitał społeczny a rozwój regionalny*, red. M. Herbst, Warszawa 2007, s. 92.

- 4) Kapitał społeczny działa non-profit, gdy system polityczny działa w ten sam sposób¹²².

Można również zaobserwować powiązania i zależności między wykształceniem, umiejętnościami, a zaangażowaniem w działalność na rzecz społeczeństwa. Najczęściej stosowanym wyznacznikiem poziomu rozwoju regionalnego polskich województw jest Produkt Krajowy Brutto (PKB) na mieszkańca województwa. Różnice w poziomie PKB na mieszkańca pozwalają budować rankingi poziomu rozwoju regionalnego, nie mówią jednak o przyczynach tych dysproporcji. Przyczyny te mają często charakter historyczny oraz przestrzenno-strukturalny. Na istotność roli kapitału ludzkiego w procesie wzrostu gospodarczego, a co za tym idzie – rozwoju regionów wskazują rezultaty licznych badań empirycznych¹²³. W świetle tych badań to właśnie różnice w jakości czynnika pracy są przyczyną utrzymujących się różnic w poziomach rozwoju krajów i regionów. Również z punktu widzenia wykorzystania kapitału ludzkiego w rozwoju regionalnym największe zastosowanie znajdzie on w ramach teorii podkreślających czynniki endogenne. Dlatego też jednym z ważniejszych czynników rozwoju regionu jest jego zaplecze intelektualne¹²⁴.

Źródłem kapitału społecznego są więzi społeczne, w jakich uczestniczą i jakie mają do dyspozycji grupy i jednostki na polu ekonomii. Stanowią go czynniki, które kształtują jakość ludzkich interakcji, zlokalizowane w jednostkach i ich obopólnych relacjach, wiążące oraz łączące ludzi ze sobą, co ułatwia współdziałanie, kooperację i wymianę. To kapitał społeczny umożliwia cyrkulację tzw. wiedzy milczącej, zwiększa zdolności konkurencyjne środowiska lokalnego, umożliwia podejmowanie decyzji na różnych szczeblach ułatwiając przewidywanie reakcji innych, dostarcza wzorzec zachowań, co pozwala zidentyfikować i wykluczyć ze społeczności te osoby, które próbują wykorzystać ją do swoich prywatnych celów. Zalicza kapitał społeczny do podstawowych czynników rozwoju lokalnego obok kapitału ludzkiego, wyposażenia infrastrukturalnego zależnego od kapitału fizycznego oraz kapitału finansowego. Wpływa on bowiem na odpowiednią kreację kapitału ludzkiego, zaś skuteczna alokacja kapitału fizycznego i finansowego warunkuje dobrą kooperację pomiędzy lokalnymi aktorami.

¹²² Por. A. Faggian, P. McCann, *Human Capital and Regional Development* [w:] *Handbook of Regional Growth and Development Theories*. Cheltenham, red. R. Capello, P. Nijkamp, Edward Elgar Publishing, Northampton 2009, 133–148.

¹²³ Zob. Florczak, W., *Kapitał ludzki a rozwój gospodarczy* [w:] *Gospodarka oparta na Wiedzy*, red. W. Welfe, Polskie Wydawnictwo Ekonomiczne, Warszawa 2007, s. 112.

¹²⁴ https://repozytorium.ur.edu.pl/bitstream/handle/item/341/Kotarski%20%20Kapita%C5%82_ludzki_a_rozw%C3%B3j_regionu_peryferyjnego.pdf?sequence=1&isAllowed=y (dostęp: 10.07.2019 r.).

Oprócz cyrkulacji użytecznych informacji, która zawarta jest w pojęciu kapitału społecznego, za szczególnie czynnik rozwoju Trigilia uważa dobrą sieć relacji pomiędzy firmami a instytucjami publicznymi. Według niego konieczne jest bardziej bezpośrednie promowanie i aktywne użycie sieci dla lokalnego rozwoju na drodze konstruowania lokalnych programów. Dobre wyposażenie w kapitał społeczny pozwala na uruchomienie programów, które są bardziej skuteczne i efektywne w promowaniu kapitału ludzkiego, dostarczaniu specjalistycznej wiedzy oraz kolektywnych dóbr w postaci usług dla infrastruktury i firm. W konsekwencji kapitał społeczny jest strategicznym zasobem, który sprzyja uzyskaniu przewagi konkurencyjnej pewnego terytorium¹²⁵. Co więcej, kapitał społeczny uważany jest również za główny czynnik sprzyjający obniżeniu kosztów transakcyjnych. Zaufanie partnerów handlowych, a co za tym idzie – spodziewana wzajemność pozwala na szybszą wymianę gospodarczą i nie zmusza przedsiębiorców do wytworzenia odpowiednich rezerw na zabezpieczenie transakcji. Według T. Kaźmierczaka „znaczenie kapitału społecznego jest tym większe, im mniejsza jest dostępność do innych form kapitału i należy go budować poprzez tworzenie powiązań i relacji”¹²⁶.

Również G. Gorzelak podkreśla, że poprawa poziomu kapitału ludzkiego (kształcenie i szkolenie) i społecznego (umiejętności współpracy, zaufanie, społeczeństwo obywatelskie) ma szczególne znaczenie w regionach opóźnionych w rozwoju¹²⁷. Aby osiągnąć zamierzony efekt postępu obu form kapitału, potrzebna jest silna inspiracja ze strony rządu i innych agencji centralnych, ponieważ jednym z przejawów zacofania w świadomości i zdolności do racjonalnego organizowania działań zbiorowych jest nieznamość tych umiejętności i opóźnione w istocie procesów rozwojowych.

Należy również podkreślić, że polskie doświadczenia dotyczące badań nad kapitałem społecznym są wciąż stosunkowo skromne w porównaniu z badaniami przeprowadzonymi w krajach zachodnich. Jak podkreśla Jarosław Działek, większość literatury światowej koncentruje się na krajach Europy Zachodniej i Stanach Zjednoczonych ze względu na brak porównywalnych danych dla krajów Europy Środkowej i Wschodniej. Uwzględniając te

¹²⁵ C. Trigilia, *Social Capital and Local Development*, “European Journal of Social Theory” 2001, No.4 (4), s. 430.

¹²⁶ T. Kaźmierczak, *Kapitał społeczny a rozwój społeczno-ekonomiczny – przegląd podejść* [w:] *Kapitał społeczny. Ekonomia społeczna*, red. T. Kaźmierczak, M. Rymśza, Instytut Spraw Publicznych, Warszawa 2007, s. 64.

¹²⁷ G. Gorzelak, *Polska polityka regionalna wobec zróżnicowań polskiej przestrzeni*, „Studia Regionalne i Lokalne” 2004, nr 4(18).

kraje, analizy uwzględniają, w ograniczonym zakresie, różnice w kontekście społecznym, historycznym, politycznym i gospodarczym tej części świata¹²⁸.

1.4.5. Podsumowanie

Rozwój to długotrwały proces „z wielokrotnianiem możliwości wyborów (...), osiągnąć przez umożliwienie skutecznego działania oraz efektywnego wypełniania obowiązków. Na wszystkich poziomach tego rozwoju najistotniejszą rolę pełnią trzy czynniki: zapewnienie warunków umożliwiających długie i zdrowe życie, pełny dostęp do informacji oraz do środków pozwalających na zapewnienie przyzwoitego standardu życia”¹²⁹. Zachowanie trwałości rozwoju wymaga, by zasoby kapitału, dzięki któremu wzrasta jakość życia, były w minimalnym wariacie utrzymywane na stałym poziomie, a najlepiej powiększały się w czasie¹³⁰. Celem każdego rodzaju kapitału jest pomnażanie, przynoszenie efektu w postaci dochodu. Kapitał ludzki także łączy się z korzyściami, zarówno gospodarczymi, jak i niezwiązanymi bezpośrednio z gospodarką. Do najistotniejszych można zaliczyć te z drugiej grupy, jak poprawa zdrowia, dłuższa żywotność oraz większe prawdopodobieństwo zaangażowania w życie wspólnoty. W sensie gospodarczym zysk z kapitału ludzkiego można rozumieć w kategoriach dobrobytu jednostki i gospodarki narodowej. Zgodnie ze stwierdzeniem Stanisława Domańskiego: „Inwestycje w kapitał ludzki stanowią pierwszy warunek (...) wyjścia na prostą trwałego wzrostu gospodarczego i postępu”. Wysoki poziom kapitału społecznego na określonym terytorium i rozwój społeczeństwa obywatelskiego niewątpliwie wzmacnia korzystne oddziaływanie pozostałych typów kapitału i umożliwia lepsze ich wykorzystanie. Umacnia to również samorządność i sprzyja efektywności działań kształtujących rzeczywistość społeczną¹³¹.

¹²⁸ J. Działek, *Kapitał społeczny jako czynnik rozwoju gospodarczego w skali regionalnej i lokalnej w Polsce*, Kraków 2011, s. 8.

¹²⁹ Por. Raporty o Rozwoju Społecznym i Narodowe Raporty o Rozwoju Społecznym (NHDR), ONZ, <http://www.unic.un.org.pl/show.php?news=35&wid=18&wai=&year=> (dostęp: 10.07.2019 r.).

¹³⁰ Zob. G. Gorzelak, A. Płoszaj, M. Smętkowski: *Ocena strategii rozwoju regionu – wykorzystanie modelu czterech kapitałów*, „Studia Regionalne i Lokalne” 2006, nr 3(25), s. 69.

¹³¹ Por. S.R. Domański, *Kapitał ludzki, podział pracy i konkurencyjność [w:] Konkurencyjność gospodarki Polski w dobie integracji z Unią Europejską i globalizacji*, red. J. Bossak, W. Bieńkowski, Instytut Gospodarki Światowej SGH, Warszawa 2000, s. 77.

ROZDZIAŁ 2. Fundusze strukturalne dotyczące Europejskiej Współpracy Terytorialnej jako instrument polityki regionalnej UE

2.1. Region jako podmiot polityki regionalnej

2.1.1. Pojęcie regionu

Definicję regionu można tworzyć w oparciu o kryterium geograficzne, historyczne, gospodarcze, społeczno-kulturowe czy polityczno-administracyjne. W prawie wspólnotowym brak jest jednolitej definicji tego pojęcia¹³². Region w Unii Europejskiej ma przede wszystkim znaczenie gospodarcze jako podmiot unijnych polityk. Można przyjąć, że regiony to „przestrzenne podsystemy gospodarki (...) o różnych związkach i relacjach przestrzennych”. W ujęciu socjologicznym, region jest synonimem zbiorowości regionalnej, której istotą jest „mniej lub bardziej rozwinięte poczucie odrębności i więzi, wynikającej z emocjonalnego stosunku do zamieszkiwanego obszaru”¹³³. Z różnorodności podejść definicyjnych wynika istotna wskazówka metodologiczna – pojęcie regionu należy rozumieć szeroko, czyli nie tylko jako wyodrębnioną jednostkę podziału administracyjnego¹³⁴.

Z pojęciem regionu wiąże się proces regionalizacji. Regionalizacja rozumiana jest jako proces historyczny, ale także jako pewna procedura wyodrębniania regionów, poprzez określone metody badawcze, prowadzące do konkretnego podziału regionalnego. Z kolei pojęcie regionalizmu odnosi się do stanu świadomości członków zbiorowości, zamieszkującej na obszarze danego regionu. Przejawia się w aktywności gospodarczej, kulturowej, społecznej oraz politycznej tej zbiorowości. Tak rozumiany regionalizm jest jednym z warunków odrębności poszczególnych regionów¹³⁵. Ranga tego zagadnienia wynika z faktu, że zjawisko

¹³² A. Gajda, *Regiony w prawie wspólnotowym. Prawne problemy udziału regionów polskich w procesach integracyjnych*, Wydawnictwo Prawo i Praktyka Gospodarcza, Warszawa 2005, s. 22.

¹³³ T. Madej, *Regionalna polityka społeczno-gospodarcza*, Wydawnictwo Naukowe Uniwersytetu Szczecińskiego, Szczecin 1998, s. 7.

¹³⁴ M. Sokołowicz, *W kierunku nowej polityki regionalnej? Rozważania nad przyszłym kształtem polityki regionalnej w Polsce* [w:] *Polityka spójności – ocena i wyzwania. Materiały z konferencji*, Ministerstwo Rozwoju Regionalnego, Warszawa 2008, s. 8.

¹³⁵ T. Madej, *Regionalna polityka społeczno-gospodarcza*, Wydawnictwo Naukowe Uniwersytetu Szczecińskiego, Szczecin 1998, s. 12.

regionalizmu jest uznawane za jedną z najbardziej charakterystycznych tendencji rozwojowych ostatnich kilkudziesięciu lat¹³⁶.

W Polsce pojęcie regionalizmu pojawiło się dopiero na początku lat 20. XX wieku jako termin obiegowy i naukowy. Mimo dużej ilości zastrzeżeń, że jest nazwą obcą oraz prób zastąpienia jej takimi określeniami, jak np. krainizm czy ziemicowość, zdobył bardzo dużą popularność i utrwalił się w świadomości społecznej. W użyciu pozostał także nadal o wiele starszy, bo wprowadzony do obiegu w II połowie XIX wieku wyraz krajoznawstwo, który próbowano wzbogacić jego pochodnymi np. ziemiopisarstwo, krainopisarstwo lub zastąpić grecką chorografią. Nieraz posługiwano się obydwoma pojęciami wymiennie, podobnie jak w innych krajach, lecz w Polsce krajoznawstwo miało zawsze węższy zakres znaczeniowy niż regionalizm¹³⁷.

W ujęciu socjologicznym region ma wymiar zarówno ludzki i przestrzenny. Społeczność regionalna cechuje się rozwiniętym poczuciem odrębności i inności oraz poczuciem więzi ze sobą, opartej na emocjonalnym stosunku do macierzystego terytorium. Czynnikiem scalającymi tę społeczność są również miejscowa tradycja, historia, sztuka, kultura duchowa i materialna czy język. Silne więzi z regionem czynią ojczyznę ideologiczną, mogącą stanowić pomost pomiędzy ojczyzną prywatną i narodową¹³⁸.

Historycy region nazywają jako jednostkę terytorialną, której naznaczone indywidualizmem dzieje wpisują się w całość procesu historycznego. Za czynniki sprzyjające powstawaniu i istnieniu regionów uważa się podziały administracyjne, więzi gospodarcze czy odrębności kulturowo-etniczne. Region historyczny ma swoją dynamikę, która często zmienia się w czasie i przestrzeni¹³⁹.

Koncepcja małej ojczyzny, jest dla regionalistów niezwykle istotna, występują w bodaj każdym opracowaniu naukowym na ten temat. Najistotniejszą treścią koncepcji regionalizmu jest spojrzenie na region jako na „małą ojczyznę”. „Dla regionalistów mała ojczyzna to świat, w którym żyjemy na co dzień, to najbliższy krajobraz, wszystko to, co jest

¹³⁶ E. Haliżak, *Regionalizm w stosunkach międzynarodowych* [w:] *Stosunki międzynarodowe. Geneza, struktura, dynamika*, red. E. Haliżak, R. Kuźniar, Wydawnictwo Uniwersytetu Warszawskiego, Warszawa 2000, s. 281–307.

¹³⁷ R. Danysz-Fleszarowa, *Krajoznawstwo i regionalizm*, „Ziemia” 1926, nr 1; A. Górski, *Ideologia krajoznawstwa*, „Ziemia” 1926, nr 23–24; A. Patkowski, *Istota, idea i program naszego ruchu krajoznawczego*, „Ziemia” 1939, nr 1; S. Maciejewski, *Od fizjografii do regionalizmu*, „Małopolska” IX, Kraków 2007.

¹³⁸ Zob. S. Ossowski, *Zagadnienie więzi regionalnej i więzi narodowej na Śląsku Opolskim* [w:] *Dzieła*, t. III, *Z zagadnień psychologii społecznej*, Warszawa 1967; A. Kwilecki, *Teoretyczne i metodologiczne aspekty socjologii regionu* [w:] *Opolszczyzna w 35-lecie PRL*, Opole 1980.

¹³⁹ Szerzej J. Półwiartek, *Z teorii regionu. Od regionu geograficznego i historycznego do regionu kulturowego* [w:] *Z dziejów regionów Europy Środkowo-Wschodniej w XIX i XX wieku*, red. M. Stolarczyk, J. Kuzicki, P. Grata, Rzeszów 2008.

wokół obecne: przyroda, ludzie i stworzona przez nich kultura – cała najbliższa nam cywilizacja. Można powiedzieć nasza mała partia. Jest ona częścią większej całości, graniczy z innymi „małymi ojczyznami”, wspólnie tworząc regiony i ziemie”¹⁴⁰.

Uświadomienie sobie swojego pochodzenia zdaniem regionalistów wzbogaca człowieka, rozwija go, mobilizuje do działania. Przywiązania pojedynczego człowieka do ziemi nie sposób oderwać od zbiorowości, wspólnoty. Związek z „podobnymi do mnie” i współobywatelami tej samej przestrzeni wzmacnia jednostkę, tworzy możliwości wspólnego tworzenia.

Terytorium – zdaniem regionalistów, w którym człowiek się rodzi i żyje oddziałuje na człowieka, emanując określonymi wartościami. Każdy człowiek przejawia naturalną potrzebę posiadania określonego swojego miejsca, każdy z nas, aby czuć się w pełni sobą musi oprzeć się na określonym terytorium.

W swojej etycznej refleksji nad podmiotowością regionalną ksiądz Henryk Skorowski pisze, iż region obdarowuje człowieka swoimi naturalnymi wartościami. Tworzy wspólnotę biorąca udział we wzrastaniu człowieka, warunki jakie region tworzy dla swoich mieszkańców, zdaniem Skorowskiego, dają człowiekowi możliwość ukształtowania świadomości moralnej i zasad postępowania¹⁴¹. Zagadnienie małej ojczyzny w regionalizmie wyartykułowane przez księdza Janusza Pasierba słowami „zbliżyć to, co nasze i małe – ku temu co wielkie, nie pozwalając temu, co małe, bezkształtnie się rozpląnąć”¹⁴² dla wielu jest nadal aktualne, inni zmieniają perspektywę¹⁴².

Wraz ze wzrostem znaczenia regionu, jako specyficznego podmiotu ekonomicznego, wzrasta także jego znaczenie, jako podmiotu polityki krajowej oraz polityk unijnych. Wstępnym etapem badań poziomu rozwoju regionalnego jest analiza warunków rozwojowych poszczególnych regionów. Wiąże się to z pojęciem efektywności regionalnej, które definiowane jest jako „miara stopnia racjonalności procesu rozwoju społeczno-gospodarczego regionu” i stanowi najistotniejszą cechę rozwoju regionalnego. Równie złożone, jak kryteria wyodrębniania regionu, są czynniki wpływające na proces jego rozwoju. Zalicza się do nich zjawiska demograficzne, społeczne, ekonomiczne, ekologiczne, specyficzne oraz

¹⁴⁰ Zob. Szczepański J., *Polskie losy*, Polska oficyna wydawnicza BGW, Warszawa 1993, s. 23.

¹⁴¹ Zob. Skorowski H., *Antropologiczno-etyczne aspekty regionalizmu*, Wydawnictwo Salezjańskie, Warszawa 1990, s. 40–53.

¹⁴² Omelaniuk A.J., *Z regionalizmem w XXI wiek*. Referat programowy na VI Kongres Regionalnych Towarzystw Kultury, Krajowy Ośrodek Dokumentacji Regionalnych Towarzystw Kultury – Ciechanów, Wrocław- Ciechanów 1997, s. 40.

zewnątrzne¹⁴³. W dokumencie pt. „Stanowisko Rządu Rzeczypospolitej Polskiej w sprawie przyszłości polityki spójności po 2013 roku” zwraca się także uwagę na potrzebę kompleksowego zdefiniowania wskaźników pomiaru rozwoju regionalnego, które powinny obejmować nie tylko aspekt ekonomiczny, ale również wskaźniki uzupełniające, biorące pod uwagę czynniki demograficzny, społeczny, edukacyjny, środowiskowy i terytorialny¹⁴⁴.

2.1.2. Zróżnicowanie regionów

Stopień rozwoju poszczególnych regionów wpływa na poziom ich konkurencyjności względem siebie. Do podstawowych czynników wpływających na ten proces zalicza się obecnie: nowoczesność, różnorodność i innowacyjność gospodarki regionalnej, jakość zagospodarowania przestrzennego, poziom rozwoju infrastruktury oraz kapitał ludzki, dzięki którym regiony zdolne są do tworzenia oferty, znajdującej odbiorców także na rynkach międzynarodowych¹⁴⁵. Ponadto w literaturze wymienia się także zróżnicowanie struktur ekonomicznych poszczególnych regionów, istnienie zaplecza naukowo-badawczego oraz odpowiednich instytucji otoczenia biznesu. Z tych względów mówi się dziś o potrzebie reorientacji polityki spójności w kierunku budowania konkurencyjności regionów. Konkurencyjność w ramach rozwoju regionalnego oznacza zatem „zdolność regionów do przystosowywania się do zmieniających się warunków, pod kątem utrzymania lub poprawy pozycji w toczącym się między regionami współzawodnictwie”¹⁴⁶.

Od momentu funkcjonowania środków dla obszarów słabiej rozwiniętych powstał problem dotyczący identyfikacji tych regionów, czyli terenów, które powinny uzyskać pomoc. Spowodowane to było dużym zróżnicowaniem wewnątrz Wspólnoty. Obszar gorzej rozwinięty w jednym kraju niekoniecznie musiał być tak traktowany przez Unię. By zaradzić temu problemowi, Eurostat wprowadził podział regionów na jednostki terytorialne NUTS¹⁴⁷. Klasyfikacja ta jest hierarchicznym systemem podziału obszarów i służy gromadzeniu,

¹⁴³ T. Madej, *Regionalna polityka społeczno-gospodarcza...*, s. 41, 67.

¹⁴⁴ *Stanowisko Rządu Rzeczypospolitej Polskiej w sprawie przyszłości Polityki Spójności Unii Europejskiej po 2013 r. przyjęte w dniu 30 stycznia 2008 r.*, Ministerstwo Rozwoju Regionalnego, Warszawa 2008, s. 11.

¹⁴⁵ M. Sokołowicz, *W kierunku nowej polityki regionalnej? Rozważania nad przyszłym kształtem polityki regionalnej w Polsce* [w:] *Polityka spójności...*, s. 10.

¹⁴⁶ Ministerstwo Gospodarki, Pracy i Polityki Społecznej, *Uzasadnienie do stanowiska Polski w sprawie polityki spójności Unii Europejskiej w latach 2007–2013* [w:] *Polska wobec nowej polityki spójności Unii Europejskiej*, red. T.G. Grosse, Instytut Spraw Publicznych, Warszawa 2004, s. 53.

¹⁴⁷ Zob. K. Gawlikowska-Hueckel, A. Zielińska-Głębocka *Integracja europejska. Od jednolitego rynku do unii walutowej*, Wydawnictwo C.H. Beck, Warszawa 2004, s. 200.

harmonizowaniu i opracowywaniu statystyk regionalnych. Początkowo istniały grupy podziału NUTS od 0–5: 1) Poziom NUTS 1 – odnosi się do makroregionów, 2) Poziom NUTS 2 – odnosi się do regionów, 3) Poziom NUTS 3 – obejmuje mniejsze jednostki terytorialne, tzw. podregiony, 4) Poziom NUTS 4 – odnosi się do powiatów i miast na prawach powiatu, 5) Poziom NUTS 5 – gminy, w tym gminy miejskie, będące miastami na prawach powiatu. Poziomy NUTS 4 i NUTS 5 zostały zastąpione w 2003 roku poziomami LAU (*Local Administrative Units*). Jest to niski podział administracyjny kraju, stawiany poniżej podziału na prowincje, regiony i stany. Zmiany te nastąpiły po to, aby sprostać zapotrzebowaniu na statystyki na szczeblu lokalnym¹⁴⁸.

2.2. Polityka regionalna Unii Europejskiej

2.2.1. Pojęcie polityki regionalnej Unii Europejskiej

Pojęcie polityki regionalnej w kontekście integracji europejskiej może być różnie rozumiane, a wraz z ewolucją procesów integracyjnych jego zakres podlegał zmianom. Obok pojęcia „polityka regionalna” często używa się też: pojęć „polityka strukturalna” i „polityka spójności”.

Zasadniczym celem polityki regionalnej jest podnoszenie poziomu rozwoju obszarów słabiej rozwiniętych, zwłaszcza o naturalnie niekorzystnym położeniu geograficznym, takich jak: obszary oddalone, górzyste, słabo zaludnione. W praktyce udzielanie pomocy finansowej regionom najuboższym powinno służyć trwałej przebudowie ich struktury gospodarczej, tak aby powstały warunki dla ich samodzielnego wzrostu. Tym samym polityka regionalna staje się tożsama z polityką strukturalną¹⁴⁹.

Polityka strukturalna jest szerszą koncepcją i obejmuje działania nie tylko w regionie, ale także w całej Unii. Obejmuje mechanizmy mające na celu rozwiązanie problemów, których nie da się naprawić w krótkim czasie i które wymagają długoterminowych przedsięwzięć. Zadaniem stosowania tych rozwiązań jest wyrównanie różnic między regionami i promowanie harmonijnego rozwoju całej UE. Większość funduszy polityki

¹⁴⁸ *Local Administrative Units* (LAU); http://epp.eurostat.ec.europa.eu/portal/page/portal/nuts_nomenclature/local_administrative_units (dostęp: 10.02.2019 r.).

¹⁴⁹ Szerzej Z. Strzelecki, *Polityka regionalna* [w:] *Gospodarka regionalna*, red. nauk. Z. Strzelecki, Wydawnictwo PWN, Warszawa 2008.

strukturalnej przeznaczana jest na politykę regionalną. Ponadto jest adresowany regionalnie, dlatego te terminy są często używane zamiennie. Na poziomie europejskim polityka regionalna nazywana jest niekiedy polityką strukturalną, gdyż wyraża solidarność między narodami i regionami¹⁵⁰.

Spójność w ramach Unii Europejskiej posiada wymiar gospodarczy, społeczny i przestrzenny. Ta zgodność państw UE osiągnięta jest przez proces konwergencji. Konwergencja oznacza początkowo szybszy, w stosunku do silnych, wzrost słabszych gospodarek, co prowadzi – i jest najczęściej w ten sposób mierzone – do wyrównywania poziomu dochodów na osobę¹⁵¹.

Wraz z przyjęciem do wspólnoty krajów o niższym poziomie rozwoju (Grecja, Hiszpania i Portugalia) okazało się, że działań wyrównawczych potrzebują nie tylko określone regiony, ale całe kraje. Dało to początek polityce spójności, która wyjątkowej rangi nabrała po rozszerzeniu Unii Europejskiej na początku XXI wieku. W efekcie wymienione wyżej trzy pojęcia: polityka regionalna, polityka strukturalna i polityka spójności zaczęły być używane zamiennie.

Polityka spójności Unii Europejskiej to polityka ustanowiona Traktatem ustanawiającym Wspólnotę Europejską (art. 158), służąca wzmocnieniu spójności gospodarczej i społecznej w Unii Europejskiej poprzez zmniejszenie dysproporcji w poziomie rozwoju różnych regionów oraz zacofania regionów lub wysp mniej uprzywilejowanych, w tym sfer wiejskich. Unia Europejska w owej polityce dąży do podwyższenia poziomu spójności gospodarczej, społecznej i terytorialnej.

Każda z tych spójności jest analizowana w układzie państw oraz regionów typu NUTS II (województwa) i NUTS III (podregiony grupujące obszarowo po kilka województw). Polityka ta jest oceniana w sposób zróżnicowany. Zwolennicy przywołują przykład takich krajów, jak Irlandia, gdzie dzięki polityce spójności połączonej z efektywną polityką makroekonomiczną odnotowano znaczący wzrost gospodarczy. Krytycy tej polityki podkreślają z kolei, że przyczynia się ona do osłabienia konkurencyjności gospodarczej Unii Europejskiej na rynku światowym, zwłaszcza wobec Stanów Zjednoczonych i Dalekiego

¹⁵⁰ Zob. M. Dutkowski, *Polityka regionalna UE*, Warszawa 2008, http://www.zpsb.szczecin.pl/uploads/jean_monnet/Polityka%20Regionalna%20Unii%20Europejskiej%20%20M.%20Dutkowski.pdf, s. 1–2 (dostęp: 11.01.2012 r.).

¹⁵¹ Szerzej P. Churski, *Czynniki rozwoju regionalnego w świetle koncepcji teoretycznych*, Zeszyty Naukowe Wyższej Szkoły Humanistyczno- Ekonomicznej we Włocławku. Nauki Ekonomiczne, t. XIX. z. 3. Gospodarka regionu na Jednolitym Rynku Europejskim. Wybrane zagadnienia, Włocławek 2005, s. 13–30.

Wschodu¹⁵². Nikt do tej pory nie podjął próby oszacowania liczby zwolenników, jak i przeciwników polityki spójności. Nie jest to w zasadzie jednak niezbędne do programowania polityki rozwoju. Należy jednak zauważyć, że pogłębiający się kryzys gospodarczy państw członkowskich Unii Europejskiej, któremu towarzyszy zwiększający się dystans rozwojowy w odniesieniu do państw spoza Wspólnoty, zwłaszcza z Dalekiego Wschodu, jest wyrazem słabości przyjętych rozwiązań. Otwarta i merytoryczna krytyka ma swoje podłoże w negatywnej ocenie kolejnych planów rozwojowych opracowywanych dla Unii Europejskiej, a nadal pozostających poza zasięgiem. Fiaskiem okazała się strategia lizbońska, a tym samym realizacja celów spójnościowych, której obfitość priorytetów i wymiarów okazała się równoznaczna z brakiem jakichkolwiek priorytetów, a jej realizacja była nieefektywna. Po prawie pięciu latach od rozpoczęcia reform (w roku 2005), nie zmniejszyła się luka rozwojowa między dawną unijną „piętnastką” a USA¹⁵³. Jest to jeden z wielu głosów merytorycznej krytyki płynących z różnych krajów i środowisk społeczno-gospodarczych¹⁵⁴.

Realizacji polityki spójności służą fundusze strukturalne, które obecnie funkcjonują pod wspólną nazwą jako Europejskie Fundusze Strukturalne i Inwestycyjne. Należą do nich: Europejski Fundusz Rozwoju Regionalnego, Europejski Fundusz Społeczny, Fundusz Spójności, Europejski Fundusz Rolny na rzecz Rozwoju Obszarów Wiejskich oraz Europejski Fundusz Morski i Rybacki¹⁵⁵.

2.2.2. Zasady polityki regionalnej Unii Europejskiej

Zasady, na których opiera się polityka regionalna Unii Europejskiej, powstały dzięki doświadczeniom zdobytych przez Komisję Europejską. Zostały one opracowane w 1988 roku, w trakcie reformy funduszy strukturalnych. Dzielą się na: zasady generalne, reguły

¹⁵² M. Czupich, *Dylematy wspierania rozwoju metropolii w ramach polityki spójności Unii Europejskiej*, „Acta Universitatis Lodzianensis, Folia Oeconomica” nr 245/2010, Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego, Łódź 2010; Szerzej W. Kosiedowski, *Regiony Europy Środkowo-Wschodniej w procesie integracji (ze szczególnym uwzględnieniem wschodniego pogranicza Unii Europejskiej)*, WN UMK, Toruń 2009, s. 115.

¹⁵³ M. Radło, *Program do gruntownej reformy. Strategia lizbońska nie spełnia pokładanych w niej nadziei*, „Rzeczpospolita” 29–30 stycznia 2005 r.

¹⁵⁴ D. Jegorow, *Spójność społeczna i gospodarcza w zjednoczonej Europie – utopia sukcesu, Wpływ sektora B+R na wzrost konkurencyjności polskiej gospodarki poprzez rozwój innowacji*, t. 4, Wydawnictwo Sun Solution, Chełm 2012, s. 109–110.

¹⁵⁵ J. Adamiec, *Polityka regionalna Unii Europejskiej*, INFOS, nr 5(228), Wydawnictwo Sejmowe dla Biura Analiz Sejmowych, 2017, s. 1–4.

organizacji polityki regionalnej, normy dotyczące finansowania polityki rozwoju regionalnego oraz na założenia oceny realizacji projektów. Do naczelných zasad polityki regionalnej należą:

1. Zasada subsydiarności (pomocniczości) – została wprowadzona poprzez zapis w Traktacie o Unii Europejskiej (art. 5) w 1992 roku i stanowi o tym, że „w zakresie, który nie podlega wyłącznej kompetencji Wspólnoty, Wspólnota podejmuje działania, zgodnie z zasadą subsydiarności, tylko wówczas i w takim zakresie, w jakim cele proponowanych działań nie mogą być skutecznie realizowane w odpowiedni sposób przez państwa członkowskie, natomiast z uwagi na skalę lub skutki tych działań, mogą być lepiej zrealizowane przez Wspólnotę”.
2. Zasada koordynacji dotyczy zintegrowania krajowych polityk regionalnych w celu uniknięcia rywalizacji w przyznawaniu dotacji dla inwestorów. Ma także dbać, by wykorzystywano wszystkie cztery fundusze do realizacji zadań oraz pomocy w zharmonizowaniu ich z innymi instrumentami finansowymi, takimi jak np. pożyczki z EBI.
3. Zasada elastyczności polega na tolerowaniu przez Komisję Europejską różnych metod działania i specyfik organizacyjnych krajów członkowskich. Instytucja jedynie zachęca państwa do kooperacji z innymi podmiotami¹⁵⁶.

Do zasad organizacji polityki regionalnej zaliczamy z kolei:

1. Zasada wieloletniego programowania – reguluje konieczność tworzenia programów długofalowych, które mają być współfinansowane z funduszy strukturalnych. Przedsięwzięcia te muszą być powiązane z narodowymi planami inwestycyjnymi danych państw.
2. Zasada partnerstwa – odnosi się do konsultacji i wymiany informacji pomiędzy Komisją Europejską a wszystkimi szczeblami władzy państwowej.
3. Zasada kompatybilności – traktuje o konieczności zgodności polityki regionalnej z innymi politykami Unii Europejskiej.

Spośród zasad finansowania polityki regionalnej wyróżniamy:

1. Zasadę koncentracji – według tej zasady środki finansowe powinny być skierowane w największym stopniu do regionów najmniej rozwiniętych.

¹⁵⁶ *Zasady polityki regionalnej UE*, <http://archiwum-ukie.polskawue.gov.pl/www/serce.nsf/0/99386389021D6052C125723600357FAF?Open&RestrictToCategory> (dostęp: 14.01.2012 r.).

2. Zasadę dodawalności – unijne finanse mają za zadanie powiększyć krajowe zasoby skierowane na finansowanie polityki regionalnej.
3. Zasadę komplementarności – podejmowane inicjatywy wspólnotowe i krajowe muszą być ze sobą zbieżne¹⁵⁷.

Jeżeli chodzi o zasady oceny realizacji środków finansowanych z funduszy europejskich, to istnieją reguły: monitorowania, ewaluacji oraz norma związana z kontrolą finansową.

2.3. Dynamika rozwoju idei spójności społeczno-gospodarczej Unii Europejskiej

2.3.1. Historia polityki regionalnej Unii Europejskiej

Jednym z założeń integracji europejskiej było wzmacnianie harmonijnego rozwoju poszczególnych państw i regionów, choć w traktatach założycielskich nie stworzono specjalnych narzędzi służących osiągnięciu tego celu. Oczekiwano, że wystarczającym impulsem dla wzrostu i wyrównywania poziomów będzie stworzenie bezpiecznych warunków funkcjonowania gospodarki wolnorynkowej.

Początkowo, w okresie budowania Unii Celnej, ze względu na mniejsze różnice w poziomie rozwoju państw członkowskich, potrzeba wdrożenia wspólnej polityki regionalnej nie była tak istotna, jak jest to obecnie. Inne kwestie zostały uznane za bardziej istotne w tym czasie, więc podpisany w 1957 roku Traktat ustanawiający Europejską Wspólnotę Gospodarczą zakładał jedynie w preambule potrzebę „wzmocnienia jedności swych gospodarek krajowych w celu zapewnienia harmonijnego rozwoju, poprzez zmniejszenie różnic istniejących między różnymi regionami oraz zmniejszanie opóźnienia rozwoju mniej uprzywilejowanych regionów¹⁵⁸.

Okazało się, że mechanizmy rynkowe nie tylko nie niwelują istniejących nierówności, ale w niektórych obszarach nawet je powiększają. W 1972 r. podjęto zatem decyzję

¹⁵⁷ L. Oręziak, *Finanse Unii Europejskiej*, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 2009, s. 165–166.

¹⁵⁸ Traktat ustanawiający Wspólnotę Europejską; http://www.krrit.gov.pl/Data/Files/_public/Portals/0/regulacje-prawne/ue/2.pdf (dostęp: 20.06.2014 r.).

o konieczności planowego wspierania rozwoju regionalnego. W 1975 r. rozpoczął działalność Europejski Fundusz Rozwoju Regionalnego¹⁵⁹.

Rozszerzenie EWG w latach 80. XX wieku oraz program budowy jednolitego rynku stały się impulsem do dalszego sformalizowania polityki regionalnej. Decydujący wpływ na wdrożenie działań zmierzających do stworzenia wspólnotowej polityki regionalnej miało postanowienie o utworzeniu jednolitego rynku europejskiego i podpisanie Jednolitego Aktu Europejskiego (JAE), który wszedł w życie w 1987 roku. Wywarł on realne znaczenie na politykę spójności w celu zrekompensowania słabszym regionom skutków funkcjonowania jednorodnego systemu rynkowego. JAE stworzył podstawy prawne do realizowania polityki regionalnej. Jednolity Akt Europejski uzupełnił *acquis communautaire* o nowy rozdział poświęcony spójności gospodarczej i społecznej. Kolejnym krokiem był tzw. pakiet Delorsa I, czyli próba głębszego zreformowania zasad finansowania polityki unijnej i pogłębienia procesów integracyjnych. Istotą tej propozycji było planowanie wieloletnie, zdefiniowane wtedy jako perspektywa finansowa na lata 1988–1992. W kontekście polityki regionalnej najważniejsze zmiany dotyczyły sposobu zarządzania istniejącymi wówczas funduszami: Europejskim Funduszem Społecznym, Europejskim Funduszem Orientacji i Gwarancji Rolnej, Sekcja Orientacji oraz Europejskim Funduszem Rozwoju Regionalnego, które podporządkowano wspólnym celom. Oznaczało to zintegrowanie środków finansowych rozproszonych wcześniej między poszczególnymi funduszami. Roczny budżet funduszy strukturalnych wzrósł z ok. 6,4 mld ECU w 1988 r. do 20,5 mld ECU w 1993 r., a ich udział w budżecie wspólnotowym zwiększył się z 16% do niemal 31%¹⁶⁰.

Traktat z Maastricht przyczynił się do dalszego wzmocnienia polityki regionalnej, m.in. powołując do życia Europejski Fundusz Spójności w celu wspierania słabszych krajów w przygotowaniach do unii gospodarczo-walutowej. Dysponował on środkami w wysokości ponad 15 mld ECU i przeznaczony był dla państw, których Produkt Krajowy Brutto wynosił mniej niż 90% średniej dla całej wspólnoty, pod warunkiem, że będą one realizowały program prowadzący do konwergencji ekonomicznej spełniającej kryteria unii gospodarczej i walutowej. Stworzono wówczas podstawy do pogłębienia integracji na bardziej zaawansowany poziom, do utworzenia unii gospodarczo-walutowej. Drugim instrumentem wytworzonym dzięki dokumentowi podpisanemu w 1992 był Europejski Fundusz

¹⁵⁹ Szerzej K. Gawlikowska-Hueckel, A. Zielińska-Głębocka, *Integracja europejska. Od jednolitego rynku do unii walutowej*, Wydawnictwo C.H. Beck, Warszawa 2004, s. 196–199.

¹⁶⁰ *Polityka spójności UE 1988–2008: Inwestowanie w przyszłość Europy*, „Inforegio Panorama” 2008, nr 26, s. 9.

Inwestycyjny. Fundusz miał stanowić narzędzie kredytowe dla finansowania działań. Kolejną zmianą w polityce regionalnej w tym okresie było przekształcenie instrumentu skierowanego do rybołówstwa w nowy Finansowy Instrument Orientacji Rybołówstwa¹⁶¹.

Przygotowania do kolejnego rozszerzenia Unii Europejskiej, tym razem o dużą grupę państw Europy Środkowo-Wschodniej o wyraźnie niższym poziomie rozwoju, postawiły istotne pytania o sprawne funkcjonowanie polityki regionalnej. Dotychczasowe efekty tej polityki budziły wiele wątpliwości. Mimo przeznaczenia dla krajów słabiej rozwiniętych znacznych środków finansowych do średniej unijnej dołączyły jedynie Irlandia i Finlandia. Pozostałe państwa ograniczały się do konsumpcji otrzymywanych funduszy, w niewielkim stopniu wyrównując poziom rozwoju. Nowe państwa członkowskie wносиły jeszcze głębsze problemy strukturalne, wymagające znacznych nakładów finansowych koniecznych dla modernizacji i przebudowy podstawowej infrastruktury technicznej, transportowej oraz społecznej, co było niezbędne dla budowania konkurencyjnej gospodarki aktywnie funkcjonującej na jednolitym rynku europejskim.

2.3.2. Reformy polityki regionalnej Unii Europejskiej

Reforma funduszy strukturalnych została zaproponowana w przygotowanym przez Komisję Europejską dokumencie Agenda 2000. Unia Europejska rozszerzona i silniejsza, zatwierdzonym przez Radę Europejską w marcu 1999 roku. Zmiany miały prowadzić do koncentracji środków, uproszczenia procedur, decentralizacji oraz wskazania czytelných zakresów odpowiedzialności. Całkowity budżet funduszy strukturalnych i Funduszu Spójności został zaplanowany w wysokości 213 mld euro dla UE-15 w latach 2000–2006, a ponadto – w związku z rozszerzeniem Unii pod koniec tego okresu – przewidziano dodatkowo 21,7 mld euro dla 10 nowych państw członkowskich na lata 2004–2006¹⁶². Polska, jako największy z krajów nowo przyjmowanych, otrzymała ok. 54% środków skierowanych do tej grupy, choć w przeliczeniu na jednego mieszkańca większe kwoty przypadły Łotwie i Litwie¹⁶³.

¹⁶¹ Szerzej P. Dubel, *Polityka regionalna i fundusze strukturalne w praktyce*, Wydawnictwo Naukowe Wydziału Zarządzania Uniwersytetu Warszawskiego, Warszawa 2012.

¹⁶² Zob. I. Kudrycka, *Wpływ funduszy unijnych na wzrost gospodarczy i rozwój regionów w Polsce*, Wydawnictwo VIZJA, Warszawa 2009, s. 32-39.

¹⁶³ S. Pastuszka, *Polityka regionalna Unii Europejskiej – cele, narzędzia, efekty*, Warszawa 2012, s. 123.

Po 2004 r. Unia Europejska zmuszona była do ponownego przedefiniowania swojej polityki rozwoju. W maju 2004 roku liczba jej krajów członkowskich zwiększyła się z 15 do 25, a niecałe dwa lata później (od 1 stycznia 2007 r.) – do 27¹⁶⁴. Tym samym, pod względem liczby podmiotów UE zwiększyła się niemal dwukrotnie, pod względem liczby ludności wzrosła z ok. 380 mln do blisko 500 mln (o ok. 30%), lecz jej całkowite PKB podwyższyło się jedynie o 7,57% (z 11 556 mld euro dla UE-15 do 12 430 mld euro dla UE-27, co oznacza, że w przeliczeniu na jednego mieszkańca PKB zmniejszyło się z 29 400 euro do 25 100 euro (dane dla 2007 r. w cenach bieżących)¹⁶⁵. W wyniku rozszerzenia UE dramatycznie pogłębiło się także jej zróżnicowanie regionalne. Dochód na mieszkańca w Luksemburgu był siedmiokrotnie wyższy niż w Rumunii – w najbiedniejszym regionie (północno-wschodnia Rumunia) wynosił on zaledwie 23% średniej dla UE-27, podczas gdy w najbogatszym (Londyn) było to 290% średniej unijnej¹⁶⁶.

Po trudnych negocjacjach w grudniu 2007 r. przywódcy państw i rządów krajów członkowskich przyjęli traktat lizboński, który wszedł w życie 1 grudnia 2009 r. Dotychczasowa idea spójności gospodarczej i społecznej została rozszerzona o koncepcję spójności terytorialnej. W traktacie lizbońskim zasada zmniejszenia dysproporcji w poziomach rozwoju różnych regionów oraz zacofania regionów najmniej uprzywilejowanych została doprecyzowana następująco: Wśród regionów, o których mowa, szczególną uwagę poświęca się obszarom wiejskim, obszarom podlegającym przemianom przemysłowym

i regionom, które cierpią na skutek poważnych i trwałych niekorzystnych warunków przyrodniczych lub demograficznych, takim jak najbardziej na północ wysunięte regiony o bardzo niskiej gęstości zaludnienia oraz regiony wyspiarskie, transgraniczne i górskie (art. 174 Traktatu o funkcjonowaniu UE)¹⁶⁷.

Wkrótce potem uzgodniona została reforma funduszy strukturalnych. Priorytety polityki regionalnej zostały określone następująco¹⁶⁸:

- „Konwergencja”, czyli przyspieszenie zbliżania poziomu rozwoju regionów, w których PKB na głowę wynosi mniej niż 75% średniej UE. Priorytetem tym objęto 84 regiony

¹⁶⁴ Szerzej D. Milczarek, *Rozszerzenie Unii Europejskiej na Wschód – geneza, rezultaty, perspektywy*, „Studia Europejskie” 1/2014, Warszawa 2014.

¹⁶⁵ Eurostat, <http://ec.europa.eu/eurostat>.

¹⁶⁶ *Polityka spójności UE 1988–2008...*, s. 22.

¹⁶⁷ Traktat z Lizbony zmieniający Traktat o Unii Europejskiej i Traktat ustanawiający Wspólnotę Europejską podpisany w Lizbonie dnia 13 grudnia 2007 r. (Dz. Urz. UE C 306 z 17 grudnia 2007 r.; wersje skonsolidowane: Dz. Urz. UE C 115 z 9 maja 2008 r.).

¹⁶⁸ *Polityka spójności UE 1988–2008...*, s. 23–24.

w 17 państwach członkowskich oraz 16 regionów, w których w wyniku rozszerzenia PKB nieznacznie przekroczył próg przyjęty jako podstawa udzielenia wsparcia (tzw. regiony *phasing-out*). Środki przyznane na potrzeby tego celu stanowiły 81,5% wszystkich funduszy i na lata 2007–2013 zaplanowane zostały w wysokości 282,8 mld euro.

- „Konkurencyjność regionalna i zatrudnienie”, gdzie celem jest wzmocnienie konkurencyjności i poprawa zatrudnienia w regionach. Priorytetem tym objęto 168 regionów w 19 państwach członkowskich, w tym 13 tzw. regionów *phasing-in*, tzn. tych, które do niedawna miały status regionów wymienionych w punkcie pierwszym. Na ten cel przeznaczono 54,9 mld euro, czyli nieco mniej niż 16% wszystkich funduszy.
- „Europejska współpraca terytorialna”, czyli wsparcie współpracy transgranicznej, ponadnarodowej i międzyregionalnej oraz współpraca w ramach sieci regionalnych. Na ten cel przypadło pozostałe 2,5% funduszy i zasadniczo każdy z regionów może być objęty jednym z 13 obszarów współpracy międzynarodowej wskazanych w tym priorytecie¹⁶⁹.

Nowy kształt polityki regionalnej był zatem próbą pogodzenia konieczności stałego podnoszenia konkurencyjności, która jest warunkiem sukcesu na arenie międzynarodowej, oraz potrzeby przyspieszenia wzrostu regionów najuboższych tak, aby Unia mogła rozwijać się w sposób zrównoważony. Przejawem takiego myślenia jest m.in. zastąpienie dostosowania strukturalnego podnoszeniem konkurencyjności, co w praktyce oznaczało, że dla otrzymania wsparcia nie wystarczała już diagnoza obrazująca problemy strukturalne regionu, ale konieczna stała się strategia wychodzenia z tego stanu i zdynamizowania rozwoju. Z tego względu także przeważająca część środków skierowana została na finansowanie inwestycji infrastrukturalnych w regionach słabszych gospodarczo, co miało wyrównać ich możliwości inwestycyjne i stworzyć podstawy samodzielnego przyciągania kapitału.

Polska stała się głównym beneficjentem wsparcia w perspektywie finansowej 2007–2013, otrzymując w sumie 67,3 mld euro. Na kolejnych miejscach znalazły się: Hiszpania (35,2 mld euro), Włochy (28,8 mld euro) i Czechy (26,7 mld euro), natomiast w przeliczeniu na osobę największe dofinansowanie otrzymały: Czechy (2594 euro), Estonia (2574 euro) i Węgry (2514 euro). Polska, z kwotą 1765 euro na mieszkańca, znalazła się na 10. miejscu.

¹⁶⁹ T. Grzeszczyk, *Metody oceny projektów z dofinansowaniem Unii Europejskiej*, Wydawnictwo Placet, Warszawa 2006, s. 36–37.

W sumie na nowe kraje członkowskie przypadło 51% środków strukturalnych w porównaniu z 17% uzyskanymi w poprzednim okresie finansowania, a środki z funduszy strukturalnych stanowiły w tych krajach 2–3% PKB i finansowały od 25% do nawet 57% inwestycji publicznych (dla Polski liczby te wyniosły odpowiednio: 2,3% i 40,9%)¹⁷⁰.

Wsparcie unijne przyczyniło się do przyspieszenia wzrostu nowych krajów członkowskich, choć w skali bardzo zróżnicowanej: w latach 2006–2015 PKB zwiększył się w cenach stałych od 3,7% na Węgrzech do 37,1% w Polsce¹⁷¹. Z punktu widzenia interesów gospodarczych całej wspólnoty, a zwłaszcza jej harmonijnego rozwoju, wykorzystanie funduszy nie było jednak wystarczająco efektywne z uwagi na zbyt ogólne zdefiniowanie celów, co prowadziło do rozproszenia środków na wiele obszarów i nie pozwalało na osiągnięcie oczekiwanego efektu skali. Jednocześnie światowy kryzys gospodarczy wyostrzył nierozwiązane problemy fiskalne części „starych” państw unijnych i po raz kolejny skłonił do dyskusji nad polityką budżetową.

W kolejnym okresie finansowania (2014–2020) wprowadzono zatem modyfikacje, których głównym założeniem było bardziej konkretne i mierzalne zdefiniowanie celów, koncentracja tematyczna podejmowanych działań oraz zmniejszenie obciążeń administracyjnych, przy zogniskowaniu wysiłków na efektywności, a nie tylko na absorpcji środków. Szczegółowe cele podporządkowane zostały nadrzędnej, długofalowej strategii „Europa 2020”.

Na politykę spójności w latach 2014–2020 przeznaczono 351,8 mld euro, co stanowi blisko jedną trzecią całego unijnego budżetu, a przy uwzględnieniu środków własnych (budżety krajowe i inne prywatne nakłady) oczekuje się, że łącznie inwestycje wyniosą ok. 450 mld euro. Polska w tym rozdaniu uzyskała ponad 86 mld euro, pozostając największym beneficjentem funduszy strukturalnych. Na kolejnych miejscach znalazły się: Włochy (42,7 mld euro), Hiszpania (37,4 mld euro) i Rumunia (30,8 mld euro). W przeliczeniu na osobę czołówkę stanowią: Estonia (2710 euro), Słowacja (2586 euro), Litwa (2296 euro), Łotwa (2240 euro) i Węgry (2235 euro). Polska, z kwotą 2013 euro na

¹⁷⁰ *Ex post evaluation of Cohesion Policy programmes 2007–2013, focusing on the European Regional Development Fund (ERDF) and the Cohesion Fund (CF), WPI: Synthesis report*, Directorate-General for Regional and Urban Policy, European Commission, Publications Office of the European Union, 2016, s. 10–11 oraz tabela na s. 69.

¹⁷¹ *Ibidem*, s. 60.

osobę, znalazła się na 9. miejscu¹⁷². Wsparcie mogą otrzymać wszystkie regiony UE. Dla potrzeb przydzielenia środków podzielone zostały na trzy kategorie:

- regiony mniej rozwinięte – o PKB na mieszkańca poniżej 75% średniego PKB dla UE-28,
- regiony w fazie przejściowej – o PKB na mieszkańca w granicach 75–90% średniego PKB dla UE-28,
- regiony bardziej rozwinięte – o PKB na mieszkańca powyżej 90% średniego PKB dla UE-28, czyli wszystkie pozostałe¹⁷³.

2.3.3. Przyszłość polityki regionalnej Unii Europejskiej

Niedługo po przyjęciu budżetu na lata 2014–2020 rozpoczęły się przygotowania do zasadniczej reformy zasad finansowania Unii Europejskiej. W lutym 2014 r. została powołana Grupa Wysokiego Szczebla ds. Zasobów Własnych, pod przewodnictwem Mario Montiego. Przedstawiony przez nią w grudniu 2016 r. raport¹⁷⁴ miał być punktem wyjścia do dyskusji na temat kolejnej wieloletniej perspektywy finansowej, której założenia na okres po 2020 r. Komisja Europejska miała przedstawić jeszcze w 2017 roku, co nie zostało ostatecznie zrobione.

Wprawdzie w momencie powstania Grupy sytuacja gospodarcza Unii zaczynała stopniowo się poprawiać i w 2014 r. PKB dla UE-28 wzrósł już o 1,6%, a w kolejnym roku o 2,2%, lecz pamięć o niedawnym głębokim kryzysie, gdy w 2009 r. PKB dla UE-28 spadł o 4,4%, była jeszcze świeża, wzmacniana przez utrzymujące się w wielu krajach potężne deficyty finansów publicznych oraz kruchą sytuację sektora bankowego [niektóre z krajów członkowskich nadal notowały spadek PKB: w 2015 r. była to Grecja (-0,2%), a rok wcześniej Chorwacja (-0,5%), Cypr (-1,5%) i Finlandia (-0,7%)]¹⁷⁵. Jednocześnie pojawiły się

¹⁷² *EU Cohesion Policy 2014–2020: Will EUR 167bn of EU funds give CEE a boost?*, Erste Group, https://www.erstegroup.com/content/dam/at/eh/www_erstegroup_com/en/Presse/pressemitteilungen/2014/pi20140311-en.pdf (dostęp 18.12.2019 r.).

¹⁷³ Zob. J. Borowiec, *Ekonomia integracji europejskiej*, Wydawnictwo Uniwersytetu Ekonomicznego we Wrocławiu, Wrocław, 2011, s. 494–495.

¹⁷⁴ *Future Financing of the EU. Final report and recommendations of the High Level Group on Own Resources*, December 2016, http://ec.europa.eu/budget/mff/hlgor/library/reports-communication/hlgor-report_20170104.pdf (dostęp: 18.01.2020 r.).

¹⁷⁵ *Eurostat*, <http://ec.europa.eu/eurostat> (dostęp: 28.01.2020 r.).

nowe zagrożenia w postaci dramatycznego napływu uchodźców oraz ataków terrorystycznych w Europie w 2015 i 2016 r., które przeorientowały priorytety polityk unijnych na kwestie bezpieczeństwa międzynarodowego. Decyzja Wielkiej Brytanii o wystąpieniu z UE tylko zaostrzyła sytuację, ponieważ spowoduje wyraźne zmniejszenie wpłat netto do budżetu Unii Europejskiej.

Jako jedną z przyczyn niezdolności Unii do sprostania narastającym, nowym wyzwaniom wskazywano niewystarczające własne środki finansowe, które pozwoliłyby szybko i sprawnie zareagować na nagłe, pilne problemy wewnętrzne i zewnętrzne. Obecnie tylko 25% wydatków pokrywają tzw. dochody własne (m.in. część VAT oraz cła), reszta środków pochodzi z wpłat z budżetów narodowych ustalanych w proporcji do dochodu narodowego, co powoduje, że budżet jest postrzegany jako gra o sumie zerowej: ktoś musi stracić, żeby ktoś inny zyskał. W rezultacie każdorazowe uzgodnienie budżetu jest nieustannym targowaniem się między krajami – płatnikami netto do budżetu a krajami - beneficjentami. Dlatego też rozstrzygnięcie kwestii zasobów własnych wspólnoty wskazano jako główne zadanie Grupy.

Podsumowując prace, przewodniczący Grupy zwrócił jednak uwagę na kluczową wartość Unii jako dobra wspólnego, które nie może być zapewnione na poziomie narodowym, choćby w zakresie bezpieczeństwa granic zewnętrznych czy wspólnej obrony. Uwzględnienie tych, trudno policzalnych, elementów zmienia spojrzenie na efektywność wspólnego budżetu unijnego¹⁷⁶.

W kontekście polityki regionalnej Unii szczególnie istotne są zawarte w raporcie zalecenia dotyczące efektywnego wykorzystania zasobów. Jak podkreślono, nowe wyzwania stające przed Europą każą uwzględniać we wspólnej polityce unijnej nowe priorytety. Racjonalne gospodarowanie budżetem wymaga bowiem nie tylko jego stabilności i sprawiedliwych zasad, ale – w obliczu ograniczonych środków – skoncentrowania wydatków na najważniejszych obszarach, za które w raporcie uznano: lepszą ochronę i zarządzanie wspólnymi granicami zewnętrznymi, politykę bezpieczeństwa i obrony oraz działania dotyczące klimatu i gospodarki niskoemisyjnej. Nie ma zatem na tej liście wyrównywania poziomów rozwoju i wspierania regionów słabszych gospodarczo, czyli polityki spójności. Nie znaczy to, że cele te znikną z obszaru działania UE, jednakże skala

¹⁷⁶ *Presentation by Chairman Mario Monti of the work of the High Level Group on Own Resources, Interinstitutional Conference with National Parliaments, Bruksela, 7–8 September 2016 r., <http://ec.europa.eu/budget/mff/Library/hlgor/hlgor-open-speech.pdf> (dostęp: 18.01.2018 r.).*

ich finansowania może ulec stopniowemu zredukowaniu. Dla Polski, jako największego beneficjenta funduszy strukturalnych, ta ewolucja nie jest korzystna.

Raport porusza jednak jeszcze bardziej niepokojącą z punktu widzenia perspektyw rozwojowych Polski kwestię, a mianowicie zróżnicowanie tempa integracji poszczególnych państw członkowskich w obrębie Unii. Przywołuje on szeroko dyskutowaną ponad 20 lat temu koncepcję „integracji wielu prędkości” oraz „zróżnicowanej geometrii” czy „Europy à la carte”, wskazując na przydatność pogłębionej integracji w gronie grupy państw na to gotowych i zdecydowanych politycznie i ekonomicznie na sprostanie najpilniejszym i nieoczekiwanym wyzwaniom współczesności. Taka „wzmocniona współpraca” w obszarach nieobjętych wyłącznymi kompetencjami UE jest już zresztą praktykowana na mocy art. 20 Traktatu o Unii Europejskiej (np. w odniesieniu do prawa rozwodowego, ochrony patentowej, harmonizacji prawa podatkowego). Obecna propozycja idzie dalej, w kierunku zapewnienia własnych źródeł finansowania dla takiej współpracy, zwłaszcza w sytuacji, gdy pewne wspólne działania mogą generować również dodatkowe dochody. Szczególnym przykładem takiego kierunku rozwoju integracji byłby odrębny budżet strefy euro. Pozostawanie poza obszarem tak rozumianej pogłębionej współpracy oznaczałoby w praktyce znalezienie się poza głównym nurtem integracji europejskiej, a w konsekwencji – systematyczne marginalizowanie.

Tocząca się debata nad przyszłością funduszy strukturalnych pozwala przypuszczać, że polityka spójności nie zostanie zlikwidowana czy zastąpiona całkowicie nową formułą po roku 2020. Narastające trudności, pogłębione dodatkowo dziurą budżetową wywołaną wystąpieniem z UE Wielkiej Brytanii, każą jednak zakładać, że zostanie ona poważnie przemodelowana. Najbardziej dostępnym i do pewnego stopnia już sprawdzonym wzorcem najprawdopodobniej będzie Europejski Fundusz Inwestycji Strategicznych, którego podstawową zasadą jest zapewnienie gwarancji dla finansowania projektów realizowanych przede wszystkim przez sektor prywatny (w niektórych obszarach również przez sektor publiczny). Dzięki gwarancjom możliwe jest uruchomienie inwestycji długoterminowych o zdecydowanie wyższej wartości niż dostępne środki unijne czy środki z budżetu krajowego.

Dotychczasowe doświadczenie pokazuje, że „stare” państwa członkowskie Unii są zdecydowanie skuteczniejsze w pozyskiwaniu środków z tego źródła. Nadzieje budzi fakt, że w ostatnim okresie także Polska nauczyła się skutecznie ubiegać o pieniądze, korzystając z tego mechanizmu. Według stanu na koniec listopada 2016 r. łączna wartość podpisanych projektów, których samodzielnym beneficjentem jest Polska, wyniosła 575 mln euro

(9 projektów), a dodatkowo nasz kraj jest współuczestnikiem czterech projektów realizowanych wspólnie przez kilka państw. Nadal jest to mniej niż projekty podpisane na przykład na rzecz Hiszpanii (9 projektów samodzielnych o łącznej wartości 776 mln euro oraz 11 projektów wspólnych), a już zdecydowanie w tyle za takimi krajami, jak Francja (15 projektów samodzielnych, których ujawniona wartość (wartość trzech projektów jest nieujawniona ze względu na tajemnicę handlową). wynosi 1,5 mld euro oraz 10 projektów wspólnych) i Włochy (17 projektów samodzielnych o łącznej wartości 2,5 mld euro oraz 3 projekty wspólne). Jednakże jesteśmy zdecydowanym liderem w gronie „nowych” państw członkowskich, z których wiele nie podpisało jeszcze żadnego samodzielnego projektu¹⁷⁷.

Polityka regionalna Unii Europejskiej znajduje się w przełomowym momencie, bowiem dla jej przyszłego kształtu determinujące są zasady finansowania podejmowanych działań, a te zależą od kształtu wspólnego budżetu. Raport Grupy Wysokiego Szczebla ds. Zasobów Własnych M. Montiego proponuje dość rewolucyjne rozwiązania, przebudowujące sposób pozyskiwania środków do wspólnego budżetu, ale także odnoszące się do zakresu ich wydatkowania. Oczywiście, propozycje te o niczym nie przesądzają, ponieważ zmiana systemu finansowania Unii wymaga jednomyślnego podjęcia decyzji oraz przeprowadzenia procesu ratyfikacji przez wszystkie państwa członkowskie.

Polska jako jeden z największych beneficjentów funduszy strukturalnych powinna być istotnie zainteresowana kierunkiem, w jakim mogą pójść zmiany. Konieczne jest zatem konstruktywne zaangażowanie w toczące się debaty nie tylko na poziomie polityków i decydentów, zarówno szczebla centralnego, jak i regionalnego, ale także mocne wsparcie opinii publicznej. Wydaje się, że świadomość wpływu, jaki fundusze strukturalne wywarły na tempo i kierunki rozwoju społeczno-gospodarczego Polski, nie jest wystarczająca. W tym kontekście pozytywny przekaz może okazać się kluczowy dla utrzymania uczestnictwa Polski w głównym nurcie integracji europejskiej¹⁷⁸.

¹⁷⁷ Europejski Bank Inwestycyjny, <http://www.eib.org/efsi/efsi-projects/index.htm> (dostęp: 18.01.2018 r.).

¹⁷⁸ J. Adamiec, *Polityka regionalna Unii Europejskiej*, INFOS, nr 5(228), Wydawnictwo Sejmowe dla Biura Analiz Sejmowych, 2017, s. 1–4.

2.4. Instrumenty polityki spójności wykorzystywane w latach 2007–2013 i 2014–2020

2.4.1. Instrumenty polityki spójności wykorzystywane w latach 2007–2013

Nie ma jednej teorii, która wyjaśnia występowanie dysproporcji regionalnych¹⁷⁹. Teorie w różny sposób interpretują rzeczywistość. Czy istnieją zatem mechanizmy gospodarcze, które mogą prowadzić do zmniejszania dysproporcji w rozwoju między regionami? Zdaniem zwolenników teorii wzrostu endogenicznego, która stanowi obecnie wiodącą szkołę rozważań nad problematyką wzrostu gospodarczego, odpowiedź jest twierdząca. Modele endogeniczne uzależniają tempo wzrostu od dwóch czynników: postępu technicznego i zasobów kapitału (fizycznego i ludzkiego). Zatem wzrost gospodarczy zależy od zdolności gospodarki do uczenia się, a polityka gospodarcza, służąca wzrostowi zasobów kapitału fizycznego, ludzkiego i wiedzy, prowadzi do przyśpieszenia tempa wzrostu gospodarczego i zmniejszania różnic między obszarami.

W celu usuwania regionalnych nierówności gospodarczych UE realizuje politykę spójności. Zgodnie z zasadą subsydiarności stanowi ona uzupełnienie krajowej polityki regionalnej. Zatem polityka spójności UE jest tematycznie uporządkowanym działaniem mającym na celu przeciwdziałanie nadmiernym dysproporcjom, jak również zapewnienie trwałego i zrównoważonego wzrostu oraz podnoszenie konkurencyjności wszystkich jej obszarów oraz UE jako całości. Do jej najważniejszych przesłanek należą efektywność i równość¹⁸⁰.

Efektywność jest argumentem o charakterze ekonomicznym. Regionalne nierówności gospodarcze przyczyniają się do niewłaściwego wykorzystania czynników produkcji. Instrumenty polityki spójności poprzez mechanizm redystrybucji przyczyniają się do usuwania barier w rozwoju. Wówczas zasoby, które nie były wykorzystane lub były źle wykorzystane, mogą ponownie bądź lepiej uczestniczyć w procesie produkcji. W ten sposób polityka spójności przyczynia się do efektywniejszej alokacji zasobów, a tym samym do wzrostu dobrobytu.

Równość jest przesłanką natury społecznej. Koncepcja integracji europejskiej zakłada m.in. solidarność i spójność społeczną, zgodnie z którymi dysproporcje nie są akceptowane.

¹⁷⁹ Zob. K. Gawlikowska-Hueckel, *Procesy rozwoju regionalnego w Unii Europejskiej – konwergencja czy polaryzacja?*, Wydawnictwo Uniwersytetu Gdańskiego, Gdańsk 2003, s. 28–41.

¹⁸⁰ J. Pelkmans, *European Integration, Methods and Economic Analysis*, Longman, 1997, s. 255–256.

Można zatem przyjąć pewne minimalne, równe standardy dostępu do dóbr publicznych. Obszary, które nie są w stanie ich osiągnąć, otrzymują dodatkowe wsparcie poprzez mechanizm redystrybucji dochodów. Środki te mają przyczynić się do poprawy warunków życia oraz do wyrównywania szans. W ten sposób uzasadnia się wydatki na realizację działań w celu usuwania nierówności pomiędzy grupami społecznymi, regionami i państwami¹⁸¹.

Polityka spójności znajduje zatem uzasadnienie ekonomiczne i społeczne. Jest to jednak uwarunkowane akceptacją aktywnej roli UE i państw członkowskich w gospodarce. Mechanizm polityki spójności opiera się głównie na transferach, a zatem istotą polityki spójności jest redystrybucja dochodów w celu wspierania wybranych obszarów oraz defaworyzowanych grup społecznych.

Tematem do dyskusji pozostaje równowaga (*right balance*) pomiędzy równością a efektywnością. Kluczową kwestią jest odpowiedź na pytania, kogo i w jaki sposób wspierać, czy pomoc powinna być kierowana do obszarów, które gwarantują największą wartość dodaną, czy priorytetem powinno być wyrównywanie szans i wspieranie najuboższych. Obecnie polityka spójności stara się łączyć oba cele. Jednak przy ograniczonych środkach i rosnących dysproporcjach społecznych, gospodarczych i terytorialnych działania te są nieskuteczne.

Podsumowując, zasadniczym celem polityki spójności jest zmniejszenie dysproporcji rozwojowych między poszczególnymi częściami UE, a także zwiększenie konkurencyjności regionów oraz rozwiązywanie strukturalnych problemów ekonomicznych i społecznych.

Cele te wchodzą w zakres polityki rozwoju, dlatego instrumenty polityki spójności muszą być spójne z mechanizmami rozwoju. Przyjęte obszary wsparcia objęte współfinansowaniem w ramach poszczególnych funduszy i programów mogą przyczynić się do poprawy zdolności konkurencyjnej regionów. Ograniczeniem jest niewielki budżet polityki spójności. Zatem instrumenty polityki spójności mogą pełnić funkcję uzupełniającą w stosunku do polityki gospodarczej państwa. Wobec tego nieuzasadnione jest twierdzenie, że fundusze unijne mają decydujący wpływ na poziom spójności społeczno-gospodarczej na obszarze UE, że są w stanie zniwelować różnice wynikające z alokacji zasobów, z uwarunkowań naturalnych oraz z integracji¹⁸².

¹⁸¹ W. Molle, *Ekonomika integracji europejskiej*, Fundacja Gospodarcza, Gdańsk 2000, s. 442–443.

¹⁸² T. Dorożyński, *Efektywność polityki spójności UE i jej wpływ na rozwój regionów*, „Studia Ekonomiczne” Uniwersytet Ekonomiczny w Katowicach, nr 123, 2012, Międzynarodowe stosunki gospodarcze – integracja regionalna w Europie i na świecie, s. 69–71.

2.4.2. Instrumenty polityki spójności wykorzystywane w latach 2014–2020

W odróżnieniu od okresu planowania 2007–2013, zasady przyjęte dla instrumentów finansowych na lata 2014–2020 nie mają charakteru normatywnego w odniesieniu do sektorów, beneficjentów, rodzajów projektów i działań, które mają być wspierane. Państwa członkowskie i organy zarządzające mogą wykorzystywać instrumenty finansowe w odniesieniu do wszystkich założeń tematycznych objętych programami operacyjnymi oraz w ramach wszystkich funduszy, w których przypadku jest to wydajne i efektywne. Nowe ramy zawierają również jasno określone zasady w celu umożliwienia lepszego łączenia instrumentów finansowych z innymi formami wsparcia, zwłaszcza z grantami, ponieważ to dodatkowo wspomaga opracowywanie dobrze dopasowanych programów pomocy, spełniających określone potrzeby państw członkowskich lub regionów. Instrumenty finansowe stanowią szczególną kategorię wydatków, a powodzenie ich zaplanowania i realizacji zależy od prawidłowej oceny luk i potrzeb rynkowych.

W związku z tym w kontekście programu operacyjnego stosowane jest nowe postanowienie, według którego instrumenty finansowe powinny być planowane na podstawie oceny *ex ante*, w której zidentyfikowano luki rynkowe lub nieoptymalne sytuacje inwestycyjne, odpowiednie potrzeby inwestycyjne, możliwość udziału sektora prywatnego i wynikającą z tego wartość dodaną odpowiedniego instrumentu finansowego. Tego typu ocena *ex ante* pozwoli również uniknąć nakładania się instrumentów finansowania realizowanych przez różne podmioty na różnych szczeblach i niespójności między tymi instrumentami. W poszczególnych państwach członkowskich i regionach występują znaczne różnice w zakresie środowiska operacyjnego dla instrumentów finansowych, a także możliwości administracyjnych i specjalistycznej wiedzy technicznej wymaganej do udanej realizacji. W związku z tym nowe przepisy oferują różne opcje realizacji, spośród których państwa członkowskie i organy zarządzające mogą wybrać najbardziej odpowiednie rozwiązanie (...)¹⁸³.

Komisja zaplanowała 376 mld euro na instrumenty polityki spójności. Kwota do podziału pomiędzy poszczególne obszary działań: 1) 162,6 mld euro dla regionów w ramach celu konwergencji, 2) 38,9 mld euro dla regionów w fazie przejściowej, 3) 53,1 mld euro dla

¹⁸³ M. Jabłonowska, *Cele i narzędzia Polityki Spójności UE w perspektywie finansowej 2014–2020*, Olsztyn 2016, s. 24–25, http://www.uwm.edu.pl/wne/katedry/kmakro/files/e7_p02.pdf (dostęp: 17.01.2018 r.).

regionów w ramach celu konkurencyjności, 4) 11,7 mld euro na współpracę terytorialną, 5) 68,7 mld euro na Fundusz Spójności¹⁸⁴.

2.5. Rodzaje funduszy Unii Europejskiej

2.5.1. Fundusze strukturalne Unii Europejskiej

Fundusze strukturalne są podstawowymi instrumentami polityki strukturalnej i regionalnej Unii Europejskiej. Pod tym pojęciem rozumie się zasoby finansowe Unii Europejskiej, z których udzielana jest pomoc w restrukturyzacji i modernizacji gospodarki krajów członkowskich (w kierunku ich usprawnienia) drogą interwencji i oddziaływania w kluczowych sektorach i regionach. Ich zadaniem jest wspieranie modernizacji oraz różnego rodzaju przekształceń w krajach Unii w taki sposób, aby uzyskać wyższy poziom spójności ekonomicznej i społecznej.

Celami priorytetowymi funduszy są:

1. Promowanie rozwoju i dostosowań strukturalnych w regionach słabiej rozwiniętych.
2. Wspieranie gospodarczej i społecznej konwersji obszarów stojących w obliczu problemów strukturalnych.
3. Wspieranie adaptacji i modernizacji polityk i systemów kształcenia, szkolenia i zatrudnienia.

Wszystkie trzy cele składają się na niwelowanie różnic w rozwoju oraz na wspieranie spójności ekonomicznej i społecznej w Unii Europejskiej.

Inaczej mówiąc, fundusze strukturalne istnieją po to, aby wspierać rozwój „opóźnionych” obszarów. Ponadto głównym celem polityki gospodarczej Unii jest wzrost gospodarczy oraz podnoszenie stopy życiowej mieszkańców. Przy realizacji tych celów Wspólnota Europejska przyczynia się także do harmonijnego i zrównoważonego rozwoju działalności gospodarczej, rozwoju zatrudnienia i zasobów ludzkich, ochrony i poprawy stanu środowiska oraz eliminowania nierówności promowania równego traktowania kobiet i mężczyzn.

¹⁸⁴ Polityka spójności 2014–2020. Inwestycje w rozwój gospodarczy i wzrost zatrudnienia, 2011, s. 14.

Europejski Fundusz Społeczny (EFS)¹⁸⁵

Fundusz ten służy do finansowania działań mających na celu zmniejszanie różnic w poziomie rozwoju społeczno-ekonomicznym poszczególnych regionów Wspólnoty. „Ma za zadanie przyczyniać się do realizacji priorytetów Wspólnoty w zakresie wzmocnienia spójności gospodarczej i społecznej poprzez poprawę możliwości zatrudnienia i pracy, stymulowanie wysokiego poziomu zatrudnienia oraz tworzenia liczniejszych i lepszych miejsc pracy”. Wspiera przede wszystkim działania zorientowane na zapobieganie i zwalczanie bezrobocia. Finansuje szkolenia zawodowe dla osób bezrobotnych i pracowników, doradztwo zawodowe, staże w przedsiębiorstwach, przekwalifikowania zawodowe oraz projekty promujące równe szanse kobiet i mężczyzn.

EFS dąży do ułatwienia zatrudniania pracowników i zwiększania ich mobilności geograficznej i zawodowej wewnątrz Wspólnoty, jak również do ułatwienia im dostosowania się do zmian w przemyśle oraz systemach produkcyjnych, zwłaszcza przez kształcenie zawodowe i przekwalifikowanie. Europejski Fundusz Społeczny powstał w 1957 roku jako jeden z pierwszych funduszy w krajach Wspólnot Europejskich. Z biegiem lat nabierał coraz większego znaczenia w zmieniającej się sytuacji polityczno-gospodarczej Europy. Dziś jest jednym z największych funduszy strukturalnych Unii. EFS jest głównym instrumentem wspierającym działania podejmowane w ramach Europejskiej Strategii Zatrudnienia.

Europejski Fundusz Rozwoju Regionalnego (EFRR)¹⁸⁶

Podstawowym zadaniem tego funduszu jest zmniejszanie dysproporcji w poziomie rozwoju pomiędzy regionami należącymi do Unii Europejskiej. Z tego funduszu realizowane są projekty infrastrukturalne, inwestycyjne i doradcze dla przedsiębiorstw (przede wszystkim małych i średnich), działania w zakresie badań i rozwoju, projekty turystyczne oraz działania związane z rozwojem społeczeństwa informacyjnego.

Pomoc ze środków tego funduszu polega głównie na:

- współfinansowaniu inwestycji tworzących nowe lub zachowujących istniejące miejsca pracy,
- rozwoju infrastruktury, która służy rozwojowi regionu (prowadzi na przykład do tworzenia nowych miejsc pracy),

¹⁸⁵ Szerzej T. Dorożyński, *Rola polityki spójności Unii Europejskiej w usuwaniu regionalnych nierówności gospodarczych. Wnioski dla Polski*, Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego, Łódź 2012, s. 135–152.

¹⁸⁶ Szerzej J. Zaucha, T. Brodzicki, D. Ciołek, T. Komornicki, J. Szlachta, J. Zaleski, Z. Mogiła, *Terytorialny wymiar wzrostu i rozwoju*, Wydawnictwo Difin, Warszawa 2015, s. 275–300.

- wspieraniu lokalnych inicjatyw służących pogłębieniu integracji miejscowych społeczności,
- szerzeniu wiedzy przydatnej w życiu społecznym i gospodarczym.

Europejski Fundusz Rozwoju Regionalnego utworzony został w 1975 r. w odpowiedzi na coraz głębsze rozbieżności w rozwoju regionów. Zgodnie z art. 160 Traktatu ustanawiającego Wspólnotę Europejską celem tego funduszu jest „przyczynianie się do korygowania podstawowych dysproporcji regionalnych we Wspólnocie poprzez udział w rozwoju i dostosowaniu strukturalnym regionów opóźnionych w rozwoju oraz w przekształcaniu upadających regionów przemysłowych”.

Fundusz Spójności

Jest instrumentem polityki strukturalnej Unii Europejskiej, lecz nie zalicza się do funduszy strukturalnych. Pomoc z Funduszu Spójności ma zasięg krajowy, a nie regionalny jak w przypadku funduszy strukturalnych. Celem nadrzędnym funduszu jest wzmacnianie spójności społecznej i gospodarczej Unii poprzez finansowanie dużych projektów tworzących spójną całość w zakresie ochrony środowiska i infrastruktury transportowej¹⁸⁷.

2.5.2. Europejska polityka spójności

Europejska polityka spójności polega na zmniejszeniu dysproporcji w poziomach gospodarczego i społecznego rozwoju różnych regionów. Jej założeniem jest osiągnięcie harmonijnego, równoważonego i trwałego rozwoju w obrębie całej Unii Europejskiej. Europejska Współpraca Terytorialna (EWT) służy wspieraniu, promocji oraz realizacji wspólnych projektów o charakterze międzynarodowym.

Sukces tych projektów w dużej mierze opiera się na inicjatywie stowarzyszeń oraz organizacji non-profit otwartych na potrzeby mieszkających w strefie przygranicznej ludzi. Środki na finansowanie projektów w ramach Europejskiej Współpracy Terytorialnej pochodzą z Europejskiego Funduszu Rozwoju Regionalnego – na lata 2014–2020 przewidziano kwotę 9,3 mld euro.

¹⁸⁷ Zob. E. Małuszyńska, G. Mazur, *Unia Europejska 2014+*, Wyd. Difin, Warszawa 2015, s. 74–88.

Założono, że środki te zostaną zainwestowane m.in. w ochronę, promowanie i rozwój zasobów środowiska i dziedzictwa kulturowego, rozwój infrastruktury drogowej usprawniającej komunikację między sąsiadującymi państwami (a co za tym idzie – poprawę dostępności transportowej atrakcji kulturowych i przyrodniczych), dostosowanie edukacji zawodowej do wymogów transgranicznego rynku pracy, czy wzmocnienie kompatybilności systemów reagowania kryzysowego.

Ważnym aspektem podejmowanych działań jest również wsparcie współpracy instytucji publicznych, lokalnych społeczności i sektora pozarządowego. Współpraca w tak różnych dziedzinach, jak: kultura, bezpieczeństwo, edukacja czy planowanie przestrzenne ma przyczynić się do wzrostu solidarności i budowy społeczeństwa obywatelskiego na obszarach objętych współpracą.

2.6. Programy Europejskiej Współpracy Terytorialnej

2.6.1. Pojęcie Europejskiej Współpracy Terytorialnej

Działania w ramach Europejskiej Współpracy Terytorialnej finansowane są ze środków Europejskiego Funduszu Rozwoju Regionalnego. Środki te przekazywane są beneficjentom

na zasadzie refundacji poniesionych wydatków¹⁸⁸. Europejski Fundusz Rozwoju Regionalnego (EFRR) umożliwia inwestycje w sektorach sprzyjających wzrostowi gospodarczemu. Działania realizowane w ramach EFRR mają na celu podjęcie wyzwań gospodarczych, środowiskowych i społecznych, z położeniem szczególnego nacisku na zrównoważony rozwój obszarów miejskich¹⁸⁹.

Wsparcie finansowe w ramach komponentu współpracy transgranicznej mogą, co do zasady, otrzymać wszystkie wewnętrzne i zewnętrzne granice lądowe Unii Europejskiej oraz granice morskie (regiony oddzielone maksymalnie o 150 km lub – w przypadku regionów najbardziej oddalonych – również ponad 150 km). Obszary objęte współpracą transnarodową zostaną określone przez Komisję z uwzględnieniem strategii makroregionalnych i morskich, przy czym państwa członkowskie będą miały możliwość

¹⁸⁸ http://www.europarl.europa.eu/ftu/pdf/pl/FTU_3.1.5.pdf (dostęp: 17.02.2020 r.).

¹⁸⁹ Komisja Europejska, *Zrozumieć politykę Unii Europejskiej – Polityka regionalna*, Luksemburg 2004.

dodania terytoriów przylegających. Współpraca międzyregionalna obejmie całe terytorium Unii Europejskiej. Regiony najbardziej oddalone mogą w ramach jednego programu współpracy realizować jednocześnie działania w zakresie współpracy transgranicznej i współpracy transnarodowej.

W programach współpracy mogą uczestniczyć również państwa trzecie. W takiej sytuacji do finansowania działań w ramach współpracy wykorzystać można również środki Europejskiego Instrumentu Sąsiedztwa (ENI) i Instrumentu Pomocy Przedakcesyjnej (IPA II).

2.6.2. Ewolucja Europejskiej Współpracy Terytorialnej

Europejska współpraca terytorialna stanowi część polityki spójności od 1990 roku. Polska uzyskała pierwsze doświadczenia we współpracy transgranicznej jeszcze przed przystąpieniem do Unii, głównie w ramach Programu PHARE CBC. Od 2004 r. uczestniczyła na równych prawach z pozostałymi członkami Unii w realizacji programów Inicjatywy Wspólnotowej Interreg III.

W perspektywie finansowej, przypadającej na lata 2007–2013, komponenty Inicjatywy Interreg III: A, B oraz C zostały zastąpione odpowiednio trzema typami programów: transgranicznymi, transnarodowymi i międzyregionalnymi. Na realizację programów EWT w perspektywie 2007–2013 przeznaczono ok. 2,5% środków polityki spójności, co stanowiło łącznie 7,75 mld euro. Polska alokacja na realizację programów w ramach Europejskiej Współpracy Terytorialnej wyniosła 557,8 mln euro¹⁹⁰. Polska uczestniczyła w 10 programach EWT, tj. w:

- 7 współpracy transgranicznej – w ramach tych programów można było wraz z partnerem z określonego kraju czy regionu realizować wspólne inicjatywy lokalne i regionalne. W każdym z tych programów mogły uczestniczyć jednostki samorządu terytorialnego, instytucje, organizacje oraz inne podmioty, które znajdują się na terenie blisko granicy z danym państwem: Polska (województwo zachodniopomorskie) – Meklemburgia Pomorze Przednie/Brandenburgia; Polska (województwo lubuskie) – Brandenburgia; Polska – Saksonia; Polska – Republika Czeska; Polska – Słowacja; Polska – Litwa; Południowy Bałtyk;

¹⁹⁰ <http://www.euroregion-silesia.pl/files/strony/przyk%C5%82ady%20projekt%C3%B3w/Biuletyn%20-%20Nr5.pdf>.

- programach transnarodowych – programy te miały na celu wsparcie rozwoju miast i regionów, a także wsparcie zarządzania środowiskiem naturalnym:
 - Region Morza Bałtyckiego [ang. akronim BSR] – program swoim zasięgiem obejmował całe terytorium Danii, Estonii, Finlandii, Łotwy, Litwy, Polski i Szwecji oraz północne części Niemiec (landy: Berlin, Brandenburgia, Brema, Hamburg, Meklemburgia Pomorze Przednie, Szlezwik-Holsztyn i Dolna Saksonia – tylko region NUTS II Lüneburg), a także kraje spoza UE – Norwegię, Rosję (Sankt Petersburg i otaczający go Okręg Leningrad, Republikę Karelii, Okręg Kaliningradu, Murmańsk, Nowogród i Psków; dla projektów dotyczących regionu Morza Barentsa przewidywana była współpraca z Okręgiem Archangielska, Republiką Komi i Nienieckim Okręgiem Autonomicznym), a także Białoruś (cały kraj);
 - Europa Środkowa – kraje uczestniczące oprócz Polski to: Austria, Czechy, Słowacja, Słowenia, Węgry, wybrane regiony Niemiec (Badenia-Wirtembergia, Bawarię, Berlin, Brandenburgia, Meklemburgia-Pomorze Przednie, Saksonia, Saksonię-Anhalt, Turynia), Włoch (Piemont, Valle d’Aosta, Ligurię, Lombardię, Provincia Autonoma Bolzano/Bozen, Provincia Autonoma Trento, Veneto, Friuli-Wenecja Julijska, Emilia-Romagna) oraz Ukrainy (Wołyń, Lwów, Iwano-Frankowski, obwód zakarpacki i czerniowiecki);
- programie współpracy międzyregionalnej INTERREG IV C obejmujący swoim zasięgiem całe terytorium UE. Mogli w nim brać także udział partnerzy z Norwegii oraz Szwajcarii. Projekty finansowane z programu INTERREG IV C dotyczyły innowacyjności oraz gospodarki opartej na wiedzy, a także środowiska naturalnego oraz zapobiegania ryzyku, a w szczególności kwestii związanych z zagrożeniami naturalnymi i technologicznymi, gospodarką wodną, gospodarką odpadami, różnorodnością biologiczną oraz zachowaniem dziedzictwa naturalnego, energetyką, zrównoważonym transportem, dziedzictwem kulturowym i krajobrazem.

Dodatkowo, Polska wzięła udział w dwóch programach transgranicznych (Litwa – Polska – Rosja oraz Polska – Białoruś – Ukraina) w ramach Europejskiego Instrumentu Sąsiedztwa i Partnerstwa (EISP). EISP stanowi inicjatywę Komisji Europejskiej, której zasadniczym celem jest rozwój współpracy między Unią a państwami partnerskimi spoza UE.

Europejska Współpraca Terytorialna (EWT) stanowi Cel 2 Polityki Spójności Unii Europejskiej na lata 2014–2020 i jest kontynuacją Celu 3 w perspektywie finansowej 2007–2013 oraz Inicjatywy Wspólnotowej Interreg III wdrażanej w Polsce w latach 2004–2006¹⁹¹.

2.6.3. Europejska Współpraca Terytorialna w latach 2014–2020

W obecnej perspektywie finansowej 2014–2020 kontynuowana jest współpraca krajów UE w ramach trzech typów programów EWT (transgranicznych, transnarodowych i międzyregionalnego) oraz z partnerami spoza UE w ramach programów współpracy transgranicznej Europejskiego Instrumentu Sąsiedztwa. Polska w perspektywie 2014–2020 uczestniczy w 10 programach EWT, tj. w:

- 7 programach współpracy transgranicznej: Litwa – Polska, Czechy – Polska, Polska – Słowacja, Polska – Brandenburgia, Polska – Saksonia, Polska – Meklemburgia, Południowy Bałtyk. Przy czym warto dodać, że ten ostatni – poza Polską – dotyczy czterech państw: Danii, Szwecji, Niemiec i Litwy;
- 2 programach transnarodowych: Europa Środkowa oraz Region Morza Bałtyckiego;
- międzyregionalnym programie o nazwie INTERREG EUROPA¹⁹².

W obecnej perspektywie finansowej 2014–2020 kontynuowana jest współpraca krajów UE w ramach trzech typów programów EWT:

- transgranicznych;
- transnarodowych;
- międzyregionalnego.

Na okres programowania 2014–2020 po raz pierwszy w historii europejskiej polityki spójności przyjęto szczegółowe rozporządzenie obejmujące działania w zakresie Europejskiej współpracy terytorialnej finansowanej ze środków Europejskiego Funduszu Rozwoju Regionalnego (EFRR).

¹⁹¹ https://ewt.slaskie.pl/czytaj/o_ewt

¹⁹² <http://www.ewt.podkarpackie.pl/>

W celu osiągnięcia maksymalnego poziomu oddziaływania polityki spójności oraz działania na rzecz realizacji strategii „Europa 2020” wsparcie programów Europejskiej współpracy terytorialnej ze środków Europejskiego Funduszu Rozwoju Regionalnego musi koncentrować się na ograniczonej liczbie celów tematycznych¹⁹³, powiązanych bezpośrednio z priorytetami strategii „Europa 2020”. W rozporządzeniu w sprawie EFRR określono wykaz priorytetów inwestycyjnych dla każdego celu tematycznego¹⁹⁴. Priorytety są uzupełniane priorytetami dodatkowymi dostosowanymi do konkretnych potrzeb działań w ramach Europejskiej współpracy terytorialnej.

Programy współpracy transgranicznej i transnarodowej muszą koncentrować się maksymalnie na czterech celach tematycznych, natomiast w przypadku współpracy międzyregionalnej nie występuje takie ograniczenie. Przykłady priorytetowych obszarów wsparcia określone dla programów Europejskiej współpracy terytorialnej:

- Programy współpracy transgranicznej: promowanie trwałego i wysokiej jakości zatrudnienia oraz wspieranie mobilności pracowników poprzez integrację transgranicznych rynków pracy, promowanie włączenia społecznego oraz integrację społeczności ponad granicami, rozwijanie i wdrażanie wspólnych systemów kształcenia, szkolenia zawodowego i szkolenia itp.;
- Współpraca transnarodowa: wzmacnianie zdolności instytucjonalnych instytucji publicznych i zainteresowanych stron oraz sprawności administracji publicznej poprzez opracowanie i koordynację strategii makroregionalnych i morskich;
- Współpraca międzyregionalna: wzmacnianie zdolności instytucjonalnych instytucji publicznych i zainteresowanych stron oraz sprawności administracji publicznej poprzez rozpowszechnianie dobrych praktyk i wiedzy eksperckiej, promowanie wymiany doświadczeń itp.

Na lata 2014–2020 na Europejską współpracę terytorialną przewidziano budżet w wysokości 9,3 mld euro. Środki zostały rozdzielone w następujący sposób:

1. 74,05% na współpracę transgraniczną. Programy te służą zaangażowaniu regionów oraz samorządów terytorialnych położonych przy jednej granicy (lądowej lub morskiej) w rozwijanie obszarów przygranicznych, wykorzystywanie niezrealizowanego potencjału wzrostu oraz podejmowanie wspólnych wyzwań, wspólnie zidentyfikowanych przez współpracujące strony. Do takich wspólnych

¹⁹³ Cele tematyczne wymieniono w art. 9 rozporządzenia (UE) nr 1303/2013 z dnia 17 grudnia 2013 r.

¹⁹⁴ Art. 5 rozporządzenia (UE) nr 1301/2013 z dnia 17 grudnia 2013 r.

wyzwań należą między innymi: ograniczony dostęp do technologii informacyjno-komunikacyjnych, słabo rozwinięta infrastruktura transportowa, podupadający przemysł lokalny, nieodpowiednie otoczenie biznesu, brak kontaktów między administracją lokalną i regionalną, niski poziom rozwoju badań i innowacji oraz wykorzystania technologii informacyjno-komunikacyjnych, zanieczyszczenie środowiska, działanie służące ograniczaniu ryzyka, negatywna postawa wobec obywateli państw sąsiadujących itp.;

2. 20,36% na współpracę transnarodową. Programy te są realizowane na większych terytoriach transnarodowych i służą wzmocnieniu współpracy poprzez działania promujące zintegrowany rozwój terytorialny na dużych europejskich obszarach geograficznych wśród krajowych, regionalnych i lokalnych podmiotów. Ponadto obejmują one również te obszary morskiej współpracy transgranicznej, które nie wchodzą w zakres programów współpracy transgranicznej;
3. 5,59% na współpracę międzyregionalną. Programy te służą zwiększeniu skuteczności polityki spójności poprzez realizowanie działań promujących wymianę doświadczeń między regionami w kwestiach takich jak: opracowywanie i realizowanie programów, zrównoważony rozwój obszarów miejskich czy analiza trendów rozwojowych na terytorium Unii. Wymiana doświadczeń może obejmować promocję obopólnie korzystnej współpracy klastrów innowacyjnych prowadzących intensywne badania, a także wymiany między badaczami a instytucjami badawczymi¹⁹⁵.

Programy transnarodowe wspierają bardziej innowacyjne projekty dotyczące zagadnień istotnych dla obszarów należących do kilku państw. Sprzyjają zintegrowanemu rozwojowi Unii Europejskiej poprzez inicjowanie planów i koncepcji prowadzących do realizacji ponadnarodowych przedsięwzięć. Na wsparcie mogą liczyć projekty dotyczące współpracy w dziedzinach: innowacyjności, zwiększenia konkurencyjności, efektywnego gospodarowania zasobami naturalnymi, wykorzystania zasobów kulturowych, strategii niskoemisyjnych, zrównoważonego transportu.

Projekty w partnerstwie z instytucjami z regionu realizować można w ramach dwóch programów:

- Interreg Region Morza Bałtyckiego

¹⁹⁵ http://www.europarl.europa.eu/ftu/pdf/pl/FTU_3.1.5.pdf (dostęp: 22.01.2018 r.).

- Interreg Europa Środkowa¹⁹⁶.

Programy transgraniczne służą przede wszystkim budowaniu więzi łączących społeczności po obu stronach granicy. Ich realizacja służy wzmocnieniu współpracy poprzez wzrost liczby wspólnych inicjatyw dotyczących między innymi: ochrony środowiska; ochrony dziedzictwa kulturowego; rozbudowy infrastruktury, w szczególności transportowej; wymiany kulturalnej; wymiany doświadczeń, wiedzy i umiejętności młodzieży oraz nauczycieli; współpracy instytucji publicznych, lokalnych społeczności i sektora pozarządowego. W ramach programów transgranicznym współdziałać można z podmiotami z siedmiu regionów:

- Interreg Polska – Słowacja
- Interreg Republika Czeska – Polska
- Interreg Polska – Saksonia
- Interreg Brandenburgia – Polska
- Interreg Meklemburgia – Pomorze Przednie – Brandenburgia – Polska
- Interreg Południowy Bałtyk
- Interreg Litwa – Polska¹⁹⁷.

Program międzyregionalny – współpraca międzyregionalna, obejmująca obszar całej Unii Europejskiej, służy wymianie doświadczeń i dobrych praktyk wśród instytucji, które współpracują nad wybraną dziedziną polityki. Prowadzić ma to do unowocześniania polityk i programów rozwoju regionalnego, szczególnie regionalnych i krajowych programów operacyjnych, a także programów Europejskiej Współpracy Terytorialnej. W konsekwencji prowadzić ma to np. do opracowania koncepcji nowego projektu do finansowania ze środków wybranego programu operacyjnego lub do wprowadzenia zmiany w systemie zarządzania programem w regionie.

Tematyka programu dotyczy: wzmocnienia badań naukowych, rozwoju technologicznego i innowacji; zwiększania konkurencyjności MŚP; wspierania gospodarki niskoemisyjnej; ochrony środowiska i efektywnego gospodarowania zasobami. Projekty realizowane są w ramach programu:

¹⁹⁶ <http://dzp.pwr.edu.pl/dofinansowanie/programy-miedzynarodowe/ewt-europejska-wspolpraca-terytorialna/programy-transnarodowe>.

¹⁹⁷ <http://dzp.pwr.edu.pl/dofinansowanie/programy-miedzynarodowe/ewt-europejska-wspolpraca-terytorialna/programy-transgraniczne>

- Interreg Europa¹⁹⁸.

Jak wcześniej wspomniano, Polska uczestniczy w siedmiu programach transgranicznych, dwóch transnarodowych oraz w jednym programie międzyregionalnym. W perspektywie finansowej 2014–2020 wdrażane są dwa programy EIS **wzdłuż granicy**

Polski:

- Program Współpracy Transgranicznej Polska – Białoruś – Ukraina,
- Program Współpracy Transgranicznej Polska – Rosja¹⁹⁹.

Tabela 1. Informacje o programach EWT/Interreg

Program	Budżet programu	Główne cele
Polska-Słowacja	155 mln euro z Europejskiego Funduszu Rozwoju Regionalnego	<ul style="list-style-type: none"> • Ochrona dziedzictwa kulturowego i środowiska naturalnego • Rozwój transportu • Wymiana doświadczeń w zakresie edukacji
Czechy-Polska	226 mln euro z Europejskiego Funduszu Rozwoju Regionalnego	<ul style="list-style-type: none"> • Ochrona i promocja dziedzictwa kulturowego i przyrodniczego • Tworzenie miejsc pracy • Modernizacja systemu zarządzania kryzysowego
Polska-Saksonia	70 mln euro z Europejskiego Funduszu Rozwoju Regionalnego	<ul style="list-style-type: none"> • Ochrona wspólnego dziedzictwa • Rozwój turystyki i transportu • Wspólne projekty edukacyjne i targi pracy • Ochrona przeciwpowodziowa
Brandenburgia-Polska	100 mln euro z Europejskiego Funduszu Rozwoju Regionalnego	<ul style="list-style-type: none"> • Integracja ludności pogranicza i zwiększenie jego dostępności oraz atrakcyjności • Rozwój transportu

¹⁹⁸ *Ibidem.*

¹⁹⁹ <http://www.pomerania.org.pl/site/europejska-wspolpraca-terytorialna/39>

		<ul style="list-style-type: none"> • Wspólne projekty edukacyjne
Meklemburgia-Pomorze Przednie-Brandenburgia Polska	134 mln euro z Europejskiego Funduszu Rozwoju Regionalnego	<ul style="list-style-type: none"> • Ochrona dziedzictwa kulturowego i przyrodniczego • Niwelowanie różnic społecznych i gospodarczych • Rozwój transportu
Południowy Bałtyk (państwa uczestniczące Dania, Niemcy, Szwecja, Polska, Litwa)	83 mln euro z Europejskiego Funduszu Rozwoju Regionalnego	<ul style="list-style-type: none"> • Wsparcie dla gospodarki morskiej • Rozwój gałęzi gospodarki przyjaznych środowisku • Zmniejszenie dysproporcji w zakresie rozwoju gospodarczego
Litwa-Polska	53 mln euro z Europejskiego Funduszu Rozwoju Regionalnego	<ul style="list-style-type: none"> • Wspieranie przedsiębiorczości i mobilności pracowników oraz wzrost zatrudnienia • Ochrona dziedzictwa kulturowego i przyrodniczego • Walka z ubóstwem i dyskryminacją
Region Morza Bałtyckiego (państwa uczestniczące Polska, Niemcy, Dania, Szwecja, Norwegia, Finlandia, Estonia, Łotwa, Litwa, Rosja, Białoruś)	264 mln euro z Europejskiego Funduszu Rozwoju Regionalnego	<ul style="list-style-type: none"> • Rozwój zrównoważonego transportu • Efektywne gospodarowanie zasobami naturalnymi • Podniesienie poziomu innowacyjności
Europa Środkowa (państwa uczestniczące Austria, Chorwacja, Czechy, Słowacja, Węgry, Słowenia, Niemcy, Włochy, Polska)	246 mln euro z Europejskiego Funduszu Rozwoju Regionalnego	<ul style="list-style-type: none"> • Podniesienie poziomu innowacyjności i konkurencyjności • Rozwój gospodarki niskoemisyjnej • Rozwój powiązań transportowych
Interreg Europa (program obejmujący wszystkie państwa UE,	74,302 mln euro z Europejskiego Funduszu Rozwoju Regionalnego	<ul style="list-style-type: none"> • Współpraca międzynarodowa w dziedzinie polityki regionalnej

Norwegię i Szwajcarię)		• Transfer dobrych praktyk
INTERACT 2014–2020 (program obejmujący wszystkie państwa UE, Norwegię i Szwajcarię)	ok. 39 mln euro z Europejskiego Funduszu Rozwoju Regionalnego	• Efektywne zarządzanie programami EWT
URBACT III (program obejmujący wszystkie państwa UE, Norwegię i Szwajcarię oraz kraje korzystające z pomocy przedakcesyjnej)	74,302 mln euro z Europejskiego Funduszu Rozwoju Regionalnego	• Zrównoważony rozwój miast
ESPON 2020 (program obejmujący wszystkie państwa UE, Norwegię i Szwajcarię, Islandię i Liechtenstein)	48,6 mln euro, przy wsparciu z Unii Europejskiej w wysokości 41,3 mln euro pochodzących z Europejskiego Funduszu Rozwoju Regionalnego	• Wspieranie polityki spójności przez tworzenie terytorialnych baz danych

Źródło: <https://www.ewt.gov.pl/strony/o-programach/przeczytaj-o-programach/programy-europejskiej-wspolpracy-terytorialnej/> (dostęp 22.11.2019 r.).

2.6.4. Różnice między trzema typami współpracy w ramach EWT 2014–2020

Zasadniczą różnicą między trzema typami współpracy jest zakres terytorialny, w ramach którego można realizować wspólne przedsięwzięcia:

- w przypadku współpracy transgranicznej: obszary przylegające do granic państwowych;
- w przypadku współpracy transnarodowej: duże zgrupowania europejskich regionów z kilku lub kilkunastu państw;
- w zakresie współpracy międzyregionalnej: wszystkie regiony UE.

Kolejną różnicą między trzema typami współpracy są ich cele, które prezentują się w ogólności następująco²⁰⁰:

- Celem współpracy transgranicznej powinno być rozwiązywanie wspólnych problemów, wspólnie zidentyfikowanych w regionach przygranicznych oraz uruchomienie niewykorzystanego potencjału w obszarze przygranicznym.
- Współpraca transnarodowa powinna zmierzać do wzmocnienia współpracy za pomocą działań sprzyjających zintegrowanemu rozwojowi terytorialnemu powiązanemu z priorytetami unijnej polityki spójności.

²⁰⁰ https://www.ewt.2007-2013.gov.pl/WstepDoFunduszyEuropejskich/Documents/EWT_2014_2020.pdf

- Współpraca międzyregionalna powinna dążyć do wzmocnienia skuteczności polityki spójności, zachęcając do wymiany doświadczeń między regionami w celu poprawy planowania i realizacji programów operacyjnych.

Ponadto poszczególne typy programów są zróżnicowane pod względem tematyki:

- programy transgraniczne służą przede wszystkim budowaniu więzi łączących społeczności po obu stronach granicy. Ich realizacja służy wzmocnieniu współpracy poprzez wzrost liczby wspólnych inicjatyw dotyczących między innymi ochrony środowiska, rozbudowy infrastruktury, wymiany kulturalnej czy wzajemnych kontaktów młodzieży.
- programy transnarodowe stanowią szansę dla wsparcia bardziej innowacyjnych projektów dotyczących zagadnień istotnych dla obszarów należących do kilku państw. Sprzyjają zintegrowanemu rozwojowi UE poprzez inicjowanie planów i koncepcji prowadzących do realizacji ponadnarodowych przedsięwzięć.
- współpraca międzyregionalna, obejmująca obszar całej UE, służy wymianie doświadczeń i dobrych praktyk, a tym samym wzmacnia potencjał instytucji i samorządów w zakresie mechanizmów wspierania rozwoju regionalnego²⁰¹.

Zasadniczym celem Europejskiej Współpracy Terytorialnej jest przede wszystkim wsparcie, promocja i realizacja wspólnych projektów o charakterze międzynarodowym na terytorium całej Unii Europejskiej. Ponadto, do celów EWT zaliczyć można również umacnianie współpracy transgranicznej poprzez wspólne inicjatywy lokalne i regionalne, umacnianie współpracy transnarodowej za pomocą działań sprzyjających zintegrowanemu rozwojowi terytorialnemu powiązanemu z priorytetami Wspólnoty oraz umacnianie współpracy międzyregionalnej i wymiany doświadczeń na właściwym szczeblu terytorialnym²⁰².

Program powinien w szczególności przyczyniać się do transferu dobrych praktyk głównie do krajowych i regionalnych programów operacyjnych, a w uzasadnionych wypadkach także do programów celu Europejska Współpraca Terytorialna²⁰³.

²⁰¹ <http://www.ewt.podkarpackie.pl/>

²⁰² [https://www.podkarpackie.pl/attachments/article/4187/EWT%20I%20EISP%20\(1\).pdf](https://www.podkarpackie.pl/attachments/article/4187/EWT%20I%20EISP%20(1).pdf)

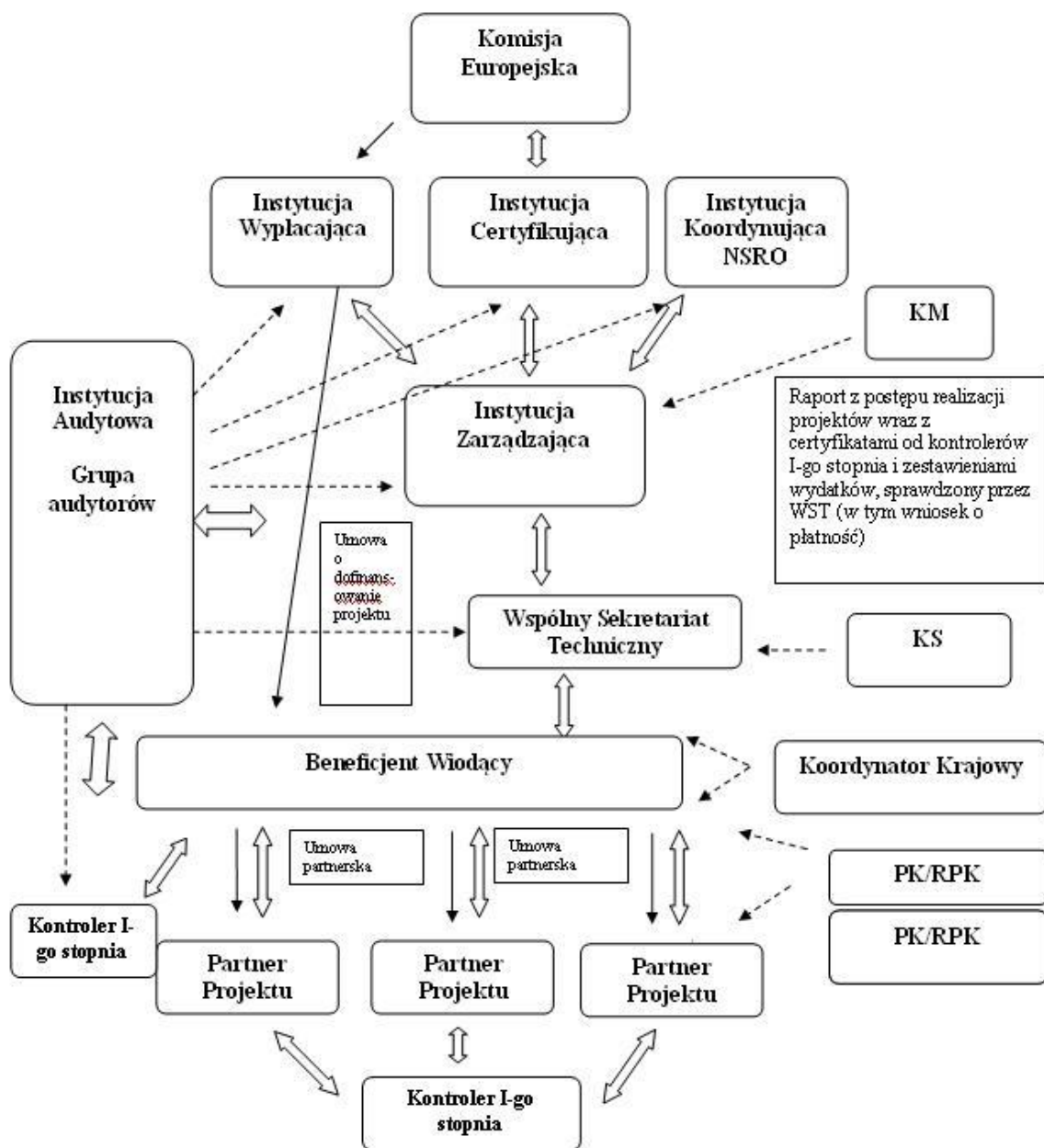
²⁰³ <https://pg.edu.pl/dzial-projektow/programy-europejskiej-wspolpracy-terytorialnej-effr>

2.6.5. Zasady wdrażania programów w ramach EWT 2014–2020

Doświadczenia zdobyte w trakcie realizacji wcześniejszych edycji programów współpracy terytorialnej przyczyniły się do wprowadzenia jednolitych zasad wdrażania programów. Można do nich zaliczyć:

- utworzenie wspólnych Instytucji Zarządzających, Certyfikujących i Audytowych;
- obowiązkowy udział w projekcie co najmniej dwóch partnerów z różnych krajów;
- stosowanie „zasady partnera wiodącego” w realizacji projektów;
- wspólna realizacja projektów;
- utworzenie międzynarodowych Wspólnych Sekretariatów Technicznych wspierających Instytucje Zarządzające we wdrażaniu programów²⁰⁴.

²⁰⁴ <https://www.ewt.2007-2013.gov.pl/WstepDoFunduszyEuropejskich/Strony/czysafundusze.aspx>

Legenda:

→ Transfer środków

↔ Przepływ dokumentacji

---> Wzajemne oddziaływanie podmiotów biorących udział w procesach

nazwa podmiotu/instytucji

nazwa dokumentu

Rys. 1. System wdrażania

Źródło: <https://www.ewt.2007-2013.gov.pl/OrganizacjaFunduszyEuropejskich/Strony/System.aspx>

Wsparcie w ramach Europejskiej Współpracy Terytorialnej otrzymują tylko działania realizowane wspólnie przez partnerów z różnych krajów. Wszystkie programy współpracy terytorialnej obejmują co najmniej dwa państwa Unii. W drodze negocjacji państwa – partnerzy wybierają jedno, które będzie pełniło funkcję Instytucji Zarządzającej. Należy

jednak podkreślić, że wszystkie najważniejsze decyzje w programach, w tym wybór projektów, dokonywane są z udziałem wszystkich państw objętych danym programem. Także uczestnicy projektu muszą reprezentować różne państwa. Dzięki takiemu rozwiązaniu, programy sprzyjają zawiązywaniu partnerstw pomiędzy podmiotami z całej Europy²⁰⁵.

Główne zasady programów Europejskiej Współpracy Terytorialnej²⁰⁶:

- międzynarodowe partnerstwo w projektach – projekty przygotowane i realizowane wspólnie z partnerami zagranicznymi - minimalne wymagania określają rozporządzenia UE; poszczególne programy mogą określać własne wymagania dotyczące liczby uczestniczących w projekcie partnerów;
- co do zasady projekt realizuje przynajmniej 3 partnerów, w tym 2 z UE (różnice w poszczególnych programach operacyjnych);
- zasada partnera wiodącego – bierze na siebie odpowiedzialność za cały projekt, w tym za działania realizowane za granicą, ponosi on odpowiedzialność za złożenie wniosku, po zatwierdzeniu podpisuje umowę o dofinansowanie, koordynuje i zarządza działaniami i budżetem projektu, zbiorczo rozlicza projekt, zapewnia komunikację z partnerami;
- międzynarodowe struktury programów – wspólne dla danego programu, takie jak Instytucja Zarządzająca, Wspólny Sekretariat, Komitet Monitorujący;
- wspólny budżet – unijne środki nie są z góry alokowane na poszczególne kraje;
- język programów: w programach transnarodowych i międzyregionalnym oficjalnym językiem jest angielski, w programach transgranicznych stosuje się języki narodowe krajów partnerskich;
- dofinansowanie z EFRR dla polskich partnerów do 85% kosztów kwalifikowalnych²⁰⁷;
- dofinansowanie w formie refundacji, czyli zwrotu poniesionych wydatków kwalifikowalnych (w programach nie ma zaliczek).

W latach 2007–2013 współpraca w wymiarze transgranicznym, transnarodowym i międzyregionalnym realizowana była w ramach odrębnego celu polityki spójności Unii Europejskiej – Cel Europejska Współpraca Terytorialna (EWT). Wyodrębnienie współpracy terytorialnej jako osobnego celu polityki spójności potwierdza duże znaczenie wspólnych przedsięwzięć podejmowanych przez partnerów unijnych. O rosnącym znaczeniu tego typu

²⁰⁵ <http://www.ewt.podkarpackie.pl/>

²⁰⁶ https://ewt.slaskie.pl/czytaj/o_ewt

²⁰⁷ K. Kiszka, *Programy Europejskiej Współpracy Terytorialnej*, <http://fundusze.ngo.pl/wiadomosc/1922078.html> (dostęp 22.01.2018 r.).

współpracy świadczy również zwiększenie wysokości środków z Europejskiego Funduszu Rozwoju Regionalnego.

2.6.6. Podsumowanie

Podsumowując powyższe informacje o wyjątkowości programów Europejskiej Współpracy Terytorialnej (EWT) na tle innych instrumentów Unii Europejskiej świadczy ich międzynarodowy charakter. Wsparcie otrzymują tylko działania realizowane wspólnie przez partnerów z różnych krajów. Wszystkie programy współpracy terytorialnej obejmują co najmniej dwa państwa Unii. W drodze negocjacji państwa – partnerzy wybierają jedno, które będzie pełniło funkcję Instytucji Zarządzającej. Należy jednak podkreślić, że wszystkie najważniejsze decyzje w programach, w tym wybór projektów, dokonywane są z udziałem wszystkich państw objętych danym programem. Także uczestnicy projektu muszą reprezentować różne państwa. Dzięki takiemu rozwiązaniu, programy sprzyjają zawiązywaniu partnerstw pomiędzy podmiotami z całej Europy²⁰⁸.

Ze względu na to, iż w opracowanie i wdrożenie programów zaangażowane jest więcej niż jedno państwo członkowskie, w przepisach regulujących Europejską współpracę terytorialną podniesiono kilka szczególnych kwestii, takich jak podział odpowiedzialności w przypadku korekt finansowych, procedury powoływania wspólnego sekretariatu przez odnośną instytucję zarządzającą, szczególne procedury na wypadek zaangażowania państw lub terytoriów trzecich, wymagania dotyczące sprawozdań z realizacji itp.²⁰⁹.

Państwa członkowskie uczestniczące w programie współpracy muszą wyznaczyć jedną instytucję zarządzającą, jedną instytucję certyfikującą oraz jedną instytucję audytową. Ponadto instytucja zarządzająca i instytucja audytowa muszą znajdować się w tym samym państwie członkowskim.

W odniesieniu do Europejskiej współpracy terytorialnej nie ma zastosowania zasada obowiązująca w przypadku innych programów finansowanych z EFRR, zgodnie z którą każde państwo członkowskie ma przyjmować krajowe zasady dotyczące kwalifikowalności wydatków. W związku z tym na szczeblu europejskim należy określić jasną hierarchię zasad dotyczących kwalifikowalności wydatków.

²⁰⁸ <https://www.ewt.2007-2013.gov.pl/WstepDoFunduszyEuropejskich/Strony/czmysafundusze.aspx> (dostęp 22.11.2019 r.).

²⁰⁹ <https://www.europarl.europa.eu/factsheets/pl/sheet/98/europejska-wspolpraca-terytorialna> (dostęp 22.01.2020 r.).

Ponadto zaangażowanie kilku państw skutkuje zwiększeniem kosztów administracyjnych, dlatego też progi wydatków na pomoc techniczną są ustalone na wyższym poziomie niż przy innego typu programach.

W celu wzmocnienia skuteczności polityki spójności państwa członkowskie dążą do koordynacji i komplementarności pomiędzy działaniami. Programy operacyjne polityki spójności obejmujące ten sam obszar geograficzny są komplementarne względem siebie, jeżeli zachodzi pomiędzy nimi efekt synergii. Około 46% beneficjentów projektów regularnych EWT realizowało komplementarne projekty w ramach innych programów operacyjnych. Najczęściej były to regionalne programy operacyjne. Pośród programów krajowych najczęściej był wymieniany PO Kapitał Ludzki, dalej PO Infrastruktura i Środowisko, PO RYBY i Program Rozwoju Obszarów Wiejskich. Zbieżne tematycznie projekty były realizowane również w ramach programów ramowych. Programy ramowe miały charakter badawczy, z kolei programy transnarodowe poza badaniami dawały również możliwości przeprowadzenia pilotażu. Środki na bardziej zaawansowane inwestycje z założenia miały być pozyskiwane z RPO albo zbieżnych tematycznie programów krajowych. Bardziej dyskusyjne pod względem charakteru projektów były za to programy współpracy transgranicznej: w zależności od zaangażowanego kraju albo dopuszczano w nich jedynie projekty miękkie, albo starano się w nich umieszczać także projekty inwestycyjne. Efekty programów transnarodowych i programu międzyregionalnego miały miękki charakter. Służyły one przede wszystkim nawiązywaniu międzynarodowych kontaktów i wymianie doświadczeń, prowadzącej do opracowania nowych rozwiązań do zastosowania na większym obszarze UE.

Programy te, a szczególnie program współpracy międzyregionalnej, wspierały głównie współpracę władz publicznych i podmiotów prawa publicznego. Dla mieszkańców efekty tych programów były mniej namacalne. Programy współpracy transgranicznej powinny być przede wszystkim komplementarne względem RPO, zwłaszcza tam, gdzie RPO nie dopuszczają możliwości internacjonalizacji działań. Z jednej strony kategorie interwencji w programach transgranicznych powinny być programowane w oparciu o odpowiedni RPO, z drugiej strony wskazane jest zachowanie specyfiki programów EWT poprzez lepsze sprecyzowanie tzw. efektu transgranicznego, zakładanego w tych programach. Obszary wsparcia w obrębie programów współpracy transgranicznej czasem nachodzą na siebie. W związku z tym istotne jest, aby programy te były uruchamiane w zbliżonym czasie. Przyczyni się to do wzrostu konkurencyjności tych programów względem siebie. Program

uruchomiony później cieszy się mniejszym powodzeniem, środki są mniej sprawnie wydatkowane, a realizowane projekty są słabszej jakości²¹⁰.

W maju 2018 r. Komisja Europejska zaproponowała szereg nowych rozporządzeń dotyczących polityki spójności UE po roku 2020. Wśród nich znalazło się rozporządzenie w sprawie przepisów szczegółowych dotyczących celu „Europejska współpraca terytorialna” (INTERREG). W przyszłości Europejska współpraca terytorialna będzie obejmować prawdopodobnie pięć zagadnień:

- współpracę transgraniczną;
- współpracę transnarodową i współpracę morską;
- współpracę regionów najbardziej oddalonych;
- współpracę międzyregionalną;
- międzyregionalne inwestycje innowacyjne.

Proponowane rozporządzenie określa również dwa cele dotyczące INTERREG:

- lepsze zarządzanie INTERREG oraz
- bezpieczniejsza i lepiej chroniona Europa.

Komisja zaproponowana przyznanie 8,4 mld EUR na cele Europejskiej współpracy terytorialnej w okresie 2021–2027.

Rozporządzenie to objęte jest zwykłą procedurą ustawodawczą, w której Parlament decyduje na równi z Radą. Oznacza to, że do końca 2020 r. obie instytucje będą musiały dojść do porozumienia w sprawie przyszłych zasad dotyczących Europejskiej współpracy terytorialnej. W marcu 2019 r. Parlament zakończył pierwsze czytanie²¹¹.

Ponieważ w odniesieniu do rozporządzenia w sprawie Europejskiej współpracy terytorialnej obowiązuje zwykła procedura ustawodawcza, Parlament Europejski decydował o treści rozporządzenia w takim samym stopniu co Rada. Parlament opowiedział się za utrzymaniem struktury Europejskiej współpracy terytorialnej obejmującej trzy różne rodzaje programów.

Parlament zwrócił uwagę na szczególne wyzwania, przed którymi stoją regiony najbardziej oddalone, a ponadto – w celu ułatwienia regionom najbardziej oddalonym współpracy transgranicznej na granicach morskich – wprowadzono większą elastyczność

²¹⁰ Zob. Raport Końcowy z badania „Wpływ polityki spójności na rozwój przygranicznej i ponadnarodowej współpracy terytorialnej polskich regionów w perspektywie 2007–2013”, WYG PSDB Sp. z o.o., Warszawa 2016, s.126-131.

²¹¹ <https://www.europarl.europa.eu/factsheets/pl/sheet/98/europejska-wspolpraca-terytorialna> (dostęp 22.02.2020 r.).

zasady dotyczącej ograniczenia do 150 km. Co więcej, z inicjatywy Parlamentu regiony najbardziej oddalone mogą w ramach jednego programu współpracy terytorialnej łączyć środki z EFRR przydzielone na współpracę transgraniczną i współpracę transnarodową. Stworzono również szczególne przepisy odpowiadające potrzebom regionów najbardziej oddalonych współpracujących z państwami trzecimi.

W kwestii współpracy transnarodowej Parlament z powodzeniem bronił stanowiska, zgodnie z którym Komisja, podejmując decyzję dotyczącą listy obszarów uprawnionych do otrzymywania wsparcia, musi uwzględniać istniejące oraz przyszłe strategie makroregionalne i morskie.

Parlament wprowadził większą elastyczność przepisów poprzez dwie zmiany: poprzez skoncentrowanie 80 % funduszy na czterech celach tematycznych i pozostawienie 20% do dyspozycji na inne cele oraz poprzez wprowadzenie elastyczności na poziomie 15% w odniesieniu do przenoszenia środków między przydziałem transgranicznym a transnarodowym.

Parlament jest zdania, że wykaz poszczególnych priorytetów inwestycyjnych dostosowano do konkretnych potrzeb Europejskiej Współpracy Terytorialnej. Usprawniono mechanizmy wdrażania programów współpracy, co oznacza zmniejszenie liczby podmiotów zaangażowanych we wdrożenie programu oraz doprecyzowanie kompetencji poszczególnych podmiotów. Wymogi merytoryczne dotyczące programów współpracy oraz sprawozdań z realizacji zostały dostosowane do celu ograniczenia obciążenia administracyjnego podmiotów realizujących program.

Parlament zdecydowanie bronił potrzeby udoskonalenia Europejskiej Współpracy Terytorialnej, szczególnie pod względem:

- wzmocnienia Europejskiej współpracy terytorialnej jako odrębnego celu polityki spójności UE, opartego na stabilnym finansowaniu przez cały okres 2014–2020;
- odpowiedniego wyważenia celów tematycznych, tak aby zapewnić z jednej strony realizację celów strategii „Europa 2020”, a z drugiej strony wystarczającą elastyczność umożliwiającą uwzględnienie poszczególnych potrzeb współpracy transgranicznej i transnarodowej;
- poprawy zarządzania i kontroli programów w celu zapewnienia dobrych rezultatów²¹².

²¹² *Ibidem.*

ROZDZIAŁ 3. Kapitał społeczny województwa podkarpackiego na tle innych regionów w Polsce

3.1. Znaczenie kapitału ludzkiego w rozwoju regionu

3.1.1. Teoria kapitału ludzkiego w rozwoju regionu

Kapitał społeczny w ujęciu ekonomicznym posiada cechy kapitału takie jak np. otwartość, produktywność, dążenie do innowacji, dążenie do zawierania nowych relacji. Oczekiwać więc można, że jedną z jego funkcji będzie przynoszenie korzyści zarówno w sferze społecznej, jak i gospodarczej. Niski poziom kapitału społecznego oznacza małą liczbę więzi istniejących między ludźmi (czyli niewiele osób zna siebie nawzajem) albo ludzie znają siebie nawzajem, ale nie obdarzają się zaufaniem. Efektem tego jest niepodejmowanie wspólnych albo indywidualnych działań, mających na celu poprawę życia ogółu społeczeństwa. Może się to przekładać na sferę gospodarczą np. większymi kosztami transakcji, państwo musi odgrywać większą rolę w tworzeniu przedsięwzięć gospodarczych na dużą skalę²¹³.

Wysoki poziom kapitału społecznego występuje, gdy ludzie zawierają dobre relacje z innymi członkami społeczności, obdarzają się zaufaniem i wspólnie lub indywidualnie działają z myślą o poprawieniu warunków życia. W sferze gospodarczej owocuje to niższymi kosztami zawieranych transakcji, większą liczbą organizacji o charakterze charytatywnym i pomocowym, oddolnym (pochodzącym ze społeczeństwa) tworzeniem dużych przedsiębiorstw²¹⁴. Wysoki poziom kapitału społecznego nie zawsze musi wpływać pozytywnie na wzrost gospodarczy. Potrafi stworzyć barierę dla rozwoju np. poprzez tworzone normy lub wartości danej społeczności (np. normę związaną z brakiem dążenia do rozwoju, albo koncentrowanie na działalności przynoszącej szybki, krótkotrwały efekt). Podział kapitału społecznego na typy inkluzywny i ekskluzywny jest próbą wyjaśnienia tych wątpliwości²¹⁵. Realizowane jest to w następujący sposób: ponieważ istnienie kapitału

²¹³ F. Fukuyama, *Kapitał społeczny* [w:] *Kultura ma znaczenie*, red. L.E Harrison, S.P. Huntington, Zysk i S-ka, Poznań 2003, s. 72.

²¹⁴ *Ibidem*, s. 78.

²¹⁵ Por. K. Bierwaczonka, T. Nawrocki, M. Szczepański, *Kapitały ludzkie i społeczne a konkurencyjność regionów*, Wydawnictwo WUŚ, Katowice 2008, s. 70–82.

społecznego związane jest z tworzeniem się więzi w społecznościach, należy zwrócić uwagę na charakterystykę tych więzi oraz na związane z nimi normy i wartości przekazywane członkom grupy. Zależnie od rodzaju więzi, jakie dominują w społeczności, kapitał społeczny hamuje bądź przyspiesza rozwój społeczny i gospodarczy. Wielu badaczy sugeruje, że kapitał społeczny typu inkluzywnego hamuje rozwój gospodarczy (np. tak twierdzi znany węgierski ekonomista János Kornai), natomiast kapitał społeczny typu ekskluzywnego przyspiesza rozwój. Oprócz rodzaju więzi dominujących w społeczeństwie ważny jest również kapitał ludzki powiązanych w nim jednostek.

Jarosław Działek zauważył, że „w analizach wpływu kapitału społecznego na przykład na wzrost gospodarczy, nie można zapominać o jego roli pośredniczącej w dostępie do zasobów. Jeżeli dana grupa społeczna składa się z osób niezamożnych i słabo wykształconych, to nawet gęsta sieć powiązań między jej członkami nie jest w stanie zmienić ich położenia. Analogicznie, jeżeli w danym regionie brak jest zasobów ekonomicznych czy wykształconych ludzi, to gęsta sieć stowarzyszeń nie będzie miała większego wpływu na jego rozwój. Chyba że mamy do czynienia z powiązaniem wychodzącym poza region, które umożliwia dotarcie do niedostępnych na miejscu zasobów”²¹⁶. Stwierdzenie to sugeruje, że społeczności zamknięte – o przewadze kapitału społecznego inkluzywnego – mogą dobrze funkcjonować gospodarczo, otwarcie nie zawsze jest korzystne dla rozwoju, a w niektórych sytuacjach może nawet spowodować obniżenie wzrostu gospodarczego²¹⁷.

Według analiz problematyki kapitału istotne znaczenie dla rozwoju człowieka ma jego region (otoczenie). Wpływ regionu odgrywa istotną rolę w potęgowaniu kapitału wiedzy. To, gdzie mieszkamy, określa się mianem kapitału początkowego. W okresie późniejszym kapitał tworzą doświadczenie i praktyka oraz różne czynniki społeczne i kulturowe. Analizując te okoliczności, S. Cote stwierdził, że stymulacja, nastawienie, potencjał oraz wiedza i umiejętności międzyludzkie są elementami kapitału społecznego, ale bardzo silnie powiązanymi z regionem²¹⁸.

Kapitał społeczny w regionie może prowadzić do przesuwania się czynników produkcji. Jest to efekt otwartości regionów, która umożliwia przemieszczanie się elementów produkcji pomiędzy różnymi obszarami. Migracje ludzi mają związek z poziomem kapitału

²¹⁶ J. Działek, *Kapitał społeczny – ujęcia teoretyczne i praktyka badawcza*, „Studia Regionalne i Lokalne” 2011, nr 3(45), Warszawa 2011, s. 100–118.

²¹⁷ http://www.inepan.pl/pliki/studia_ekonomiczne/Studia%202011%201%204%20sierocinska.pdf (dostęp: 10.07.2020 r.).

²¹⁸ K.M. Bartnik, *Znaczenie kapitału ludzkiego i społecznego w rozwoju regionalnym na przykładzie Finlandii*, „Studia Oeconomica Posnaniensia”, 4(6), Poznań, 2016, s. 13–17,

społecznego. Większa mobilność wynika z wyższego jakościowo elementu ludzkiego i zwiększa aktywność między regionami. Tam, gdzie np. są możliwości osiągnięcia wyższych zarobków, obserwuje się napływ ludzi, a w odwrotnej sytuacji – odpływ. W pierwszym przypadku mamy wzrost liczby ludności, rozwój wiedzy i większą efektywność regionalną. Następnym jest wzrost gospodarczy i regionalny²¹⁹.

W rozwoju regionu oraz w teoriach lokalizacji kapitał społeczny traktowany jest jako ten czynnik, który wpływa na rozwój regionów. Szczegółowo do tej kwestii odnosi się F. Perroux w teorii biegunów wzrostu. Według niego, natężenie nie występuje wszędzie w sposób jednakowy, ma różną siłę w rozmaitych obszarach i punktach wzrostu. Następnie rozchodzi się z różnym przebiegiem i zróżnicowanymi skutkami dla regionu. Koncepcja ta kładzie nacisk na zmiany, których przekazywaniem jest czynnik ludzki²²⁰.

Teoria J. Friedmanna dotycząca centrum i peryferii zwraca się w stronę czynnika ludzkiego jako elementu wpływającego na rozwój regionu. Jej bazą jest teoria rozwoju nierównomiernego i zakłada ona, że aktywizacja regionalna powinna być zależna od czynników pozaekonomicznych, związanych z człowiekiem. Procesy, które zachodzą w danej dziedzinie, mają powiązanie z działalnością człowieka, co wpływa na innowacyjność i rozrost regionów. Czynniki te wymagają jednak wiedzy i kapitału społecznego²²¹.

Z kolei według M. Herbsta istnieje korelacja pomiędzy zdolnością kapitału społecznego a możliwościami rozwojowymi regionów w Polsce. Te obszary, które w latach 90. XX w. odznaczały się wysoką wartością wiedzy oraz efektywnością, w następnych okresach szybko się rozwijały. Rejony o przeciwnym potencjale rozwijały się wolniej²²².

Wskazane wyżej przykłady z literatury pokazują, że kapitał społeczny ma wpływ na rozwój regionów i ich atrakcyjność. Warunkiem rozwoju regionów jest jakość ich kapitału, aktywności społecznej, poczucie zaufania czy bezpieczeństwo.

Wybrane elementy: aktywność obywatelska, zaufanie i bezpieczeństwo, zaufanie jako element kapitału społecznego, stosunek do wiary religijnej, zadowolenie z życia ogólnie rzecz

²¹⁹ A. Faggian, P. McCann, *Human Capital and Regional Development* [w:] R. Capello, P. Nijkamp (red.), *Handbook of Regional Growth and Development Theories*. Cheltenham, Edward Elgar Publishing, Northampton 2009, s. 133–148.

²²⁰ J. Grzeszczak, *Teoria biegunów wzrostu w warunkach polskich: przeszłość i teraźniejszość* [w:] *Procesy transformacji społeczno-ekonomicznych i przyrodniczych struktur przestrzennych*, red. J. Lach, M. Borowicz, T. Rachwał, Instytut Geografii Akademii Pedagogicznej im. Komisji Edukacji Narodowej w Krakowie, Kraków 2007, s. 120–129.

²²¹ J. Friedmann, *A General Theory of Polarized Development* [w:] *Growth Centres in Regional Economic Development*, red. N.M. Hansen, Free Press New York 1966.

²²² Por. M. Herbst (red.), *Kapitał ludzki i społeczny a rozwój regionalny*, Wydawnictwo Naukowe Scholar, Warszawa 2007.

biorąc, zasięg ubóstwa i wykluczenia społecznego, nierówności społeczne zostały przeze mnie wybrane do analizy jako najbardziej adekwatne i odpowiednie do charakterystyki i porównania kapitału społecznego województwa podkarpackiego na tle innych regionów w Polsce.

3.2 Aktywność obywatelska

3.2.1. Uczestnictwo w wyborach

Najważniejszym wyrazem aktywności obywatelskiej każdego pełnoletniego Polaka jest uczestnictwo w wyborach, które służą wyłonieniu swoich reprezentantów do stanowienia prawa i rządzenia w ich imieniu. Głosowanie w wyborach jest przywilejem, ale i też obowiązkiem każdego obywatela. Taka aktywność obywatelska może wydawać się nieistotna dla człowieka, lecz to ostateczny wynik wyborów w systemie demokratycznym jest znaczący dla perspektyw rozwoju kraju i jakości życia społeczeństwa. W drodze demokratycznego głosowania wyłaniamy w Polsce wielu przedstawicieli. Obecnie przeprowadza się wybory prezydenckie, parlamentarne, europejskie oraz samorządowe. Co pięć lat zostaje wybierany Prezydent RP, co cztery lata posłowie do Sejmu RP i senatorowie, a także co cztery lata przedstawiciele samorządu lokalnego i lokalni władarze, czyli w zależności od rodzaju gminy prezydent, burmistrz lub wójt. Co pięć lat wszyscy obywatele krajów należących do Unii Europejskiej mają również możliwość wyboru swoich przedstawicieli do Parlamentu Europejskiego.

W 2018 r. w ordynacji wyborczej nastąpiła zmiana dotycząca kadencji prezydentów i burmistrzów miast oraz wójtów. Zgodnie z nowymi przepisami, na najwyższym stanowisku w gminie zasiadać można będzie przez maksymalnie dwie kadencje, a kadencja została wydłużona z 4 do 5 lat.

Według danych Państwowej Komisji Wyborczej w 2018 r. w głosowaniu do sejmiku wojewódzkiego w województwie podkarpackim głosowało 53,1% uprawnionych do głosowania, podczas gdy w 2014 r. udział w głosowaniu wzięło mniej wyborców, bo 50,6%. W siedmiu województwach frekwencja była wyższa niż na Podkarpaciu, najwyższą odnotowano w województwie mazowieckim (60,9%). Najmniejszy odsetek głosujących,

podobnie jak w 2014 r., odnotowano w województwach: opolskim (48,6%) oraz śląskim (52,2%). Natomiast w 2014 r. frekwencja w tych województwach wynosiła odpowiednio 42,1% oraz 43,3%.

Jeśli chodzi o wybory do rad powiatów, to w województwie podkarpackim frekwencja wyniosła w 2018 r. 53,2%, a w 2014 r. 51,4%. Natomiast do rad gmin i miast na prawach powiatu 53,5% (50,9% w 2014 r.), a na wójtów burmistrzów i prezydentów miast frekwencja wyniosła 53,2% (50,7% w I turze i 42,3% w II turze w 2014 r.).

W wyborach Prezydenta Rzeczypospolitej Polskiej na Podkarpaciu w 2015 r. brało udział 49,5% w I turze oraz 55,6% w II turze uprawnionych do głosowania wyborców (53,6% w I turze, 55,9% w II turze w 2010 r., a w wyborach z 2005 r. 50% w I turze i 53,4% w II turze). Największą frekwencją w wyborach prezydenckich charakteryzowało się województwo mazowieckie, gdzie udział wzięło 54,9% wyborców w I turze, a 61,6% w II turze (61,2% w I turze, a 61,5% w II turze wyborów z 2010 r.). Natomiast w 2005 r. 54,5% w I turze, a 56,6% w II turze. Najmniejszą frekwencję wyborczą natomiast zaobserwowano w województwie opolskim. W 2015 r. na Prezydenta PR głosowało w tym województwie 42,5% wyborców w I turze oraz 47,3% w II turze (46,6% w I turze oraz 46,67% w drugiej turze wyborów z 2010 r., natomiast 41,2% w I turze i 42,7% w II turze w 2005 r.).

W wyborach do Sejmu i Senatu w 2019 r. wzięło udział na Podkarpaciu 58,6% wyborców, podczas gdy w 2015 r. nieco powyżej 50%. Najwyższą frekwencję wyborczą odnotowano w województwie mazowieckim – prawie 70%, a najniższą w województwie opolskim – niecałe 53%.

Wyższa frekwencja niż na Podkarpaciu, oprócz woj. mazowieckiego, wystąpiła w województwach łódzkim, małopolskim, pomorskim, śląskim, oraz wielkopolskim.

W 2015 r. natomiast wyższa frekwencja wystąpiła w pięciu województwach: łódzkim, małopolskim, mazowieckim, pomorskim oraz śląskim. Najniższą frekwencją wyborczą w tym przypadku charakteryzowało się województwo warmińsko-mazurskie – 42,3%.

W 2019 r. w wyborach do Parlamentu Europejskiego brało udział 44,2% wyborców na Podkarpaciu, w Polsce (średnia ze wszystkich okręgów wyborczych) – 45,7%. Pięć lat wcześniej w wyborach brało udział znacznie mniej osób – 24% (w kraju – 23,8%²²³).

²²³ *Postanowienie Prezydenta Rzeczypospolitej Polskiej z dnia 25 lutego 2019 r. w sprawie zarządzenia wyborów posłów do Parlamentu Europejskiego* (Dz.U. z 2019 r. poz. 365).

3.2.2. Uczestnictwo w działaniach organizacji społecznych

Uczestnictwo mieszkańców województwa podkarpackiego w działaniach organizacji społecznych (lub też zrzeszeń) można traktować jako formalny wymiar kapitału społecznego. Przeciwnieństwem tego może być pomoc organizacjom społecznym i pozarządowym w różnorodnych działaniach na rzecz lokalnej społeczności, które mają nieformalny wymiar.

W końcu 2019 r. wg danych Głównego Urzędu Statystycznego w województwie podkarpackim liczba fundacji, stowarzyszeń i organizacji społecznych wpisanych do rejestru REGON wyniosła 7851 i w porównaniu z rokiem 2018 wzrosła o 285 (o 3,8%), a w odniesieniu do 2010 r. była większa o 1985 (o 33,8%). W końcu 2019 r. najwięcej fundacji, stowarzyszeń i organizacji społecznych wpisanych do rejestru REGON w przeliczeniu na 10 tys. ludności, zarejestrowanych było w powiecie bieszczadzkim (74), a najmniej w strzyżowskim (28). Średnio w województwie było ich 36. W 2013 r. było ich mniej i na 10 tys. ludności przypadało 31 takich podmiotów. W Polsce liczby przedstawiały się podobnie (analogicznie było ich 37 i 32).

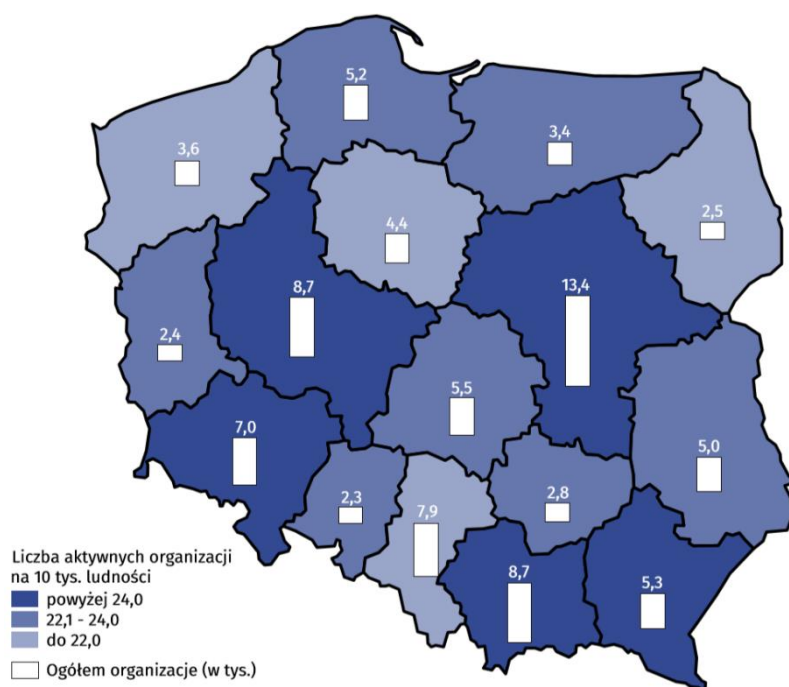
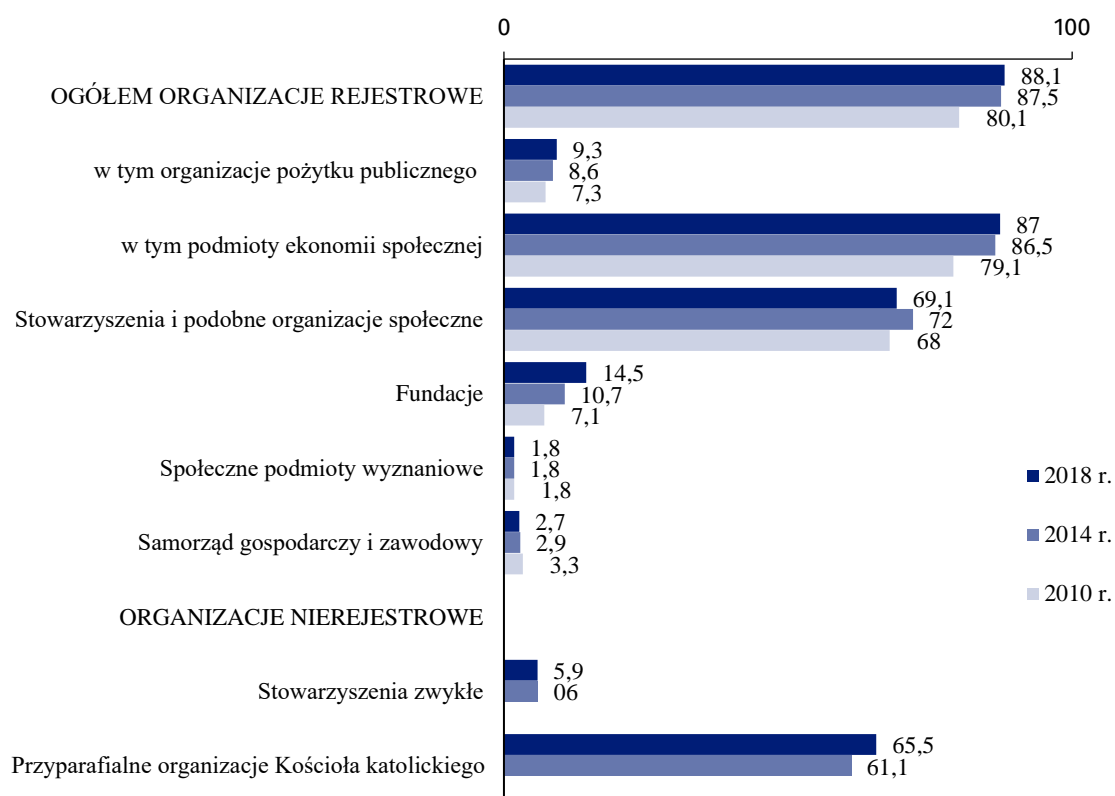
W 2018 r. na terenie Polski aktywnie działało 88,1 tys. rejestrowych organizacji non profit (tj. mających osobowość prawną stowarzyszeń i podobnych organizacji społecznych, fundacji, społecznych podmiotów wyznaniowych oraz organizacji samorządu gospodarczego i zawodowego), wśród których najliczniejszą grupą były stowarzyszenia i podobne organizacje społeczne (69,1 tys.; stanowiące 78,4%), a następnie fundacje (14,5 tys. – 16,5%). W badanej zbiorowości co dziesiąta jednostka posiadała status organizacji pożytku publicznego (9,3 tys.), na Podkarpaciu podobnie. Z kolei podmioty ekonomii społecznej stanowiły 99,1% – 87,3 tys. aktywnych organizacji (w tym 0,2 tys. znajdowało się na liście przedsiębiorstw społecznych prowadzonej przez MRPiPS). W województwie podkarpackim takich rejestrowych przedsiębiorstw działało 5,3 tys., prawie wszystkie stanowiły podmioty ekonomii społecznej. Status Organizacji Pożytku Publicznego (OPP) posiadało 0,5 tys. organizacji. Jeśli chodzi o formę prawną najwięcej było stowarzyszeń – 87,6%, następnie fundacji – 7,4% oraz społecznych podmiotów wyznaniowych – 3,0%. Spośród stowarzyszeń, najwięcej, bo aż 37,5% stanowiły typowe stowarzyszenia i podobne organizacje społeczne, stowarzyszenia sportowe – 26,2%, ochotnicze straże pożarne – 21,7%, a kółka łowieckie – 2,2%.

W Polsce pomiędzy 2014 r. a 2018 r. liczba aktywnych organizacji zwiększyła się o 10,0% (z 80,1 tys. do 88,1 tys.). Na Podkarpaciu nie odnotowano znaczącego wzrostu liczby organizacji w tym okresie.

Obok posiadających osobowość prawną organizacji rejestrowych, działały również mniej sformalizowane organizacje społeczne. Starostwa powiatowe i urzędy miast na prawach powiatów zadeklarowały, że w 2018 r. na terenie kraju funkcjonowało 5,9 tys. stowarzyszeń zwykłych²²⁴, czyli o 0,1 tys. mniej niż w 2014 r. Z kolei reprezentacyjne badanie parafii zrealizowane przez Instytutu Statystyki Kościoła Katolickiego SAC (ISKK) wskazuje na dużą skalę niesformalizowanych inicjatyw społecznych prowadzonych w ramach Kościoła katolickiego. Z ogólnopolskich badań własnych ISKK wynika, że w 2018 r. działało 65,5 tys. przyparafialnych jednostek Kościoła katolickiego²²⁵.

²²⁴ Stowarzyszenie zwykłe, to uproszczona forma stowarzyszenia, która nie wymaga rejestracji w Krajowym Rejestrze Sądowym i ma ułomną osobowość prawną. Działalność stowarzyszeń zwykłych reguluje ustawa Prawo o stowarzyszeniach (tekst jedn. Dz.U. z 2017 r. poz. 210). W związku z nowelizacją ustawy z dnia 20 maja 2016 r., funkcjonujące stowarzyszenia zwykłe do dnia 20 czerwca 2018 r. dokonały ponownego wpisu do ewidencji stowarzyszeń zwykłych, te które nie dopełniły tego obowiązku przestały istnieć.

²²⁵ https://www.google.com/url?sa=t&rct=j&q=&esrc=s&source=web&cd=&cad=rja&uact=8&ved=2ahUKEwjKkb3U5qbrAhVmw4sKHaqwB04QFjAAegQIBhAB&url=https%3A%2F%2Fstat.gov.pl%2Fdownload%2Fgfx%2Fportalinformacyjny%2Fpl%2Fdefaultaktualnosc%2F5490%2F3%2F8%2F1%2Fdzialalnosc_stowarzyszen_i_podobnych_organizacji_spoecznych_w_2018.pdf&usg=AOvVawIODssKZh2aUMF_fNo4B4O1 (dostęp: 17.06.2020 r.).

Mapa 1 z wykresem. Liczba badanych organizacji non profit aktywnych w 2018 r. według województw

Źródło: GUS, Departament Badań Społecznych i Urząd Statystyczny w Krakowie, 23.12.2019 r.

Największa część badanych organizacji non profit miała swoje siedziby w województwie mazowieckim – 13,4 tys. (15,2%), z czego aż połowa to jednostki z siedzibą na terenie Warszawy, a najmniej w województwie lubuskim – 2,4 tys. W przeliczeniu na 10 tys. ludności najwięcej organizacji non profit miało swoje siedziby w województwie małopolskim – 25,5, a najmniej w śląskim – 17,3. Województwo podkarpackie należało do grupy pięciu województw, w których wskaźnik organizacji non profit w przeliczeniu na 10 tys. ludności osiągał wartości powyżej 24.

Uwzględniając rodzaj organizacji non profit, charakterystyczne było zlokalizowanie blisko ¼ wszystkich fundacji w stolicy. Co więcej, 27,5% fundacji miało siedziby na terenie województwa mazowieckiego. Województwo wielkopolskie natomiast charakteryzowało się na tle całej Polski największym odsetkiem kółek rolniczych (28,3%), a wśród społecznych podmiotów wyznaniowych dominowały organizacje z siedzibą w województwie mazowieckim (16,9%), a następnie w województwie małopolskim (15,3%).

Aktywne organizacje rejestrowe wykazały, że na koniec 2018 r. posiadały łącznie 8,9 mln członkostw osób fizycznych. W porównaniu z 2010 r. baza członkowska stowarzyszeń i podobnych organizacji społecznych, fundacji, społecznych podmiotów wyznaniowych oraz organizacji samorządu gospodarczego i zawodowego zmniejszyła się o 12,8%, tj. o 1,3 mln.

Największym potencjałem członkowskim charakteryzowały się stowarzyszenia i podobne organizacje społeczne – przypadła na nie zdecydowana większość sumy członkostw zadeklarowanych przez podmioty non profit (83,5%). Natomiast mediana liczby członków wyniosła 28 osób (w 2010 r. było to 31 osób). Kolejną ważną grupą pod względem bazy członkowskiej były organizacje samorządu gospodarczego i zawodowego – przypadło na nie 15,0% wszystkich członkostw osób fizycznych, a mediana wyniosła 28 osób (w 2010 r. było to 25 osób).

Zgodnie z raportem GUS „Działalność stowarzyszeń i podobnych organizacji społecznych, fundacji, społecznych podmiotów wyznaniowych oraz samorządu gospodarczego i zawodowego w 2018 r.” do organizacji non profit w Polsce częściej należeli mężczyźni niż kobiety – w 2018 r. mężczyźni stanowili 58,3% ogółu zrzeszonych osób. Kobiety przeważały wśród członków jedynie w społecznych podmiotach wyznaniowych (58,2%) oraz w organizacjach samorządu gospodarczego i zawodowego (57,2%).

Organizacji zrzeszających osoby fizyczne było na Podkarpaciu 4,7 tys., natomiast tych, które zrzeszały osoby prawne tylko 400. Suma członków we wszystkich organizacjach wyniosła w 2018 r. – 347,2 tys. Osób fizycznych było 341,4 tys., a prawnych mniej, bo 40,6 tys. Spośród członków osób fizycznych 40,6% stanowiły kobiety. Średnia liczba członków osób fizycznych w organizacji wyniosła 72, natomiast mediana, czyli wartość środkowa – 30.

Przeważająca część organizacji non profit działała w 2018 r. wyłącznie w oparciu o pracę społeczną²²⁶. Brak korzystania z płatnego personelu deklarowało 55,8% z nich. W latach 2010–2018 odsetek ten zmniejszył się o 5,8%. Na Podkarpaciu w 2018 r. organizacji, które korzystały z pracy społecznej było 4,5 tys. Pracowało w nich społecznie 87,5 tys. osób. W głównej mierze byli to członkowie tych organizacji, aczkolwiek oprócz nich pomagali także wolontariusze nienależący do organizacji oraz osoby, z którymi podpisano umowy wolontariackie. W kraju łącznie w 2018 r. wolontariat świadczyło 3,0 mln osób (zarówno członków organizacji, jak i osób niebędących członkami). Liczba wolontariuszy wzrosła o 0,7 mln między 2010 r. a 2018 r.

W województwie podkarpackim ponad 50% organizacji swoje siedziby zlokalizowane miało na terenach typowo wiejskich, 20% w miastach na prawach powiatu, niecałe 17% w pozostałej gminie miejskiej i ponad 11% na terenie gminy miejsko-wiejskiej.

W organizacjach non profit korzystających z pracy płatnej, częściej występowało zatrudnienie wyłącznie w ramach umów cywilnoprawnych (umowy-zlecenia, umowy o dzieło itp.) niż zatrudnienie etatowe. W Polsce korzystanie z pracy płatnej wyłącznie w oparciu o umowy cywilnoprawne dotyczyło w 2018 r. 28,6% ogółu organizacji i wzrosło o 6,4% w porównaniu z 2010 r. Natomiast jeśli weźmiemy pod uwagę zatrudnienie w organizacjach non profit w województwie podkarpackim to w 2018 r. organizacji nieposiadających płatnego personelu było 3,4 tys., zatrudniających na umowę cywilnoprawną – 1,3 tys., zatrudniających na umowę o pracę – 0,6 tys.

Na 5,3 tys. organizacji 4,2 tys. prowadziło wyłącznie działalność statutową nieodpłatnie. Ok. 900 organizacji prowadziło odpłatną działalność statutową bez działalności gospodarczej, działalność gospodarczą bez odpłatnej działalności statutowej niecałe 200, a odpłatna działalność statutową oraz działalność gospodarczą ok. 100.

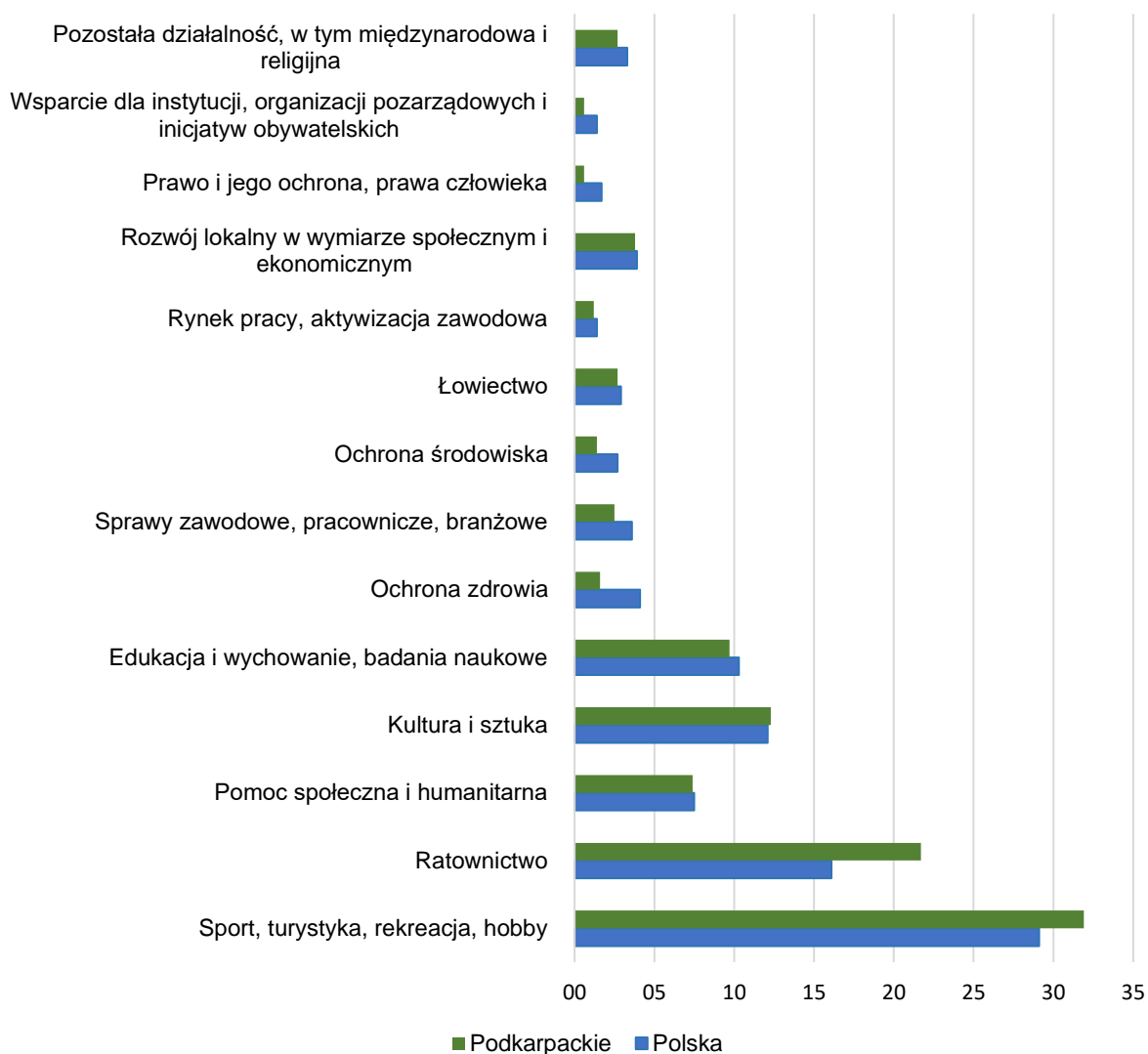
²²⁶ Praca społeczna, inaczej wolontariat, jest pracą świadczoną dobrowolnie i bez wynagrodzenia zarówno przez członków organizacji, jak i osoby niebędące jej członkami.

Organizacje sektora non-profit uczestniczyły nadal uczestniczą także w projektach Europejskiego Funduszu Społecznego. W 2018 r. w projektach współfinansowanych ze środków Unii Europejskiej brało udział 0,3 tys. organizacji non profit na Podkarpaciu. Stanowiło to 8,3% wszystkich organizacji non-profit działających w regionie. W większości organizacje te były odbiorcami ostatecznymi takich projektów (0,2 tys. organizacji). Natomiast w roli projektodawcy takich organizacji takich organizacji odnotowano ok. 100. W wyniku uczestnictwa w projektach utworzono w 0,1 tys. organizacji nowe miejsca pracy.

Organizacje non-profit napotykają bariery w swojej działalności. W 2018 r. około 65% badanych organizacji z Podkarpacia zadeklarowało przynajmniej jedno problem, z jakim się spotkały prowadząc działalność. Najczęstszym z wymienianych przez organizacje są trudności w pozyskiwaniu środków finansowych (39,7%). Co ciekawe, dosyć częstym problemem jest niewystarczająca liczba chętnych osób do pracy społecznej (28,7%), a także problemy wynikające z przepisów i procedur prawnych (21,8%). Pozostałymi barierami wskazywanymi przez organizacje były: niewystarczające wsparcie społeczne (12,0%), problemy w kontaktach z administracją publiczną (12,5%), problemy wewnątrz organizacji (10,5%). W nieco mniejszym stopniu organizacje odczuwały również trudności wynikające z kontaktów z innymi organizacjami (5,8%), trudności ze znalezieniem pracowników (5,4%) oraz trudności w kontaktach z mediami (2,3%).

W ciągu kilku analizowanych lat struktura organizacji ze względu na główną dziedzinę działalności zmieniła się w niewielkim stopniu (najczęściej wzrost lub spadek udziału o nie więcej niż 1%). Najsilniej spadł udział organizacji zajmujących się ratownictwem (z 18,7% w 2010 r. do 16,1% w 2018 r.). Wzrósł natomiast odsetek organizacji prowadzących działalność w obszarze edukacji (z 8,4% w 2010 r. do 10,3% w 2018 r.). W ramach swojej działalności statutowej omawiane organizacje najczęściej zajmowały się: ratownictwem (7,9%), ochroną środowiska (7,5%), sportem, turystyką, rekreacją, hobby (7,0%), kulturą i sztuką (6,2%), rozwojem lokalnym, społecznym i ekonomicznym (5,4%), edukacją i wychowaniem, badaniami naukowymi (5,3%) oraz pomocą społeczną i humanitarną (5,2%).

Podobnie relatywnie stabilnie kształtował się w latach 2010–2018 udział organizacji prowadzących odpłatną działalność statutową lub działalność gospodarczą. W 2010 r. udział ten wyniósł 28,0%, a w 2018 r. wzrósł do 30,3%.

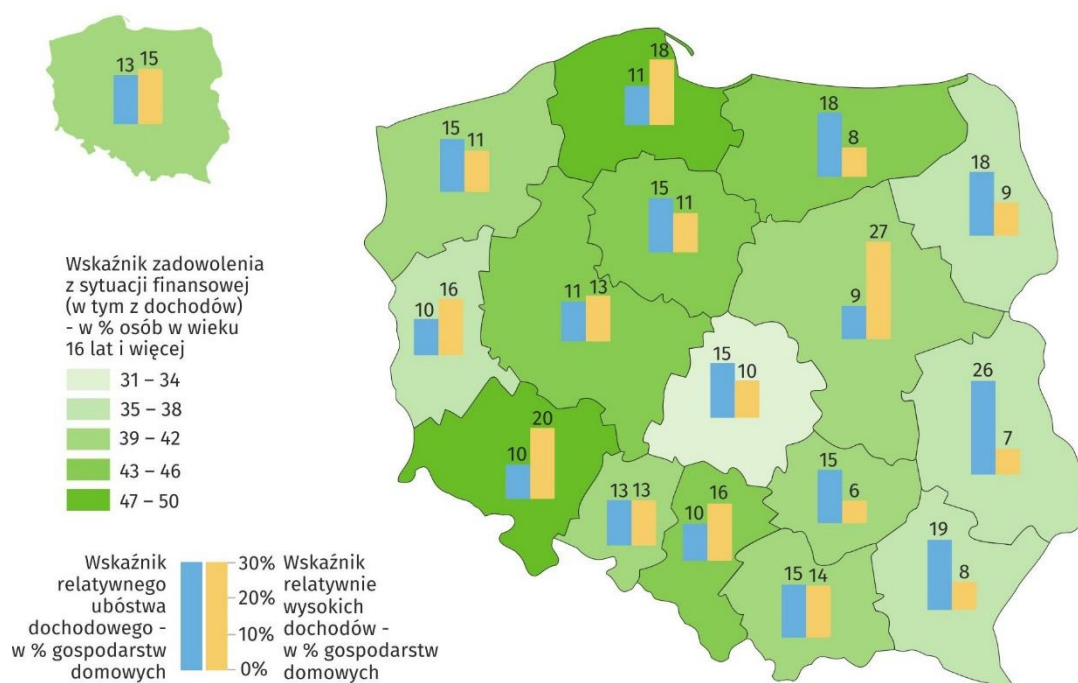
Wykres 1. Organizacje non profit według głównej dziedziny działalności w 2018 r.
 Źródło: opracowanie własne na podstawie GUS.

3.3. Zaufanie i bezpieczeństwo

3.3.1. Zaufanie i bezpieczeństwo w statystykach

Wyniki cyklicznego *Badania spójności społecznej* GUS wskazują, iż w 2018 r. w porównaniu z 2015 r. nastąpiła poprawa sytuacji materialnej gospodarstw domowych, w tym spadek ubóstwa. Wzrósł odsetek gospodarstw domowych zadowolonych nie tylko ze

swoich warunków życia, ale także z życia ogólnie rzecz biorąc. Na podobnym co trzy lata temu poziomie, kształtował się wskaźnik zaufania do ludzi ogólnie rzecz biorąc, stanowiący miarę kapitału społecznego. Skala wojewódzkich różnicowań zależy od tego, jaki symptom jakości życia bierzemy pod uwagę. I tak na przykład z miejscowości zamieszkania najbardziej zadowoleni byli mieszkańcy województw: małopolskiego, wielkopolskiego, podlaskiego i podkarpackiego (86% w 2018 r, a 84% w 2014 r.), natomiast najmniej mieszkańcy łódzkiego (71%). Największy odsetek zadowolonych z życia „ogólnie rzecz biorąc” wystąpił wśród mieszkańców województw: wielkopolskiego i pomorskiego (odpowiednio 88% i 87%), a najmniejszy był udziałem mieszkańców lubelskiego i łódzkiego (odpowiednio 76% i 77%).

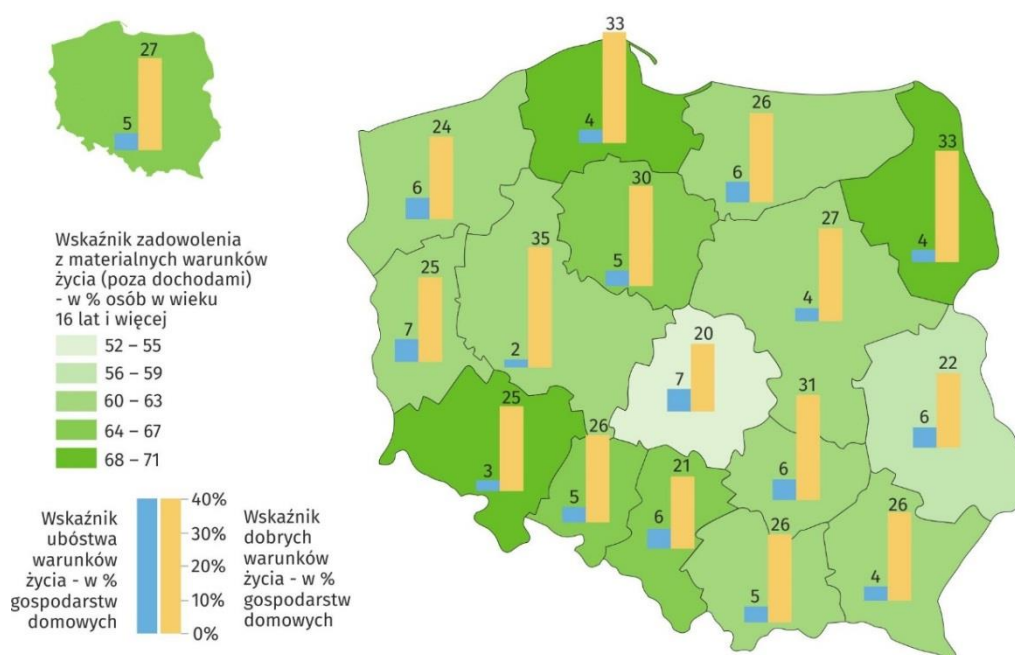
Mapa 2. Sytuacja dochodowa gospodarstw domowych według województw (w % osób w wieku 16 lat i więcej)

Źródło: GUS.

Najwięcej gospodarstw domowych o relatywnie wysokich dochodach odnotowano w województwie mazowieckim (27%). Wartości wskaźnika powyżej średniej dla kraju zaobserwowano jeszcze w województwach: dolnośląskim (20%), pomorskim (18%) oraz śląskim i lubuskim (po 16%). Najniższe wartości tego wskaźnika odnotowano w województwach: świętokrzyskim, lubelskim, warmińsko-mazurskim, podkarpackim oraz

podlaskim (6–9%), a więc w województwach o wysokich wartościach stopy relatywnego ubóstwa dochodowego.

Uzupełnieniem obrazu zróżnicowania sytuacji dochodowej w oparciu o zaprezentowane powyżej tak zwane miary obiektywne, są dane dotyczące subiektywnych ocen gospodarstw domowych na temat własnej sytuacji finansowej. W pierwszej połowie 2018 r. ze swojej sytuacji finansowej, w tym z dochodów, zadowolonych było 42% mieszkańców Polski w wieku 16 lat i więcej, czyli o 5% więcej niż w 2015 r. Najbardziej zadowoleni ze swojej sytuacji finansowej byli mieszkańcy województwa łódzkiego (33% zadowolonych) oraz województw podkarpackiego, lubelskiego i podlaskiego (od 36% do 37%). Najwyższe wartości wskaźnika zadowolenia z tego aspektu jakości życia zaobserwowano natomiast w województwach: dolnośląskim (48%), pomorskim (47%) i śląskim (46%).

Mapa 3. Warunki życia gospodarstw domowych według województw (w % osób w wieku 16 lat i więcej)
Źródło: GUS.

Zgodnie z przyjętymi kryteriami, w 2018 r. ubóstwa warunków życia²²⁷ doświadczało 5% gospodarstw domowych w Polsce. W 2015 r. problem ten dotyczył 9% gospodarstw

²²⁷ Wskaźnik ubóstwa dochodowego – % gospodarstw domowych, w których miesięczny dochód, jakim dysponowało gospodarstwo domowe w ciągu 12 miesięcy poprzedzających badanie, był niższy od wartości uznanej za granicę ubóstwa. Granicę tę ustalono na poziomie 60% mediany dochodu ogółu gospodarstw domowych w kraju. W obliczeniach wzięto pod uwagę tzw. dochody ekwiwalentne (wg tzw. zmodyfikowanej

domowych. Dobrymi warunkami życia (czyli brakiem występowania jakiegolwiek z 30 branych pod uwagę symptomów złych warunków życia²²⁸) charakteryzowało się w 2018 r. 27% gospodarstw, czyli o 4% więcej niż w 2015 r.

Podobnie jak w przypadku złej sytuacji dochodowej, również w kontekście złych warunków życia najczęściej ubóstwa doświadczali mieszkańcy wsi, przy czym zróżnicowania pomiędzy poszczególnymi klasami miejscowości nie były aż tak wyraźne, jak w przypadku relatywnego ubóstwa dochodowego. W 2018 r. wskaźnik złych warunków życia osiągnął na wsi niecałe 6%, podczas gdy w największych miastach, liczących nie mniej niż 500 tys. mieszkańców było to 3%. We wszystkich pozostałych klasach miejscowości (tj. miastach poniżej 20 tys., 20–100 tys. oraz 100–500 tys. mieszkańców) wskaźnik ubóstwa warunków życia wyniósł ok. 5%.

Dobrymi warunkami życia najczęściej charakteryzowały się gospodarstwa domowe w miastach poniżej 20 tys. mieszkańców oraz na wsi (29%). Najniższą wartość wskaźnik dobrych warunków życia osiągnął w grupie miast liczących co najmniej pół miliona mieszkańców (23%).

W 2018 r. najczęściej ubóstwem warunków życia dotknięte były gospodarstwa domowe w województwach: łódzkim oraz lubuskim (7%), natomiast najrzadziej – w województwach: wielkopolskim i dolnośląskim (odpowiednio 2% i 3%). W pozostałych dwunastu województwach wskaźnik ubóstwa warunków życia kształtował się na poziomie 4–6%.

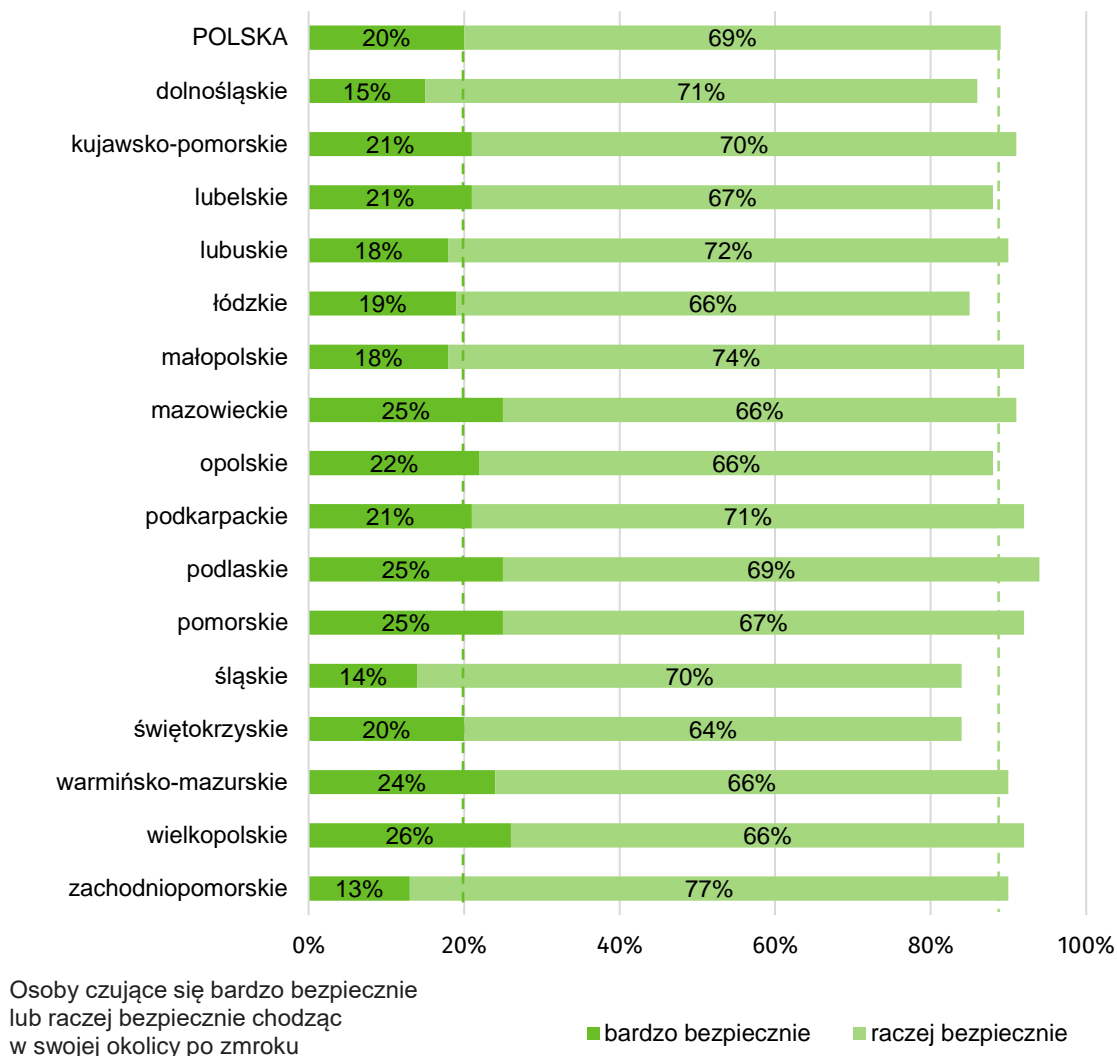
Najwyższe wartości wskaźnika dobrych warunków życia odnotowano w woj. wielkopolskim (35%) oraz pomorskim i podlaskim (po 33%). Stosunkowo najrzadziej taka sytuacja była obserwowana w województwach: łódzkim (20%) oraz śląskim i lubelskim (21–22%).

Zaobserwowanemu w 2018 r. – w porównaniu z 2015 r. – spadkowi ubóstwa warunków życia oraz wzrostowi odsetka gospodarstw domowych żyjących w dobrych warunkach, towarzyszył wzrost odsetka osób zadowolonych ze swoich materialnych warunków życia (poza dochodami, ocenianymi odrębnie). W pierwszej połowie 2018 r. zadowolenie ze swoich warunków życia wyraziło 63% osób w wieku 16 lat i więcej (wobec

skali OECD), czyli porównywalne między gospodarstwami o różnym składzie demograficznym. W 2018 r. granica ubóstwa dla gospodarstwa jednoosobowego wynosiła 1280 zł.

²²⁸ Lista złych warunków życia została zawarta m.in. w informacji sygnałnej „Różne oblicza ubóstwa w Polsce w 2015 r. i 2018 r. na podstawie Badania spójności społecznej” dostępnej na stronie internetowej GUS (dostęp: 17.06.2020 r.).

57% w 2015 r.). Odsetek osób zadowolonych wynosił od 52% w woj. łódzkim, 59% w woj. lubelskim do 68–70% w województwach dolnośląskim, pomorskim i podlaskim.

Wykres 2. Poczucie bezpieczeństwa w miejscu zamieszkania według województw (w %)

Źródło: GUS.

Zdecydowana większość mieszkańców Polski czuła się w 2018 r. bezpiecznie w miejscu swojego zamieszkania. Wskaźnik poczucia bezpieczeństwa definiowany jako odsetek osób w wieku 16 lat i więcej deklarujących, że chodząc samotnie po zmroku w okolicy swojego miejsca zamieszkania czują się bardzo bezpiecznie lub raczej bezpiecznie wyniósł bowiem 89%. Wskaźnik ten wprawdzie pozostał na zbliżonym poziomie w stosunku do 2015 r. (88%), jednak o 4 pkt proc. zmniejszył się odsetek mieszkańców czujących się bardzo bezpiecznie (z 24% w 2015 r. do 20% w 2018 r.).

Mieszkańcy wsi wychodząc z domu po zmroku czuli się w 2018 r. bardziej bezpiecznie (94% osób w wieku 16 lat i więcej czujących się bardzo bezpiecznie lub raczej bezpiecznie), niż mieszkańcy miast (86%). Poziom wskaźnika w miastach był jednak zróżnicowany, najniższy w miastach liczących od 100 tys. do 500 tys. mieszkańców (83%), najwyższy w miastach liczących poniżej 20 tys. mieszkańców (91%).

Różnice w wartości wskaźnika poczucia bezpieczeństwa pomiędzy województwami sięgały w 2018 r. aż 10%. Najbardziej bezpiecznie czuli się mieszkańcy woj. podlaskiego (94%) oraz województw: małopolskiego, mazowieckiego, pomorskiego i wielkopolskiego (po 92%), natomiast najmniej bezpiecznie – mieszkańcy woj. śląskiego (84%) oraz łódzkiego i świętokrzyskiego (po 85%).

W województwie podkarpackim w 2018 r. większość mieszkańców czuła się bezpiecznie w miejscu swojego zamieszkania. Wskaźnik poczucia bezpieczeństwa wyniósł 91%. Zadowolenie z miejscowości zamieszkania deklarowało 84% mieszkańców województwa, a zadowolenie z życia ogólnie rzecz biorąc 81%.

3.4 Zaufanie jako element kapitału społecznego

3.4.1. Ogólny poziom zaufania

Zaufanie jest często stosowaną miarą kapitału społecznego, a za jeden z podstawowych wskaźników w tym zakresie można uznać wskaźnik zaufania do ludzi ogólnie rzecz biorąc, nazywany także wskaźnikiem ogólnego zaufania. Wskaźnik ten zdefiniowany został jako odsetek osób w wieku 16 lat i więcej deklarujących, że zdecydowanie mają zaufanie lub raczej mają zaufanie do ludzi ogólnie rzecz biorąc. W pierwszej połowie 2018 r. takie ogólne zaufanie do ludzi miało prawie 80% mieszkańców Polski w wieku co najmniej 16 lat. W porównaniu z 2015 r. odsetek osób ufających ludziom ogólnie rzecz biorąc prawie się nie zmienił (wzrost o 1 pkt proc.).

Ogólne zaufanie do ludzi nie różni się zbyt znacząco w miejscowościach pogrupowanych według liczby mieszkańców. Od średniej krajowej (80%) istotnie odróżniają się tylko mieszkańcy miast o liczbie ludności między 20 tys. a 100 tys., gdzie analizowany wskaźnik zaufania był najniższy i wyniósł 77%.

Najwyższymi odsetkami osób ufających ludziom ogólnie rzecz biorąc, charakteryzowały się województwa: podlaskie i podkarpackie (odpowiednio 86% i 84%) oraz opolskie i świętokrzyskie (po 83%), zaś najniższe wskaźniki zaufania ogólnego odnotowano w województwach warmińsko-mazurskim (75%) oraz śląskim (76%).

Poziom zaufania ogólnego zależy zarówno od poziomu zaufania do różnych grup ludności, jak również od poziomu zaufania do różnego typu instytucji. Dla pełniejszego zilustrowania terytorialnych różnic w poziomie zaufania do ludzi i instytucji, zaprezentowano także dane dotyczące zaufania do sąsiadów i osób nieznanym, zaufania do władz lokalnych, zaufania do policji oraz do Kościoła rzymskokatolickiego. Te dane należą do najbardziej związanych z warunkami lokalnymi oraz wyraźnie zróżnicowanych regionalnie.

3.4.2. Zaufanie do sąsiadów i nieznanym

Mieszkańcy Polski mają zaufanie głównie do osób, które znają osobiście. Prawie wszyscy ufają swojej najbliższej rodzinie (98%). Również zaufanie do przyjaciół i znajomych, a także do współpracowników jest bardzo rozpowszechnione – odsetki osób ufających utrzymują się na poziomie odpowiednio 94 i 82%. Nieco mniejsze, ale również zdecydowanie dominujące nad nieufnością jest zaufanie do sąsiadów. Odsetek osób ufających sąsiadom wyniósł w pierwszej połowie 2018 r. 75%.

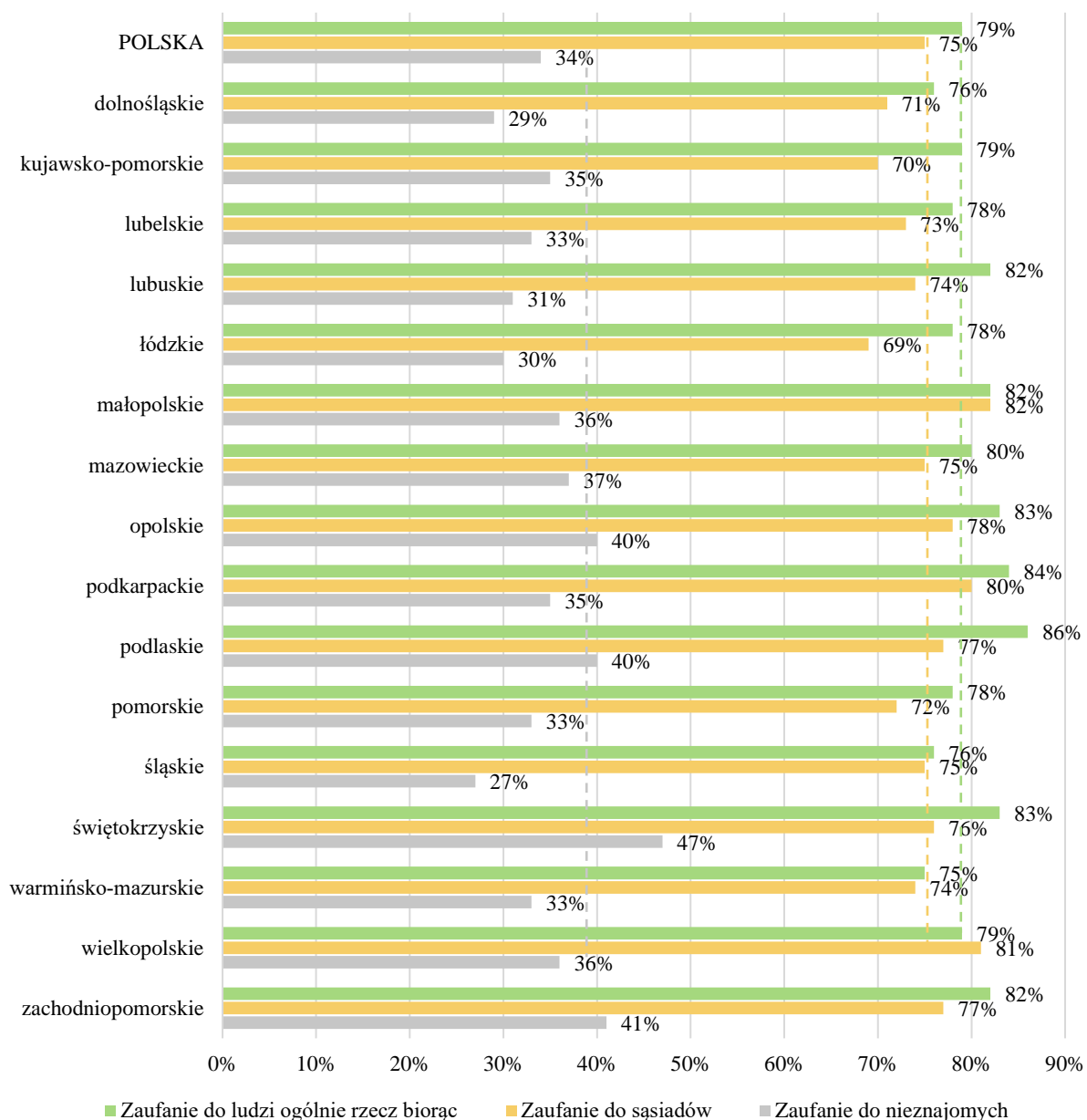
Inaczej przedstawia się zaufanie do osób nieznanym. W pierwszej połowie 2018 r. nieznanym ufało tylko 34% osób w wieku 16 lat i więcej, podczas gdy 46% wyrażało mniej lub bardziej zdecydowaną nieufność.

W przypadku zaufania do sąsiadów zaobserwowano bardzo wyraźne zróżnicowanie ze względu na klasę miejscowości zamieszkania. Na wsi sąsiadom ufało 83%, a w miastach – 71% osób. Najniższy odsetek osób ufających sąsiadom odnotowano w grupie miast największych: 100-500 tys. oraz co najmniej pół miliona mieszkańców (68–69% osób). W miastach do 20 tys. mieszkańców sąsiadom ufało 75% osób.

W zależności od województwa sąsiadom ufało od 69% do 82% osób. Korzystnie pod tym względem wyróżniły się województwa małopolskie, wielkopolskie, podkarpackie i opolskie (odsetek ufających od 78% do 82%), zaś relatywnie małe zaufanie do sąsiadów odnotowano w łódzkim, kujawsko-pomorskim, dolnośląskim i pomorskim (od 69% do 72%).

Wobec nieznanym najmniej ufni byli mieszkańcy średniej wielkości miast (w miastach od 20 tys. do 100 tys. nieznanym ufało tylko 29% osób). Najwyższe wskaźniki

zaufania do nieznajomych odnotowano zaś wśród mieszkańców wsi oraz miast co najmniej półmilionowych (odpowiednio 37% i 36%).

Wykres 3. Ogólne zaufanie do ludzi oraz zaufanie do sąsiadów i do nieznajomych według województw w 2018 r. (w %)
 Źródło: GUS.

Najczęściej osobom nieznajomym ufali mieszkańcy województw: świętokrzyskiego, zachodniopomorskiego, podlaskiego i opolskiego (odsetek ufających od 40% do 47%). Najniższy poziom zaufania do nieznajomych odnotowano natomiast w województwach: śląskim, dolnośląskim i łódzkim (od 27% do 30%). Województwa podlaskie i opolskie

charakteryzowały się wysokim poziomem zaufania zarówno do nieznanym jak i do sąsiadów.

W końcu 2018 r. w województwie podkarpackim 84% osób w wieku 16 lat i więcej zadeklarowało, że zdecydowanie ufa lub raczej ufa ludziom ogólnie rzecz biorąc. Dominujące nad nieufnością było zaufanie do sąsiadów i Policji (po 80%), a swoim władzom lokalnym ufało 65% mieszkańców województwa. Inaczej natomiast przedstawiało się zaufanie do osób nieznanym, ponieważ nieznanym ufało zaledwie 34% osób w wieku 16 lat i więcej.

3.4.3. Zaufanie do władz lokalnych, Policji i Kościoła rzymskokatolickiego

W pierwszej połowie 2018 r. swoim władzom lokalnym ufała ponad połowa (56%) mieszkańców Polski w wieku 16 lat i więcej, przy czym poziom tego zaufania był silnie zróżnicowany ze względu na wielkość miejscowości. Władzom lokalnym ufało prawie 64% mieszkańców wsi, natomiast w miastach odsetek mieszkańców ufających swoim władzom lokalnym był znacznie mniejszy i malał wraz ze wzrostem wielkości miast – od 58% w miastach poniżej 20 tys. do 45% w miastach co najmniej półmilionowych.

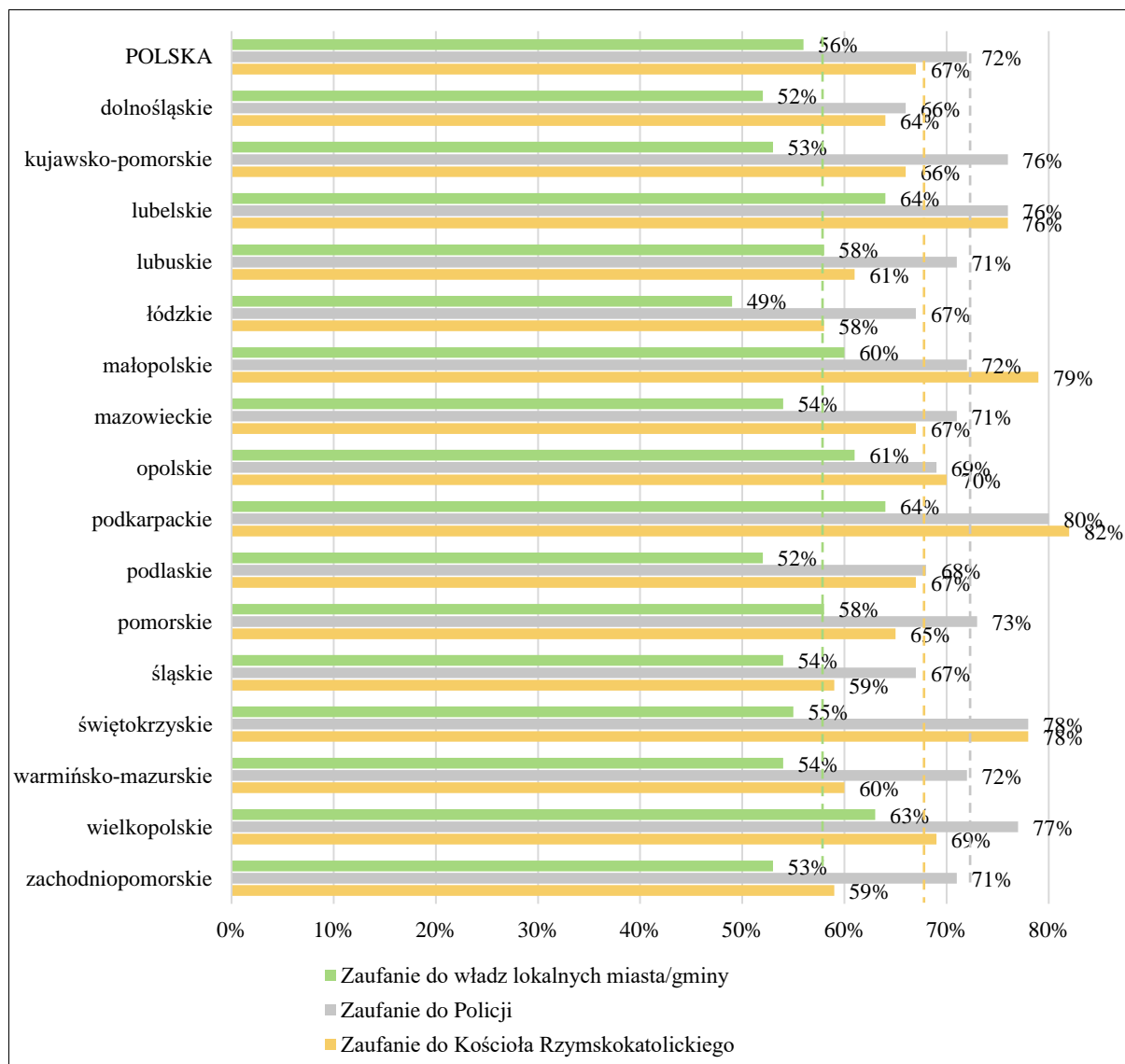
Największe wskaźniki zaufania do władz lokalnych odnotowano w województwach podkarpackim, lubelskim i wielkopolskim (63–64%), zaś najmniejsze – w łódzkim, podlaskim i dolnośląskim (49-52%).

Policja cieszyła się zaufaniem 72% osób. Największe zaufanie do Policji mieli mieszkańcy wsi (76%). W miastach było ono mniej powszechne (69%), a najmniej ufali Policji mieszkańcy największych miast (67%).

Różnice w poziomie zaufania do Policji sięgały między województwami 14%. Najwyższe odsetki osób ufających Policji stwierdzono w województwach: podkarpackim, świętokrzyskim, wielkopolskim, lubelskim i kujawsko-pomorskim (od 76% do 80%), zaś najmniejsze – w dolnośląskim, łódzkim i śląskim (od 66% do 67%).

Największe zróżnicowanie zaufania ze względu na typ miejscowości zamieszkania stwierdzono w przypadku zaufania do Kościoła rzymskokatolickiego. W 2018 r. w skali całego kraju Kościołowi ufało 67% osób. Na wsi Kościół darzyło zaufaniem prawie 79% mieszkańców. W miastach wskaźnik ten był znacznie mniejszy (60%) i jego wartość spadała wraz ze wzrostem wielkości miasta osiągając 51% w miastach co najmniej półmilionowych.

Różnice w poziomie zaufania do Kościoła rzymskokatolickiego między województwami wynosiły do 24%. Największe zaufanie do Kościoła odnotowano w województwach: podkarpackim, małopolskim, świętokrzyskim i lubelskim (od 76% do 82%), zaś najmniejsze – w łódzkim, śląskim, zachodniopomorskim, warmińsko-mazurskim oraz lubuskim (od 58% do 61%).

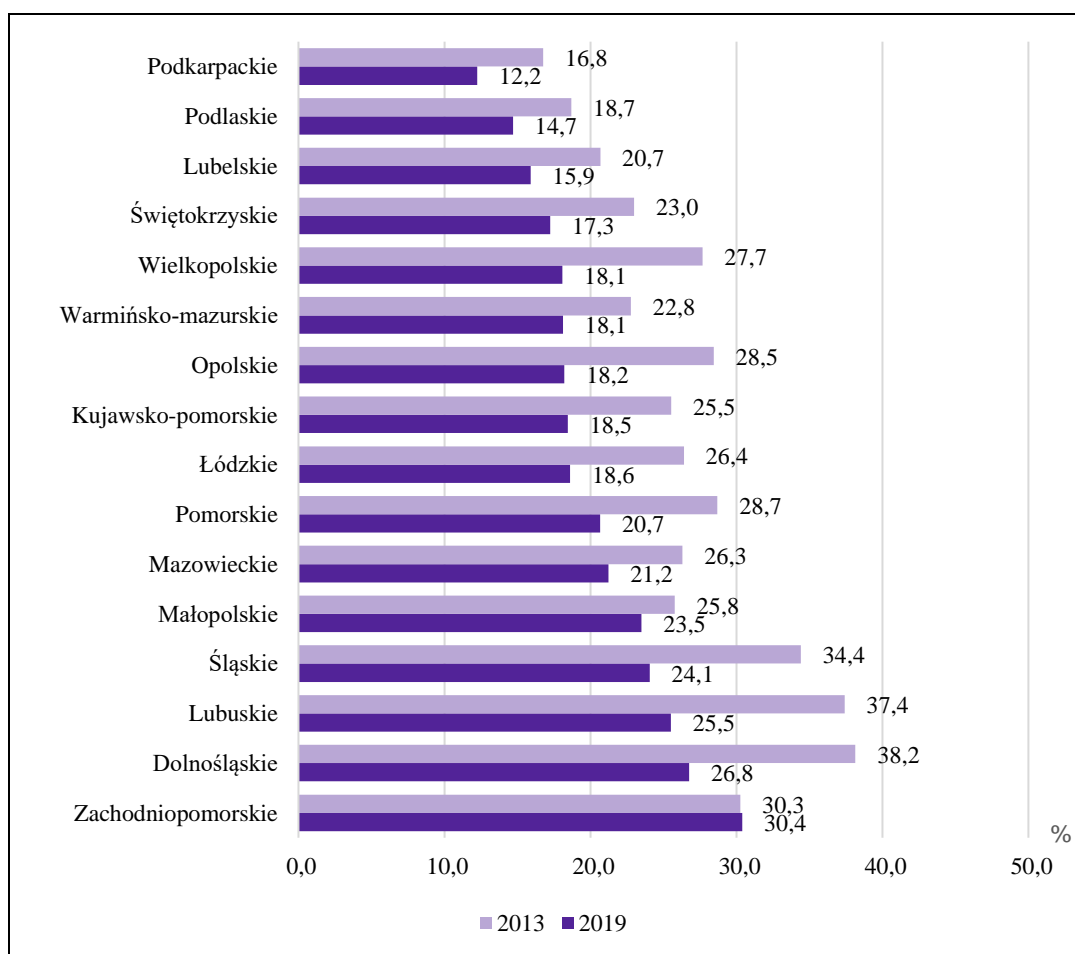
Wykres 4. Zaufanie do Policji, Kościoła i władz lokalnych według województw (w %)

Źródło: GUS.

W 2019 r. w województwie podkarpackim liczba przestępstw stwierdzonych przez Policję w zakończonych postępowaniach przygotowawczych wyniosła 26,0 tys. i była o 7,4% większa niż przed rokiem i o 6,7% mniejsza w porównaniu z 2014 r. W kraju odnotowano wzrost liczby przestępstw stwierdzonych w porównaniu z 2018 r. (o 3,7%), a spadek

w stosunku do 2014 r. (o 8,2%). Przestępstwa stwierdzone przez policję na Podkarpaciu w 2019 r. stanowiły 3,3% ogółu przestępstw stwierdzonych w Polsce. Najwięcej przestępstw odnotowano w województwie mazowieckim (14,4% ogółu przestępstw w kraju), najmniej natomiast w województwie podlaskim (2,2%). Biorąc pod uwagę rozmieszczenie przestrzenne, najwięcej przestępstw w 2019 r. odnotowano w Rzeszowie – 11,8%, najmniej w powiecie bieszczadzkim 1,2%. Najwięcej, bo aż 15,6 tys. (59,9% ogółu przestępstw w województwie) w 2019 r. stanowiły przestępstwa o charakterze kryminalnym (w 2014 r. 64,4%) i było ich o 5,5% więcej niż w roku poprzednim. W kraju przestępstwa te stanowiły 63,7% ogółu i było ich o 3,1% więcej niż w 2018 r.

W 2019 r. w województwie podkarpackim na 1000 mieszkańców (wskaźnik natężenia przestępczości) przypadało 12,2 przestępstw stwierdzonych przez Policję wobec 11,4 w 2018 r. i 13,1 w 2014 r. (w Polsce odpowiednio: 20,8 w 2019 r., 20,0 w 2018 r. i 22,6 w 2014 r.). Największy wskaźnik natężenia przestępczości w 2019 r. występował w województwie zachodniopomorskim – 30,4, najniższy w województwie podkarpackim.

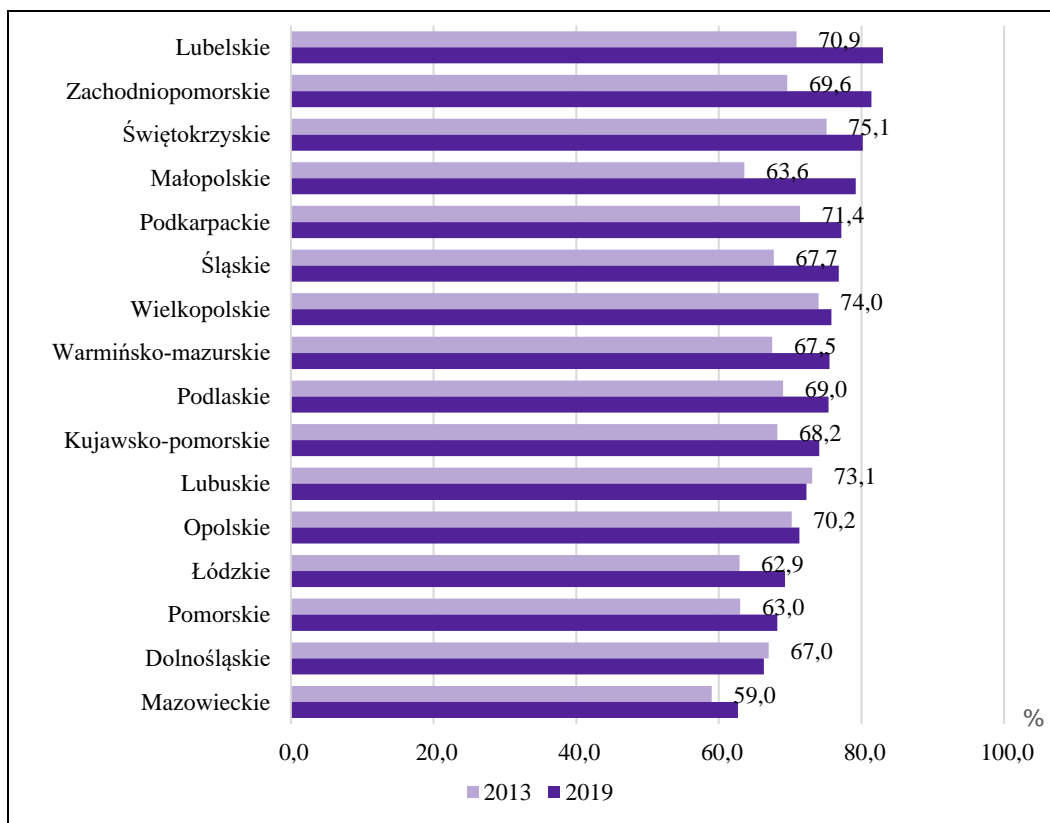

Wykres 5. Przestępstwa stwierdzone przez Policję na 1000 mieszkańców w latach 2013 i 2019
 Źródło: opracowanie własne na podstawie danych GUS.

Zróżnicowanie przestrzenne wskaźnika natężenia przestępstw stwierdzonych przez Policję w województwie podkarpackim według powiatów w 2019 r. zawiera się między 6,5 przestępstw na 1000 mieszkańców w powiecie rzeszowskim, a 36,9 w Krośnie. Wskaźnik wykrywalności sprawców przestępstw stwierdzonych przez Policję w województwie podkarpackim w 2019 r. ukształtował się na poziomie 77,2% i był wyższy niż 2013 r. (71,4%), a także wyższy niż przeciętnie w kraju (73,1%). Wskaźnik wykrywalności przestępstw o charakterze kryminalnym wynoszący 71,5% wzrósł zarówno w stosunku do 2018 r. (o 5,7%), jak i 2014 r. (o 13,6%). Spadł wskaźnik przestępstw o charakterze gospodarczym z 80,8% w 2014 r. przez 82,6% w 2018 r. do 77,0% w 2019 r. Wskaźnik wykrywalności przestępstw drogowych wzrósł nieznacznie (o 0,1%) w stosunku do 2018 r. i wyniósł 98,7%, w stosunku do 2014 r. spadł o 0,3%.

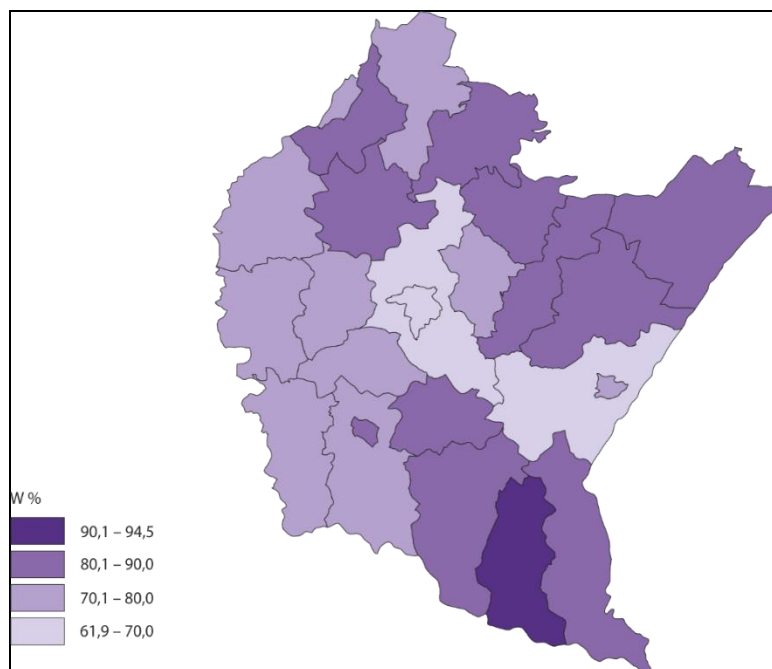
Najwyższy wskaźnik wykrywalności sprawców przestępstw w 2019 r. odnotowano w województwie lubelskim 83,0%, a najniższy w województwie mazowieckim (62,7%), województwo podkarpackie uplasowało się na 5. miejscu w kraju. Z analizy danych powiatowych dotyczących wskaźnika wykrywalności sprawców przestępstw wynika, że w 2019 r. w województwie podkarpackim największą skutecznością charakteryzował się powiat leski (94,5%), najmniejszą skuteczność odnotowano w Rzeszowie (61,9%).

W porównaniu z 2013 r. wskaźnik wykrywalności sprawców przestępstw stwierdzonych przez Policję wzrósł we wszystkich województwach oraz w kraju.

Wykres. 6. Wskaźnik wykrywalności sprawców przestępstw stwierdzonych przez Policję według województw w latach 2013 i 2019

Źródło: opracowanie własne na podstawie danych GUS.

Mapa 4. Wskaźnik wykrywalności sprawców przestępstw stwierdzonych przez Policję według powiatów w 2019 r.

Źródło: opracowanie własne na podstawie danych GUS.

3.5 Stosunek do wiary religijnej

3.5.1. Stosunek do wiary religijnej – teoria i statystyka

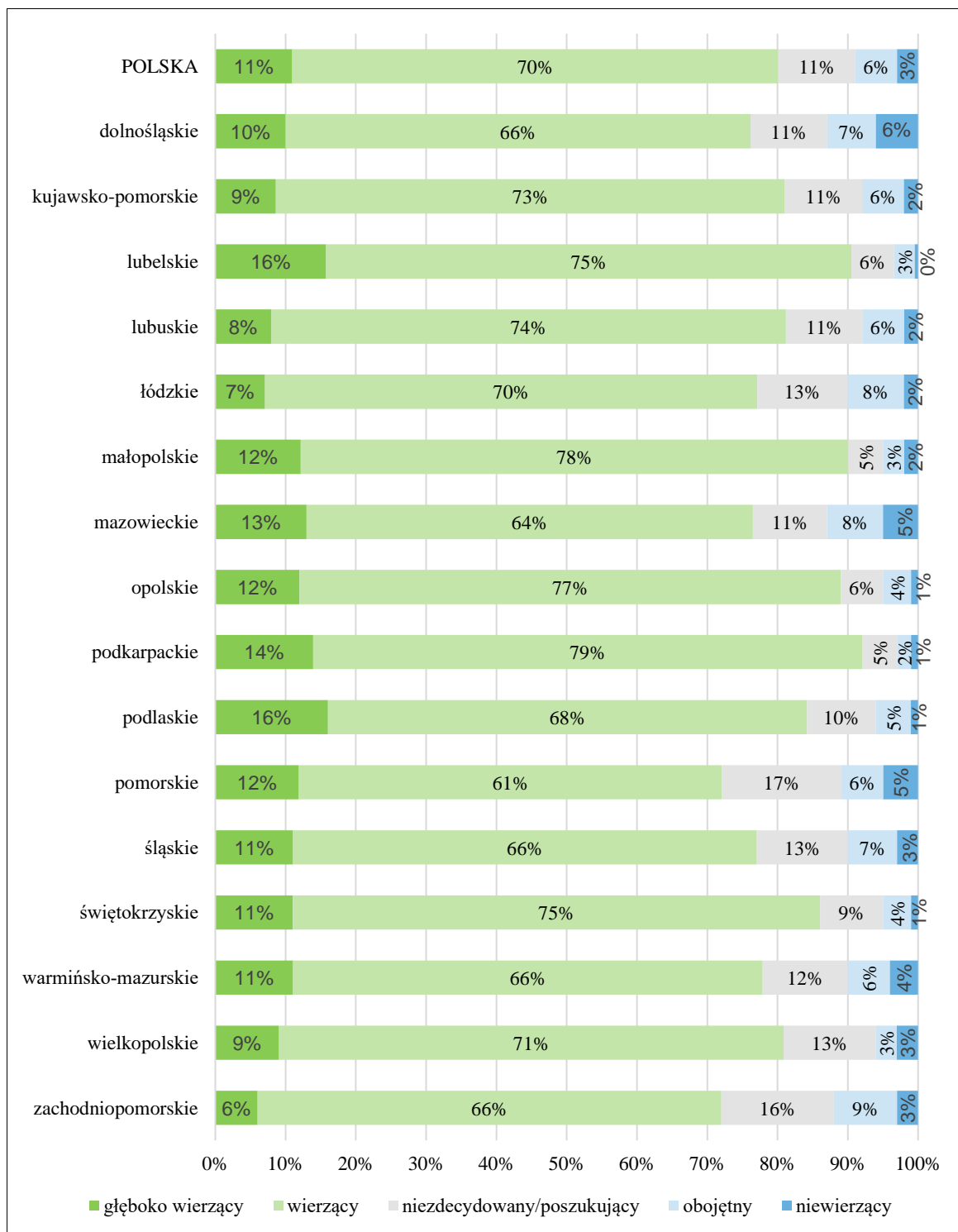
Analiza danych zastanych to ogólna nazwa różnego rodzaju badań niereaktywnych, w trakcie których nie są pozyskiwane dane w ramach interakcji badacza z respondentami (tak jak np. w przypadku wywiadów i badań terenowych), lecz poddaje się analizie istniejące już dane wytworzone do innych celów. Mogą to być wyniki wcześniej przeprowadzonych badań, dane osobiste (pamiętniki, listy), oraz dane urzędowe (sprawozdania, protokoły, wykazy, zestawienia liczbowe, spisy, przepisy itp.) gromadzone przez wszelkie instytucje. W literaturze przedmiotu można znaleźć informacje o wtórnej analizie danych, co sugeruje, że zebrane wcześniej dane o charakterze naukowym są powtórnie analizowane (np. w ramach metaanalizy porównującej różne badania przeprowadzone na ten sam temat) oraz o badaniach typu *desk research*, które zazwyczaj oznaczają rodzaj analizy danych zastanych opierający się na ogólnodostępnych danych urzędowych wygenerowanych przez różne podmioty²²⁹.

Wiara religijna stanowić może istotny czynnik wpływający nie tylko na jakość życia poszczególnych osób, ale ma także wpływ na kształtowane relacji społecznych²³⁰. Deklaracja o stosunku do wiary religijnej, nazywana globalnym wyznaniem wiary, jest jedną z najczęściej stosowanych w statystyce miar religijności²³¹. Jak wykazały wyniki badania GUS, w pierwszej połowie 2018 r. 81% mieszkańców Polski w wieku 16 lat i więcej zadeklarowało się jako osoby wierzące w tym 11% osób określiło siebie jako głęboko wierzące. Kolejną grupę tworzą osoby niezdecydowane, ale przywiązane do tradycji religijnej lub poszukujące (11%). Osoby obojętne wobec wiary stanowią niecałe 6%, a osoby niewierzące 3% analizowanej populacji. Z badania spójności społecznej wynika, że pomiędzy rokiem 2015 a 2018 nie nastąpiły istotne zmiany w globalnym wyznaniu wiary mieszkańców Polski, choć wystąpił niewielki (nieco ponad 1%) spadek odsetka osób niezdecydowanych lub poszukujących.

²²⁹ Szerzej M. Makowska, *Analiza danych zastanych. Przewodnik dla studentów*, Wydawnictwo Naukowe Scholar, Warszawa 2013.

²³⁰ Zob. S. Burdziej, *Religia jako źródło kapitału społecznego*, „Trzeci Sektor”, nr 15, 2008, s. 23–27.

²³¹ Szerzej W. Piwowarski, *Socjologia religii*, Redakcja Wydawnictw KUL, Lublin 1996.

Wykres 7. Stosunek do wiary religijnej-według województw (w %)
Źródło: GUS.

Stosunek do wiary mieszkańców Polski jest zróżnicowany w zależności od wielkości miejscowości zamieszkania. Najwyższy odsetek osób wierzących (głęboko wierzący i wierzący) odnotowano wśród mieszkańców wsi (90%). Odsetek osób wierzących spada wraz z wielkością miejscowości zamieszkania, najniższy jest w miastach liczących 500 tys.

ludności i więcej i wynosi 62%. Pozostałe deklaracje wyrażające stosunek do wiary (niezdecydowani, poszukujący, obojętni i niewierzący) rosną wraz z wielkością miejscowości zamieszkania. W największych miastach odnotowano najwyższe ich odsetki: 16% osób niezdecydowanych, ale przywiązanych do tradycji religijnej/poszukujących (7% na wsi), 11% osób obojętnych religijnie (2% na wsi) oraz 10% niewierzących (1% na wsi).

Stosunek mieszkańców Polski do wiary jest zróżnicowany regionalnie. Najwyższe odsetki osób wierzących i głęboko wierzących odnotowano w trzech południowo-wschodnich województwach: małopolskim – 90%, lubelskim – 91% oraz w podkarpackim – 93%. W sześciu województwach odsetek osób wierzących (deklaracje: wierzący i głęboko wierzący) mieści się w granicach 80–90%, zaś w siedmiu nie przekracza 80%. Najniższe odsetki odnotowano w województwach znajdujących się na północnym zachodzie Polski: zachodniopomorskim i pomorskim (po około 72%). Odsetek mieszkańców Polski, którzy określili swój stosunek do wiary jako niezdecydowani, ale przywiązani do tradycji religijnej albo poszukujący, kształtuje się na poziomie od 5% do 17%. Najniższe wartości zanotowano w woj. małopolskim i podkarpackim (po 5%), najwyższe zaś w pomorskim (17%) i zachodniopomorskim (16%). Osób obojętnych religijnie najwięcej zadeklarowało się w woj. zachodniopomorskim (9%) oraz łódzkim i mazowieckim (po 8%), najmniej zaś w woj. podkarpackim (2%) oraz lubelskim, małopolskim i wielkopolskim (po 3%). Odsetek mieszkańców Polski w wieku 16 lat i więcej, którzy uznali się za osoby niewierzące wynosił 3%. Największy odsetek niewierzących odnotowano w województwach z dużymi ośrodkami miejskimi: dolnośląskim (6%) oraz mazowieckim i pomorskim (po 5%). Najniższy odsetek niewierzących znajduje się w woj. lubelskim (poniżej 0,5%) oraz w woj. opolskim, podkarpackim, podlaskim i świętokrzyskim (po 1%).

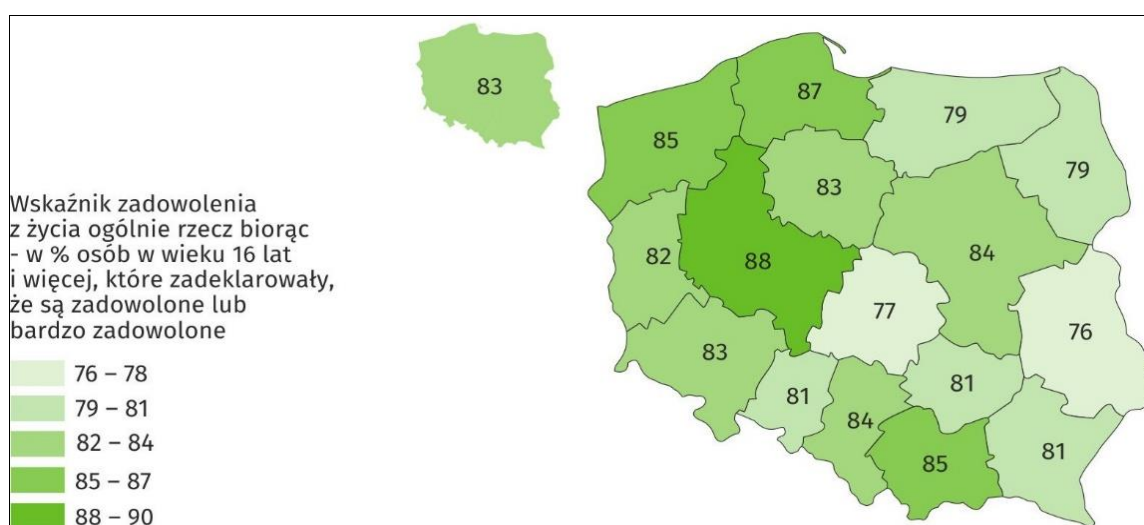
3.6 Ogólne zadowolenie z życia

3.6.1. Ogólne zadowolenie z życia – statystyki

Wskaźnik poziomu zadowolenia (satysfakcji) z życia ogólnie rzecz biorąc, należy do podstawowych i najczęściej stosowanych miar dobrobytu subiektywnego. Zakłada się

bowiem, że oceniając poziom satysfakcji z własnego życia, dana osoba bierze pod uwagę wszystkie te jego aspekty, które uważa za istotne. W pierwszej połowie 2018 r. zadowolonych ze swojego życia ogólnie rzecz biorąc było 83% mieszkańców Polski w wieku co najmniej 16 lat, i jest to o 5% więcej niż w 2015 r.

Nie zaobserwowano wyraźnych różnic w poziomie zadowolenia z życia pomiędzy poszczególnymi klasami miejscowości ze względu na ich wielkość. Najwyższy poziom zadowolenia odnotowano na wsiach i w miastach poniżej 20 tys. mieszkańców (po 84% osób zadowolonych). Najmniejszy – w miastach od 100 do 500 tys. oraz od 20 do 100 tys. mieszkańców (po 81 %).

Mapa 5. Ogólne zadowolenie z życia według województw (w % osób w wieku 16 lat i więcej)

Źródło: GUS.

Różnice między województwami w poziomie wskaźnika zadowolenia z życia ogólnie rzecz biorąc wynosiły do 12%. Najczęściej zadowolenie z życia wyrażali mieszkańcy województw: wielkopolskiego, pomorskiego (od 87% do 88%) oraz małopolskiego i zachodniopomorskiego (85%). Z kolei: lubelskie, łódzkie oraz podlaskie i warmińsko-mazurskie, to województwa o najniższym poziomie zadowolenia z życia (od 76% do 79% osób zadowolonych).

W 2018 roku przeciętny miesięczny dochód rozporządzalny na jedną osobę w gospodarstwie domowym na Podkarpaciu wynosił 1347,26 zł (w kraju 1693,46 zł). W 2018 roku przeciętny miesięczny dochód rozporządzalny wzrósł o 93 zł w stosunku do 2017 roku, natomiast o 440 zł wzrósł w porównaniu z 2010 rokiem. Niestety, pomimo poprawiającej się sytuacji, nadal jest to kwota plasująca Podkarpacie na ostatnim od lat miejscu w Polsce.

W 2018 r. wzrosła samoocena sytuacji materialnej przez członków gospodarstw domowych na Podkarpaciu w porównaniu z ubiegłym rokiem. Mimo najniższego w kraju dochodu rozporządzalnego, subiektywna ocena sytuacji materialnej w gospodarstwach domowych na Podkarpaciu w 2018 r. była dość wysoka. Sytuację materialną jako „bardzo dobrą” oceniło 15,2% osób (wzrost o 2,5% w porównaniu z 2017 r.), a 23,8% osób (wzrost o 3,9%) określiło ją jako „raczej dobrą”, co plasowało województwo podkarpackie na 8. miejscu w kraju. Natomiast największa część gospodarstw domowych na Podkarpaciu w 2018 r. uważała swoją sytuację materialną za przeciętną (51,0%). Jednocześnie zmalała liczba osób określających swoją sytuację materialną jako „raczej złą” (w 2018 r. taką sytuację określało 8,4%, tj. o 0,9 % mniej niż rok wcześniej) i „złą” (1,6%, również o 0,9% mniej niż w 2017 r.).

W 2018 r. kontynuowano realizowanie zapoczątkowanego w kwietniu 2016 r. rządowego programu „Rodzina 500 plus”, będącego długofalowym wsparciem kierowanym przede wszystkim do rodzin naturalnych, ale również do rodzinnej pieczy zastępczej i placówek opiekuńczo-wychowawczych typu rodzinnego. W ramach tego programu w 2018 r. w województwie podkarpackim finansowe wsparcie uzyskiwało miesięcznie przeciętnie 137,2 tys. rodzin, otrzymujących świadczenia wychowawcze łącznie na ponad 220,5 tys. dzieci. Wydatki z tytułu wypłaty świadczeń wychowawczych wyniosły w 2018 r. prawie 1 mld 375 mln zł.

W 2018 r. w województwie podkarpackim Kartę Dużej Rodziny posiadało 35,3 tys. rodzin, co stanowiło 7,5% w skali kraju. W porównaniu z 2017 r. ich liczba wzrosła o 13,3%. Na Podkarpaciu najwięcej rodzin posiadających Kartę Dużej Rodziny odnotowano w powiecie rzeszowskim (9,8% ogółu w województwie) i w powiecie dębickim (7,3%), a najmniej w powiatach bieszczadzkim i leskim (po 0,8%).

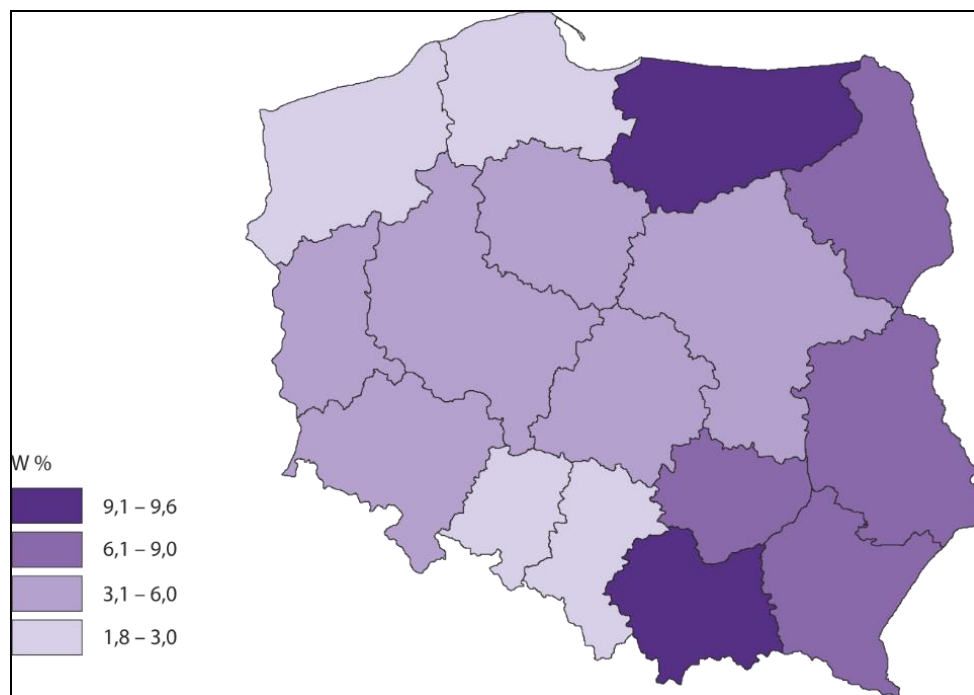
W 2018 roku na Podkarpaciu z pomocy społecznej skorzystało 86,9 tys. osób, tj. o 9,7 tys. mniej niż w 2017 r. (w stosunku do 2010 roku o 55,4 tys. osób mniej). Ogólna kwota wydatkowana na pomoc społeczną w 2018 r. wyniosła 203,5 mln zł i była o 7,2 mln mniejsza niż rok wcześniej. Pomoc pieniężna stanowiła kwotę 131,9 mln zł tj. o 9,1 mln zł mniej niż przed rokiem. Wskaźnik osób korzystających ze świadczeń pomocy społecznej na 10 tys. ludności ukształtował się na poziomie 408 (w 2010 r. – 669).

3.7. Zasięg ubóstwa i wykluczenia społecznego

3.7.1. Zasięg ubóstwa i wykluczenia społecznego – statystyki

Informacje na temat ubóstwa ekonomicznego przygotowywane są w oparciu o wyniki badań budżetów gospodarstw domowych. W analizie ubóstwa posłużono się trzema różnymi kategoriami: minimum egzystencji (granica ubóstwa skrajnego), granicą ubóstwa relatywnego oraz granicą ubóstwa ustawowego. W 2018 r. województwo podkarpackie należało do województw o najwyższym stopniu zagrożenia ubóstwem. Większe zagrożenie ubóstwem niż w województwie podkarpackim, wystąpiło jedynie w województwie warmińsko-mazurskim oraz małopolskim.

W 2018 r. na Podkarpaciu żyło 9,0% osób w gospodarstwach domowych o wydatkach poniżej granicy ubóstwa skrajnego (o 2,8% więcej niż w 2017 r. i o 3,3% więcej niż w 2010 r.). Średnia dla kraju wyniosła 5,4%. Przyjęcie granicy ubóstwa na poziomie minimum egzystencji pozwala na oszacowanie skali ubóstwa skrajnego. Konsumpcja poniżej tego poziomu utrudnia przeżycie i stanowi zagrożenie dla biologicznego rozwoju człowieka.

Mapa 6. Odsetek osób w gospodarstwach domowych o wydatkach poniżej granicy ubóstwa skrajnego w 2019 r.

Źródło: opracowanie własne na podstawie danych GUS.

Wskaźnik zagrożenia ubóstwem relatywnym w 2018 r. dla województwa podkarpackiego wyniósł 20,8% (o 0,9% mniej niż w 2017 r. i o 1,0% więcej niż w 2010 r.). Średnia dla kraju wyniosła 14,2%.

3.8. Nierówności społeczne

3.8.1. Nierówności społeczne – teoria i statystyka

W każdym społeczeństwie występuje zjawisko nierówności społecznych. Należy ono do jednych z zagrożeń społecznych współczesnego świata. Wiąże się głównie ze zróżnicowaniem występującymi w każdym społeczeństwie. Przejawem ich jest właściwie nierówny dostęp ludzi do różnorodnych dóbr i usług kulturowych, ekonomicznych, władzy, prestiżu, opieki zdrowotnej, edukacji²³². Nierówności zauważalne są niemal w każdej sferze życia ludzi. Analiza tego zjawiska jest możliwa poprzez porównanie warunków życia poszczególnych ludzi i społeczeństw.

Zjawiskiem tym zajmuje się wielu badaczy będących przedstawicielami różnych dziedzin naukowych, w tym socjologii, politologii, filozofii czy też ekonomii. Problem różnorodności dotyczy między innymi rasy, płci, rynku pracy, ochrony medycznej, czy dostępu do systemu oświaty.

Nierówność to według Bogumiły Szopy rozbudowana koncepcja, która uwzględnia różne aspekty deficytu równości²³³. Natomiast K. Sosenko, D. Kot, J. Filek, A. Węgrzecki uważają, że nierówność to pewnego rodzaju walka, która odbywa się pomiędzy aktorami, stronami czy też pewnym ruchem (pomiędzy stronami tego zjawiska). W wyniku tych sytuacji jedni są w złej, a inni w korzystniejszej sytuacji. Zdaniem A. Sena „różnimy się nie tylko ze względu na cechy osobnicze takie jak zdolności, płeć kulturowa, wiek, ale różnicują nas charakterystyki zewnętrzne w postaci pochodzenia (klasy społecznej, kasty) czy dostępnych nam zasobów”²³⁴.

Zjawisko nierówności można spotkać jako różnice społeczne, kulturowe, ekonomiczne, polityczne, religijne, prawne czy zawodowe. Przedstawiciele nauk ujmują

²³² B. Szopa, *Wokół zagadnień ubóstwa i bogactwa*, Uniwersytet Ekonomiczny w Krakowie, Kraków 2012, s. 7–8.

²³³ Szerzej *ibidem*.

²³⁴ A. Skrabacz, *Bezpieczeństwo społeczne. Podstawy teoretyczne i praktyczne*, Warszawa 2012, s. 87–88.

jednak ten problem w trzech typach, jako nierówności kulturowe, społeczne i ekonomiczne. Stan zróżnicowania materialnego dotyczy sytuacji, w której jedna strona posiada szeroki dostęp do dóbr i usług, zaś druga strona dużo bardziej ograniczony. Te trzy stany w sytuacjach ekstremalnych łączą się ze sobą, czego przykładem może być wystąpienie zjawiska bezrobocia, które może pozbawić daną jednostkę zarówno dostępu do dóbr i usług, jak również dotyka stanu materialnego.

Pojęcie nierówności społecznych ujmowane jest ogólnym terminem struktury społecznej. Zróżnicowanie społeczne jest przeciwieństwem zgodności. Wyróżnia się podział na zróżnicowanie fizyczne (płeć, wiek, cechy wyglądu), które może wiązać się ze zróżnicowaniem społecznym (np. wykształcenie). Jest ono podstawą każdej społeczności, gdyż wszyscy pełnią pewne role, zajmują jakieś miejsce w strukturze społecznej.

Należy zgodzić się z Robertem Mertonem jakoby zróżnicowanie było położone u podstawy zjawiska *role-set* czy wielość ról. Każdy pełni jakąś rolę, z tym, że jedne role uwidaczniane są silniej, a inne słabiej. Widoczne jest to również przy podziale pracy, gdzie eksponowane jest zróżnicowanie zawodowe. Zróżnicowanie jest pojęciem szerszym niż nierówność, w momencie, gdy patrzymy na nie w postaci hierarchii, to przekształca się ono w nierówność²³⁵.

W ekonometrii nierówności społeczne można mierzyć w sposób ilościowy. Najczęściej używa się w tym celu współczynnika Giniego, choć istnieją też inne miary, takie jak indeks Hoovera i indeks Theil. Współczynnik Giniego przybiera wartości od 0 do 100, gdzie 0 oznacza pełną równość (wszyscy mają tyle samo), a 100 oznacza pełną nierówność (jedna osoba posiada wszystko, a pozostali nie posiadają nic).

Wartość tego współczynnika dla Polski w 2016 r. wyniosła 29,8%; regionem o najwyższym poziomie nierówności był region centralny 31,8%, a o najniższym poziomie nierówności region północny – 28,1%.

Województwo podkarpackie wchodzące w skład regionu wschodniego łącznie z województwami świętokrzyskim, lubelskim i podlaskim osiągnęło wartość 28,7%.

Wśród krajów Unii Europejskiej wartości współczynnika Giniego kształtowały się od 24,3% na Słowacji, gdzie nierówności były najmniejsze, do 37,0% na Litwie, gdzie te nierówności były największe.

Z danych pozyskanych z OECD można zauważyć, że wśród krajów OECD w 2013 r. największe nierówności dochodowe występowały w Chile (46,5%), Meksyku (45,7%),

²³⁵ H. Domański, *Struktura społeczna*, Wydawnictwo Naukowe Scholar, Warszawa 2007, s. 25–26.

a także w Stanach Zjednoczonych (39,6%) oraz Turcji (39,3%). W Polsce od roku 2004 obserwowano znaczące zmniejszenie nierówności dochodowych i spadek współczynnika Giniego z 37,6% do prawie 30,0%.

ROZDZIAŁ 4. Część empiryczna – badania własne

4.1. Metodologia badań

4.1.1. Cel i przedmiot badania

Niniejszy podrozdział został poświęcony przedstawieniu planu, według którego zostaną przeprowadzone własne badania.

Badania naukowe i ich prowadzenie badań jest procesem intencjonalnym, co powoduje, iż autor organizuje i przeprowadza je w określonym celu. Ich skuteczność i efektywność w bardzo dużej mierze zależy od odpowiedniego przygotowania, czyli opracowania właściwej metodologii. Proces ten należy przeprowadzić w porządku chronologicznym, z właściwą kolejnością poszczególnych etapów. Dlatego ten rozdział zawiera plan, według którego zostały przeprowadzone badania własne.

Stanisław Nowosielski zwrócił uwagę, że każde działanie, w tym badania naukowe, bez sprecyzowania celu, któremu ma służyć, można uznać za irracjonalne z logicznego punktu widzenia. Autor podkreśla jednak, że pomimo oczywistej i uzasadnionej potrzeby określenia celów i wymiernych korzyści związanych z ich posiadaniem, w badaniach naukowych stosunkowo często zdarzają się sytuacje, w których są one definiowane w sposób niejasny czy nietrafny lub nie są w ogóle formułowane²³⁶.

Z kolei Wojciech Czakon zwrócił uwagę, że metodologia nauk o zarządzaniu jest obecnie w fazie dynamicznego rozwoju, co prowadzi do rozwiązań na coraz bardziej zaawansowanym poziomie, a udział w procesie badawczym wymaga solidnych podstaw i znajomości podstawowych rozwiązań. Dlatego oprócz bardziej zaawansowanej wiedzy o metodach badawczych potrzebna jest wiedza podstawowa, która jest elementarną częścią prowadzenia badań naukowych, w tym dotyczącą celów badawczych²³⁷.

Obaj autorzy mocno podkreślają istotę celów badawczych w badaniach naukowych. Wskazują również na potrzebę podnoszenia świadomości i formułowania celów, gdyż w swoich założeniach powinny stanowić podstawę do podejmowania kolejnych etapów

²³⁶ S. Nowosielski, *Cele w badaniach naukowych z zakresu zarządzania. Aspekty metodologiczne*, Prace Naukowe Uniwersytetu Ekonomicznego we Wrocławiu, Wrocław 2016, s. 469.

²³⁷ W. Czakon, *Zastosowanie studiów przypadków w badaniach nauk o zarządzaniu* [w:] *Podstawy metodologii badań w naukach o zarządzaniu*, red. W. Czakon, Oficyna Wolters Kluwer business, Warszawa 2011, s. 10.

badania. Niepokojące jest to, że w literaturze przedmiotu nie poświęca się wystarczającej uwagi jej celom.

Formułując cel badania należy zdać sobie sprawę, że dokładny opis każdego celu wymaga określenia jego treści (do czego zmierza autor badania), sposobu jego pomiaru (jak to zweryfikować), czasu realizacji, wykonawca badań i wzajemne powiązania poszczególnych elementów. Istotne jest również późniejsze połączenie celu z problemem badawczym.

Z formalnego punktu widzenia należy również sprawdzić, czy sformułowane cele spełniają określone kryteria poprawności. Należy pamiętać, że celem badań nie może być samo rozwiązanie problemu, ale uzyskanie pożądanych wyników badań²³⁸.

Cele badawcze określane i doprecyzowane są w fazie koncepcyjnej procesu badawczego. Równocześnie powinny być brane pod uwagę i monitorowane również w fazie realizacyjnej. Należy jednocześnie zauważyć, że proces ten jest cyklicznie powtarzającym się zespołem czynności, których początkiem i końcem są stany wiedzy z obszaru teorii i praktyki, posiadane i wykorzystywane przez określonych odbiorców²³⁹.

Formułując cele badawcze należy uwzględnić pewne spektrum czynników, które wpływają na rodzaj, treść i horyzont czasowy celu badawczego. Główne czynniki to: rodzaj i charakter przedmiotu badań oraz istota i kategoria problemu badawczego, obowiązujące w danym czasie i wybrane przez badacza paradygmaty badawcze, rodzaj badań, potrzeba teorii i praktyki, obowiązujące mody, szkoły naukowe, polityka naukowa i gospodarcza również interesy oraz kompetencje badawcze samego badacza. Niezbędne jest również uwzględnienie formy organizacji pracy badawczej oraz poziomu rozwoju naukowego samego autora badań²⁴⁰.

Tak wielowymiarowy proces formułowania celu prowadzonych badań w praktyce może go poważnie komplikować. Należy przy tym podkreślić, że samo formułowanie celów badania oraz sam proces prowadzenia badań mają subiektywny charakter i w dużej mierze zależą od wiedzy, umiejętności, intuicji, inspiracji i aspiracji wcześniej nabytych przez badacza. Cele badawcze, na które wskazuje Nowosielski, wynikają bezpośrednio z zainteresowań i potrzeb autora badań, a w ogromnej mierze pozostają pod wpływem

²³⁸ S. Nowosielski, *Cele w badaniach naukowych...*, s. 470.

²³⁹ *Ibidem*.

²⁴⁰ Por. S. Czarnik, *Metody badawcze socjologii* [w:] M. Jakubiec, P. Urbańczyk, *Metodologia nauk społecznych i humanistycznych*, Copernicus College, Kraków 2020, s. 128–142.

opiekuna naukowego badacza (np. promotora), który jest przedstawicielem konkretnej instytucji naukowej czy szkoły naukowej²⁴¹.

Mając na uwadze zalecenia zawarte w treści publikacji dotyczących metodologii badań naukowych, celem tych badań była opinia Koordynatorów projektów co do ich oceny efektywności programów INTERRG na rozwój kapitału społecznego w regionach, poznanie opinii na temat realizacji projektów w ramach programów INTERREG, rezultatów i efektów projektów, ich wpływu na rozwój lokalny i regionalny, oceny sensowności realizacji tego rodzajów projektów, problemów i trudności napotkanych w trakcie ich wdrażania, a także zasobów niezbędnych do ich realizacji. Cel ten będzie możliwy do zrealizowania jedynie poprzez skrupulatne opracowanie kolejnych etapów badania oraz jego odpowiednią organizację. O realizacji celu w znaczącej mierze zdecyduje analiza wyników uzyskanych w badaniu, które będą podlegały subiektywnej ocenie ich autora.

Oprócz celu pracy bardzo ważnym elementem jest poznanie przedmiotu badań, gdyż jest to również jeden z pierwszych i obowiązkowych etapów badań naukowych. Aby jednak dojść do punktu, w którym wskazuje się przedmiot badań, warto dowiedzieć się, czym właściwie jest i jaką rolę odgrywa na każdym etapie badania.

Według Janusza Sztumskiego pojęcie przedmiot badań oznacza szeroko rozumianą rzeczywistość w obrębie danej dziedziny naukowej. Składa się z:

- wytworów materialnych/przedmiotów – jak nazwa wskazuje przedmioty, podmioty, obiekty, instytucje, struktury, rzeczy materialne;
- wytwory/zjawiska idealne – relacje, procesy, stosunki, zależności, związki które są niematerialne.

Aby badacz mógł zweryfikować konkretny przedmiot, konieczne jest poznanie go, ukształtowanie, prognozowanie lub zaplanowanie związanej z nim rzeczywistości. Jest identyfikowany, ponieważ trzeba wykazać, że jest to coś, co chcemy oceniać i formułować sądy w procesie badawczym²⁴².

Według Józefa Wojnarowskiego przedmiotem badań są natomiast „metodologicznie skonkretyzowane stosunki i procesy społeczne, tworzące określony zbiór zjawisk, przedmiotów lub osób”. Autor wskazuje również, że ustalenie przedmiotu badań nie jest

²⁴¹ *Ibidem*.

²⁴² J. Sztumski, *Wstęp do metod i technik badań społecznych*, Wyd. Śląsk, Katowice, 1999, s. 19.

jednoznaczne z tym, jakie sądy będą tworzone o tym przedmiocie, jak zostanie zbadany, ani jakich rezultatów badań się oczekuje²⁴³.

Biorąc pod uwagę obie definicje można wywnioskować, że przedmiotem badań jest pewna sfera, w której badacz dąży do poszerzenia zakresu swojej wiedzy. Z reguły jest to związane z konkretną dziedziną nauki i jej specjalizacją. Co więcej, jest blisko spokrewniony ze zjawiskami, przedmiotami lub grupami ludzi odpowiednimi dla konkretnej rzeczywistości.

W każdej dziedzinie nauki i w każdym badaniu naukowym przedmiot badań posiada pewne cechy, które określają jego charakter i formułują go w konkretnej rzeczywistości, w której występuje. Jerzy Apanowicz stwierdza, że „przedmiotem badawczym można uczynić wszystko to, co stanowi w problemie badawczym”²⁴⁴.

Przedmiot badań powinien być każdorazowo określany w pracach zawierających badania naukowe. Z drugiej strony jego świadomość i prezentacja w metodologii powinna być podstawą do opracowania planu badawczego. W literaturze temat badań jest więc często określany jako nieodłączny element każdej pracy badawczej. Tym samym jej brak może świadczyć o tym, że badacz nie jest świadomy tematu, o którym pisze, a stosowane przez niego narzędzia badawcze mogą nie być odpowiednie do przyjętej metodologii badawczej. Brak jasno określonego przedmiotu badań pozbawia rozważań zawartych w pracy o charakterze naukowym, nawet jeśli ma ona konkretne cele i jest poświęcona wąskiemu zagadnieniu²⁴⁵.

Skomplikowana i specyficzna charakterystyka sprawia, że przedmiot badań jest obiektem opisu wielu istniejących dziedzin naukowych. Każda nauka definiuje przedmiot badań z własnej perspektywy i w oparciu o określony zakres problemowy. Można zatem uznać, że jeden konkretny przedmiot badań może być obiektem zainteresowania bardzo różnych dziedzin. Warto dodać, że zainteresowanie daną pozycją wpływa na zakres wiedzy na jej temat. Oznacza to, że im większe zainteresowanie wzbudzi wśród naukowców, tym większy zakres wiedzy może pozyskać badacz²⁴⁶.

W niniejszym badaniu przedmiotem będzie analiza opinii beneficjentów projektów realizowanych w ramach programów INTERREG w województwie podkarpackim i ich

²⁴³ J. Wojnarowski, *Jak rozwiązać problem badawczy*, Wydawnictwo AON, Warszawa, 2004, s. 22–23.

²⁴⁴ J. Apanowicz, *Metodologiczne uwarunkowania pracy naukowej*, Wyd. Difin, Warszawa 2005, s. 72.

²⁴⁵ M. Kwiecińska, *Przedmiot badań w naukach o obronności*, „Obronność. Zeszyty Naukowe” 2016, nr 19, s. 141.

²⁴⁶ A.W. Maszke, *Metody i techniki badań pedagogicznych*, Wydawnictwo Uniwersytetu Rzeszowskiego, Rzeszów 2008, s. 92.

wpływu na rozwój kapitału społecznego w regionie. Realizacja przedmiotu badawczego w niniejszym opracowaniu będzie podstawą do określenia dalszych etapów ich organizacji.

4.1.2. Problemy i hipotezy

Określenie celowości oraz wskazanie obszaru badań jest podstawą do zasadniczych ustaleń. Na tej podstawie badacz formułuje problemy badawcze. Przedstawienie problemów badawczych jest warunkiem koniecznym do rozpoczęcia czynności praktycznych. Stanowi to przedstawienie tego, co autor chciałby zweryfikować.

Problem (gr. *problema* – trudność, przeszkoda) jest zadaniem, które trzeba wykonać bądź jest to przeszkoda, jaką należy usunąć. Według J. Antoszkiewicza problem może występować w trzech formach znaczeniowych, w okolicznościach, które określone są niepewnością bądź określoną trudnością²⁴⁷:

- dydaktyczne,
- potoczne,
- naukowe.

Definicja problemu przedstawiona przez J. Antoszkiewicza jest nie tylko ujęciem ogólnym, ale również logicznym. Wydaje się bowiem naturalne, iż należy pokonywać trudności oraz przeszkody stojące na drodze do konkretnego celu (celu badań czy pracy). Autor badania osiąga swój cel badawczy dzięki rozwiązaniu postawionych problemów. Czyni to więc zatem całość badania procesem wartościowym, a także zasadnym.

Według J. Apanowicza problem badawczy „to stan niewiedzy autora badań w obrębie danej wiedzy”. Problemem badawczym jest stopień odzwierciedlenia niedostatków w jej specjalizacji bądź w danej dyscyplinie naukowej. Ponadto niewiedza powinna mieć charakter obiektywny, a niedostatki mogą pojawić się jako braki odpowiedzi na stawiane pytania, które wynikają z logicznie aktualnego stanu wiedzy, względnie błędy w odpowiedziach²⁴⁸.

Problem badawczy występujący w literaturze, to również deskrypcja tematu badań, pytań, na które badacz chciałby znaleźć odpowiedzi oraz celu. Problem badawczy to zbiór pytań bądź jedno konkretne pytanie, na które badanie ma odpowiedzieć, dotyczy własności

²⁴⁷ J. Antoszkiewicz, *Metody heurystyczne. Twórcze rozwiązywanie*, PWE, Warszawa 1990, s. 120.

²⁴⁸ J. Apanowicz, *Metodologia ogólna*, Wyd. Bernardinum, Gdynia 2002, s. 44.

przedmiotu badań, ich uwarunkować oraz zmian, interakcyjności i istotności zmiennych, zależności między cechami obiektów²⁴⁹.

Należy podkreślić także, że nie każde pytanie może być problemem badawczym. Może nim być pytanie, które stanowi właściwy punkt wyjścia do badań naukowych albo do działań częściowych w zakresie szeroko poznanej metody naukowej, czyli do gromadzenia spostrzeżeń naukowych, do czynności opracowania czy do aktywnego studiowania literatury. Jeśli można znaleźć odpowiedź na pytanie po chwili myślenia, zastanowienia się bądź w drodze dyskusji, możliwe, że to pytanie nie będzie wtedy problemem naukowym²⁵⁰.

Problemy naukowe wyrażane są zdaniami syntetycznymi oraz analitycznymi. Zdania analityczne występują często w naukach formalnych dotyczących²⁵¹:

- faktów naukowych, bez odwoływania się do rzeczywistości i doświadczeń,
- wyrażań, które występują w języku danego systemu oraz
- wartości logicznej zdania analitycznego, czyli jego prawdziwości bądź fałszywości.

Aby dobrze sformułować problem badawczy należy określić oraz wyjaśnić obiektywny stan niewiedzy na gruncie dotychczasowej wiedzy. Inaczej mówiąc, określając pojęcia problemu naukowego w badaniach można stwierdzić, że są to pytania rzeczowe i jako takie zakładają pewną wiedzę. Badacz coś wie formułując odpowiedź na postawione pytanie, ale jednocześnie dostrzega on jakiś brak informacji udzielając odpowiedzi. Chodzi więc o to, aby poznać prawdę w obrębie tego, czego się nie wie²⁵².

Ostateczne sformułowanie problemu badawczego pracy magisterskiej bądź każdej innej kwalifikacyjnej polega na²⁵³:

- wskazaniu tematu badań jako problemu naukowego, czyli postawienie pytania zasadniczego (ogólnego),
- określeniu miejsca badanego problemu w teorii zarządzania i organizacji,
- analizie zawartości treściowej problemu naukowego,
- ustaleniu zakresu oraz założeń badań, które wynikają z różnych uwarunkowań,

²⁴⁹ K. Kuciński, *Metodologia nauk ekonomicznych: dylematy i wyzwania*, Wyd. Difin, Warszawa 2010, s. 84.

²⁵⁰ J. Apanowicz, *Zarys metodologii prac dyplomowych z organizacji i zarządzania*, Wyd. Bernardinum, Gdynia 1997, s. 30.

²⁵¹ J. Apanowicz, *Metodologiczne...*, s. 80.

²⁵² J. Pieter, *Zarys metodologii pracy naukowej*, PWN, Warszawa 1975, s. 64.

²⁵³ J. Apanowicz, *Zarys...*, s. 31.

- przedstawieniu oraz uzasadnieniu aktualności problemu naukowego i jego ważności dla poznania naukowego.

Bazując na powyższych ustaleniach przyjęto podstawowy problem badawczy w formie pytającej oraz nadano mu brzmienie: *Jakie jest znaczenie rezultatów programów INTERREG na rozwój kapitału społecznego regionów w warunkach integracji europejskiej w opinii przedstawicieli NGO oraz administracji publicznej?*

Przedstawiono również szczegółowe problemy badawcze w formie pytań otwartych:

8. W jaki sposób w opinii przedstawicieli NGO oraz administracji publicznej korzystanie przez region UE z funduszy EWT sprzyja rozwojowi i umiędzynarodowieniu regionów?
9. Jak w opinii przedstawicieli NGO oraz administracji publicznej kapitał społeczny traktowany jako rodzaj zasobu ekonomicznego, indywidualnego bądź kolektywnego, może być wykorzystany dla dobra jednostek lub całych zbiorowości?
10. W jaki sposób w opinii przedstawicieli NGO oraz administracji publicznej można zastosować pojęcie kapitału społecznego do wyjaśnienia wpływu na rozwój regionalny?
11. Jak bardzo w opinii przedstawicieli NGO oraz administracji publicznej dla realizacji programów INTERREG kapitał społeczny jest istotny i czy ich realizacja sprzyja generowaniu kapitału społecznego?
12. W jaki sposób w opinii przedstawicieli NGO oraz administracji publicznej współpraca międzyregionalna jest środkiem stymulującym rozwój kapitału społecznego i tym samym regionów poprzez uczenie się z doświadczeń innych (najlepsze praktyki – działania optymalne)?
13. W jaki sposób w opinii przedstawicieli NGO oraz administracji publicznej jakość kapitału społecznego regionów wpływa na aktywności w programach INTERREG?

14. Jak znacznie programów INTERREG na Podkarpaciu oraz ocena ich działania zróżnicowane są ze względu na rodzaju instytucji, miejsce jej zarejestrowania, liczbę zatrudnionych oraz tematykę projektu?

Dopełnieniem problemów badawczych są hipotezy, które przede wszystkim ułatwiają badaczowi dostosowywanie kolejnych etapów organizacji badań, ale także pozwalają odbiorcom stworzyć wizję zamierzeń autora badań i zrozumieć zasadność stawianych problemów.

Termin „hipoteza” to niepewna wypowiedź i określenie przypuszczenia, a także założenie badawcze, mające na celu wyjaśnienie jakiegoś zdarzenia albo faktów lub przewidywanie wystąpienia nowych. Stawiane są dla odkrycia uogólnień oraz praw. Hipoteza więc stanowi domniemanie na temat rzeczywistości, a sprawdzenie jej odbywa się dzięki porównaniu stanu hipotetycznego z rzeczywistym²⁵⁴.

J. Apanowicz również stwierdził, że hipoteza jest prawdopodobieństwem istnienia bądź nieistnienia danej rzeczy, procesu lub zjawiska określonego w danym czasie lub miejscu, a także jest przypuszczeniem. Hipoteza stanowi też prawdopodobieństwo zależności konkretnych zjawisk od innych albo związku wielkości statystycznie empirycznie ustalonych. Bazując na faktach wiarygodnych i znanych założyć można, że zjawisko badane działa się lub dzieje się w czasie określonym, że jest zlokalizowanego w danym miejscu oraz jest skutkiem określonych działań i przyczyn²⁵⁵.

W literaturze hipoteza jest definiowana w podobny sposób. Przykładem mogą być twierdzenia Tadeusza Kotarbińskiego, Kazimierza Ajdukiewicza oraz Józefa Pietera.

Kotarbiński terminem hipotezy określa „takie przypuszczenie dotyczące zachodzenia pewnych zjawisk lub zależności między nimi, które pozwalają wyjaśnić jakiś nie wytłumaczony dotąd zespół faktów, będących problemem”²⁵⁶. Natomiast K. Ajdukiewicz uznał, że „hipoteza to nie przyjęta jeszcze racja rozważana w trakcie prób wyjaśnienia jakiegoś faktu, którą poddajemy dopiero procedurze sprawdzania”²⁵⁷. J. Pieter określił hipotezę jako naukowe przypuszczenie, zakładające istnienie bądź nieistnienie konkretnego

²⁵⁴ S. Stachak, *Podstawy metodologii nauk ekonomicznych*, Wyd. Książka i Wiedza, Warszawa 2006, s. 89.

²⁵⁵ J. Apanowicz, *Metodologia...*, s. 44.

²⁵⁶ T. Kotarbiński, *Dzieła wszystkie. Elementy teorii poznania, logiki formalnej i metodologii nauk*, Wyd. Ossolineum, Wrocław 1990, s. 54.

²⁵⁷ K. Ajdukiewicz, *Logika pragmatyczna*, PWN, Warszawa 1975, s. 81.

zjawiska albo rzeczy. Według autora hipoteza to zmiana gramatycznej formy pytania problemowego ze zdania pytającego na twierdzące lub przeczące²⁵⁸.

Definicje te różnią się od siebie w małym stopniu. Każdy z ekspertów mówi o hipotezie roboczej jako o założeniu, które odnosi się ściśle i bezpośrednio do problemu badawczego.

Literatura wyróżnia też kilka podejść do weryfikacji hipotez. Autorzy publikacji poświęconych metodologii są zgodni ze sobą w kwestii rozstrzygnięcia problemu badawczego poprzez odniesienie się do hipotezy, która jest głównym aspektem prowadzenia badań. Rozstrzygalność pod względem empirycznym sprowadza się do sprawdzenia hipotez, czego wynikiem jest²⁵⁹:

- konfirmacja (potwierdzenie słabe) i jej szczególny przypadek – weryfikacja (potwierdzenie mocne, konkluzywne),
- dyskonfirmacja (obalenie, falsyfikacja). Przyjmuje się również, że przypadek nieudanej próby falsyfikacji to koroboracja.

Według J. Apanowicza hipoteza w pracy badawczej musi cechować się charakterem zadaniowym, powinna ujmować próbę odpowiedzi na postawione pytania problemowe oraz stanowić także przypuszczalne rozwiązanie problemu. Ważne jest również dla autora to, że poprawnie sformułowana hipoteza powinna stanowić zasadniczy element wyjaśnienia i przewidywania faktów zależności czy zjawisk itp.²⁶⁰.

Poprawnie sformułowana hipoteza powinna:

- zapewnić dedukcyjne wnioskowanie,
- być adekwatna do obowiązujących praw,
- jej stopień jednoznaczności, ścisłość i liczby pozytywnych wskaźników musi potwierdzać prawdziwość treści w niej zawartej.

Przyjmując zalecenia zawarte w literaturze poświęconej metodologii oraz odnosząc się do głównego problemu badawczego przyjęto następującą hipotezę główną: *Realizacja programów INTERREG w opinii przedstawicieli NGO oraz administracji publicznej ma istotne znaczenie dla kapitału społecznego i przyczynia się do jego generowania.*

²⁵⁸ J. Pieter, *Z zagadnień prac naukowych*, Wyd. Ossolineum, Wrocław 1974, s. 62.

²⁵⁹ Z. Hajduk, *Ogólna metodologia nauk*, Wyd. KUL, Lublin 2011, s. 116.

²⁶⁰ J. Apanowicz, *Metodologia...*, s. 49.

Ponieważ opracowany warsztat badawczy umożliwił postawienie szczegółowych problemów badawczych konieczne było opracowanie odpowiadających im hipotez:

Przedstawiciele instytucji NGO oraz administracji publicznej twierdzą, że:

1. *Korzystanie przez region UE z funduszy Europejskiej Współpracy Terytorialnej (EWT) sprzyja rozwojowi, umiędzynarodowieniu regionów i rozwojowi kapitału społecznego w regionie. Współpraca międzyregionalna jest środkiem stymulującym rozwój kapitału społecznego i tym samym regionów poprzez uczenie się od innych podmiotów. Środki wydatkowane na działania programu INTERREG wpłynęły na umocnienie współpracy ponadregionalne i na umiędzynarodowienie regionów.*
2. *Kapitał społeczny traktowany jako rodzaj zasobu ekonomicznego, indywidualnego bądź kolektywnego, może być wykorzystany dla dobra jednostek lub całych zbiorowości.*
3. *Pojęcie kapitału społecznego można użyć do wyjaśnienia wpływu na rozwój regionalny. Rozwój Podkarpacia był możliwy w oparciu o rozbudowany kapitał społeczny jako efekt realizacji programów INTERREG w latach 2014–2020.*
4. *Dla realizacji programów INTERREG kapitał społeczny jest istotny, a realizacja projektów ramach programów INTERREG sprzyja generowaniu kapitału społecznego.*
5. *Współpraca międzyregionalna jest środkiem stymulującym rozwój kapitału społecznego i tym samym regionów poprzez uczenie się z doświadczeń innych regionów. Dzięki temu, pomyślnie zrealizowane w innych regionach inicjatywy mogą być rozpowszechniane w całej Europie.*
6. *Jakość kapitału społecznego regionów wpływa na aktywność w programach INTERREG. Kierunek wydatkowania środków z programów INTERREG spowodował, że aktywne instytucje/organizacje na Podkarpaciu w sposób istotny zmieniły obraz województwa podkarpackiego.*
7. *Wysokie jest znacznie programów INTERREG na Podkarpaciu oraz występuje zauważalne uznanie działań, które z nich wynikają. Brak jest wyraźnego różnicowania poglądów oraz ocen ze względu na rodzaju instytucji, miejsce jej zarejestrowania, liczbę zatrudnionych oraz tematykę projektu.*

Opracowanie zarówno problemów, jak i hipotez badawczych było obligatoryjną częścią przeprowadzenia procesu badawczego. Ich zadaniem jest znaczące przyczynienie się

do realizacji postawionego celu. Na tym etapie badania pozwalają one przyjąć założenia dotyczące jego części praktycznej, czyli wyboru metody, techniki oraz narzędzi badawczych.

4.1.3. Metoda, technika, narzędzia, grupa badawcza i obszar badań

W celu opracowania czynności praktycznych badania badacz musi zdecydować o metodzie badawczej, którą zastosuje do rozwiązania postawionych problemów. Wybór odpowiedniej metody będzie miał wpływ na jakość wyników oraz przede wszystkim ułatwi przeprowadzenie badania.

Dyscypliny naukowe posiadają metody badawcze, czyli zasady i zbiór sposobów prowadzenia badań, mające na celu efektywne rozwiązywanie problemów naukowych. Inaczej mówiąc są to środki oraz celowe czynności, które prowadzą do wykonania konkretnego zadania. Metoda badawcza jest to więc tryb pracy badacza cechujący się konkretnym sposobem postępowania, a także odpowiednimi narzędziami badawczymi, które odpowiednie są w danej dyscyplinie naukowej. Metoda badawcza ponadto jest celowym, powtarzalnym oraz świadomym działaniem²⁶¹.

Według J. Apanowicza metoda badawcza „to sposób pracy badawczej charakteryzujący się zarówno określonymi czynnościami postępowania (procedurą badawczą), jak i zastosowaniem odpowiednich narzędzi badawczych. Istota metody badawczej powinna zmierzać do skoordynowania sposobu postępowania z zakładanym celem badań”²⁶².

Metody badawcze powinny zostać zaplanowane, starannie dobrane, a także świadomie zastosowane wraz z treścią badań. Ponadto oczekuje się od autora badań, aby działania wykonywane przez niego były realizowane efektywnie oraz poprawnie. Trzeba wziąć pod uwagę również możliwości zastosowania określonej metody i zastanowić się, czy jest adekwatna do celów badania, zasobu posiadanych środków oraz do koncepcji rozwiązania problemu badawczego²⁶³.

Metoda badawcza musi obejmować działania o charakterze rzeczowym i koncepcyjnym, które zjednoczone są ogólną koncepcją badań oraz celem generalnym.

²⁶¹ J. Pieter, *Zarys...*, s. 157.

²⁶² J. Apanowicz, *Metodologia...*, s. 58.

²⁶³ J. Kawa, *Metodologia, metodyka, metoda jako podstawa wywodu naukowego*, „Studia Prawnoustrojowe” 2013, nr 21, s. 177.

Eksperti wypowiedają się w dwóch znaczeniach o metodzie badań jako sposobach uzyskiwania materiału naukowego oraz sposobach pojęciowego przedstawienia prawdy poznanej i badawczego docierania do prawdy. Metoda więc musi spełniać kilka wymogów²⁶⁴:

- jednoznaczność,
- jasność (powszechna zrozumiałość),
- skuteczność,
- celowość (zorientowana na określony cel),
- ekonomiczność – metoda pozwala na osiągnięcie rezultatu przy najmniejszych nakładach zaangażowania oraz czasu,
- niezawodność – metoda zapewnia uzyskanie zamierzonego rezultatu o dużym stopniu prawdopodobieństwa.

Badanie naukowe najczęściej przebiega jako złożony, świadomy i celowy proces zróżnicowanych działań poznawczych, które są regulowane konkretnymi zasadami i procedurą badawczą, aby otrzymane wyniki były pełne, ścisłe, rzetelne i adekwatne w stosunku do zgłębianej rzeczywistości. Ciąg czynności badawczych musi być zgodny z metodami naukowymi, zapewniającymi racjonalny dobór, układ i metodologiczną oraz merytoryczną poprawność zabiegów w gromadzeniu i analizowaniu otrzymywanych danych.

Do jak najlepszego zobrazowania danego zagadnienia stosowane są różne metody badawcze. Badania prowadzą do syntezy, wyciągania wniosków, podsumowań, a przede wszystkim stwarzają możliwość zebrania materiału i poddania go krytycznej systematyce z uwzględnieniem stanu badań w danym obszarze badawczym. Z tego też względu wybór metody jest ważnym elementem procesu badawczego i często stanowi o jego jakości, gdyż w zależności od tego, jaką z nich się wybierze można lepiej lub gorzej opisać badane zjawisko i postawić spójne twierdzenia.

Proces wyboru obserwacji to dobór próby. Podstawowym wymogiem, który stawia się wobec próby jest to, aby była ona reprezentowana w stopniu maksymalnym w stosunku do populacji, z której została pobrana. „Próbą jest każdy podzbiór pochodzący z populacji. Podzbiorem jest każdy układ elementów należących do populacji, który nie obejmuje wszystkich elementów definiowanych jako populacja”. Istnieje wiele doborów prób. Współcześnie podzielony jest na dobór losowy i nielosowy²⁶⁵. Podstawową metodą dobierania dużych reprezentatywnych prób do badań społecznych jest probabilistyczny dobór

²⁶⁴ J. Apanowicz, *Metodologia...*, s. 50.

²⁶⁵ Ch. Frankfort-Nachmias, D. Nachmias, *Metody badawcze w naukach społecznych*, Wydawnictwo Zysk i S-ka, s. 191–219.

próby. Innymi doborami prób jest dobór oparty na dostępności badanych, dobór celowy lub arbitralny, metoda kuli śnieżnej czy dobór kwotowy²⁶⁶. Według książki P. Jabkowskiego typologia prób badawczych z uwagi na schemat doboru respondentów dzieli się na losowanie indywidualne oraz zespołowe. Oba dzielą się na losowanie nieograniczone i warstwowe, jednak jednym z najczęściej wykorzystywanych schematów doboru prób jest warstwowe/stratyfikacyjne²⁶⁷.

„Przedmiot badań może stanowić zbiorowość ludzi, instytucji bądź nawet gospodarstw domowych (...). Najczęściej badaną zbiorowością stanowi dorosła ludność Polski”²⁶⁸. Do badania *Kapitał społeczny jako czynnik rozwoju regionu: analiza ewaluacyjna Programów INTERREG w województwie podkarpackim* wybrana została metoda pomiaru pośredniego, która charakteryzowała się tym, że kwestionariusz ankietowy trafił bezpośrednio do rąk respondenta. Respondent na przedstawione w kwestionariuszu zagadnienia odpowiadał elektronicznie lub telefonicznie.

Badania pełne obejmują wszystkie jednostki rozpatrywanej zbiorowości statystycznej. Są realizowane na zasadzie ciągłej, okresowej lub doraźnej. W przypadku, gdy dane zjawisko jest obserwowane systematycznie, mówi się o badaniach ciągłych, a w przypadku, kiedy badanie realizowane jest co jakiś z góry określony czas, mówi się o badaniach okresowych, które są wykonywane co jakiś czas np. raz w roku bądź raz na kwartał²⁶⁹. Ostatnim typem jest badanie doraźne, czyli badanie statystyczne prowadzone z pewnych szczególnych powodów, które przed podjęciem badania były całkowicie nie do przewidzenia. „Badania doraźne inaczej sporadyczne są prowadzone nieregularnie, najczęściej wówczas, gdy zaistnieje zdarzenie, o którego ocenę prosi się jednostki interesujące badacza populacji”²⁷⁰.

Badanie ciągłe jest realizowane systematycznie i bez żadnych przerw. Wykonywane jest ze stałą, dużą częstotliwością²⁷¹. Dobrym przykładem jest tutaj ewidencja zgonów i urodzeń. Badanie okresowe jest realizowane co pewien ustalony z góry okres czasu. Tego typu badaniem jest np. coroczny spis rolny obejmujący wszystkich rolników. Realizacja badania doraźnego jest podyktowana nieprzewidzianymi zdarzeniami losowymi. To na

²⁶⁶ E. Babbie, *Podstawy badań społecznych*, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 2013, s. 209–211.

²⁶⁷ P. Jabkowski, *Reprezentatywność badań reprezentatywnych. Analiza wybranych problemów metodologicznych oraz praktycznych w paradygmacie całkowitego błędu pomiaru*, Wydawnictwo Naukowe UAM, Poznań 2015, s. 156.

²⁶⁸ P. Sztabiński, Z. Sawiński, F. Sztabiński, *Fieldwork jest sztuką*, Wydawnictwo Instytutu Filozofii i Socjologii PAN, Warszawa 2005, s. 79.

²⁶⁹ M. Szreder, *Metody i techniki sondażowych badań opinii*, Polskie Wydawnictwo Ekonomiczne, Warszawa 2010, s. 32.

²⁷⁰ *Ibidem*, s. 33–35.

²⁷¹ *Ibidem*, s. 30.

przykład badanie statystyczne dotyczące liczby zachorowań na grypę w czasie epidemii. Te trzy typy badań statystycznych pełnych stosuje się w zależności od okoliczności. Badanie statystyczne musi spełniać określone warunki, aby w ogóle można było je rozpatrywać w takich kategoriach:

- musi dotyczyć zbiorowości statystycznej,
- musi określać prawidłowości charakteryzujące całą zbiorowość, a prawidłowości te muszą dotyczyć (zmiennych) cech w tej zbiorowości.

Badania pełne na większą skalę są badaniami bardzo kosztownymi, dlatego też w przypadku dużej zbiorowości raczej rzadko stosowane. Badania pełne dotyczą najczęściej spisów statystycznych, rejestracji statystycznej, czy sprawozdawczości statystycznej. Coraz częściej odchodzi się ze względów na koszty od badań pełnych, na rzecz badań reprezentacyjnych. Błędy badań sondażowych mają źródła w uchybieniach operatorów doboru prób badawczych.

Problemami są:

- a) „niepełne pokrycie populacji docelowej,
- b) nadmiarowe pokrycie jednostkami, które do populacji nie należą,
- c) multiplikowanie informacji o jednostkach,
- d) zespołowe grupowanie wielu jednostek indywidualnych.

W każdej z tych czterech sytuacji populacja pokryta operatem losowania nie przystaje do populacji docelowej”²⁷².

Niepełna podstawa doboru próby pojawia się, gdy nie wszystkie jednostki w doborze próby, czyli te z których składa się populacja, znalazły się na liście. Grupowanie elementów pojawia się, gdy jednostki tworzą grupy, a nie jednostki indywidualne. Problem pustych elementów spoza populacji jest powszechny. Pojawia się, gdy jednostki nie należą do populacji, która jest przedmiotem badania, a znalazły się na liście doboru próby²⁷³.

Utożsamianie całkowitego błędu w badaniach niewyczerpujących z błędem losowania, co powszechnie się sugeruje w większości komunikatów z badań sondażowych, prowadzi do błędnego przekonania, że w badaniach wyczerpujących (pełnych) błędy w ogóle nie występują. Tymczasem praktyka obu rodzajów badań – pełnych i próbkowych – wskazuje dość jednoznacznie, że w strukturze całkowitego błędu badania coraz większy (a często

²⁷² P. Jabkowski, *Reprezentatywność badań reprezentatywnych. Analiza...*, s. 112.

²⁷³ Ch. Frankfort-Nachmias, D. Nachmias, *Metody badawcze...*, s. 196.

dominujący) jest udział tych składników, które z losowaniem próby mają niewiele wspólnego. Zaliczyć do nich należy przede wszystkim błędy spowodowane: niekompletnym lub złej jakości operatem losowania (błąd pokrycia, ang. *coverage error*), zarejestrowaniem nieprawdziwych danych z winy ankietera lub respondenta (błąd pomiaru, ang. *measurement error*), złym przetwarzaniem zgromadzonych danych (ang. *Post survey processing error*), odmowami respondentów udziału w badaniu (ang. *non response error*). Odmowa to świadome niewyrażenie zgody na udział w badaniu. Każda osoba ma prawo do odmowy przeprowadzenia wywiadu bądź niewypełnienia ankiety, a ankieter jest w obowiązku to uszanować. Odmowę można przyjąć wtedy, gdy została wyrażona w sposób ostateczny oraz kategoryczny²⁷⁴.

W badaniach pełnych zbyt duże braki odpowiedzi wpływają negatywnie nie tylko na końcowe wyniki, powodując duże obciążenia, ale również mogą zdyskwalifikować całe badanie ze względu na niewielkie do niego zaufanie wśród jego odbiorców. Braki odpowiedzi mają również negatywny wpływ na jakość danych statystycznych – zwłaszcza w przypadku zbyt dużej ich frakcji. Braki odpowiedzi występują zarówno w badaniach pełnych, jak i częściowych. Istnieje wiele powodów, dla których w badaniach występują braki odpowiedzi. Do najczęstszych należą niemożność wzięcia w badaniu ze względu na wiek, chorobę, nieobecność w domu, zmiana miejsca zamieszkania. Czynniki te mają charakter obiektywny. Istnieją również powody mające charakter subiektywny, a więc dana jednostka mogłaby wziąć udział w badaniu, ale ze względu na brak czasu czy niechęć do badania odmawia udzielenia odpowiedzi.

Bez względu na przyczyny, jakie towarzyszą brakom odpowiedzi, ich występowanie jest źródłem wielu błędów. Jest tak dlatego, gdyż osoby, które odmawiają wzięcia w badaniu udziału bądź nie udzielają na niektóre pytania odpowiedzi na ogół różnią się od tych co biorą w nim udział i dostarczają niezbędnych danych. W efekcie tego po pierwsze, zmniejsza się efektywny rozmiar badanej próby bądź populacji co ma niekorzystny wpływ na wariancję estymatorów powodując ich zwiększenie. Po drugie, uzyskane wyniki obciążone są zbyt dużymi błędami. Wyznaczone oceny parametrów (średnia, wariancja, współczynnik korelacji etc.) znacznie odbiegają od ich „prawdziwych” wartości a skonstruowane na podstawie próby przedziały ufności różnych parametrów koncentrują się wokół „złych” wartości. Po trzecie, w przypadku braków odpowiedzi rozkłady wielu cech będą zniekształcone i niemożliwe będzie zastosowanie wielu. Nieobecność w domu może wiązać się z wyjściem, wyjazdem,

²⁷⁴ P. Sztabiński, Z. Sawiński, F. Sztabiński, *Fieldwork jest sztuką...*, s. 105.

wykonywaniem pracy itd. Może ona być również spowodowana niefortunnym doborem terminu badania – co należy wziąć pod uwagę na etapie jego projektowania.

Badanie pełne jest jednym z badawczych metod statystycznych klasycznych, ale nie będzie w pełni dobre, jeśli nie będą spełnione założenia, które im towarzyszą. Dodatkowo zbyt niski wskaźnik udzielonych odpowiedzi nie wpływa korzystnie na pozytywne postrzeganie badania przez jego użytkowników i w skrajnych przypadkach może się ono okazać dla nich całkowicie bezużyteczne. Należy zatem w badaniach uwzględniać już na etapie ich projektowania występowanie braków odpowiedzi i podejmować stosowne kroki celem ich redukcji. W praktyce badań statystycznych stosuje się różnego rodzaju metody, których celem jest zwiększenie frakcji udzielonych odpowiedzi. Mają one zarówno zastosowanie na etapie zbierania danych (na przykład powtórne badanie jednostek, od których nie uzyskano danych; zastępowanie jednostek niepodjmujących badania innymi; stosowanie różnych bodźców – na przykład finansowych) oraz na etapie ich opracowywania, w tym imputacji i kalibracji. Estymacja w przypadku braków odpowiedzi (*estimation in the presence of nonresponse*) jest zbiorczym terminem używanym w odniesieniu do grupy metod, na podstawie których szacowane są nieznanne parametry w oparciu o dane zebrane w wyniku przeprowadzonego badania, w którym występują ich częściowe bądź całkowite braki.

W przypadku przeprowadzonego badania *Kapitał społeczny jako czynnik rozwoju regionu: analiza ewaluacyjna Programów INTERREG w województwie podkarpackim* brak było ankiet wypełnionych ręcznie. Do instytucji, które nie odesłały ankiet drogą elektroniczną, zadzwoniono i uzyskane od nich w rozmowie odpowiedzi zapisano. . Analiza obejmowała wszystkie prawidłowo wypełnione kwestionariusze ankiet. Podstawową zasadą doboru jednostek do badania była oficjalna baza realizowanych projektów w ramach Programów INTERREG na terenie województwa podkarpackiego.

Wybór metody badawczej prowadzi w naturalny sposób do przeglądu i doboru właściwej techniki badawczej, która uściśli zakres wykonywanych czynności w ramach prowadzonych badań.

Zdaniem Franciszka Krzykały technika badawcza to umiejętności oraz sposoby wykorzystania określonych metod badawczych, operacji czy czynności, które przyczyniają się poznania właściwości przedmiotu badań oraz rozwiązania problemów badawczych. W celu

zbadań założeń metodologicznych, do technik badawczych należy zaklasyfikować dostępne środki, narzędzia, procedury czy umiejętności²⁷⁵.

Techniki badawcze to szczegółowe czynności realizowanych prac cząstkowych. Umożliwiają one gromadzenie i porządkowanie niezbędnych danych. Często są czynnościami praktycznymi, wypracowanymi dyrektywami, które umożliwiają uzyskanie sprawdzonych opinii, informacji czy faktów. Warto również dodać, że techniki badawcze są czynnościami, które wynikają z doboru właściwej metody oraz przez metodę uwarunkowane. Wynikają z typu problemu badawczego i przyjętej hipotezy. Techniki badań naukowych są pojęciami podrzędnymi względem metody, a w ujęciu rzeczowym o węższym zakresie niż metoda. Ograniczają się do czynności pojedynczo jednorodnych bądź pojedynczych²⁷⁶.

Ankietowanie jest techniką prowadzenia badań, która polega na udzielaniu odpowiedzi na pytania w sposób pisemny. Tworzone są poprzez badacza w sposób logiczny, świadomy, spójny oraz konsekwentny. Pytania najczęściej są przedstawiane jako zestaw służący do rozwiązania konkretnej tezy bądź problemu szczegółowego. Przeprowadzając ankietowanie trzeba uwzględnić²⁷⁷:

- prawidłową formę oraz treść pytań. Nieprawidłowo sformułowane pytanie pod względem treści i formy, przekreśla szansę uzyskania wiarygodnej odpowiedzi, a w rezultacie uzyskania rzetelnych danych.
- celowość badań, aby nie nadużywać tej techniki w badaniach. Badania ankietowe dotyczą sytuacji, w których osoby badane są w stanie wypowiedzieć się odpowiedzialnie oraz rzeczowo i problemowo, w stosunku do których nie można uzyskać rzetelnej informacji.

Ankietowanie ma swoje zalety oraz wady. Zaletą jest bez wątpienia szybkie tempo badań. Warto również wskazać na operatywność procesu badawczego, polegającą na zastosowaniu ankiet radiowo-telewizyjnych, pocztowych, środowiskowych lub prasowych, gdzie przy niewielkich nakładach finansowych oraz organizacyjno-technicznych można uzyskać wymierne efekty. Pozytywną stroną zastosowania techniki ankietowania jest też możliwość wykorzystania do badań licznych zbiorowości, intymności, zachowania anonimowości oraz stosunkowo wysoki poziom wiarygodności otrzymanych odpowiedzi.

²⁷⁵ F. Krzykała, *Metodologia badań i technik badawczych socjologii gospodarczej*, Wydawnictwo Akademii Ekonomicznej, Poznań 2001, s. 128

²⁷⁶ Z. Markocki, W. Kubielski, *Wybrane zagadnienia metodologii badań społecznych*, Wyd. WSP, Słupsk 1995, s. 147.

²⁷⁷ J. Apanowicz, *Metodologia...*, s. 86.

Wśród negatywów z pewnością trzeba wymienić małe możliwości stymulowania motywacją poprawności i konieczności wypełnienia ankiety i niski poziom operatywności opracowywania wyników badań w oparciu o pytania opisowe oraz otwarte. Eksperci zwracają również dużą uwagę na zależność wiarygodności odpowiedzi od stopnia anonimowości, a także brak możliwości słownego instruktazu rozumienia treści pytań oraz sformułowaniu odpowiedzi²⁷⁸.

Każda ze stosowanych technik badawczych wiąże się z wykorzystaniem właściwych dla siebie narzędzi, które podobnie jak inne jego elementy mogą mieć wpływ na rzetelność oraz rzeczowość prowadzonych badań, a tym samym na ich końcowe efekty, czyli prawidłowe wnioski.

J. Apanowicz stwierdził, że narzędzia badawcze w badaniach naukowych mogą obejmować instrumenty, przedmioty, urządzenia techniczne i aparaturę pomiarową, które służą do realizacji technik badań. Są to wszystkie narzędzia, jakie badacz może wykorzystać do badania. Apanowicz podkreśla, że technika badawcza oznacza celową oraz pewną czynność, a narzędzie badawcze jest instrumentem, które służy do jej wykonania. Do narzędzi badawczych współcześnie trzeba zaliczyć środki materialne, takie jak skomplikowane systemy elektroniczne z oprogramowaniem oraz narzędzia techniczne. Jest to więc duża liczba środków materialnych, która zapewnia gromadzenie materiału źródłowego, jego rejestrację oraz przechowywanie²⁷⁹.

Kwestionariusz ankiety jest jednym z głównych narzędzi badawczych. Przeznaczony jest do rejestracji odpowiedzi badanych. Zawiera logiczny i świadomy układ pytań. Pytania powinny odnosić się wyłącznie do jednego zjawiska w podjętym temacie badawczym. Muszą być ułożone w taki sposób, by tworzyły konsekwentną i zwartą całość. Przyjętą zasadą jest to, aby kwestionariusz nie zawierał zbyt dużej liczby pytań, aczkolwiek powinno być ich tyle, by całkowicie wyczerpywały badany problem. Uzyskane odpowiedzi muszą kompletnie zapewnić pożądaną informację. Badacz nie powinien także pytać o sprawy, które już ustalił np. przy analizie źródeł literatury bądź o sprawy oczywiste²⁸⁰.

Poprawnie opracowany kwestionariusz ankiety powinien zawierać co najmniej:

- informację o instytucji, która prowadzi badania,
- instrukcję dla sposobu odpowiedzi na pytania,
- pytania otwarte bądź zamknięte,

²⁷⁸ *Ibidem*, s. 88.

²⁷⁹ *Ibidem*.

²⁸⁰ *Ibidem*, s. 88.

- charakterystykę grupy badawczej,
- informację o zapewnieniu anonimowości i podziękowanie respondentom za udział w badaniu.

Ważne przy opracowywaniu kwestionariusza jest płynne przechodzenie od pytań ogólnych do szczegółowych, bardziej zawężających badany problem. Czasami stosuje się ułożoną kolejność pytań na odwrót. Wtedy kolejność pytań – od szczególnych do ogólnych – także może przynieść dobre efekty, ponieważ powoduje zainteresowanie badanego określonym problemem. Pytania wstępne powinny być przyjemne oraz łatwe, tak aby zachęcić ankietowanych do odpowiadania na kolejne. Pytania tak zwane kłopotliwe, trudniejsze, jeśli są niezbędne w kwestionariuszu, lepiej umieścić na końcu kwestionariusza, żeby uniknąć zniechęcenia i rozdrażnienia respondenta²⁸¹.

Wybrana metoda, technika i narzędzie badawcze mają na celu przeprowadzenie badania w sposób szybki i rzetelny i ściśle merytoryczny. Uzyskanie wyników opartych na odpowiedziach osób realizujących projekty INTERREG pozwoli dokonać szerokiej analizy i wyciągnąć stosowne wnioski. Ponadto dokonane wybory stanowią ostatni krok przed opracowaniem harmonogramu badania i jego realizacji.

Stwierdzenia zawarte w ankiecie zbudowane zostały na skali Likerta (uporządkowanie odpowiedzi wedle hierarchii) oraz odpowiednio pogrupowano. Wobec powyższego jednym z pierwszych kroków była analiza rzetelności kwestionariusza, tak by ocenić, czy poszczególne stwierdzenia wchodzące w skład bloków, których nazwy wynikają z zakresu tematycznego zmiennych, można analizować zbiorczo.

Tabela 2. Statystyki rzetelności

Alfa Cronbacha - A - Znaczenie INTERREG na Podkarpaciu	Liczba pozycji
0,858	13
Alfa Cronbacha B - Znaczenie INTERREG dla organizacji realizujących projekty	Liczba pozycji
0,911	18
Alfa Cronbacha C - Ocena współpracy z instytucjami organizującymi konkursy w ramach Programów INTERREG	Liczba pozycji
0,847	7
Alfa Cronbacha D - Ocena zrealizowanych celów wynikających z projektów	Liczba pozycji

²⁸¹ C. Frankfort-Nachmias, D. Nachmias, *Metody badawcze w naukach społecznych*, Wyd. Zysk i Ska, Poznań 2001, s. 270.

0,814	7
Alfa Cronbacha E - Ocena projektów INTERREG wobec dalszego rozwoju i współpracy oraz budowania kapitału społecznego	Liczba pozycji
0,850	7

Źródło: opracowanie własne.

W wyniku analizy okazało się, że wartości współczynników Alfa Cronbacha są bardzo wysokie dla poszczególnych bloków (wszystkie wynoszą powyżej 0,8), a wyłączenie jakiegokolwiek pytania ze skali nie wpłynęłoby na zwiększenie poziomu rzetelności²⁸².

4.1.4. Dobór próby

Badaną populację stanowiły podmioty NGO oraz administracji publicznej, które zlokalizowane są na terenie Podkarpacia oraz spełniały kryteria związane z przystąpieniem do programów INTERREG. Liczba podmiotów na wymienionym wyżej terenie w trakcie realizacji badań wynosiła około 6000, natomiast dobór beneficjentów projektu odbywał się w losowo dobranych dniach, w których umieszczane były drogą medialną informacje na temat trwających naborów INTERREG: na stronach operatorów Programów, samych programów INTERREG, ale też na stronach Podkarpackiego Urzędu Marszałkowskiego czy Europejskiej Współpracy Terytorialnej w losowo wybranych dniach.

W efekcie chęć udziału w Programie zgłosiło 590 organizacji, ale ostatecznie po komisyjnej weryfikacji zdecydowanie najwięcej kryteriów spełniło 118 beneficjentów, którzy stanowili próbę w realizowanych badaniach. Biorąc pod uwagę liczbę organizacji stanowiących populację oraz liczbę przebadanych beneficjentów reprezentujących dane instytucje maksymalny błąd oszacowania wyniósł około 9% przy poziomie ufności 95%.

Z racji tego, że każdy element badanej populacji miał jednakowe prawdopodobieństwo dostania się do próby możliwym było wnioskowanie statystyczne, czyli generalizowanie wyników z próby na badaną populację.

4.1.5. Opis zastosowanych testów statystycznych

²⁸² Aneks nr 1.

Podstawowymi testami, którymi posługiwano się podczas analiz statystycznych były nieparametryczne testy oceny różnic U Manna Whitneya (dla 2 prób) oraz Kruskala Wallisa (dla więcej niż 2 prób), które wykorzystuje się szczególnie, gdy zmienna zależna mierzona jest na skali ilościowej a niezależna na jakościowej oraz gdy niespełnione są warunki stosowania testów parametrycznych. W trakcie tych analiz oprócz standardowej istotności statystycznej wyliczone zostały również odpowiednie wartości „p” przy zastosowaniu metody Monte Carlo. Jest to oznaczone literą (b) przy wyniku istotności dla testu U Manna Whitneya oraz literą (c) dla wyniku „p” testu Kruskala Wallisa. Uzupełnieniem wyników testu Kruskala Wallisa w chwili, gdy różnice okazały się istotne statystycznie były porównania POST-HOC skorygowane metodą Bonferroniego. Dzięki temu możliwym było wskazanie między którymi dokładnie parami występują różnice istotne statystycznie.

Korelacje między zmiennymi porządkowymi lub ilościowymi (podczas niespełnionych warunków korzystania z testów parametrycznych) zostały wykonane za pomocą współczynnika rho Spearmana, który informuje o natężeniu związku oraz jego kierunku – pozytywnym bądź negatywnym. Otrzymana wartość zawiera się od -1 do 1, przy czym (-1) oznacza doskonałą negatywną korelację oraz (1) doskonałą pozytywną korelację.

Metoda Monte Carlo w większości przypadków opiera się o próbę 10 000 tabel przy liczbie startowej generatora liczb losowych 2 000 000.

Analiza wykonana została przy wykorzystaniu pakietu IBM SPSS 26.0 wraz z modułem Exact Tests – testy dokładne. Wszelkie zależności/ korelacje/ różnice są istotne statystycznie, gdy $p \leq 0,05$.

Uwagi dotyczące modułu Exact Tests – testy dokładne:

Domyślnie IBM SPSS Statistics oblicza statystyczną istotność przy testach nieparametrycznych metodą asymptotyczną. To oznacza, że wartości „p” są raportowane w oparciu o założenie, iż dane, biorąc pod uwagę w wystarczającym stopniu duży rozmiar próby, są zgodne z określonym rozkładem. Jednakże, kiedy zestaw danych jest mały, obserwacje są nieliczne oraz nierównomiernie rozłożone, metoda asymptotyczna może nie dać wiarygodnych wyników. W takich sytuacjach lepiej jest obliczyć statystyczną istotność „p” metodą dokładną, bez konieczności zakładania założeń, które mogą nie zostać spełnione przez dane.

Dokładne wartości „p” preferowane są dla celów naukowych, ale często stanowią one ogromne problemy obliczeniowe, dlatego w praktyce, zamiast nich stosuje się wyniki

asymptotyczne. W przypadku dużych i dobrze zrównoważonych zestawów danych wyniki istotności statystycznej uzyskane za pomocą metod dokładnych oraz asymptotycznych są do siebie bardzo zbliżone, jednak dla nielicznych prób mogą być zupełnie inne, a tym samym prowadzić do przeciwnych wniosków w trakcie weryfikacji hipotez.

W pakiecie IBM SPSS wraz z modułem Exact Tests (testy dokładne) istnieją dwie metody uzyskiwania wartości „p” – metoda dokładna oraz Monte Carlo. Pierwsza z nich preferowana jest dla małych zestawów danych, tak by zapewnić wystarczającą moc obliczeniową. Głównie chodzi o uniknięcie przerwania procesu obliczeń z racji przekroczonego limitu czasu oraz braku wystarczającej ilości pamięci. W przypadku liczniejszych prób oraz tabel z większą kategorią wskazań sugeruje się wykorzystywanie obliczeń metodą Monte Carlo, które trwają stosunkowo krótko, a wyniki istotności statystycznej znacząco zbliżone są do tych uzyskanych za pomocą metody dokładnej.

4.1.6. Harmonogram badań

W tabeli 3. przedstawiono harmonogram wykonywanych czynności uwzględniając zasadnicze dane dotyczące jego przebiegu.

Tabela 3. Harmonogram badań

Lp.	ETAP I PROCEDURA BADAŃ	TERMIN
1	Określenie celu badań i sformułowanie problemów	06.2020 r.
2	Opracowanie koncepcji badania	06.–09.2020 r.
3	Analiza literatury przedmiotu	05.2019 r. – 06.2020 r.
4	Opracowanie metodologii badania oraz kwestionariusza	08.2020 r. – 10.2020 r.
5	Przeprowadzenie badania	01.12.2020 r. – 03.2021 r.

Źródło: opracowanie własne.

Kwestionariusz ankiety, stanowiący podstawowe narzędzie badawcze został opracowany samodzielnie przez autora badań we współpracy z promotorem rozprawy doktorskiej. Jedyna ingerencja autora w proces badawczy sprowadzała się do udzielania

instrukcji dotyczących wypełniania formularza oraz zapewnieniu respondentom odpowiednich warunków do wzięcia udziału w badaniu.

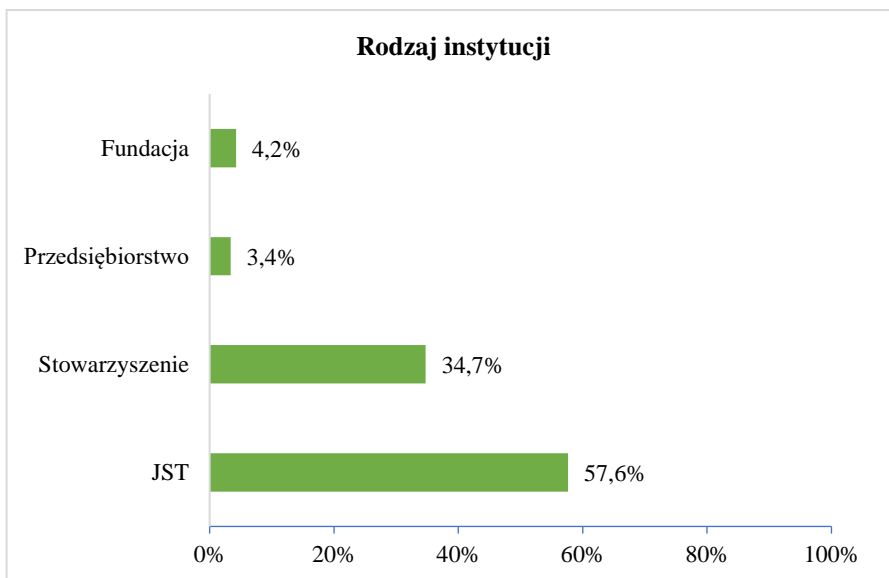
4.2. Realizacja badania

4.2.1. Prezentacja wyników

W badaniu skierowanym do beneficjentów Programu INTERREG w latach 2014–2020 zawarte zostały główne tezy dotyczące samego programu, jak też proszono beneficjentów o opinie w zakresie oceny oddziaływania tego programu na rozwój regionu. W kwestionariuszu pojawiły się także pytania na temat organizacji i skuteczności prowadzonych działań w regionie, jak również napotkanych trudności w trakcie realizacji projektów. Jak wynika z badań CAWI respondenci odpowiadający na pytania ankiety najczęściej rekrutowali się z podmiotów: instytucje publiczne, jednostki samorządu terytorialnego, stowarzyszenia i fundacje (NGO) mające siedzibę na terenie województwa podkarpackiego. Niektóre z badanych instytucji korzystały z funduszy Europejskiej Współpracy Terytorialnej kilkakrotnie.

Ankieta składała się z pięciu części, a respondenci odpowiadali według zaproponowanej w badaniu skali Likerta. Skali taka w badaniach ankietowych ma na celu zmierzenie postawy wobec konkretnych problemów lub opinii na określony temat. Badany ma określić, w jakim stopniu respondent zgadza się z danym stwierdzeniem, do wyboru ma następujące odpowiedzi:

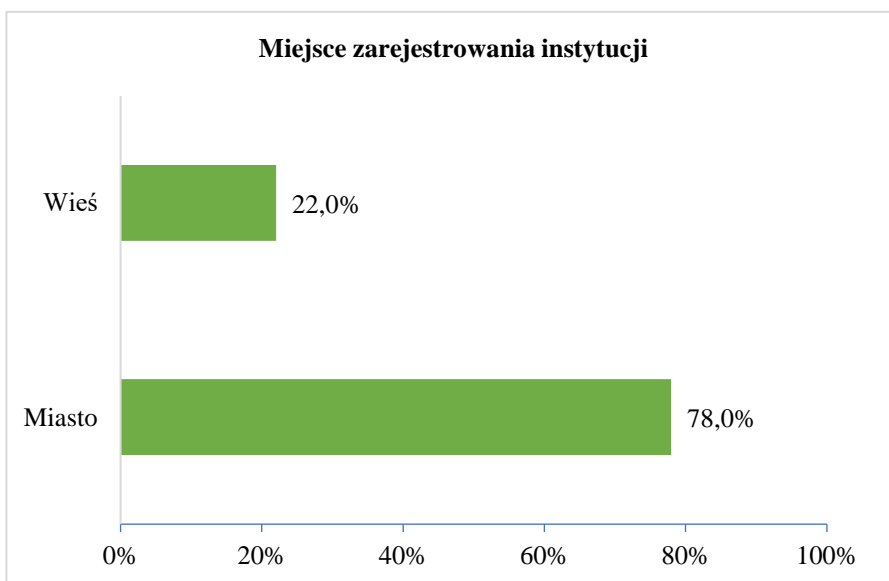
1. zdecydowanie nie,
2. raczej nie,
3. nie wiem,
4. raczej tak,
5. zdecydowanie tak.

Wykres 8. Fundacja, Przedsiębiorstwo czy Stowarzyszenie, JST

Źródło: opracowanie własne.

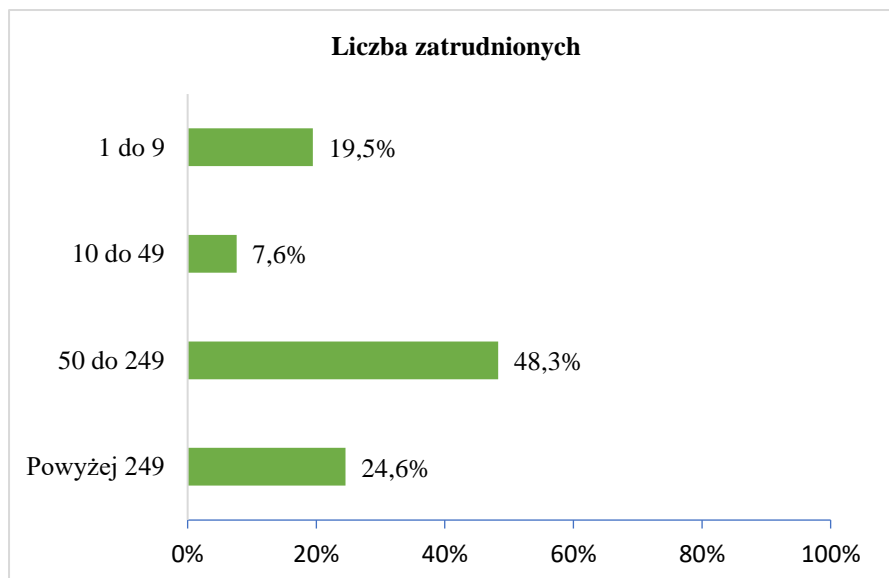
W badaniu ewaluacyjnym programów INTERREG w województwie podkarpackim wzięło udział blisko 58% przedstawicieli JST oraz 34,7% beneficjentów reprezentujących Stowarzyszenia. Najmniejszy udział stanowili badani z Przedsiębiorstw – 3,4% oraz z Fundacji – 4,2%.

Wykres 9. Miejsce rejestracji beneficjentów projektów

Źródło: opracowanie własne.

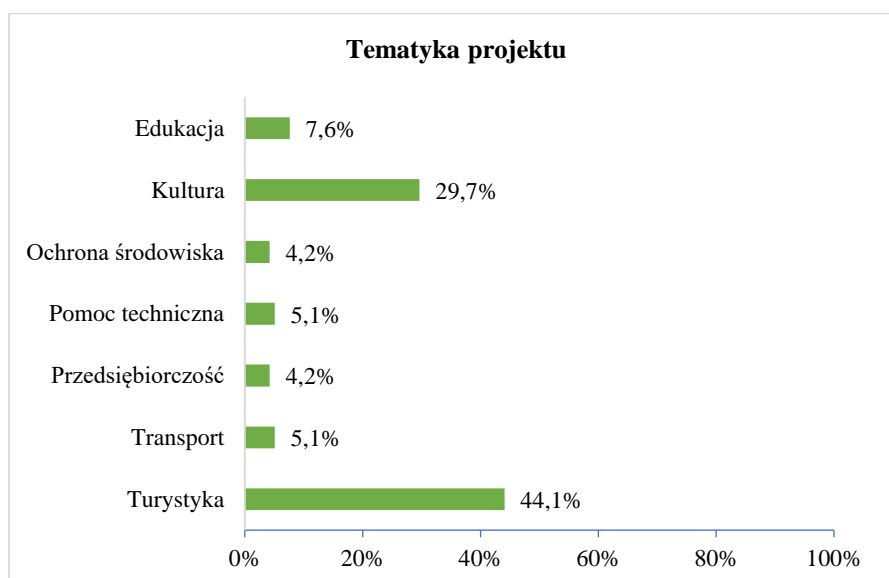
Jeżeli chodzi o miejsce zarejestrowania instytucji, to w przeważającej mierze jest to miasto, bo prawie 80% procent, do tylko 20% z terenów wiejskich.

Wykres 10. Liczba zatrudnionych pracowników u beneficjentów projektów

Źródło: opracowanie własne.

Ponad 48% ankietowanych to przedstawiciele instytucji zatrudniających od 50 do 249 pracowników. Drugą co do wielkości odpowiedzią okazało się zatrudnienie powyżej 249 pracowników – 24,6%. Organizacje, których liczba pracowników jest mniejsza niż 50 (1 do 9 oraz 10 do 49) reprezentowało 27,1% badanych.

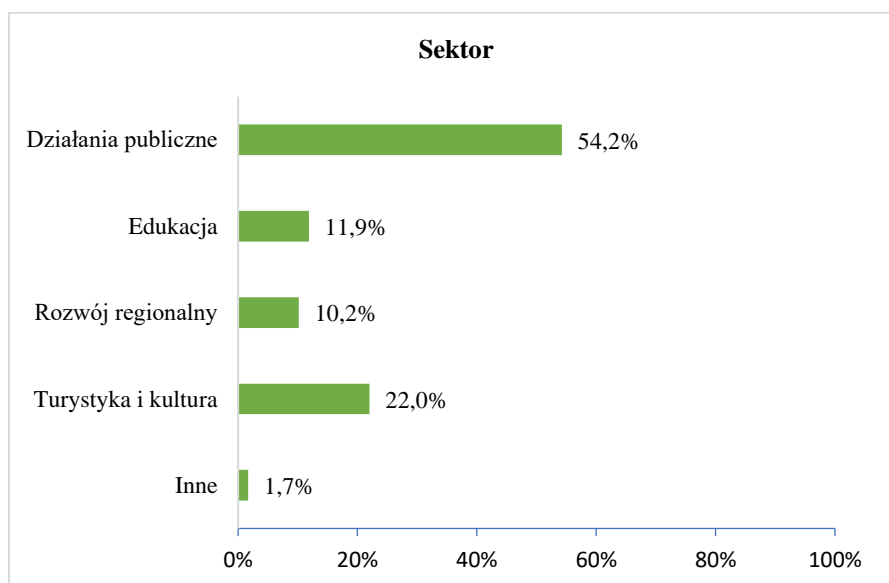

Wykres 11. Tematyka realizowanych projektów

Źródło: opracowanie własne.

Wyraźną część stanowiły projekty o tematyce turystyki – 44,1% oraz kultury – 29,7%. Pozostałe tematyki projektów występowały znacznie rzadziej (każda z odpowiedzi poniżej

10%) i dotyczyły kolejno: edukacji, pomocy technicznej, transportu, ochrony środowiska oraz przedsiębiorczości.

Wykres 11. Sektor w jakim projekty INTERREG były realizowane

Źródło: opracowanie własne.

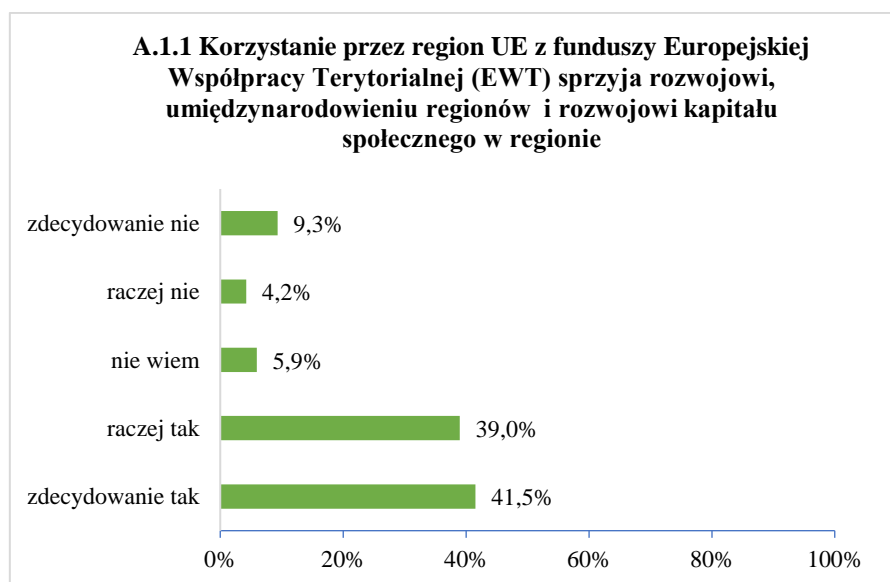
Ponad połowa badanych to reprezentanci sektora działań publicznych – 54,2%. Dużo mniej beneficjentów reprezentowało sektory: turystyki i kultury – 22%, edukacji – 11,9% oraz rozwoju regionalnego 10,2%. Najmniej ankietowanych to przedstawiciele innych instytucji takich jak np. instytucje rynku pracy – 1,7%.

W I części ankiety skierowanej do beneficjentów Programu wykorzystano 7 hipotez. Były one następujące:

Przedstawiciele instytucji NGO oraz administracji publicznej twierdzą, że:

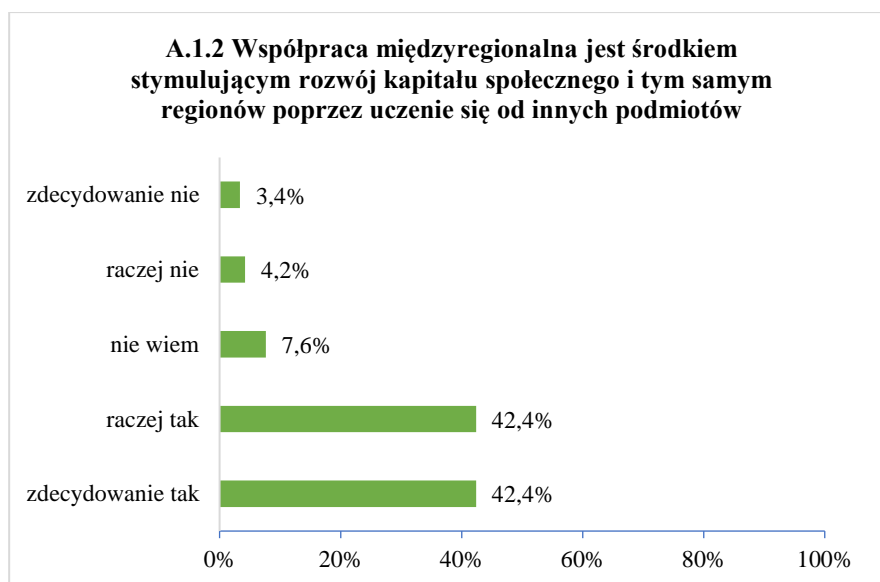
- 1. Korzystanie przez region UE z funduszy Europejskiej Współpracy Terytorialnej (EWT) sprzyja rozwojowi, umiędzynarodowieniu regionów i rozwojowi kapitału społecznego w regionie. Współpraca międzyregionalna jest środkiem stymulującym rozwój kapitału społecznego i tym samym regionów poprzez uczenie się od innych podmiotów. Środki wydatkowane na działania programu INTERREG wpłynęły na umocnienie współpracy ponadregionalne i na umiędzynarodowienie regionów.*
- 2. Kapitał społeczny traktowany jako rodzaj zasobu ekonomicznego, indywidualnego bądź kolektywnego, może być wykorzystany dla dobra jednostek lub całych zbiorowości.*

3. *Pojęcie kapitału społecznego można użyć do wyjaśnienia wpływu na rozwój regionalny. Rozwój Podkarpacia był możliwy w oparciu o rozbudowany kapitał społeczny jako efekt realizacji programów INTERREG w latach 2014–2020.*
4. *Dla realizacji programów INTERREG kapitał społeczny jest istotny, a realizacja projektów ramach programów INTERREG sprzyja generowaniu kapitału społecznego.*
5. *Współpraca międzyregionalna jest środkiem stymulującym rozwój kapitału społecznego i tym samym regionów poprzez uczenie się z doświadczeń innych regionów. Dzięki temu, pomyślnie zrealizowane w innych regionach inicjatywy mogą być rozpowszechniane w całej Europie.*
6. *Jakość kapitału społecznego regionów wpływa na aktywność w programach INTERREG. Kierunek wydatkowania środków z programów INTERREG spowodował, że aktywne instytucje/organizacje na Podkarpaciu w sposób istotny zmieniły obraz województwa podkarpackiego.*
7. *Wysokie jest znacznie programów INTERREG na Podkarpaciu oraz występuje zauważalne uznanie działań, które z nich wynikają. Brak jest wyraźnego zróżnicowania poglądów oraz ocen ze względu na rodzaj instytucji, miejsce jej zarejestrowania, liczbę zatrudnionych oraz tematykę projektu.*

Wykres 12. Czy korzystanie przez region UE z funduszy Europejskiej Współpracy Terytorialnej (EWT) sprzyja rozwojowi, umiędzynarodowieniu regionów i rozwojowi kapitału społecznego w regionie
 Źródło: opracowanie własne.

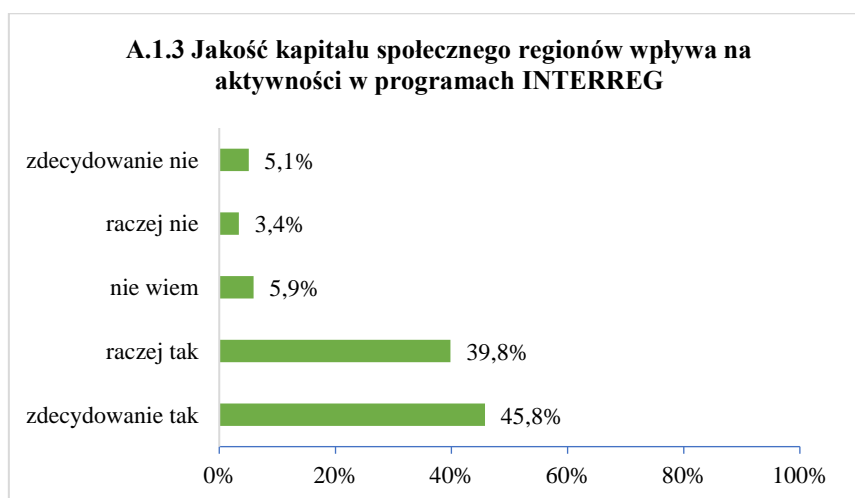
W pierwszym bloku pytań dotyczących poziomu zgody ze stwierdzeniami na temat Znaczenia INTERREG na Podkarpaciu zdecydowana większość respondentów zgodziła się, że korzystanie przez region UE z funduszy Europejskiej Współpracy Terytorialnej (EWT) sprzyja rozwojowi, umiędzynarodowieniu regionów i rozwojowi kapitału społecznego w regionie – 80,5%. Przeciwnego zdania jest ponad 13% ankietowanych.

Wykres 13. Czy współpraca międzyregionalna jest środkiem stymulującym rozwój kapitału społecznego i tym samym regionów poprzez uczenie się od innych podmiotów

Źródło: opracowanie własne.

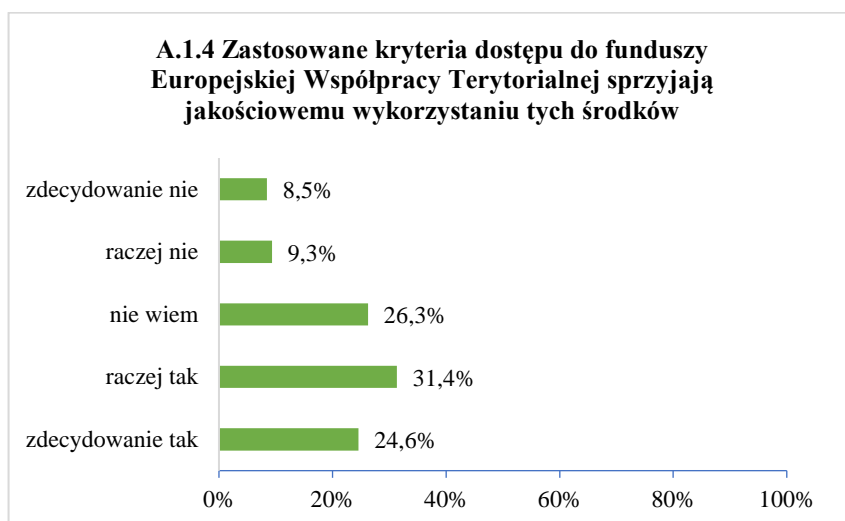
Niespełna 85% beneficjentów uważa, że współpraca międzyregionalna jest środkiem stymulującym rozwój kapitału społecznego i tym samym regionów poprzez uczenie się od innych podmiotów. Odpowiedzi „nie wiem” udzieliło 7,6% badanych.

Wykres 14. Czy jakość kapitału społecznego regionów wpływa na aktywności w programach INTERREG

Źródło: opracowanie własne.

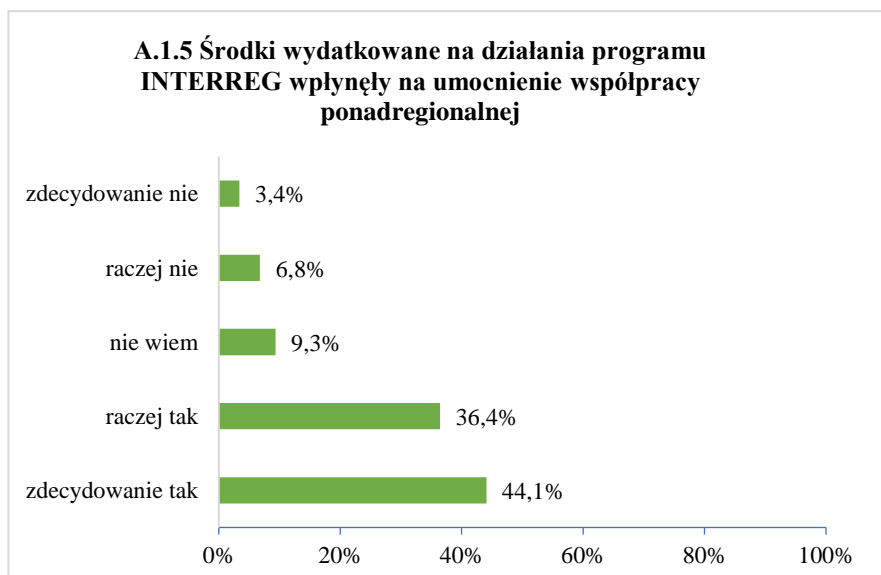
Również zdecydowana większość respondentów twierdzi, że jakość kapitału społecznego regionów wpływa na aktywności w programach INTERREG – 85,6%, natomiast 8,5% ankietowanych jest przeciwnego zdania.

Wykres 15. Czy zastosowane kryteria dostępu do funduszy Europejskiej Współpracy Terytorialnej sprzyjają jakościowemu wykorzystaniu tych środków

Źródło: opracowanie własne.

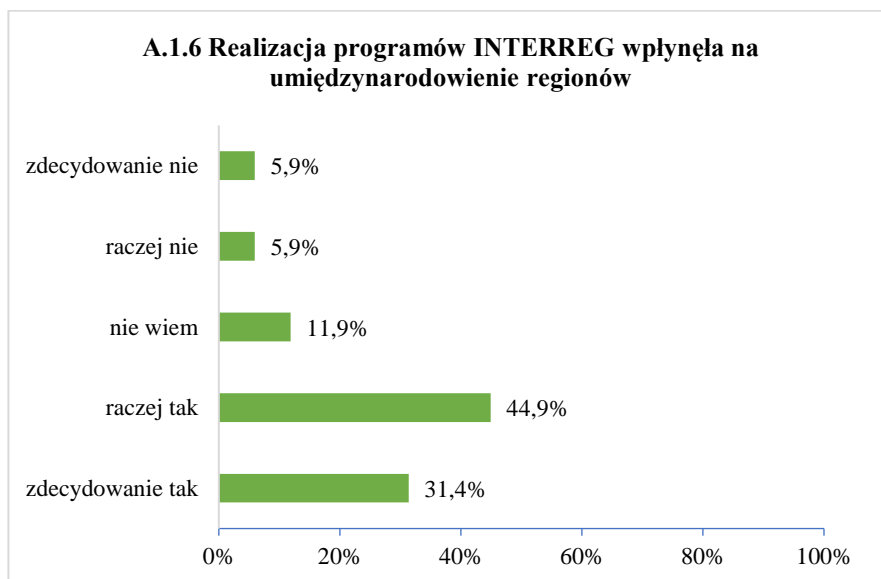
Zastosowane kryteria dostępu do funduszy Europejskiej Współpracy Terytorialnej sprzyjają jakościowemu wykorzystaniu tych środków – jest to treść twierdzenia, z którym zgodziło się 56% ankietowanych, jednak na szczególną uwagę zwraca fakt, że ponad 26% beneficjentów nie jest w stanie tego określić.

Wykres 16. Czy środki wydatkowane na działania programu INTERREG wpłynęły na umocnienie współpracy ponadregionalnej

Źródło: opracowanie własne.

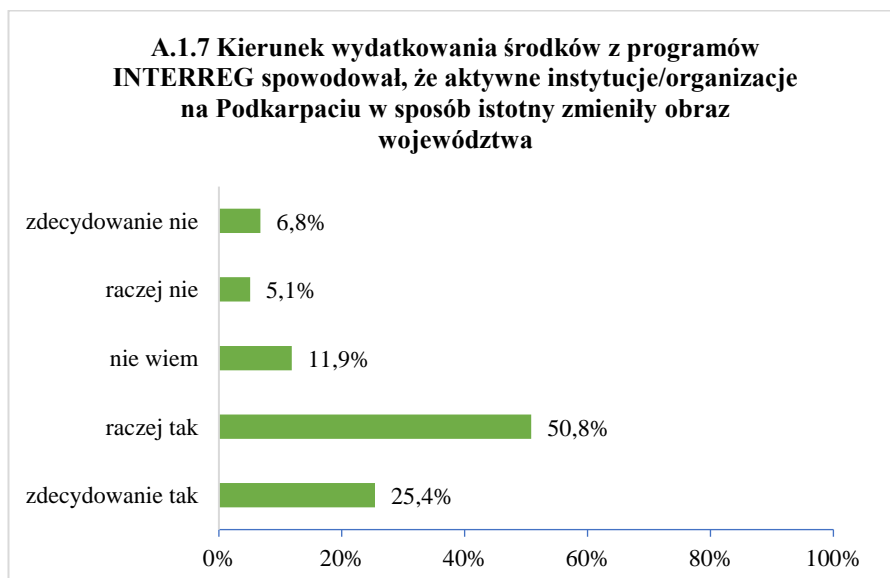
Zdecydowana większość respondentów twierdzi, że środki wydatkowane na działania programu INTERREG wpłynęły na umocnienie współpracy ponadregionalnej – 80,5%, natomiast przeciwnego zdania jest 10,2% ankietowanych.

Wykres 17. Czy realizacja programów INTERREG wpłynęła na umiędzynarodowienie regionów

Źródło: opracowanie własne.

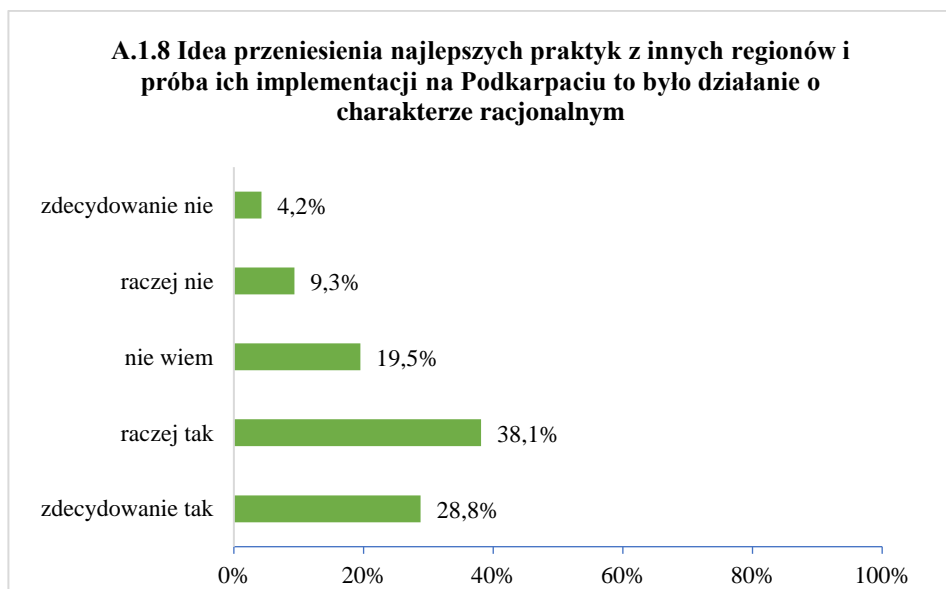
Kolejne twierdzenie, które brzmi: Realizacja programów INTERREG wpłynęła na umiędzynarodowienie regionów ma poparcie wśród 76,3% badanych, natomiast niespełna 12% beneficjentów jest przeciwnego zdania.

Wykres 18. Czy kierunek wydatkowania środków z programów INTERREG spowodował, że aktywne instytucje/organizacje na Podkarpaciu w sposób istotny zmieniły obraz województwa

Źródło: opracowanie własne.

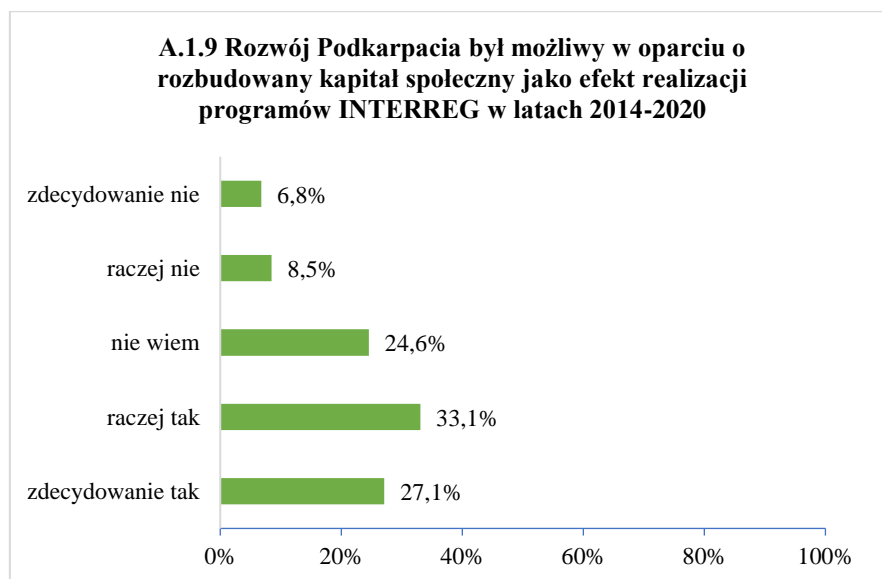
Ponad 76% ankietowanych twierdzi, że kierunek wydatkowania środków z programów INTERREG spowodował, że aktywne instytucje/organizacje na Podkarpaciu w sposób istotny zmieniły obraz województwa, z kolei 11,9% udzieliło odpowiedzi „nie wiem”.

Wykres 19. Czy idea przeniesienia najlepszych praktyk z innych regionów i próba ich implementacji na Podkarpaciu to było działanie o charakterze racjonalnym

Źródło: opracowanie własne.

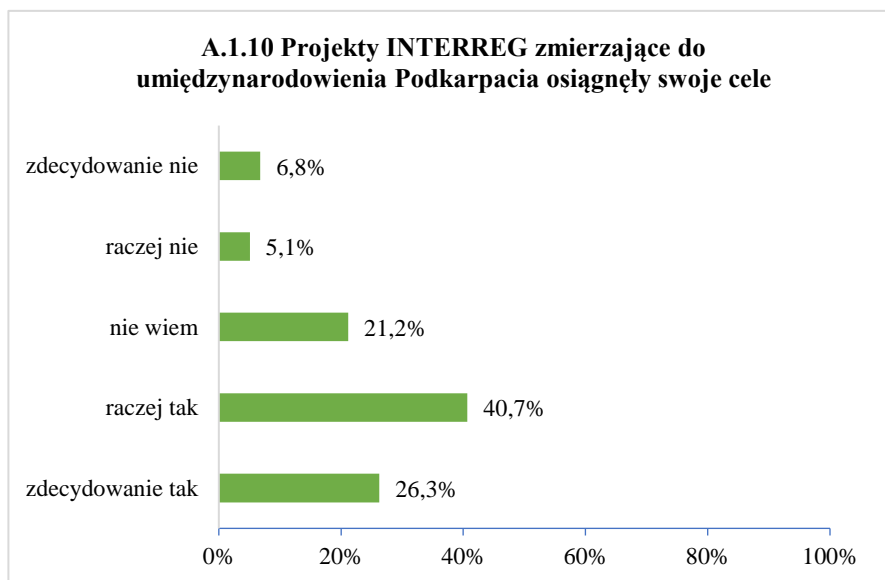
Prawie 70% uczestników projektu uważa, że idea przeniesienia najlepszych praktyk z innych regionów i próba ich implementacji na Podkarpaciu to było działanie o charakterze racjonalnym, ale 19,5% nie jest w stanie tego określić.

Wykres 20. Czy rozwój Podkarpacia był możliwy w oparciu o rozbudowany kapitał społeczny jako efekt realizacji programów INTERREG w latach 2014–2020

Źródło: opracowanie własne.

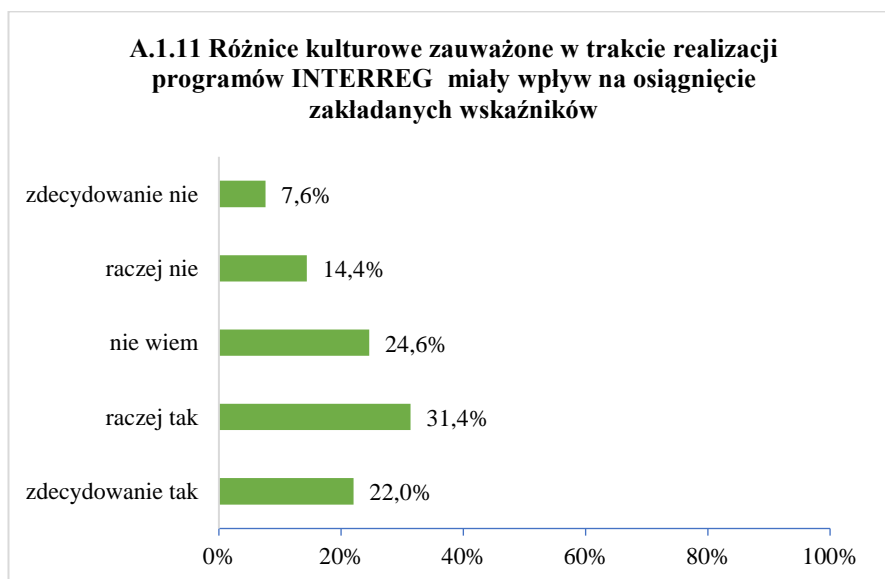
Mniejszy poziom zgody dotyczy twierdzenia: Rozwój Podkarpacia był możliwy w oparciu o rozbudowany kapitał społeczny jako efekt realizacji programów INTERREG w latach 2014–2020 – 60,2%. Również i w tym przypadku wyraźna część respondentów udzieliła odpowiedzi „nie wiem” – 24,6%.

Wykres 21. Czy projekty INTERREG zmierzające do umiędzynarodowienia Podkarpacia osiągnęły swoje cele

Źródło: opracowanie własne.

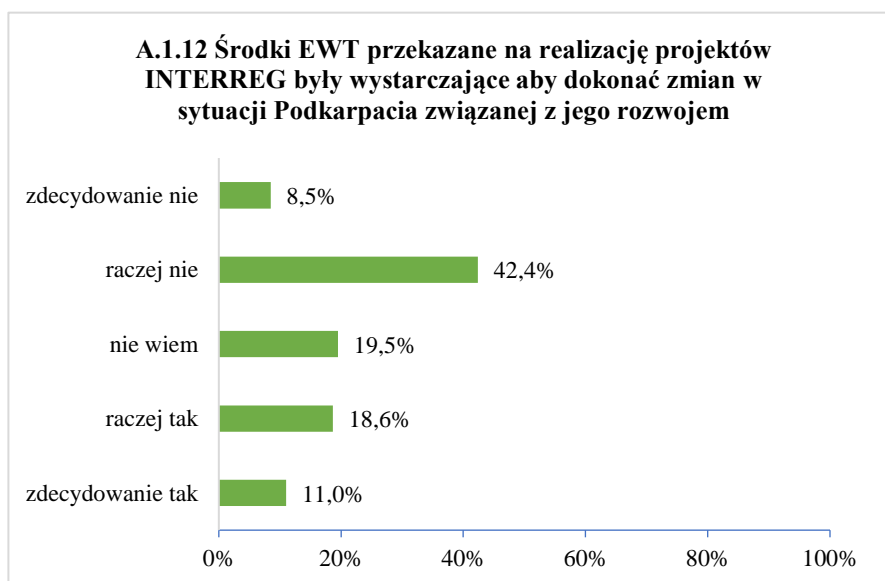
Ze stwierdzeniem: Projekty INTERREG zmierzające do umiędzynarodowienia Podkarpacia osiągnęły swoje cele zgodziło się 67% beneficjentów, natomiast 21,2% nie potrafiło opowiedzieć się po żadnej ze stron.

Wykres 22. Czy różnice kulturowe zauważone w trakcie realizacji programów INTERREG miały wpływ na osiągnięcie zakładanych wskaźników

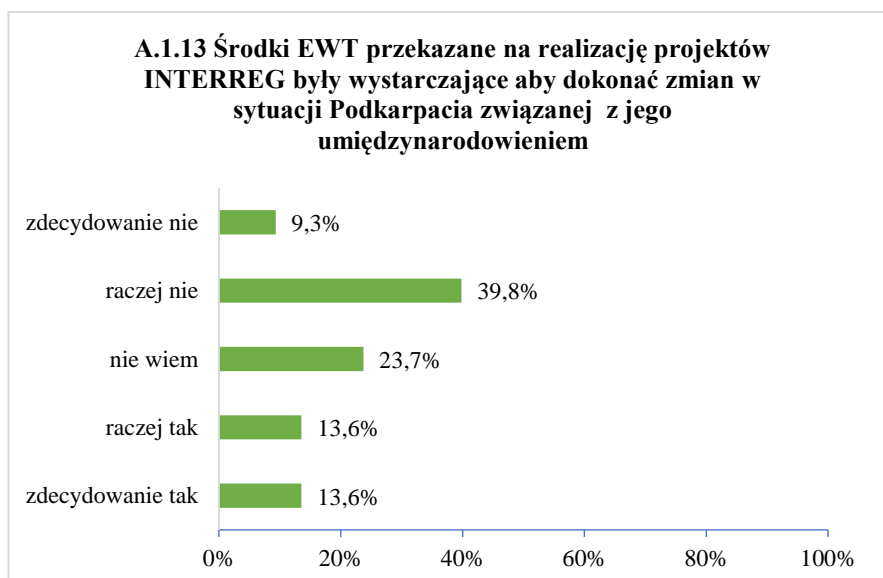
Źródło: opracowanie własne.

Różnice kulturowe zauważone w trakcie realizacji programów INTERREG miały wpływ na osiągnięcie zakładanych wskaźników – tak uważa 53,4% badanych, z kolei 24,6% nie jest w stanie tego określić.

Wykres 23. Czy środki EWT przekazane na realizację projektów INTERREG były wystarczające, aby dokonać zmian w sytuacji Podkarpacia związanej z jego rozwojem
Źródło: opracowanie własne.

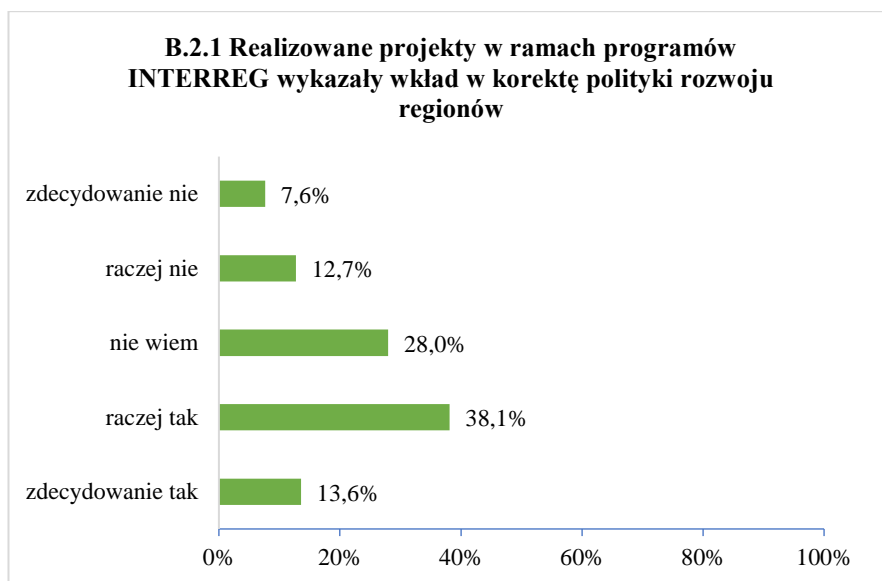
Wyłącznie 29,6% ankietowanych twierdzi, że środki EWT przekazane na realizację projektów INTERREG były wystarczające, aby dokonać zmian w sytuacji Podkarpacia związanej z jego rozwojem, natomiast ponad połowa respondentów jest przeciwnego zdania.

Wykres 24. Czy środki EWT przekazane na realizację projektów INTERREG były wystarczające, aby dokonać zmian w sytuacji Podkarpacia związanej z jego umiędzynarodowieniem
Źródło: opracowanie własne.

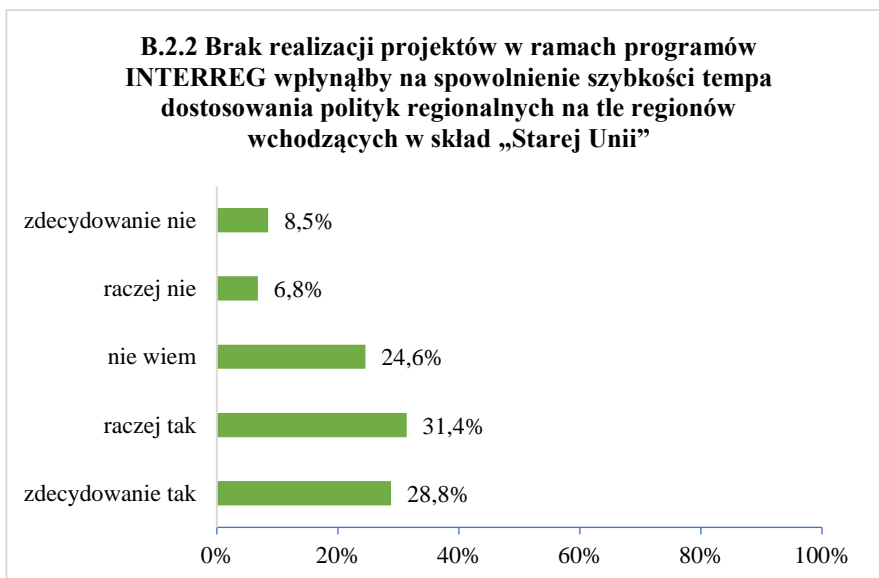
Również wyraźna część beneficjentów uważa, że środki EWT przekazane na realizację projektów INTERREG nie były wystarczające, aby dokonać zmian w sytuacji Podkarpacia związanej z jego umiędzynarodowieniem – 49,1%. Na wystarczalność środków wskazało 27,2% badanych.

W części drugiej ankiety postawiono respondentom 18 tez na temat realizowanych projektów.

Wykres 25. Czy projekty realizowane w ramach programów INTERREG wykazały wkład w korektę polityki rozwoju regionów
Źródło: opracowanie własne.

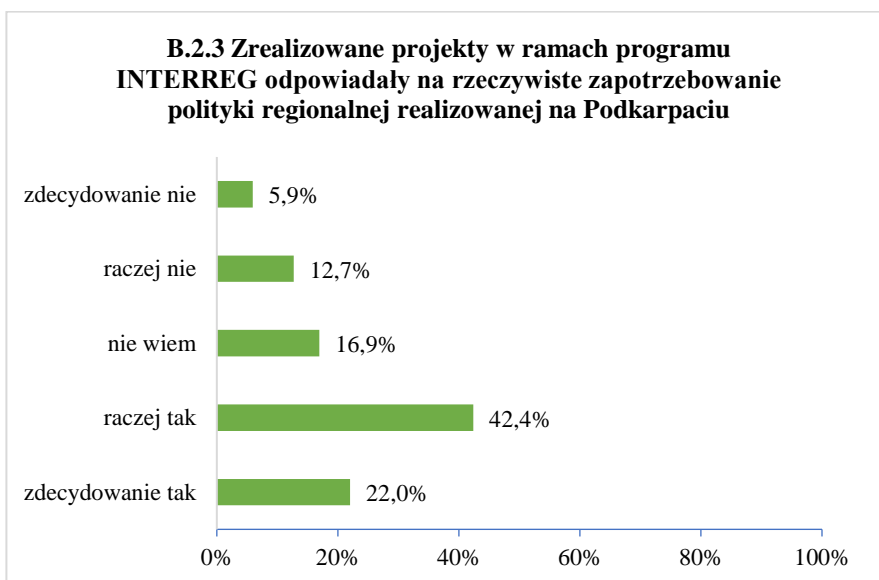
Kolejny blok pytań obejmował znacznie INTERREG dla organizacji realizujących projekty. Ponad 51% beneficjentów zgadza się ze stwierdzeniem, że realizowane projekty w ramach programów INTERREG wykazały wkład w korektę polityki rozwoju regionów, ale 28% badanych udzieliło odpowiedzi „nie wiem”.

Wykres 26. Czy brak realizacji projektów w ramach programów INTERREG wpłynąłby na spowolnienie szybkości tempa dostosowania polityk regionalnych na tle regionów wchodzących w skład „Starej Unii”

Źródło: opracowanie własne.

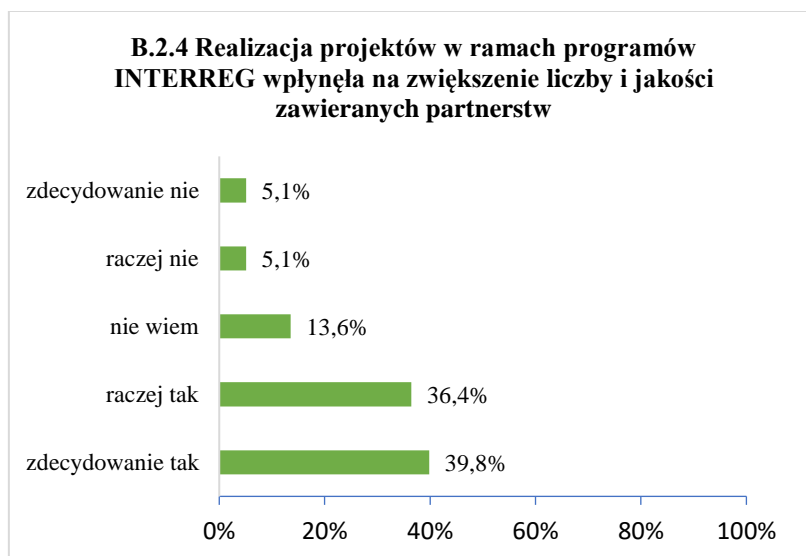
Większa część badanych zgadza się z tym, że brak realizacji projektów w ramach programów INTERREG wpłynąłby na spowolnienie szybkości tempa dostosowania polityk regionalnych na tle regionów wchodzących w skład „Starej Unii” – 60,2%. Na uwagę zwraca dodatkowo fakt, że prawie jedna czwarta ankietowanych nie jest w stanie tego określić.

Wykres 27. Czy zrealizowane projekty w ramach programu INTERREG odpowiadały na rzeczywiste zapotrzebowanie polityki regionalnej realizowanej na Podkarpaciu

Źródło: opracowanie własne.

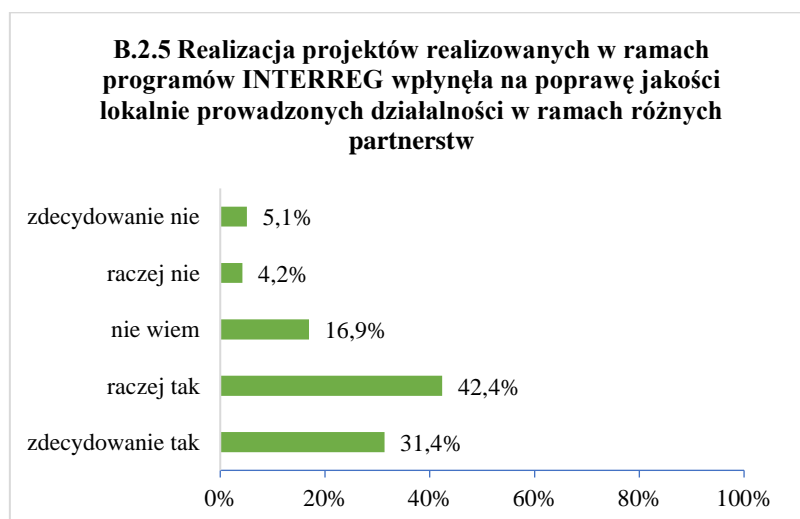
Ponad 64% ankieterów twierdzi, że zrealizowane projekty w ramach programu INTERREG odpowiadały na rzeczywiste zapotrzebowanie polityki regionalnej realizowanej na Podkarpaciu, natomiast 18,6% beneficjentów jest przeciwnego zdania.

Wykres 28. Czy realizacja projektów w ramach programów INTERREG wpłynęła na zwiększenie liczby i jakości zawieranych partnerstw

Źródło: opracowanie własne.

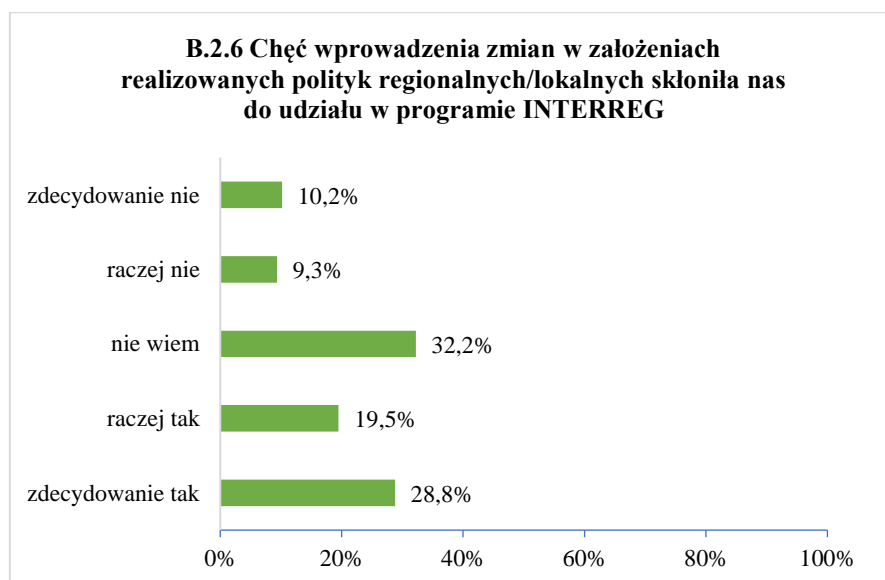
Zdecydowana większość respondentów uważa, że realizacja projektów w ramach programów INTERREG wpłynęła na zwiększenie liczby i jakości zawieranych partnerstw – 76,2%, z kolei 13,6% beneficjentów nie jest w stanie tego dokładnie ocenić.

Wykres 29. Ze stwierdzeniem czy realizacja projektów realizowanych w ramach programów INTERREG wpłynęła na poprawę jakości lokalnie prowadzonych działalności w ramach różnych partnerstw

Źródło: opracowanie własne.

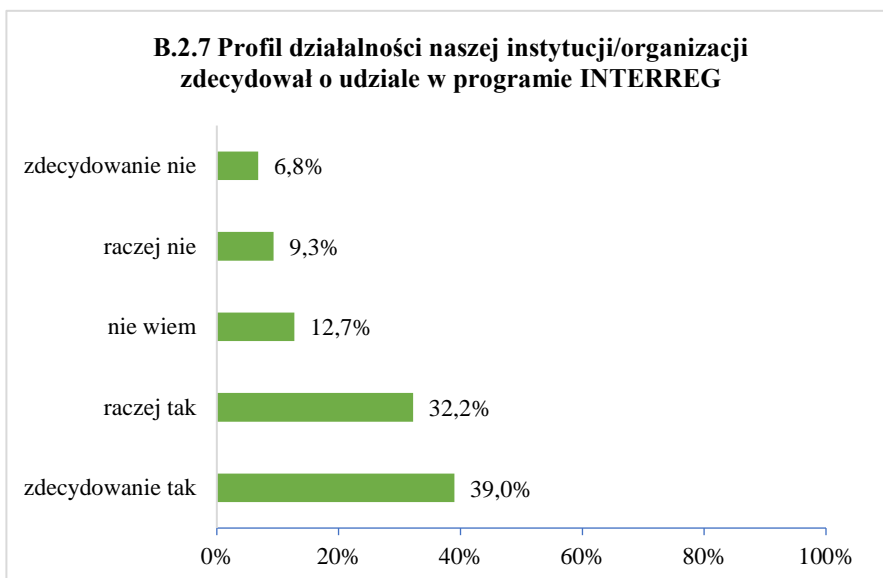
Również zdecydowana większość badanych jest zdania, że realizacja projektów realizowanych w ramach programów INTERREG wpłynęła na poprawę jakości lokalnie prowadzonych działalności w ramach różnych partnerstw – 73,8%. Odpowiedzi „nie wiem” udzieliło 16,9% beneficjentów.

Wykres 30. Czy chęć wprowadzenia zmian w założeniach realizowanych polityk regionalnych/lokalnych skłoniła respondentów do udziału w programie INTERREG

Źródło: opracowanie własne.

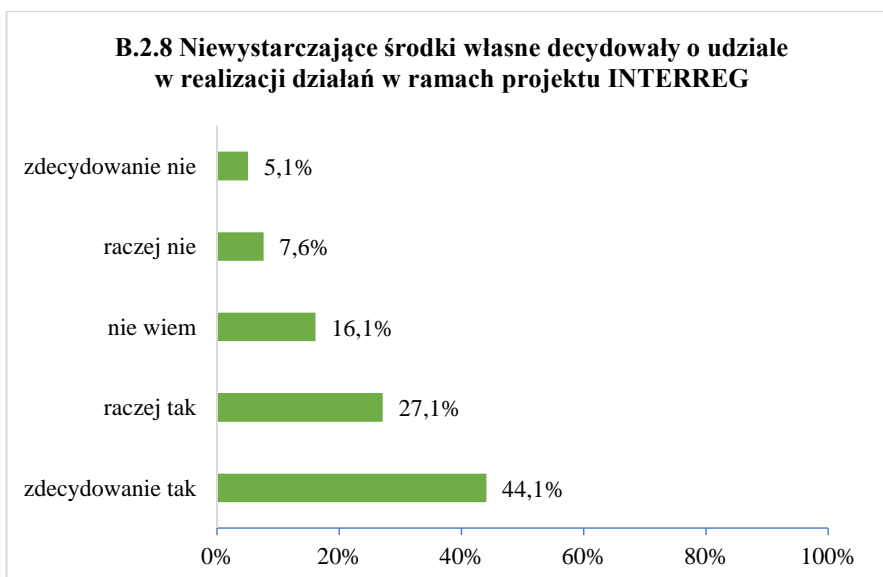
Prawie jedna trzecia ankietowanych nie wie, czy chęć wprowadzenia zmian w założeniach realizowanych polityk regionalnych/lokalnych skłoniła ich do udziału w programie INTERREG. Odpowiedzi „raczej tak” oraz „zdecydowanie tak” udzieliło w sumie 48,3% respondentów.

Wykres 31. Czy profil działalności zdecydował o udziale w programie INTERREG

Źródło: opracowanie własne.

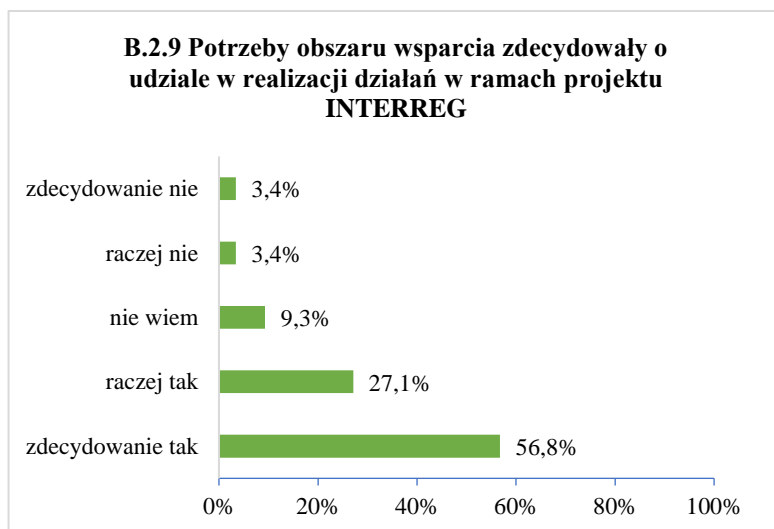
Profil działalności naszej instytucji/organizacji zdecydował o udziale w programie INTERREG – jest to treść twierdzenia, z którym zgodziło się 71,2% badanych, natomiast 16,1% jest przeciwnego zdania.

Wykres 32. Czy powodem udziału w projektach realizowanych w ramach programu INTERREG były niewystarczające środki własne na tego typu działania

Źródło: opracowanie własne.

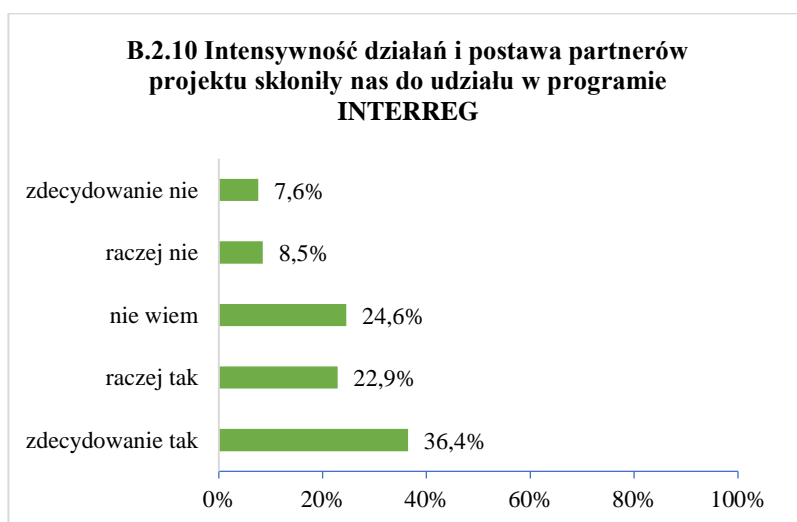
Podobnie wysoki poziom zgody dotyczy tego, że niewystarczające środki własne decydowały o udziale w realizacji działań w ramach projektu INTERREG – 71,2%. Odpowiedź „nie wiem” udzieliło 16,1% respondentów.

Wykres 33. Czy potrzeby obszaru wsparcia zdecydowały o udziale w realizacji działań w ramach projektu INTERREG

Źródło: opracowanie własne.

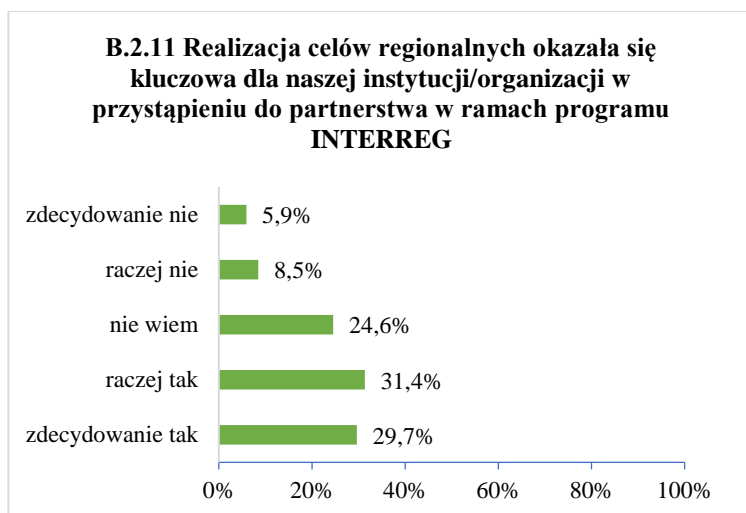
Zdecydowana większość beneficjentów twierdzi, że Potrzeby obszaru wsparcia zdecydowały o udziale w realizacji działań w ramach projektu INTERREG – 83,9%, z kolei 9,3% badanych nie jest w stanie tego określić.

Wykres 34. Czy intensywność działań i postawa partnerów projektu skłoniły respondentów do udziału w programie INTERREG

Źródło: opracowanie własne.

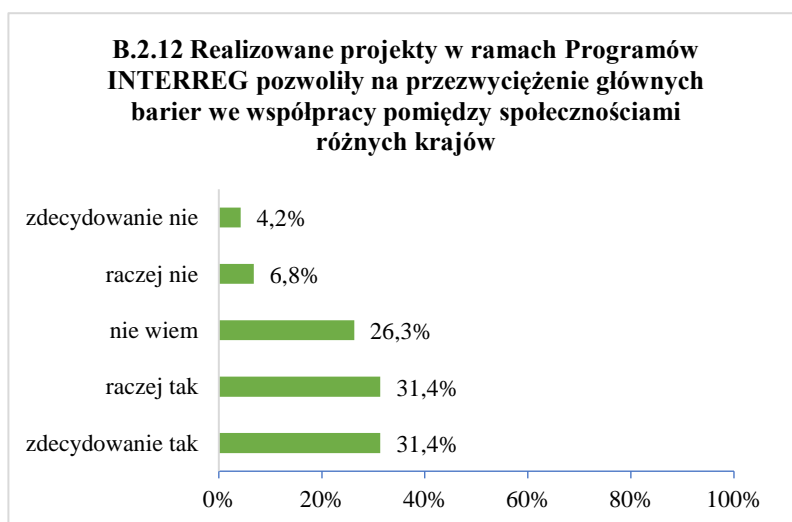
Prawie 60% ankieterów zgadza się, z tym, że Intensywność działań i postawa partnerów projektu skłoniły ich do udziału w programie INTERREG, ale prawie jedna czwarta respondentów udzieliła odpowiedzi „nie wiem”.

Wykres 35. Realizacja celów regionalnych okazała się kluczowa dla instytucji/organizacji w przystąpieniu do partnerstwa w ramach programu INTERREG

Źródło: opracowanie własne.

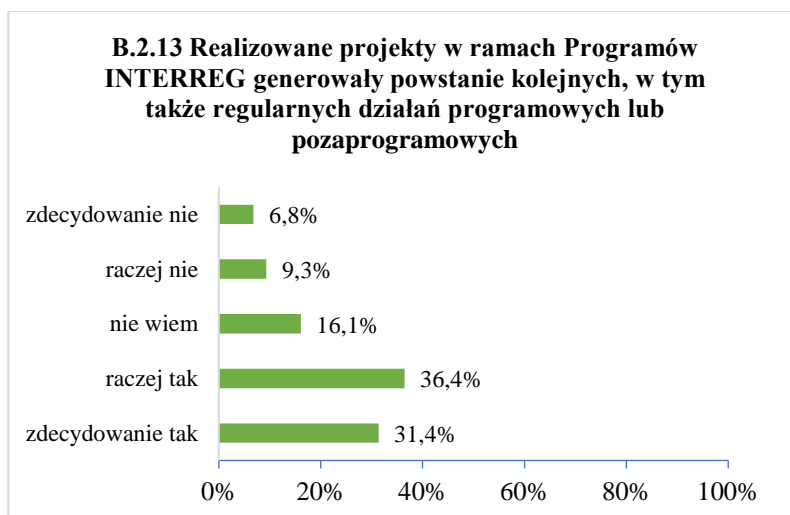
Z kolejnym twierdzeniem brzmiącym: Realizacja celów regionalnych okazała się kluczowa dla naszej instytucji/organizacji w przystąpieniu do partnerstwa w ramach programu INTERREG zgodziło się niewiele więcej badanych – 61,1% i również w tym przypadku prawie jedna czwarta beneficjentów odpowiedziała „nie wiem”.

Wykres 36. Realizowane projekty w ramach Programów INTERREG pozwoliły na przezwyciężenie głównych barier we współpracy pomiędzy społecznościami różnych krajów

Źródło: opracowanie własne.

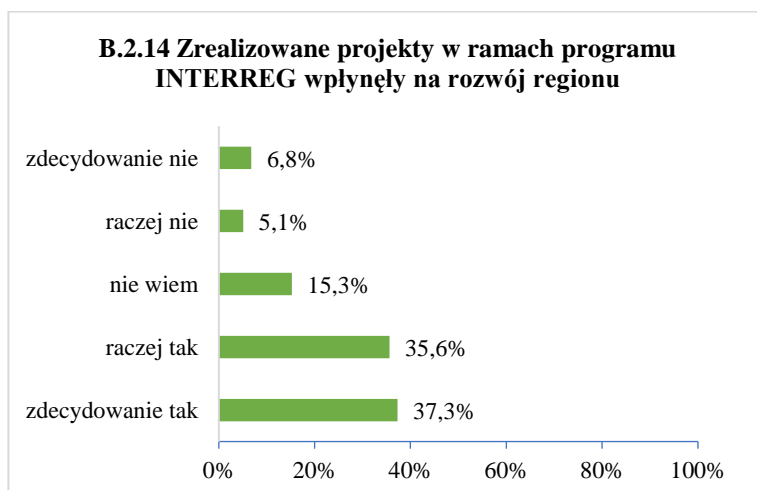
Prawie 63% badanych twierdzi, że realizowane w ramach Programów INTERREG projekty pozwoliły na przezwyciężenie głównych barier we współpracy pomiędzy społecznościami różnych krajów, ale uwagę zwraca fakt, że 26,3% nie potrafi tego określić.

Wykres 37. Czy realizowane projekty w ramach Programów INTERREG generowały powstanie kolejnych, w tym także regularnych działań programowych lub pozaprogramowych

Źródło: opracowanie własne.

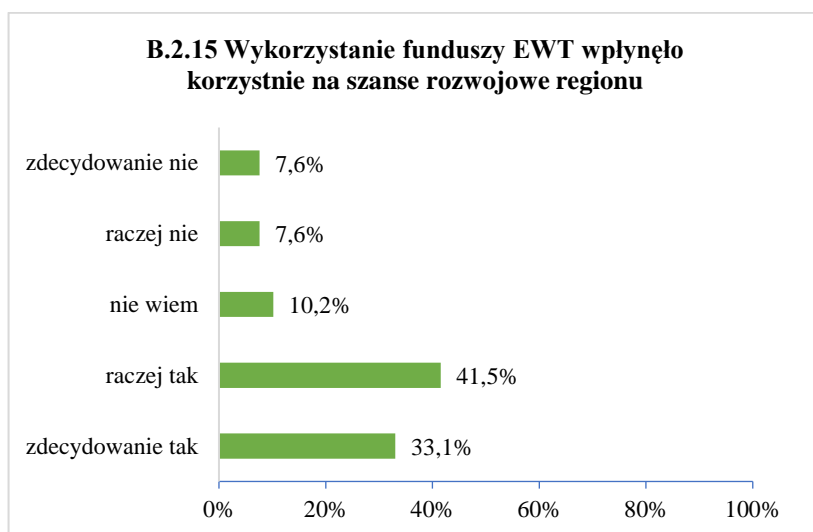
Realizowane projekty w ramach Programów INTERREG generowały powstanie kolejnych, w tym także regularnych działań programowych lub pozaprogramowych – to treść twierdzenia, z którym zgodziło się 67,8% badanych, natomiast 16,1% było przeciwnego zdania. Podobna część beneficjentów udzieliła odpowiedzi „nie wiem”.

Wykres 38. Czy zrealizowane projekty w ramach programu INTERREG wpłynęły na rozwój regionu

Źródło: opracowanie własne.

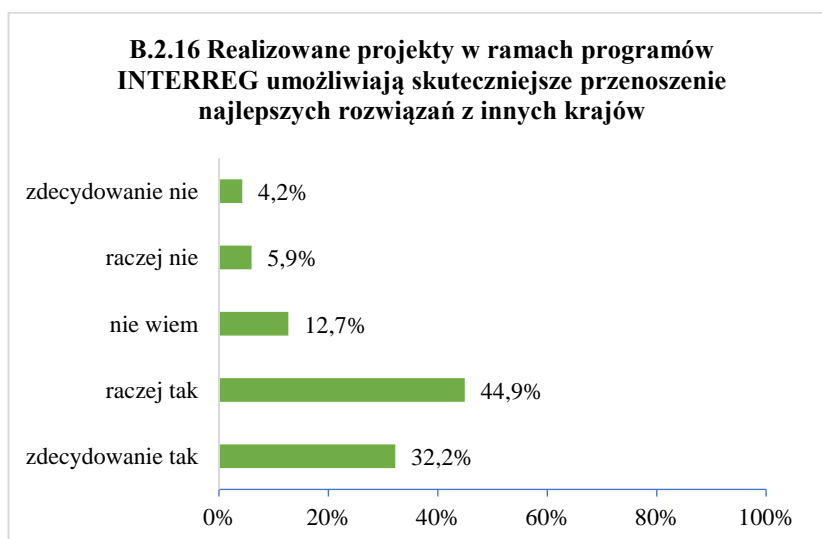
Blisko 73% ankietowanych uważa, że zrealizowane w ramach programu INTERREG projekty wpłynęły na rozwój regionu, z kolei 15,3% nie jest w stanie tego określić.

Wykres 39. Czy wpływ wykorzystania funduszy EWT na szanse rozwojowe regionu. Dodatkowe fundusze odpowiednio wykorzystane przekładają się na rozwój regionu

Źródło: opracowanie własne.

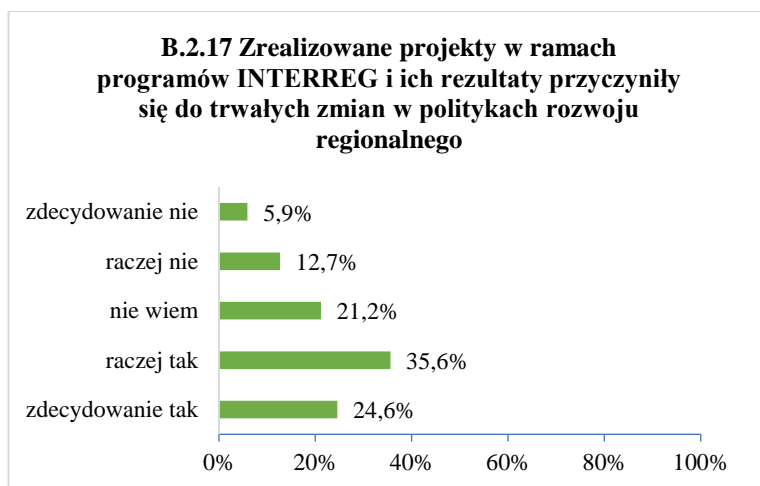
Zdecydowana większość badanych (74,6%) twierdzi również, że wykorzystanie funduszy EWT wpłynęło korzystnie na szanse rozwojowe regionu. Odmiennego zdania jest 15,2% beneficjentów.

Wykres 40. Czy poprzez uczestnictwo i realizację projektu bardziej skuteczne jest przenoszenie najlepszych rozwiązań z innych krajów

Źródło: opracowanie własne.

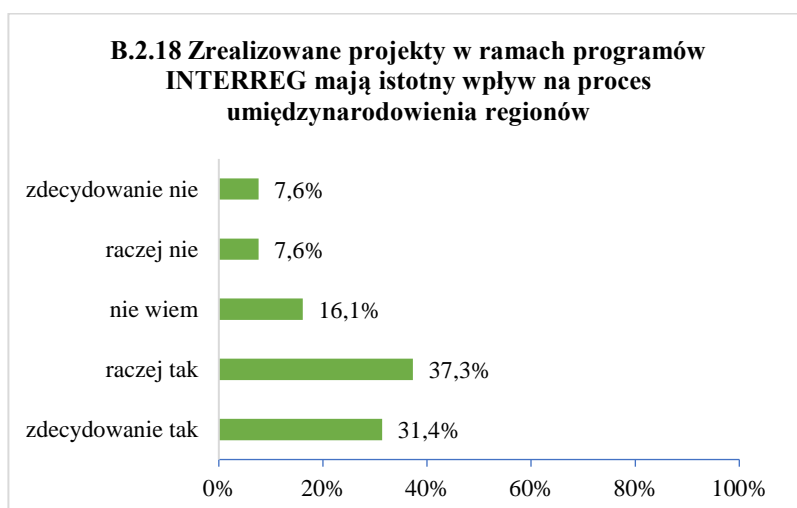
Również zdecydowana większość (77,1%) uważa, że realizowane projekty w ramach programów INTERREG umożliwiają skuteczniejsze przenoszenie najlepszych rozwiązań z innych krajów, natomiast 12,7% beneficjentów udzieliło odpowiedzi „nie wiem”.

Wykres 41. Czy zrealizowane projekty w ramach programów INTERREG i ich rezultaty przyczyniły się do trwałych zmian w politykach rozwoju regionalnego

Źródło: opracowanie własne.

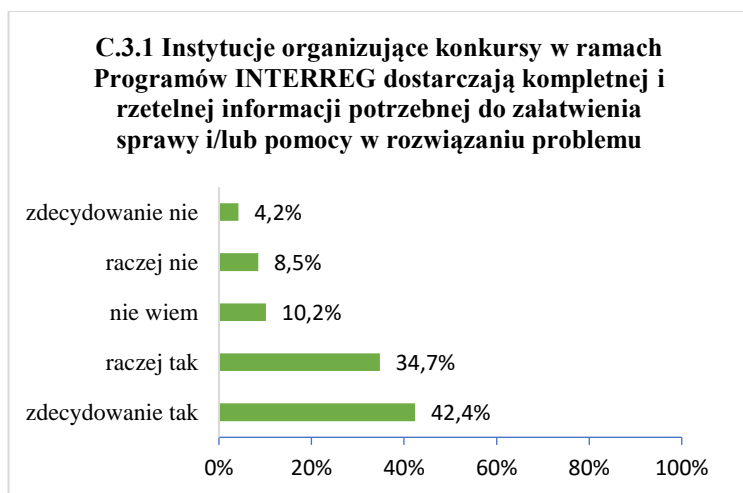
Mniej badanych zgodziło się z kolejnym twierdzeniem o treści: Zrealizowane projekty w ramach programów INTERREG i ich rezultaty przyczyniły się do trwałych zmian w politykach rozwoju regionalnego – 60,2%. Jednak ponad jedna piąta beneficjentów nie była w stanie opowiedzieć się po żadnej ze stron (tak lub nie).

Wykres 42. Czy zrealizowane projekty w ramach programów INTERREG mają istotny wpływ na proces umiędzynarodowienia regionów

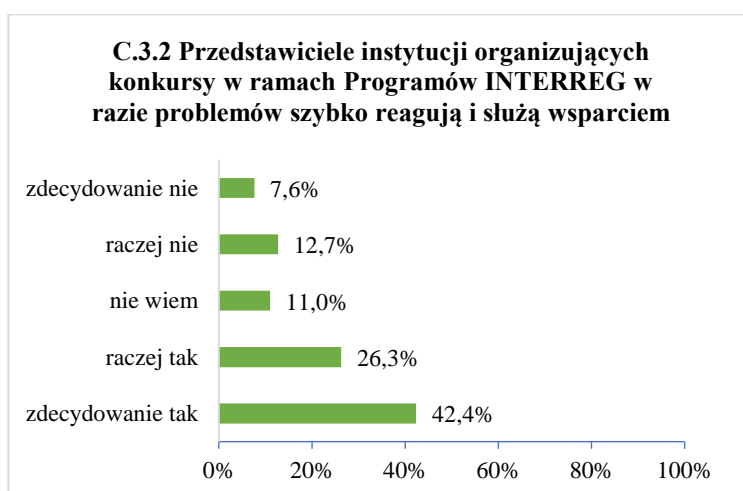
Źródło: opracowanie własne.

Prawie 69% ankieterów uważa, że zrealizowane w ramach programów INTERREG projekty mają istotny wpływ na proces umiędzynarodowienia regionów, natomiast 16,1% badanych nie było w stanie tego określić.

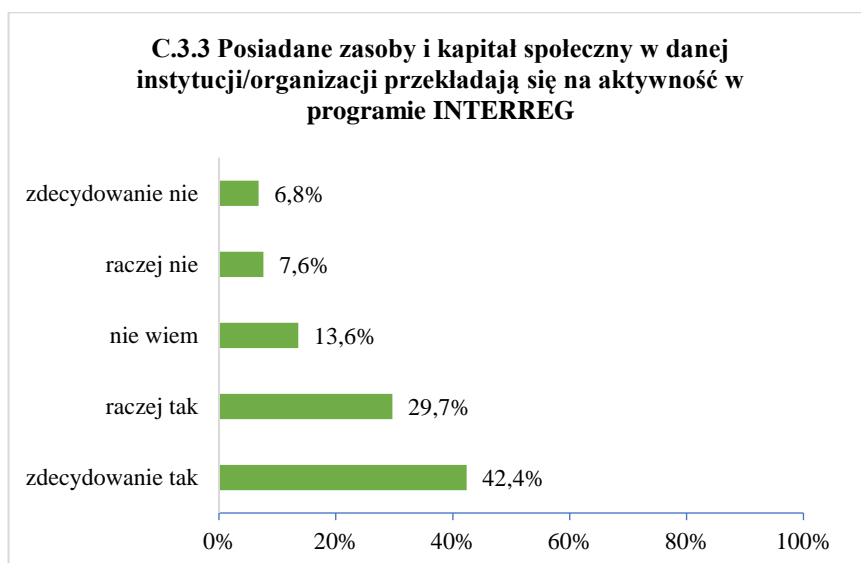
Wykres 43. Czy instytucje organizujące konkursy w ramach Programów INTERREG dostarczały kompletnej i rzetelnej informacji potrzebnej do załatwienia sprawy i/lub pomocy w rozwiązaniu problemu
Źródło: opracowanie własne.

Trzeci blok stwierdzeń dotyczył oceny współpracy z instytucjami organizującymi konkursy w ramach Programów INTERREG. Ponad 77% beneficjentów twierdzi, że instytucje organizujące konkursy w ramach Programów INTERREG dostarczają kompletnej i rzetelnej informacji potrzebnej do załatwienia sprawy i/lub pomocy w rozwiązaniu problemu. Odmiennego zdania jest 12,7% badanych.

Wykres 44. Czy przedstawiciele instytucji organizujących konkursy w ramach Programów INTERREG szybko reagowali na pojawiające się problemy
Źródło: opracowanie własne.

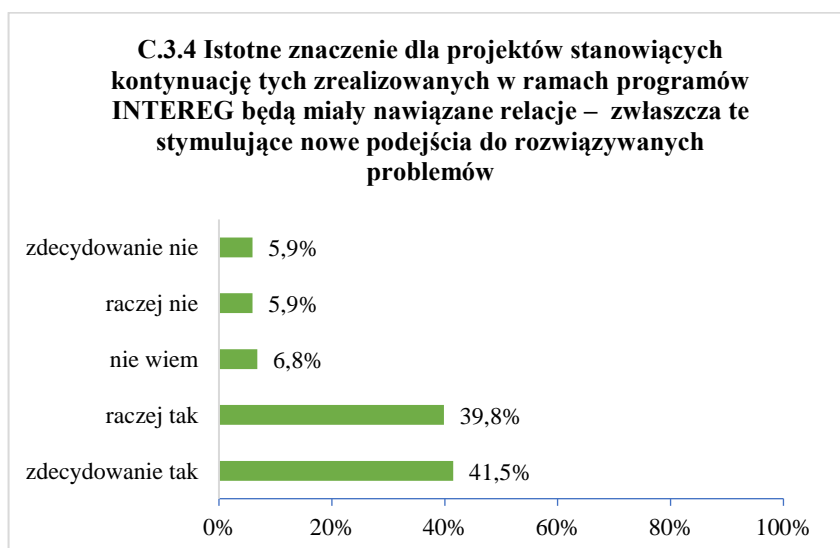
Przedstawiciele instytucji organizujących konkursy w ramach Programów INTERREG w razie problemów szybko reagują i służą wsparciem – to treść stwierdzenia, z którym zgadza się 68,7% beneficjentów, z kolei 20,3% odniosło negatywne odczucia.

Wykres 45. Czy posiadane zasoby i kapitał społeczny w danej instytucji/organizacji przekładają się na aktywność w programie INTERREG

Źródło: opracowanie własne.

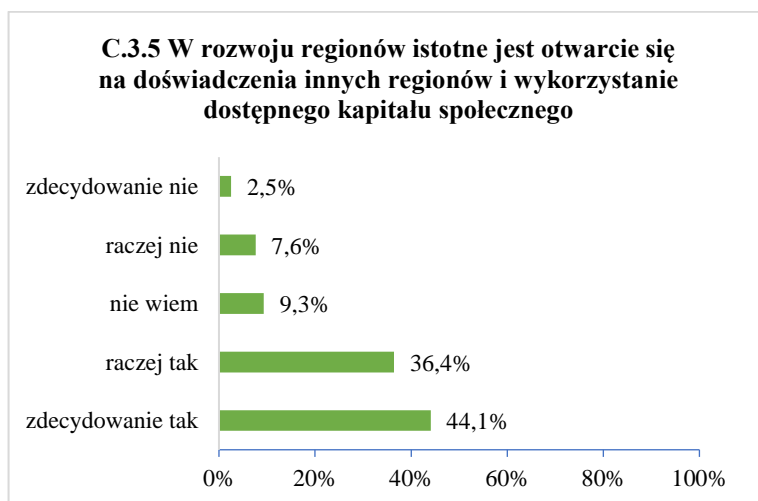
Ponad 72% ankietowanych uważa, że posiadane zasoby i kapitał społeczny w danej instytucji/organizacji przekładają się na aktywność w programie INTERREG, natomiast przeciwnie zdanie ma 14,4% badanych.

Wykres 46. Czy bardzo istotne dla projektów stanowiących kontynuację zrealizowanych w ramach programów INTERREG są nawiązane relacje

Źródło: opracowanie własne.

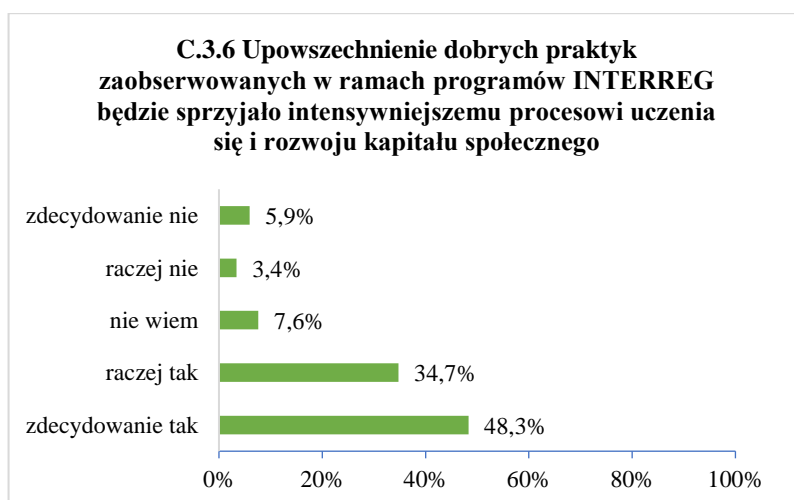
Ze stwierdzeniem o treści Istotne znaczenie dla projektów stanowiących kontynuację tych zrealizowanych w ramach programów INTERREG będą miały nawiązane relacje – zwłaszcza te stymulujące nowe podejścia do rozwiązywanych problemów zgadza się ponad 81% badanych. Odpowiedzi „raczej nie” – 5,9% oraz „zdecydowanie nie” – 5,9% udzieliła podobna liczba respondentów.

Wykres 47. Czy ważne jest dla rozwoju regionów otwarcie się na doświadczenia innych regionów i wykorzystanie dostępnego kapitału społecznego

Źródło: opracowanie własne.

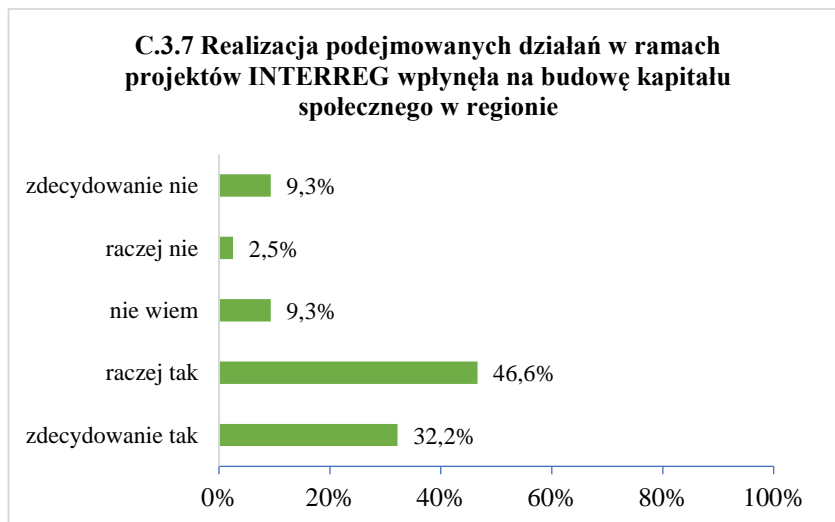
Zdecydowana większość ankietowanych zgadza się z tym, że w rozwoju regionów istotne jest otwarcie się na doświadczenia innych regionów i wykorzystanie dostępnego kapitału społecznego – 80,5%. Przeciwnego zdania jest niewiele ponad 10% badanych.

Wykres 48. Czy upowszechnienie dobrych praktyk zaobserwowanych w ramach programów INTERREG sprzyja intensywniejszemu procesowi uczenia się i rozwoju kapitału społecznego

Źródło: opracowanie własne.

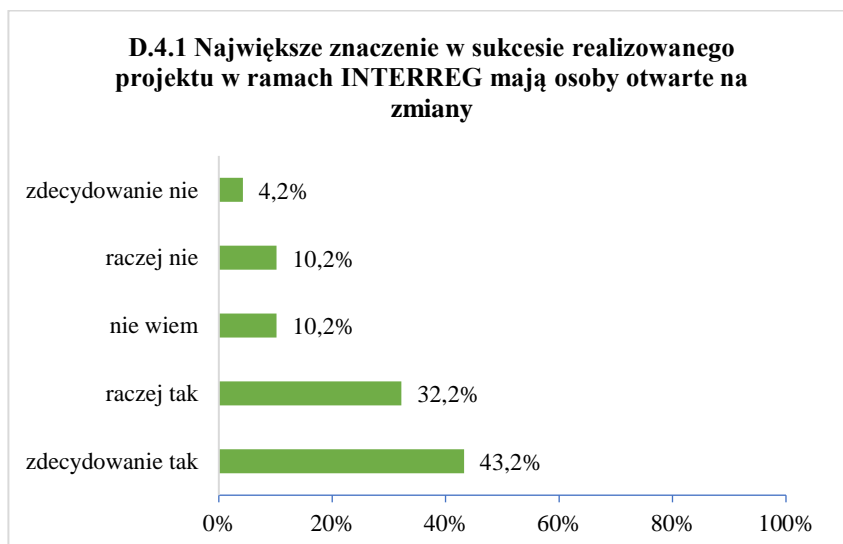
Jeszcze więcej respondentów uważa, że upowszechnienie dobrych praktyk zaobserwowanych w ramach programów INTERREG będzie sprzyjało intensywniejszemu procesowi uczenia się i rozwoju kapitału społecznego – 83%. Brak pozytywnych rezultatów w tym względzie dostrzega 9,3% beneficjentów.

Wykres 49. Czy realizacja podejmowanych działań w ramach projektów INTERREG wpłynęła na budowę kapitału społecznego w regionie

Źródło: opracowanie własne.

Blisko 79% ankietowanych zgodziło się, ze stwierdzeniem, że realizacja podejmowanych działań w ramach projektów INTERREG wpłynęła na budowę kapitału społecznego w regionie, natomiast 11,8% jest przeciwnego zdania.

Wykres 50. Czy największe znaczenie w sukcesie realizowanego projektu w ramach INTERREG mają osoby otwarte na zmiany

Źródło: opracowanie własne.

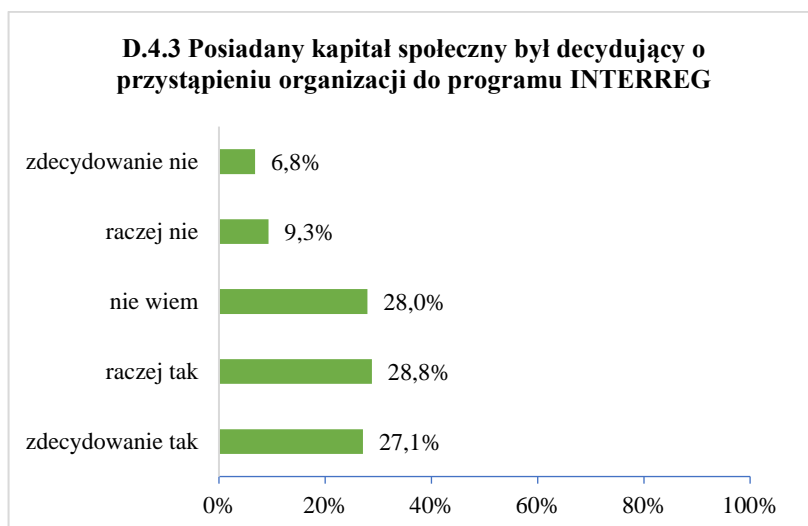
Czwarty blok obejmował stwierdzenia w zakresie oceny zrealizowanych celów wynikających z projektów. Ponad 75% beneficjentów uważa, że największe znaczenie w sukcesie realizowanego w ramach INTERREG projektu mają osoby otwarte na zmiany, zaś odpowiedzi „zdecydowanie nie” oraz „raczej nie” wybrało w sumie 14,4% badanych.

Wykres 51. Czy znaczenie tworzenia sieci społecznych i jej wpływ na sukces podmiotów funkcjonujących na otwartym rynku pracy

Źródło: opracowanie własne.

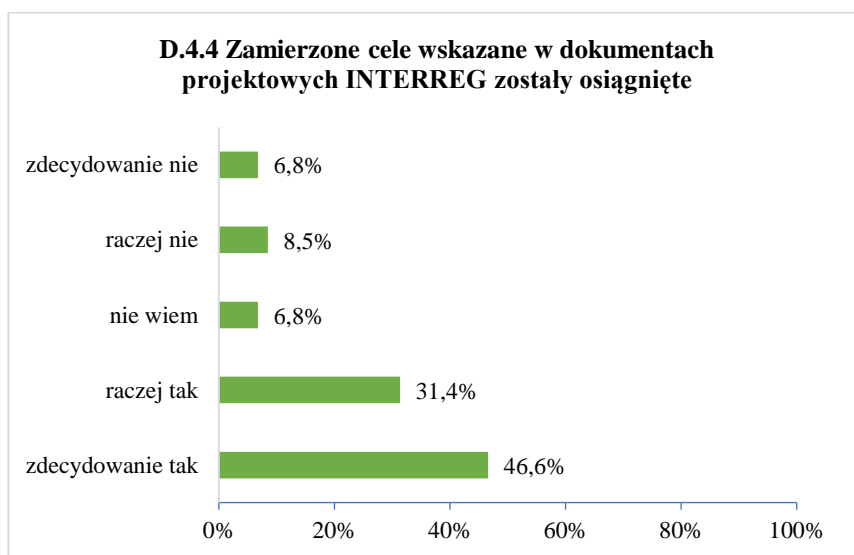
Tworzenie sieci społecznych ma istotny wpływ na sukces podmiotów funkcjonujących na otwartym rynku pracy – tak uważa 68,7% respondentów, ale interesujące jest również i to, że 19,5% beneficjentów udzieliło odpowiedzi „nie wiem”.

Wykres 52. Czy posiadany kapitał społeczny decydujący o przystąpieniu organizacji do programu INTERREG

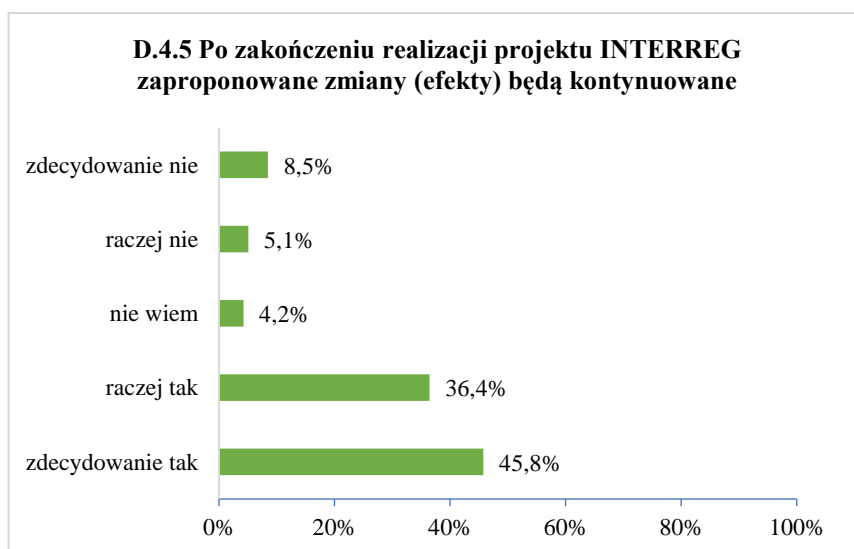
Źródło: opracowanie własne.

Blisko 56% respondentów zgadza się ze stwierdzeniem, że posiadany kapitał społeczny był decydujący o przystąpieniu organizacji do programu INTERREG, ale i w tym wypadku spora część, bo prawie jedna trzecia ankietowanych, nie opowiedziała się po żadnej ze stron (tak lub nie).

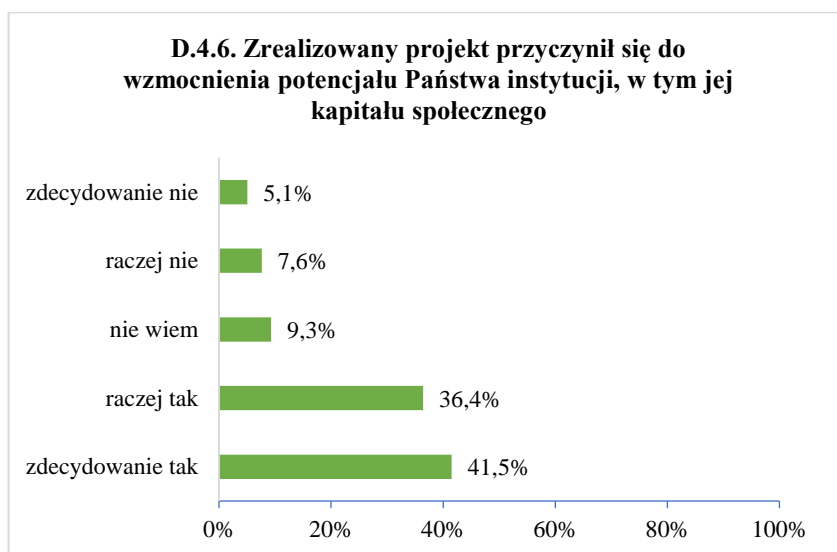
Wykres 53. Czy zamierzone cele wskazane w dokumentach projektowych INTERREG zostały osiągnięte
Źródło: opracowanie własne.

Zamierzone cele wskazane w dokumentach projektowych INTERREG zostały osiągnięte – tak uważa 78% beneficjentów, natomiast 15,3% jest przeciwnego zdania.

Wykres 54. Czy po zakończeniu realizacji projektu INTERREG zaproponowane zmiany (efekty) będą kontynuowane
Źródło: opracowanie własne.

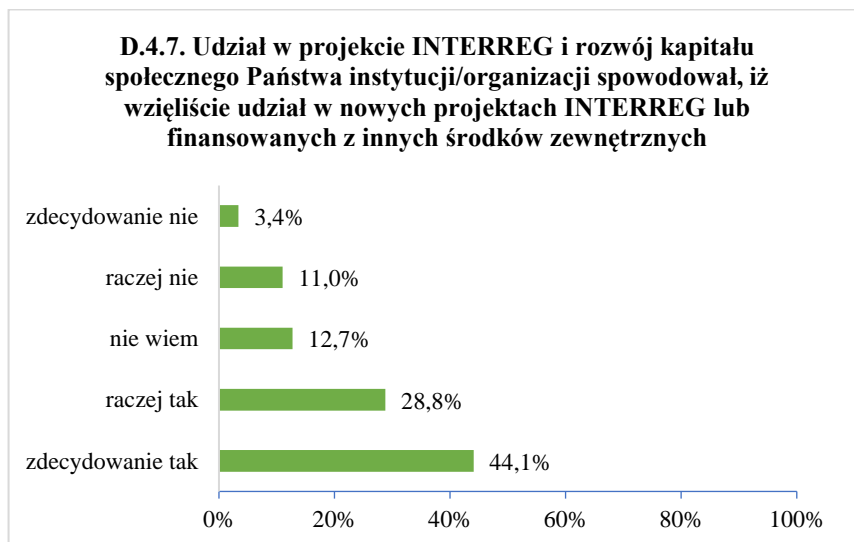
Również zdecydowana większość ankietowanych uważa, że Po zakończeniu realizacji projektu INTERREG zaproponowane zmiany (efekty) będą kontynuowane, z kolei odpowiedzi „zdecydowanie nie” oraz „raczej nie” udzieliło w sumie 13,6% badanych.

Wykres 55. Czy zrealizowane projekty przyczyniły się do wzmocnienia potencjału własnej instytucji, w tym jej kapitału społecznego

Źródło: opracowanie własne.

Ze stwierdzeniem o treści: Zrealizowany projekt przyczynił się do wzmocnienia potencjału Państwa instytucji, w tym jej kapitału społecznego zgodziło się prawie 78% beneficjentów, natomiast brak zgody dotyczy 12,7% ankietowanych.

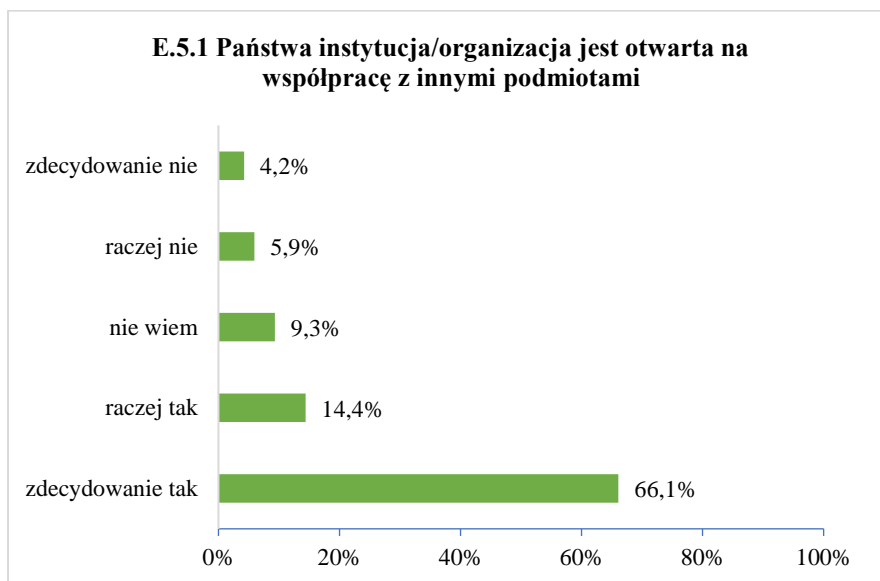

Wykres 56 Czy udział w projekcie INTERREG i rozwój kapitału społecznego w instytucji/organizacji spowodował, że respondenci wzięli udział w nowych projektach INTERREG lub finansowanych z innych środków zewnętrznych

Źródło: opracowanie własne.

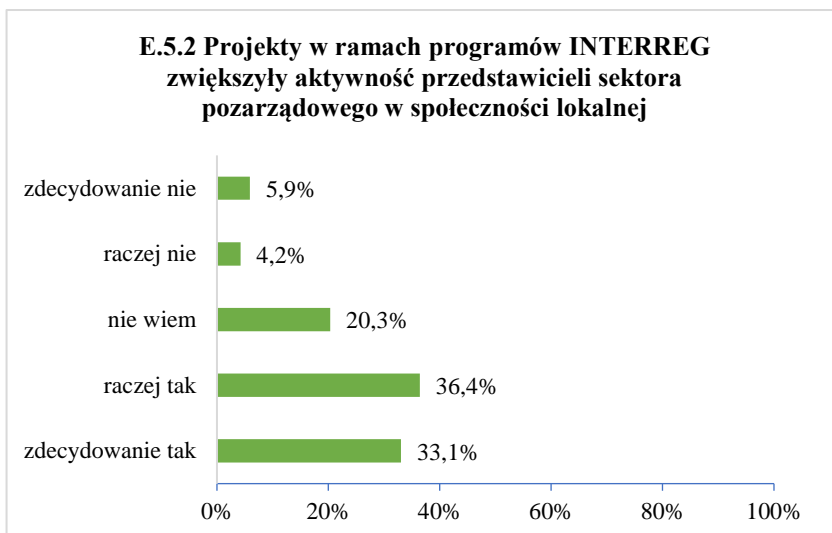
Również zdecydowana większość badanych twierdzi, że udział w projekcie INTERREG i rozwój kapitału społecznego instytucji/organizacji spowodował, iż wzięli udział w nowych projektach INTERREG lub finansowanych z innych środków zewnętrznych – 72,9%. Odpowiedź „zdecydowanie nie” oraz „raczej nie” wybrało w sumie 14,4% beneficjentów.

Część 5:

Wykres 57. Czy otwartość badanej instytucji/organizacji na współpracę z innymi podmiotami
Źródło: opracowanie własne.

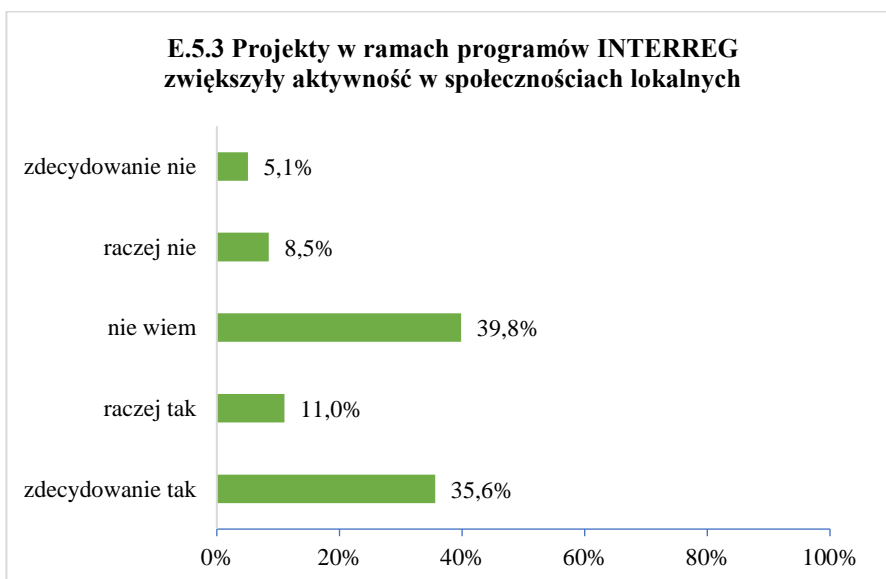
Ostatni blok stwierdzeń to ocena projektów INTERREG wobec dalszego rozwoju i współpracy oraz budowania kapitału społecznego. Ponad 80% respondentów twierdzi, że ich instytucja/organizacja jest otwarta na współpracę z innymi podmiotami, natomiast 10,1% jest przeciwnego zdania.

Wykres 58. Czy projekty programu INTERREG zwiększyły aktywność przedstawicieli sektora pozarządowego w społeczności lokalnej

Źródło: opracowanie własne.

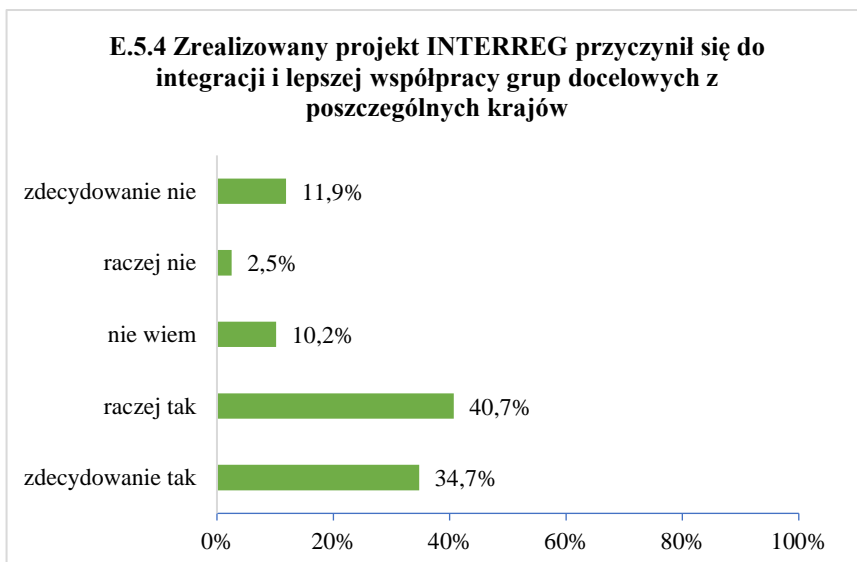
W opinii 69,5% beneficjentów Projekty w ramach programów INTERREG zwiększyły aktywność przedstawicieli sektora pozarządowego w społeczności lokalnej, z kolei 20,3% badanych odpowiedziało „nie wiem”.

Wykres 59. Czy projekty w ramach programów INTERREG zwiększyły aktywność w społecznościach lokalnych

Źródło: opracowanie własne.

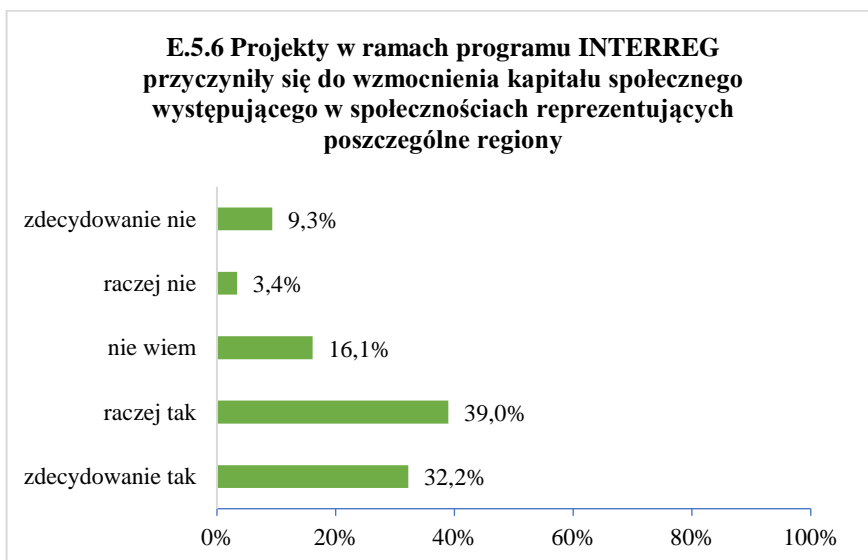
Prawie 40% badanych nie wie, czy projekty w ramach programów INTERREG zwiększyły aktywność w społecznościach lokalnych. Odpowiedzi twierdzącej „raczej tak” oraz „zdecydowanie tak” udzieliło łącznie 46,6% beneficjentów.

Wykres 60. Czy zrealizowane projekty INTERREG przyczyniły się do integracji i lepszej współpracy grup docelowych z poszczególnych krajów

Źródło: opracowanie własne.

Zdecydowanie bardziej ankietowani zgadzają się ze stwierdzeniem, że zrealizowany projekt INTERREG przyczynił się do integracji i lepszej współpracy grup docelowych z poszczególnych krajów – z tym stwierdzeniem zgodziło się ponad trzy czwarte respondentów. Z kolei brak zgody wyraziło 14,4% badanych.

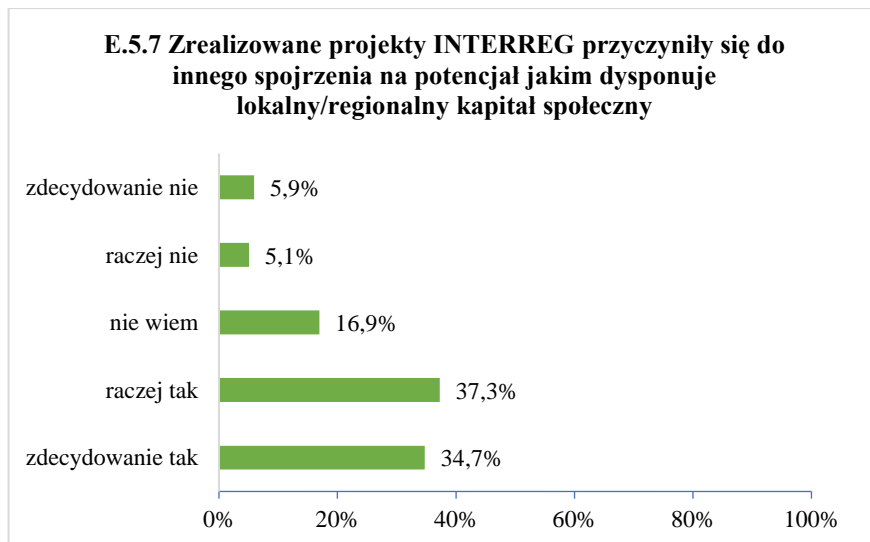

Wykres 61. Czy projekty w ramach programu INTERREG przyczyniły się do wzmocnienia kapitału społecznego występującego w społecznościach reprezentujących poszczególne regiony

Źródło: opracowanie własne.

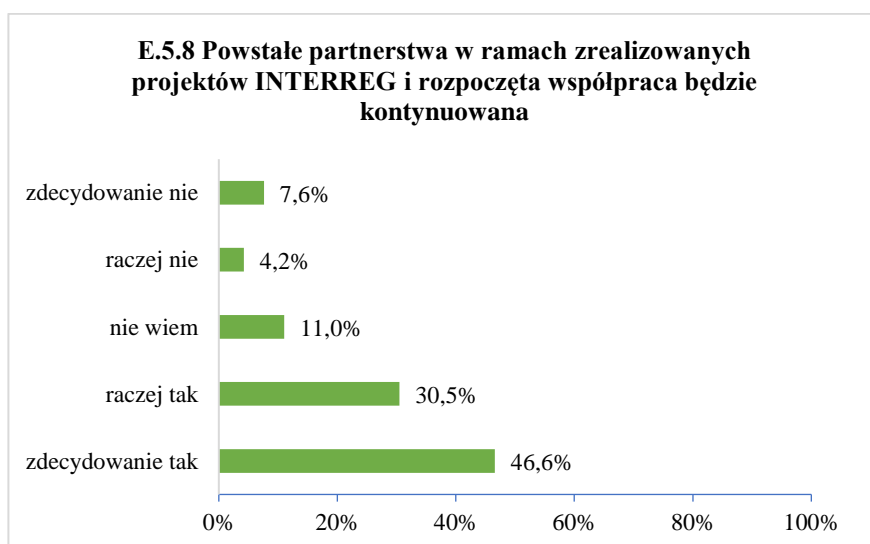
Zaobserwować można bardzo wysoki poziom zgody respondentów na to, że projekty w ramach programu INTERREG przyczyniły się do wzmocnienia kapitału społecznego

występującego w społecznościach reprezentujących poszczególne regiony – 71,2%. Brak negatywnych oraz pozytywnych odczuć dotyczy 16,1% beneficjentów.

Wykres 62. Czy zrealizowane projekty INTERREG przyczyniły się do innego spojrzenia na potencjał, jakim dysponuje lokalny/regionalny kapitał społeczny
Źródło: opracowanie własne.

Również wysoki poziom zgody dotyczy stwierdzenia o treści: Zrealizowane projekty INTERREG przyczyniły się do innego spojrzenia na potencjał, jakim dysponuje lokalny/regionalny kapitał społeczny – 72%. Odpowiedzi „nie wiem” udzieliło w sumie 16,9% respondentów.

Wykres 63. Czy powstałe partnerstwa w ramach zrealizowanych projektów INTERREG i rozpoczęta współpraca będzie kontynuowana
Źródło: opracowanie własne.

Ostatnie stwierdzenie zawarte w narzędziu badawczym brzmiało: Powstałe partnerstwa w ramach zrealizowanych projektów INTERREG i rozpoczęta współpraca będzie kontynuowana. Taki pogląd posiada ponad 77% ankietowanych, z kolei odmienne zdanie dotyczy 11,8% respondentów.

Jak kilkakrotnie już wspomniano, kwestionariusz ankiety zbudowany był na skali Likerta, co oznacza, że możliwe było uporządkowanie odpowiedzi wedle pewnej hierarchii i nadanie odpowiednich rang. Poniżej zostały umieszczone wyniki wszystkich stwierdzeń w poszczególnych blokach, odpowiednio od najwyższej do najniższej ocenionych, przy czym odpowiedź „zdecydowanie niezadowolające” miała przypisaną wartość 1, natomiast odpowiedź „zdecydowanie zadowolające” miała przypisaną wartość 5. W prezentacji wyników wykorzystane zostały takie miary tendencji centralnej jak średnia i mediana.

A - Znaczenie INTERREG na Podkarpaciu	N		Średnia	Mediana	Odchylenie standardowe	Minimum	Maksimum
	Ważne	Braki danych					
A.1.3 Jakość kapitału społecznego regionów wpływa na aktywności w programach INTERREG	118	0	4,18	4,00	1,043	1	5
A.1.2 Współpraca międzyregionalna jest środkiem stymulującym rozwój kapitału społecznego i tym samym regionów poprzez uczenie się od innych podmiotów	118	0	4,16	4,00	0,978	1	5
A.1.5 Środki wydatkowane na działania programu INTERREG wpłynęły na umocnienie współpracy ponadregionalnej	118	0	4,11	4,00	1,052	1	5
A.1.1 Korzystanie przez region UE z funduszy Europejskiej Współpracy Terytorialnej (EWT) sprzyja rozwojowi, umiędzynarodowieniu regionów i rozwojowi kapitału społecznego w regionie	118	0	3,99	4,00	1,223	1	5
A.1.6 Realizacja programów INTERREG wpłynęła na umiędzynarodowienie regionów	118	0	3,90	4,00	1,097	1	5
A.1.7 Kierunek wydatkowania środków z programów INTERREG spowodował, że aktywne instytucje/organizacje na Podkarpaciu w sposób istotny zmieniły obraz województwa	118	0	3,83	4,00	1,081	1	5
A.1.8 Idea przeniesienia najlepszych praktyk z innych regionów i próba ich implementacji na Podkarpaciu to było działanie o charakterze racjonalnym	118	0	3,78	4,00	1,095	1	5
A.1.10 Projekty INTERREG zmierzające do umiędzynarodowienia Podkarpacia osiągnęły swoje cele	118	0	3,75	4,00	1,111	1	5
A.1.9 Rozwój Podkarpacia był możliwy w oparciu o rozbudowany kapitał społeczny jako efekt realizacji programów INTERREG w latach 2014-2020	118	0	3,65	4,00	1,165	1	5
A.1.4 Zastosowane kryteria dostępu do funduszy Europejskiej Współpracy Terytorialnej sprzyjają jakościowemu wykorzystaniu tych środków	118	0	3,54	4,00	1,203	1	5
A.1.11 Różnice kulturowe zauważone w trakcie realizacji programów INTERREG miały wpływ na osiągnięcie zakładanych wskaźników	118	0	3,46	4,00	1,203	1	5
A.1.13 Środki EWT przekazane na realizację projektów INTERREG były wystarczające, aby dokonać zmian w sytuacji Podkarpacia związanej z jego umiędzynarodowieniem	118	0	2,82	3,00	1,196	1	5
A.1.12 Środki EWT przekazane na realizację projektów INTERREG były wystarczające, aby dokonać zmian w sytuacji Podkarpacia związanej z jego rozwojem	118	0	2,81	2,00	1,169	1	5

Źródło: opracowanie własne.

Biorąc pod uwagę blok A – Znaczenie INTERREG na Podkarpaciu badani najbardziej zgadzają się ze stwierdzeniem A.1.3 (Jakość kapitału społecznego regionów wpływa na aktywności w programach INTERREG) - 4,18 +/-1,043, natomiast najmniej ze stwierdzeniem A.1.12 (Środki EWT przekazane na realizację projektów INTERREG były wystarczające, aby dokonać zmian w sytuacji Podkarpacia związanej z jego rozwojem) - 2,81 +/-1,169 (odchylenie standardowe dostarcza informacji o rozproszeniu wyników. Im mniejsze jest odchylenie, tym bardziej poszczególne wyniki skupione są wokół średniej).

B - Znaczenie INTERREG dla organizacji realizujących projekty	N		Średnia	Mediana	Odchylenie standardowe	Minimum	Maksimum
	Ważne	Braki danych					
B.2.9 Potrzeby obszaru wsparcia zdecydowały o udziale w realizacji działań w ramach projektu INTERREG	118	0	4,31	5,00	1,009	1	5
B.2.4 Realizacja projektów w ramach programów INTERREG wpłynęła na zwiększenie ilości i jakości zawieranych partnerstw	118	0	4,01	4,00	1,098	1	5
B.2.8 Niewystarczające środki własne zdecydowały o udziale w realizacji działań w ramach projektu INTERREG	118	0	3,97	4,00	1,173	1	5
B.2.16 Realizowane projekty w ramach programów INTERREG umożliwiają skuteczniejsze przenoszenie najlepszych rozwiązań z innych krajów	118	0	3,95	4,00	1,036	1	5
B.2.14 Zrealizowane projekty w ramach programu INTERREG wpłynęły na rozwój regionu	118	0	3,92	4,00	1,159	1	5
B.2.5 Realizacja projektów realizowanych w ramach programów INTERREG wpłynęła na poprawę jakości lokalnie prowadzonych działalności w ramach różnych partnerstw	118	0	3,91	4,00	1,054	1	5
B.2.7 Profil działalności naszej instytucji/organizacji zdecydował o udziale w programie INTERREG	118	0	3,87	4,00	1,223	1	5
B.2.15 Wykorzystanie funduszy EWT wpłynęło korzystnie na szanse rozwojowe regionu	118	0	3,85	4,00	1,188	1	5
B.2.12 Realizowane projekty w ramach Programów INTERREG pozwoliły na przezwyciężenie głównych barier we współpracy pomiędzy społecznościami różnych krajów	118	0	3,79	4,00	1,093	1	5
B.2.18 Zrealizowane projekty w ramach programów INTERREG mają istotny wpływ na proces umiędzynarodowienia regionów	118	0	3,77	4,00	1,194	1	5
B.2.13 Realizowane projekty w ramach Programów INTERREG generowały powstanie kolejnych, w tym także regularnych działań programowych lub pozaprogramowych	118	0	3,76	4,00	1,189	1	5
B.2.10 Intensywność działań i postawa partnerów projektu skłoniły nas do udziału w programie INTERREG	118	0	3,72	4,00	1,253	1	5
B.2.11 Realizacja celów regionalnych okazała się kluczowa dla naszej instytucji/organizacji w przystąpieniu do partnerstwa w ramach programu INTERREG	118	0	3,70	4,00	1,157	1	5
B.2.2 Brak realizacji projektów w ramach programów INTERREG wpłynąłby na spowolnienie szybkości tempa dostosowania polityk regionalnych na tle regionów wchodzących w skład „Starej Unii”	118	0	3,65	4,00	1,208	1	5
B.2.3 Zrealizowane projekty w ramach programu INTERREG odpowiadały na rzeczywiste zapotrzebowanie polityki regionalnej realizowanej na Podkarpaciu	118	0	3,62	4,00	1,139	1	5
B.2.17 Zrealizowane projekty w ramach programów INTERREG i ich rezultaty przyczyniły się do trwałych zmian w politykach rozwoju regionalnego	118	0	3,60	4,00	1,163	1	5

B.2.6 Chęć wprowadzenia zmian w założeniach realizowanych polityk regionalnych/lokalnych skłoniła nas do udziału w programie INTERREG	118	0	3,47	3,00	1,279	1	5
B.2.1 Realizowane projekty w ramach programów INTERREG wykazały wkład w korektę polityki rozwoju regionów	118	0	3,37	4,00	1,108	1	5

Weryfikując hierarchę bloku B – Znaczenie INTERREG dla organizacji realizujących projekty zaobserwować można, że największa zgoda występuje w przypadku stwierdzenia B.2.9 (Potrzeby obszaru wsparcia zdecydowały o udziale w realizacji działań w ramach projektu INTERREG) - 4,31 +/-1,009, natomiast najmniejsza w przypadku stwierdzenia B.2.1 (Realizowane projekty w ramach programów INTERREG wykazały wkład w korektę polityki rozwoju regionów) - 3,37 +/-1,108.

C - Ocena współpracy z instytucjami organizującymi konkursy w ramach Programów INTERREG	N		Średnia	Mediana	Odchylenie standardowe	Minimum	Maksimum
	Ważne	Braki danych					
C.3.6 Upowszechnienie dobrych praktyk zaobserwowanych w ramach programów INTERREG będzie sprzyjało intensywniejszemu procesowi uczenia się i rozwoju kapitału społecznego	118	0	4,16	4,00	1,101	1	5
C.3.5 W rozwoju regionów istotne jest otwarcie się na doświadczenia innych regionów i wykorzystanie dostępnego kapitału społecznego	118	0	4,12	4,00	1,031	1	5
C.3.4 Istotne znaczenie dla projektów stanowiących kontynuację tych zrealizowanych w ramach programów INTERREG będą miały nawiązane relacje – zwłaszcza te stymulujące nowe podejścia do rozwiązywania problemów	118	0	4,05	4,00	1,124	1	5
C.3.1 Instytucje organizujące konkursy w ramach Programów INTERREG dostarczają kompletnej i rzetelnej informacji potrzebnej do załatwienia sprawy i/lub pomocy w rozwiązaniu problemu	118	0	4,03	4,00	1,121	1	5
C.3.3 Posiadane zasoby i kapitał społeczny w danej instytucji/organizacji przekładają się na aktywność w programie INTERREG	118	0	3,93	4,00	1,218	1	5
C.3.7 Realizacja podejmowanych działań w ramach projektów INTERREG wpłynęła na budowę kapitału społecznego w regionie	118	0	3,90	4,00	1,165	1	5
C.3.2 Przedstawiciele instytucji organizujących konkursy w ramach Programów INTERREG w razie problemów szybko reagują i służą wsparciem	118	0	3,83	4,00	1,309	1	5

Mając na uwadze blok C – Ocena współpracy z instytucjami organizującymi konkursy w ramach Programów INTERREG najbardziej ankietowani zgadzają się ze stwierdzeniem C.3.6 (Upowszechnienie dobrych praktyk zaobserwowanych w ramach programów INTERREG będzie sprzyjało intensywniejszemu procesowi uczenia się i rozwoju kapitału społecznego) - 4,16 +/-1,101, natomiast najmniej ze stwierdzeniem C.3.2 (Przedstawiciele instytucji organizujących konkursy w ramach Programów INTERREG w razie problemów szybko reagują i służą wsparciem) - 3,83 +/-1,309.

Jak można zauważyć, między najwyższą a najniższą wartością w hierarchii występuje nieznaczna różnica, co więcej – średnie i mediany informują o dość wysokim poziomie zgody ze stwierdzeniami.

D - Ocena zrealizowanych celów wynikających z projektów	N		Średnia	Mediana	Odchylenie standardowe	Minimum	Maksimum
	Ważne	Braki danych					
D.4.5 Po zakończeniu realizacji projektu INTERREG zaproponowane zmiany (efekty) będą kontynuowane	118	0	4,06	4,00	1,215	1	5
D.4.4 Zamierzone cele wskazane w dokumentach projektowych INTERREG zostały osiągnięte	118	0	4,03	4,00	1,223	1	5
D.4.6. Zrealizowany projekt przyczynił się do wzmocnienia potencjału Państwa instytucji, w tym jej kapitału społecznego	118	0	4,02	4,00	1,132	1	5
D.4.1 Największe znaczenie w sukcesie realizowanego projektu w ramach INTERREG mają osoby otwarte na zmiany	118	0	4,00	4,00	1,155	1	5
D.4.7. Udział w projekcie INTERREG i rozwój kapitału społecznego Państwa instytucji/organizacji spowodował, iż wzięliście udział w nowych projektach INTERREG lub finansowanych z innych środków zewnętrznych	118	0	3,99	4,00	1,151	1	5
D.4.2 Tworzenie sieci społecznych ma istotny wpływ na sukces podmiotów funkcjonujących na otwartym rynku pracy	118	0	3,90	4,00	1,120	1	5
D.4.3 Posiadany kapitał społeczny był decydujący o przystąpieniu organizacji do programu INTERREG	118	0	3,60	4,00	1,178	1	5

Weryfikując hierarchę bloku D – Ocena zrealizowanych celów wynikających z projektów najbardziej ankietowani zgadzają się ze stwierdzeniem D.4.5 (Po zakończeniu realizacji projektu INTERREG zaproponowane zmiany (efekty) będą kontynuowane) - 4,06 +/-1,215, natomiast najmniej ze stwierdzeniem D.4.3 (Posiadany kapitał społeczny był decydujący o przystąpieniu organizacji do programu INTERREG) - 3,60 +/-1,178.

Jak można zauważyć, między najwyższą a najniższą wartością w hierarchii występuje nieznaczna różnica, co więcej – średnie i mediany informują o dość wysokim poziomie zgody ze stwierdzeniami.

E - Ocena projektów INTERREG wobec dalszego rozwoju i współpracy oraz budowania kapitału społecznego	N		Średnia	Mediana	Odchylenie standardowe	Minimum	Maksimum
	Ważne	Braki danych					
E.5.1 Państwa instytucja/organizacja jest otwarta na współpracę z innymi podmiotami	118	0	4,32	5,00	1,131	1	5
E.5.8 Powstałe partnerstwa w ramach zrealizowanych projektów INTERREG i rozpoczęta współpraca będzie kontynuowana	118	0	4,04	4,00	1,201	1	5
E.5.7 Zrealizowane projekty INTERREG przyczyniły się do innego spojrzenia na potencjał jakim dysponuje lokalny/regionalny kapitał społeczny	118	0	3,90	4,00	1,120	1	5
E.5.2 Projekty w ramach programów INTERREG zwiększyły aktywność przedstawicieli sektora pozarządowego w społeczności lokalnej	118	0	3,86	4,00	1,109	1	5
E.5.4 Zrealizowany projekt INTERREG przyczynił się do integracji i lepszej współpracy grup docelowych z poszczególnych krajów	118	0	3,84	4,00	1,267	1	5
E.5.6 Projekty w ramach programu INTERREG przyczyniły się do wzmocnienia kapitału społecznego występującego w społecznościach reprezentujących poszczególne regiony	118	0	3,81	4,00	1,198	1	5
E.5.3 Projekty w ramach programów INTERREG zwiększyły aktywność w społecznościach lokalnych	118	0	3,64	3,00	1,196	1	5

Ostatni zestaw stwierdzeń E obejmujący ocenę projektów INTERREG wobec dalszego rozwoju i współpracy oraz budowania kapitału społecznego wykazał, że badani najbardziej zgadzają się ze stwierdzeniem E.5.1 (Państwa instytucja/organizacja jest otwarta na współpracę z innymi podmiotami) - 4,32 +/-1,131, natomiast najmniej ze stwierdzeniem E.5.3 (Projekty w ramach programów INTERREG zwiększyły aktywność w społecznościach lokalnych) - 3,64 +/-1,196.

Uśrednione wartości poszczególnych bloków	N		Średnia	Mediana	Odchylenie standardowe	Minimum	Maksimum
	Ważne	Braki danych					
C - Ocena współpracy z instytucjami organizującymi konkursy w ramach Programów INTERREG	118	0	4,00	4,14	0,834	1,43	5,00
D - Ocena zrealizowanych celów wynikających z projektów	118	0	3,94	4,14	0,803	2,00	5,00
E - Ocena projektów INTERREG wobec dalszego rozwoju i współpracy oraz budowania kapitału społecznego	118	0	3,92	4,00	0,853	1,71	5,00
B - Znaczenie INTERREG dla organizacji realizujących projekty	118	0	3,79	3,78	0,727	1,83	5,00
A - Znaczenie INTERREG na Podkarpaciu	118	0	3,69	3,62	0,685	2,00	4,92

Analizując uśrednione wartości poszczególnych bloków A, B, C, D oraz E zaobserwować można, że ich wyniki są na porównywalnym poziomie. Jednak odwołując się do hierarchii na pierwszym poziomie jest wynik bloku C (Ocena współpracy z instytucjami organizującymi konkursy w ramach Programów INTERREG) - 4,00 +/-0,834, natomiast na ostatnim miejscu wynik bloku A (Znaczenie INTERREG na Podkarpaciu) - 3,69 +/-0,685.

Następnie za pomocą współczynnika korelacji rho Spearmana sprawdzono, czy występują istotne statystycznie związki między poszczególnymi uśrednionymi wartościami bloków.

Uśrednione wartości poszczególnych bloków		◁	⊖	⊕	▷	⊗	
rho Spearmana	A – Znaczenie INTERREG na Podkarpaciu	Współczynnik korelacji	1,000				
		Istotność (dwustronna)					
		N	118				
	B – Znaczenie INTERREG dla organizacji realizujących projekty	Współczynnik korelacji	0,835**	1,000			
		Istotność (dwustronna)	0,000				
		N	118	118			
	C – Ocena współpracy z instytucjami organizującymi konkursy w ramach Programów INTERREG	Współczynnik korelacji	0,799**	0,854**	1,000		
		Istotność (dwustronna)	0,000	0,000			
		N	118	118	118		
	D – Ocena zrealizowanych celów wynikających z projektów	Współczynnik korelacji	0,854**	0,827**	0,793**	1,000	
		Istotność (dwustronna)	0,000	0,000	0,000		
		N	118	118	118	118	
	E – Ocena projektów INTERREG wobec dalszego rozwoju i współpracy oraz budowania kapitału społecznego	Współczynnik korelacji	0,771**	0,766**	0,776**	0,798**	1,000
		Istotność (dwustronna)	0,000	0,000	0,000	0,000	
		N	118	118	118	118	118

** . Korelacja istotna na poziomie 0.01 (dwustronnie).

W trakcie analizy okazało się, że między poszczególnymi uśrednionymi wynikami bloków, które dotyczą znaczenia oraz ocen Programów INTERREG występują istotne statystycznie korelacje, które charakteryzują się znaczącymi siłami związku. Wraz ze wzrostem wartości jednej zmiennej wzrastają wartości drugiej zmiennej. Większa zgoda ze stwierdzeniami jednego bloku powiązana jest z większą zgodą ze stwierdzeniami drugiego bloku.

Jednym z ważniejszych elementów obliczeń statystycznych było sprawdzenie, czy poszczególne wyniki stwierdzeń zawartych w ankiecie zróżnicowane są istotnie statystycznie ze względu na wybrane zmienne niezależne. W tym celu wykorzystano analizę U Manna Whitneya dla dwóch prób oraz Kruskala Wallisa dla więcej niż dwóch prób. W przypadku większej liczby porównań (dotyczy testu Kruskala Wallisa) wykorzystano również testy post-hoc z poprawką Bonferroniego uwzględniającą liczbę porównań, celem wykazania, między którymi dokładnie parami zmiennych występują różnice istotne statystycznie.

W pierwszej kolejności zaobserwowano, że rodzaj instytucji różnicuje w sposób istotny statystycznie ocenę dwóch aspektów związanych ze znaczeniem INTERREG na Podkarpaciu²⁸³. W trakcie testów post-hoc (tabela 5.1) okazało się jednak, że wyniki istotne statystycznie dotyczą wyłącznie stwierdzenia A.1.11 (Różnice kulturowe zauważone

²⁸³ Aneks 2, tabela 5.

w trakcie realizacji programów INTERREG miały wpływ na osiągnięcie zakładanych wskaźników). Wyższe znaczenie tego wskaźnika dostrzegli ankietowani reprezentujący Stowarzyszenie, natomiast niższe badani z JST.

Tabela 5.1

Od A.1.9 Rozwój Podkarpacia był możliwy w oparciu o rozbudowany kapitał społeczny jako efekt realizacji programów INTERREG w latach 2014–2020 do Rodzaj instytucji					
Porównania parami Rodzaj instytucji					
Sample 1-Sample 2	Statystyki testu	Błąd standardowy	Standaryzowana statystyka testu	Istotność	Istotność skorygowana ^a
Przedsiębiorstwo-JST	-21,434	16,957	-1,264	0,206	1,000
Przedsiębiorstwo-Stowarzyszenie	-37,421	17,264	-2,168	0,030	0,181
Przedsiębiorstwo-Fundacja	56,550	22,109	2,558	0,011	0,063
JST-Stowarzyszenie	15,987	6,517	2,453	0,014	0,085
JST-Fundacja	35,116	15,271	2,299	0,021	0,129
Stowarzyszenie-Fundacja	19,129	15,612	1,225	0,220	1,000
Od A.1.11 Różnice kulturowe zauważone w trakcie realizacji programów INTERREG miały wpływ na osiągnięcie zakładanych wskaźników do Rodzaj instytucji					
Porównania parami Rodzaj instytucji					
Sample 1-Sample 2	Statystyki testu	Błąd standardowy	Standaryzowana statystyka testu	Istotność	Istotność skorygowana ^a
JST-Fundacja	10,619	15,370	0,691	0,490	1,000
JST-Przedsiębiorstwo	14,169	17,066	0,830	0,406	1,000
JST-Stowarzyszenie	20,114	6,559	3,067	0,002	0,013
Fundacja-Przedsiębiorstwo	-3,550	22,251	-0,160	0,873	1,000
Fundacja-Stowarzyszenie	-9,495	15,713	-0,604	0,546	1,000
Przedsiębiorstwo-Stowarzyszenie	-5,945	17,375	-0,342	0,732	1,000

Analizy testem U Manna Whitneya²⁸⁴ oraz Kruskala Wallisa²⁸⁵ wykazały, że lokalizacja instytucji oraz liczba zatrudnionych nie różnicują istotnie statystycznie aspektów związanych ze znaczeniem INTERREG na Podkarpaciu.

Z kolei tematyka projektu różnicuje w sposób istotny statystycznie ocenę dwóch zmiennych związanych ze znaczeniem INTERREG na Podkarpaciu²⁸⁶. Analiza post-hoc (tabela 8.1) informuje natomiast, że wyniki istotne statystycznie dotyczą jedynie stwierdzenia A.1.12 (Środki EWT przekazane na realizację projektów INTERREG były wystarczające, aby dokonać zmian w sytuacji Podkarpacia związanej z jego rozwojem). Wyższe znaczenie tego wskaźnika dostrzegli ankietowani, których projekty dotyczyły przedsiębiorczości, natomiast niższe badani reprezentujący projekty z Turystyki.

²⁸⁴ Aneks 2, tabela 6.

²⁸⁵ Aneks 2, tabela 7.

²⁸⁶ Aneks 2, tabela 8.

Tabela 8.1

Od A.1.11 Różnice kulturowe zauważone w trakcie realizacji programów INTERREG miały wpływ na osiągnięcie zakładanych wskaźników do Tematyka projektu					
Porównania parami Tematyka projektu					
Sample 1-Sample 2	Statystyki testu	Błąd standardowy	Standaryzowana statystyka testu	Istotność	Istotność skorygowana ^a
Transport-Edukacja	10,139	17,482	0,580	0,562	1,000
Transport-Turystyka	-11,686	14,302	-0,817	0,414	1,000
Transport-Kultura	14,645	14,657	0,999	0,318	1,000
Transport-Pomoc techniczna	29,167	19,151	1,523	0,128	1,000
Transport-Ochrona środowiska	49,017	20,086	2,440	0,015	0,308
Transport-Przedsiębiorczość	49,317	20,086	2,455	0,014	0,296
Edukacja-Turystyka	-1,547	11,975	-0,129	0,897	1,000
Edukacja-Kultura	-4,506	12,397	-0,364	0,716	1,000
Edukacja-Pomoc techniczna	-19,028	17,482	-1,088	0,276	1,000
Edukacja-Ochrona środowiska	-38,878	18,501	-2,101	0,036	0,748
Edukacja-Przedsiębiorczość	-39,178	18,501	-2,118	0,034	0,718
Turystyka-Kultura	2,959	7,252	0,408	0,683	1,000
Turystyka-Pomoc techniczna	17,481	14,302	1,222	0,222	1,000
Turystyka-Ochrona środowiska	37,331	15,531	2,404	0,016	0,341
Turystyka-Przedsiębiorczość	37,631	15,531	2,423	0,015	0,323
Kultura-Pomoc techniczna	-14,521	14,657	-0,991	0,322	1,000
Kultura-Ochrona środowiska	-34,371	15,858	-2,167	0,030	0,634
Kultura-Przedsiębiorczość	-34,671	15,858	-2,186	0,029	0,605
Pomoc techniczna-Ochrona środowiska	19,850	20,086	0,988	0,323	1,000
Pomoc techniczna-Przedsiębiorczość	-20,150	20,086	-1,003	0,316	1,000
Ochrona środowiska-Przedsiębiorczość	-0,300	20,979	-0,014	0,989	1,000
Od A.1.12 Środki EWT przekazane na realizację projektów INTERREG były wystarczające aby dokonać zmian w sytuacji Podkarpacia związanej z jego rozwojem do Tematyka projektu					
Porównania parami Tematyka projektu					
Sample 1-Sample 2	Statystyki testu	Błąd standardowy	Standaryzowana statystyka testu	Istotność	Istotność skorygowana ^a
Edukacja-Turystyka	-3,582	11,769	-0,304	0,761	1,000
Edukacja-Kultura	-7,483	12,184	-0,614	0,539	1,000
Edukacja-Transport	-10,361	17,181	-0,603	0,546	1,000
Edukacja-Pomoc techniczna	-15,611	17,181	-0,909	0,364	1,000
Edukacja-Ochrona środowiska	-28,311	18,183	-1,557	0,119	1,000
Edukacja-Przedsiębiorczość	-54,111	18,183	-2,976	0,003	0,061
Turystyka-Kultura	3,900	7,127	0,547	0,584	1,000
Turystyka-Transport	6,779	14,055	0,482	0,630	1,000
Turystyka-Pomoc techniczna	12,029	14,055	0,856	0,392	1,000
Turystyka-Ochrona środowiska	24,729	15,264	1,620	0,105	1,000
Turystyka-Przedsiębiorczość	50,529	15,264	3,310	0,001	0,020
Kultura-Transport	-2,879	14,404	-0,200	0,842	1,000
Kultura-Pomoc techniczna	-8,129	14,404	-0,564	0,573	1,000
Kultura-Ochrona środowiska	-20,829	15,585	-1,336	0,181	1,000
Kultura-Przedsiębiorczość	-46,629	15,585	-2,992	0,003	0,058
Transport-Pomoc techniczna	5,250	18,821	0,279	0,780	1,000
Transport-Ochrona środowiska	17,950	19,740	0,909	0,363	1,000
Transport-Przedsiębiorczość	43,750	19,740	2,216	0,027	0,560
Pomoc techniczna-Ochrona środowiska	12,700	19,740	0,643	0,520	1,000
Pomoc techniczna-Przedsiębiorczość	-38,500	19,740	-1,950	0,051	1,000
Ochrona środowiska-Przedsiębiorczość	-25,800	20,617	-1,251	0,211	1,000

Trzy zmienne dotyczące znaczenia INTERREG dla organizacji realizujących projekty zróżnicowane są istotnie statystycznie ze względu na rodzaj instytucji²⁸⁷, jednak dokładne obliczenia post-hoc (tabela 9.1) wskazują, że tylko odmienność wyników stwierdzenia B.2.18 (Zrealizowane projekty w ramach programów INTERREG mają istotny wpływ na proces umiędzynarodowienia regionów) mieści się w granicach przyjętego poziomu istotności. Badani ze Stowarzyszenia w porównaniu do ankietowanych z JST wyżej ocenili znaczenie tego wskaźnika.

Tabela 9.1

Od B.2.6 Chęć wprowadzenia zmian w założeniach realizowanych polityk regionalnych/lokalnych skłoniła nas do udziału w programie INTERREG do Rodzaj instytucji					
Porównania parami Rodzaj instytucji					
Sample 1-Sample 2	Statystyki testu	Błąd standardowy	Standaryzowana statystyka testu	Istotność	Istotność skorygowana ^a
Przedsiębiorstwo-JST	-23,669	17,004	-1,392	0,164	0,984
Przedsiębiorstwo-Stowarzyszenie	-39,116	17,313	-2,259	0,024	0,143
Przedsiębiorstwo-Fundacja	47,650	22,171	2,149	0,032	0,190
JST-Stowarzyszenie	15,447	6,535	2,364	0,018	0,109
JST-Fundacja	23,981	15,314	1,566	0,117	0,704
Stowarzyszenie-Fundacja	8,534	15,656	0,545	0,586	1,000
Od B.2.17 Zrealizowane projekty w ramach programów INTERREG i ich rezultaty przyczyniły się do trwałych zmian w politykach rozwoju regionalnego do Rodzaj instytucji					
Porównania parami Rodzaj instytucji					
Sample 1-Sample 2	Statystyki testu	Błąd standardowy	Standaryzowana statystyka testu	Istotność	Istotność skorygowana ^a
Przedsiębiorstwo-JST	-20,676	16,958	-1,219	0,223	1,000
Przedsiębiorstwo-Stowarzyszenie	-34,832	17,265	-2,018	0,044	0,262
Przedsiębiorstwo-Fundacja	49,725	22,110	2,249	0,025	0,147
JST-Stowarzyszenie	14,156	6,517	2,172	0,030	0,179
JST-Fundacja	29,049	15,272	1,902	0,057	0,343
Stowarzyszenie-Fundacja	14,893	15,613	0,954	0,340	1,000
Od B.2.18 Zrealizowane projekty w ramach programów INTERREG mają istotny wpływ na proces umiędzynarodowienia regionów do Rodzaj instytucji					
Porównania parami Rodzaj instytucji					
Sample 1-Sample 2	Statystyki testu	Błąd standardowy	Standaryzowana statystyka testu	Istotność	Istotność skorygowana ^a
Przedsiębiorstwo-JST	-5,331	16,811	-0,317	0,751	1,000
Przedsiębiorstwo-Stowarzyszenie	-23,759	17,115	-1,388	0,165	0,990
Przedsiębiorstwo-Fundacja	30,625	21,918	1,397	0,162	0,974
JST-Stowarzyszenie	18,428	6,461	2,852	0,004	0,026
JST-Fundacja	25,294	15,140	1,671	0,095	0,569
Stowarzyszenie-Fundacja	6,866	15,478	0,444	0,657	1,000

Wykazano również, że nierówność wyników dwóch składowych znaczenia INTERREG dla organizacji realizujących projekty ze względu na lokalizację instytucji mieści

²⁸⁷ Aneks 2, tabela 9.

się w granicach przyjętego poziomu istotności²⁸⁸. Przedstawiciele instytucji zlokalizowanych na wsi w porównaniu do przedstawicieli organizacji zlokalizowanych w mieście bardziej zgadzają się ze stwierdzeniami B.2.3 (Zrealizowane projekty w ramach programu INTERREG odpowiadały na rzeczywiste zapotrzebowanie polityki regionalnej realizowanej na Podkarpaciu) oraz B.2.7 (Profil działalności naszej instytucji/organizacji zdecydował o udziale w programie INTERREG)

W dalszej kolejności istotne statystycznie różnice dotyczą trzech zmiennych w zakresie znaczenia INTERREG dla organizacji realizujących projekty ze względu na liczbę zatrudnionych²⁸⁹, ale przy dokładnych porównaniach post-hoc (tabela 11.1) wykazano, że wyłącznie odmiennosc wyników stwierdzeń B.2.10 (Intensywność działań i postawa partnerów projektu skłoniły nas do udziału w programie INTERREG) oraz B.2.14 (Zrealizowane projekty w ramach programu INTERREG wpłynęły na rozwój regionu) mieści się w zakresie przyjętego poziomu istotności. W pierwszym przypadku badani z organizacji zatrudniających od 10 do 49 pracowników w porównaniu do ankietowanych z organizacji zatrudniających od 50 do 249 pracowników wyżej ocenili znaczenie wskaźnika B.2.10. Natomiast w drugim przypadku badani z organizacji zatrudniających od jednego do 9 pracowników w porównaniu do ankietowanych z instytucji zatrudniających od 50 do 249 pracowników wyżej ocenili znaczenie wskaźnika B.2.14.

Tabela 11.1

Od B.2.10 Intensywność działań i postawa partnerów projektu skłoniły nas do udziału w programie INTERREG do Liczba zatrudnionych					
Porównania parami Liczba zatrudnionych					
Sample 1-Sample 2	Statystyki testu	Błąd standardowy	Standaryzowana statystyka testu	Istotność	Istotność skorygowana ^a
50 do 249-Powyżej 249	-3,123	7,499	-0,416	0,677	1,000
50 do 249-1 do 9	3,971	8,122	0,489	0,625	1,000
50 do 249-10 do 49	33,845	11,793	2,870	0,004	0,025
Powyżej 249-1 do 9	0,848	9,180	0,092	0,926	1,000
Powyżej 249-10 do 49	30,722	12,545	2,449	0,014	0,086
1 do 9-10 do 49	-29,874	12,927	-2,311	0,021	0,125
Od B.2.14 Zrealizowane projekty w ramach programu INTERREG wpłynęły na rozwój regionu do Liczba zatrudnionych					
Porównania parami Liczba zatrudnionych					
Sample 1-Sample 2	Statystyki testu	Błąd standardowy	Standaryzowana statystyka testu	Istotność	Istotność skorygowana ^a
50 do 249-Powyżej 249	-1,008	7,399	-0,136	0,892	1,000
50 do 249-10 do 49	13,158	11,635	1,131	0,258	1,000
50 do 249-1 do 9	21,752	8,013	2,715	0,007	0,040

²⁸⁸ Aneks 2, tabela 10.

²⁸⁹ Aneks 2, tabela 11.

Powyżej 249-10 do 49	12,149	12,377	0,982	0,326	1,000
Powyżej 249-1 do 9	20,744	9,057	2,290	0,022	0,132
10 do 49-1 do 9	8,594	12,753	0,674	0,500	1,000
Od B.2.17 Zrealizowane projekty w ramach programów INTERREG i ich rezultaty przyczyniły się do trwałych zmian w politykach rozwoju regionalnego do Liczba zatrudnionych					
Porównania parami Liczba zatrudnionych					
Sample 1-Sample 2	Statystyki testu	Błąd standardowy	Standaryzowana statystyka testu	Istotność	Istotność skorygowana ^a
50 do 249-Powyżej 249	-6,951	7,518	-0,925	0,355	1,000
50 do 249-1 do 9	16,640	8,142	2,044	0,041	0,246
50 do 249-10 do 49	28,696	11,822	2,427	0,015	0,091
Powyżej 249-1 do 9	9,690	9,203	1,053	0,292	1,000
Powyżej 249-10 do 49	21,745	12,576	1,729	0,084	0,503
1 do 9-10 do 49	-12,056	12,959	-0,930	0,352	1,000

Za pomocą testu Kruskala Wallisa wykazano, że wyliczenia jednej składowej znaczenia INTERREG dla organizacji realizujących projekty zróżnicowane są istotnie statystycznie ze względu na tematykę projektu²⁹⁰. Chodzi dokładnie o stwierdzenie B.2.18 (Zrealizowane projekty w ramach programów INTERREG mają istotny wpływ na proces umiędzynarodowienia regionów). Analiza post-hoc (tabela 12.1) przy uwzględnieniu liczby porównań wykazała, że nierówność wyników dotyczy badanych realizujących projekty z ochrony środowiska oraz turystyki. Ci pierwsi wyżej ocenili znaczenie powyżej opisanego wskaźnika.

Tabela 12.1

Od B.2.18 Zrealizowane projekty w ramach programów INTERREG mają istotny wpływ na proces umiędzynarodowienia regionów do Tematyka projektu					
Porównania parami Tematyka projektu					
Sample 1-Sample 2	Statystyki testu	Błąd standardowy	Standaryzowana statystyka testu	Istotność	Istotność skorygowana ^a
Turystyka-Przedsiębiorczość	4,085	15,299	0,267	0,789	1,000
Turystyka-Edukacja	4,829	11,796	0,409	0,682	1,000
Turystyka-Transport	7,051	14,088	0,501	0,617	1,000
Turystyka-Kultura	10,399	7,144	1,456	0,145	1,000
Turystyka-Pomoc techniczna	36,385	14,088	2,583	0,010	0,206
Turystyka-Ochrona środowiska	48,385	15,299	3,163	0,002	0,033
Przedsiębiorczość-Edukacja	0,744	18,225	0,041	0,967	1,000
Przedsiębiorczość-Transport	-2,967	19,785	-0,150	0,881	1,000
Przedsiębiorczość-Kultura	6,314	15,621	0,404	0,686	1,000
Przedsiębiorczość-Pomoc techniczna	32,300	19,785	1,633	0,103	1,000
Przedsiębiorczość-Ochrona środowiska	44,300	20,665	2,144	0,032	0,673
Edukacja-Transport	-2,222	17,221	-0,129	0,897	1,000
Edukacja-Kultura	-5,570	12,212	-0,456	0,648	1,000
Edukacja-Pomoc techniczna	-31,556	17,221	-1,832	0,067	1,000
Edukacja-Ochrona środowiska	-43,556	18,225	-2,390	0,017	0,354
Transport-Kultura	3,348	14,437	0,232	0,817	1,000

²⁹⁰ Aneks 2, tabela 12.

Transport-Pomoc techniczna	29,333	18,864	1,555	0,120	1,000
Transport-Ochrona środowiska	41,333	19,785	2,089	0,037	0,771
Kultura-Pomoc techniczna	-25,986	14,437	-1,800	0,072	1,000
Kultura-Ochrona środowiska	-37,986	15,621	-2,432	0,015	0,316
Pomoc techniczna-Ochrona środowiska	12,000	19,785	0,607	0,544	1,000

Wyłącznie przy wykorzystaniu metody Monte Carlo okazało się, że nierówność wyników jednego z elementów oceny współpracy z instytucjami organizującymi konkursy w ramach Programów INTERREG ze względu na rodzaj instytucji nie przekracza przyjętego poziomu istotności²⁹¹, a mianowicie C.3.4 (Istotne znaczenie dla projektów stanowiących kontynuację tych zrealizowanych w ramach programów INTERREG będą miały nawiązane relacje – zwłaszcza te stymulujące nowe podejścia do rozwiązywanych problemów). Podczas dokładnej analizy post-hoc przy uwzględnieniu liczby porównań okazało się natomiast, że między żadnymi organizacjami nie występują różnice istotne statystycznie (tabela 13.1).

Tabela 13.1

Od C.3.4 Istotne znaczenie dla projektów stanowiących kontynuację tych zrealizowanych w ramach programów INTERREG będą miały nawiązane relacje – zwłaszcza te stymulujące nowe podejścia do rozwiązywanych problemów do Rodzaj instytucji					
Porównania parami Rodzaj instytucji					
Sample 1-Sample 2	Statystyki testu	Błąd standardowy	Standaryzowana statystyka testu	Istotność	Istotność skorygowana ^a
Przedsiębiorstwo-JST	-31,610	16,364	-1,932	0,053	0,320
Przedsiębiorstwo-Stowarzyszenie	-39,759	16,661	-2,386	0,017	0,102
Przedsiębiorstwo-Fundacja	49,425	21,336	2,316	0,021	0,123
JST-Stowarzyszenie	8,149	6,289	1,296	0,195	1,000
JST-Fundacja	17,815	14,738	1,209	0,227	1,000
Stowarzyszenie-Fundacja	9,666	15,067	0,642	0,521	1,000

Przy uwzględnieniu lokalizacji instytucji nie wykazano zróżnicowania istotnego statystycznie wyliczeń elementów oceny współpracy z instytucjami organizującymi konkursy w ramach Programów INTERREG²⁹² o czym świadczą wartości prawdopodobieństwa testowego p wykonanego testu U Manna Whitneya.

Istotna statystycznie odmienność wyników elementów oceny współpracy z instytucjami organizującymi konkursy w ramach Programów INTERREG występuje przy uwzględnieniu liczby pracowników, ale dotyczy wyłącznie jednego wskaźnika²⁹³, a mianowicie C.3.6 (Upowszechnienie dobrych praktyk zaobserwowanych w ramach

²⁹¹ Aneks 2, tabela 13.

²⁹² Aneks 2, tabela 14.

²⁹³ Aneks 2, tabela 15.

programów INTERREG będzie sprzyjało intensywniejszemu procesowi uczenia się i rozwoju kapitału społecznego). W trakcie porównań post-hoc (tabela 13.1) można wywnioskować, że badani z organizacji zatrudniających od 10 do 49 pracowników w porównaniu do ankietowanych z instytucji zatrudniających powyżej 249 pracowników bardziej zgadzają się z powyższym stwierdzeniem.

Tabela 15.1

Od C.3.6 Upowszechnienie dobrych praktyk zaobserwowanych w ramach programów INTERREG będzie sprzyjało intensywniejszemu procesowi uczenia się i rozwoju kapitału społecznego do Liczba zatrudnionych					
Porównania parami Liczba zatrudnionych					
Sample 1-Sample 2	Statystyki testu	Błąd standardowy	Standaryzowana statystyka testu	Istotność	Istotność skorygowana ^a
Powyżej 249-50 do 249	14,509	7,171	2,023	0,043	0,258
Powyżej 249-1 do 9	15,683	8,778	1,787	0,074	0,444
Powyżej 249-10 do 49	38,021	11,996	3,169	0,002	0,009
50 do 249-1 do 9	1,174	7,766	0,151	0,880	1,000
50 do 249-10 do 49	23,512	11,277	2,085	0,037	0,222
1 do 9-10 do 49	-22,338	12,361	-1,807	0,071	0,424

Nie zaobserwowano różnicowania istotnego statystycznie wyliczeń elementów oceny współpracy z instytucjami organizującymi konkursy w ramach Programów INTERREG ze względu na tematykę projektu²⁹⁴, o czym świadczą wartości prawdopodobieństwa testowego „p” wykonanego testu Kruskala Wallisa.

Mając na uwadze ocenę zrealizowanych celów wynikających z projektów ze względu na rodzaj instytucji odmiennosc otrzymanych wyników w zakresie przyjętego poziomu istotności dotyczy jednego wskaźnika²⁹⁵. W trakcie pogłębionych testów (tabela 17.1) wykazano różnice istotne statystycznie, które informują, że badani z Przedsiębiorstw i Stowarzyszeń w porównaniu do ankietowanych z JST wyżej oceniają stwierdzenie D.4.2 (Tworzenie sieci społecznych ma istotny wpływ na sukces podmiotów funkcjonujących na otwartym rynku pracy).

Tabela 17.1

Od D.4.2 Tworzenie sieci społecznych ma istotny wpływ na sukces podmiotów funkcjonujących na otwartym rynku pracy do Rodzaj instytucji					
Porównania parami Rodzaj instytucji					
Sample 1-Sample 2	Statystyki testu	Błąd standardowy	Standaryzowana statystyka testu	Istotność	Istotność skorygowana ^a
JST-Stowarzyszenie	18,532	6,450	2,873	0,004	0,024

²⁹⁴ Aneks 2, tabela 16.

²⁹⁵ Aneks 2, tabela 17.

JST-Fundacja	23,807	15,116	1,575	0,115	0,692
JST-Przedsiębiorstwo	46,007	16,784	2,741	0,006	0,037
Stowarzyszenie-Fundacja	5,276	15,453	0,341	0,733	1,000
Stowarzyszenie-Przedsiębiorstwo	27,476	17,088	1,608	0,108	0,647
Fundacja-Przedsiębiorstwo	-22,200	21,884	-1,014	0,310	1,000

Również lokalizacja instytucji różnicuje w sposób istotny statystycznie otrzymanych wyliczeń jednego aspektu związanego z oceną zrealizowanych celów wynikających z projektów²⁹⁶. Zaobserwować można, że przedstawiciele instytucji zlokalizowanych na wsi w porównaniu do przedstawicieli instytucji zlokalizowanych w mieście bardziej zgadzają się ze stwierdzeniem D.4.1 (Największe znaczenie w sukcesie realizowanego projektu w ramach INTERREG mają osoby otwarte na zmiany).

Z kolei liczba zatrudnionych²⁹⁷ i tematyka projektu²⁹⁸ nie wpływają na istotną odmienność wyników związanych z oceną zrealizowanych celów wynikających z projektów o czym świadczą wartości „p” wykonanych testów.

Mając na uwadze ocenę projektów INTERREG wobec dalszego rozwoju i współpracy oraz budowania kapitału społecznego przy uwzględnieniu rodzaju instytucji wykazano nierówność otrzymanych wyliczeń w zakresie przyjętego poziomu „p” dwóch składowych.²⁹⁹ W trakcie pogłębionych analiz z uwzględnieniem liczby porównań (tabela 21.1) okazało się jednak, że różnice istotne statystycznie dotyczą tylko oceny stwierdzenia E.5.2 (Projekty w ramach programów INTERREG zwiększyły aktywność przedstawicieli sektora pozarządowego w społeczności lokalnej). Badani ze Stowarzyszeń w porównaniu do badanych z JST wyżej ocenili powyższy aspekt.

Tabela 21.1

Od E.5.2 Projekty w ramach programów INTERREG zwiększyły aktywność przedstawicieli sektora pozarządowego w społeczności lokalnej do Rodzaj instytucji					
Porównania parami Rodzaj instytucji					
Sample 1-Sample 2	Statystyki testu	Błąd standardowy	Standaryzowana statystyka testu	Istotność	Istotność skorygowana ^a
Przedsiębiorstwo-JST	-18,051	16,760	-1,077	0,281	1,000
Przedsiębiorstwo-Stowarzyszenie	-42,348	17,064	-2,482	0,013	0,078
Przedsiębiorstwo-Fundacja	50,350	21,853	2,304	0,021	0,127
JST-Stowarzyszenie	24,296	6,441	3,772	0,000	0,001
JST-Fundacja	32,299	15,095	2,140	0,032	0,194
Stowarzyszenie-Fundacja	8,002	15,431	0,519	0,604	1,000

²⁹⁶ Aneks 2, tabela 18.

²⁹⁷ Aneks 2, tabela 19.

²⁹⁸ Aneks 2, tabela 20.

²⁹⁹ Aneks 2, tabela 21.

Od E.5.6 Projekty w ramach programu INTERREG przyczyniły się do wzmocnienia kapitału społecznego występującego w społecznościach reprezentujących poszczególne regiony do Rodzaj instytucji					
Porównania parami Rodzaj instytucji					
Sample 1-Sample 2	Statystyki testu	Błąd standardowy	Standaryzowana statystyka testu	Istotność	Istotność skorygowana ^a
Przedsiębiorstwo-JST	-20,493	16,719	-1,226	0,220	1,000
Przedsiębiorstwo-Stowarzyszenie	-35,875	17,022	-2,108	0,035	0,210
Przedsiębiorstwo-Fundacja	49,575	21,799	2,274	0,023	0,138
JST-Stowarzyszenie	15,382	6,425	2,394	0,017	0,100
JST-Fundacja	29,082	15,057	1,931	0,053	0,321
Stowarzyszenie-Fundacja	13,700	15,393	0,890	0,373	1,000

Stopień odmienności wyników wszystkich zmiennych dotyczących oceny projektów INTERREG wobec dalszego rozwoju i współpracy oraz budowania kapitału społecznego ze względu na lokalizację instytucji wykracza poza przyjęty poziom istotności o czym świadczą uzyskane wartości prawdopodobieństwa testowego dla testu U Manna Whitneya³⁰⁰.

W dalszej kolejności wykazano, że wyliczenia dwóch składowych oceny projektów INTERREG wobec dalszego rozwoju i współpracy oraz budowania kapitału społecznego zróżnicowane są istotnie statystycznie ze względu na liczbę zatrudnionych³⁰¹. Przy dokładnych porównaniach (tabela 23.1) okazało się jednak, że różnice istotne statystycznie dotyczą wyłącznie oceny stwierdzenia E.5.2 (Projekty w ramach programów INTERREG zwiększyły aktywność przedstawicieli sektora pozarządowego w społeczności lokalnej). Badani z organizacji zatrudniających od jednego do dziewięciu pracowników w porównaniu do ankietowanych z instytucji zatrudniających od 50 do 249 pracowników wyżej ocenili powyższy aspekt.

Tabela 23.1

Od E.5.2 Projekty w ramach programów INTERREG zwiększyły aktywność przedstawicieli sektora pozarządowego w społeczności lokalnej do Liczba zatrudnionych					
Porównania parami Liczba zatrudnionych					
Sample 1-Sample 2	Statystyki testu	Błąd standardowy	Standaryzowana statystyka testu	Istotność	Istotność skorygowana ^a
50 do 249-10 do 49	9,026	11,685	0,773	0,440	1,000
50 do 249-Powyżej 249	-12,388	7,430	-1,667	0,095	0,573
50 do 249-1 do 9	22,026	8,047	2,737	0,006	0,037
10 do 49-Powyżej 249	-3,362	12,430	-0,270	0,787	1,000
10 do 49-1 do 9	13,000	12,808	1,015	0,310	1,000
Powyżej 249-1 do 9	9,638	9,096	1,060	0,289	1,000

³⁰⁰ Aneks 2, tabela 22.

³⁰¹ Aneks 2, tabela 23.

Porównania parami Liczba zatrudnionych					
Sample 1-Sample 2	Statystyki testu	Błąd standardowy	Standaryzowana statystyka testu	Istotność	Istotność skorygowana ^a
50 do 249-Powyżej 249	-4,291	7,412	-0,579	0,563	1,000
50 do 249-10 do 49	15,804	11,656	1,356	0,175	1,000
50 do 249-1 do 9	21,034	8,027	2,620	0,009	0,053
Powyżej 249-10 do 49	11,513	12,399	0,929	0,353	1,000
Powyżej 249-1 do 9	16,743	9,073	1,845	0,065	0,390
10 do 49-1 do 9	5,229	12,777	0,409	0,682	1,000

Ponadto nierówność wyników trzech zmiennych w zakresie oceny projektów INTERREG wobec dalszego rozwoju i współpracy oraz budowania kapitału społecznego mieści się w granicach przyjętego poziomu istotności³⁰². Analiza post-hoc z uwzględnieniem liczby porównań (tabela 24.1) wykazała między którymi dokładnie grupami występują różnice istotne statystycznie. W przypadku stwierdzenia E.5.2 (Projekty w ramach programów INTERREG zwiększyły aktywność przedstawicieli sektora pozarządowego w społeczności lokalnej) badani realizujący projekty z ochrony środowiska i pomocy technicznej w porównaniu do ankietowanych realizujących projekty z Edukacji wyżej ocenili znaczenie tego wskaźnika. Bardziej ze stwierdzeniem E.5.4 (Zrealizowany projekt INTERREG przyczynił się do integracji i lepszej współpracy grup docelowych z poszczególnych krajów) zgadzają się badani realizujący projekty z kultury, natomiast mniej ankietowani realizujący projekty z turystyki. Z kolei wyższe wyniki stwierdzenia E.5.7 (Zrealizowane projekty INTERREG przyczyniły się do innego spojrzenia na potencjał jakim dysponuje lokalny/regionalny kapitał społeczny) dotyczą ankietowanych realizujących projekty z ochrony środowiska, natomiast niższe badanych realizujących projekty z Turystyki.

Tabela 24.1

Od E.5.2 Projekty w ramach programów INTERREG zwiększyły aktywność przedstawicieli sektora pozarządowego w społeczności lokalnej do Tematyka projektu					
Porównania parami Tematyka projektu					
Sample 1-Sample 2	Statystyki testu	Błąd standardowy	Standaryzowana statystyka testu	Istotność	Istotność skorygowana ^a
Edukacja-Transport	-17,639	17,169	-1,027	0,304	1,000
Edukacja-Turystyka	-20,697	11,761	-1,760	0,078	1,000
Edukacja-Kultura	-33,717	12,175	-2,769	0,006	0,118
Edukacja-Przedsiębiorczość	-39,189	18,170	-2,157	0,031	0,651
Edukacja-Pomoc techniczna	-53,972	17,169	-3,144	0,002	0,035
Edukacja-Ochrona środowiska	-58,189	18,170	-3,202	0,001	0,029
Transport-Turystyka	-3,058	14,045	-0,218	0,828	1,000

³⁰² Aneks 2, tabela 24.

Transport-Kultura	16,079	14,394	1,117	0,264	1,000
Transport-Przedsiębiorczość	21,550	19,726	1,092	0,275	1,000
Transport-Pomoc techniczna	36,333	18,808	1,932	0,053	1,000
Transport-Ochrona środowiska	40,550	19,726	2,056	0,040	0,836
Turystyka-Kultura	13,021	7,122	1,828	0,068	1,000
Turystyka-Przedsiębiorczość	18,492	15,253	1,212	0,225	1,000
Turystyka-Pomoc techniczna	33,276	14,045	2,369	0,018	0,374
Turystyka-Ochrona środowiska	37,492	15,253	2,458	0,014	0,293
Kultura-Przedsiębiorczość	-5,471	15,574	-0,351	0,725	1,000
Kultura-Pomoc techniczna	-20,255	14,394	-1,407	0,159	1,000
Kultura-Ochrona środowiska	-24,471	15,574	-1,571	0,116	1,000
Przedsiębiorczość-Pomoc techniczna	14,783	19,726	0,749	0,454	1,000
Przedsiębiorczość-Ochrona środowiska	19,000	20,603	0,922	0,356	1,000
Pomoc techniczna-Ochrona środowiska	4,217	19,726	0,214	0,831	1,000
Od E.5.4 Zrealizowany projekt INTERREG przyczynił się do integracji i lepszej współpracy grup docelowych z poszczególnych krajów do Tematyka projektu					
Porównania parami Tematyka projektu					
Sample 1-Sample 2	Statystyki testu	Błąd standardowy	Standaryzowana statystyka testu	Istotność	Istotność skorygowana ^a
Transport-Turystyka	-1,596	13,899	-0,115	0,909	1,000
Transport-Edukacja	13,139	16,990	0,773	0,439	1,000
Transport-Kultura	23,193	14,244	1,628	0,103	1,000
Transport-Przedsiębiorczość	24,250	19,520	1,242	0,214	1,000
Transport-Pomoc techniczna	31,417	18,612	1,688	0,091	1,000
Transport-Ochrona środowiska	36,350	19,520	1,862	0,063	1,000
Turystyka-Edukacja	11,543	11,638	0,992	0,321	1,000
Turystyka-Kultura	21,597	7,048	3,064	0,002	0,046
Turystyka-Przedsiębiorczość	22,654	15,094	1,501	0,133	1,000
Turystyka-Pomoc techniczna	29,821	13,899	2,146	0,032	0,670
Turystyka-Ochrona środowiska	34,754	15,094	2,303	0,021	0,447
Edukacja-Kultura	-10,054	12,048	-0,834	0,404	1,000
Edukacja-Przedsiębiorczość	-11,111	17,981	-0,618	0,537	1,000
Edukacja-Pomoc techniczna	-18,278	16,990	-1,076	0,282	1,000
Edukacja-Ochrona środowiska	-23,211	17,981	-1,291	0,197	1,000
Kultura-Przedsiębiorczość	-1,057	15,412	-0,069	0,945	1,000
Kultura-Pomoc techniczna	-8,224	14,244	-0,577	0,564	1,000
Kultura-Ochrona środowiska	-13,157	15,412	-0,854	0,393	1,000
Przedsiębiorczość-Pomoc techniczna	7,167	19,520	0,367	0,714	1,000
Przedsiębiorczość-Ochrona środowiska	12,100	20,388	0,593	0,553	1,000
Pomoc techniczna-Ochrona środowiska	4,933	19,520	0,253	0,800	1,000
Od E.5.7 Zrealizowane projekty INTERREG przyczyniły się do innego spojrzenia na potencjał jakim dysponuje lokalny/regionalny kapitał społeczny do Tematyka projektu					
Porównania parami Tematyka projektu					
Sample 1-Sample 2	Statystyki testu	Błąd standardowy	Standaryzowana statystyka testu	Istotność	Istotność skorygowana ^a
Turystyka-Przedsiębiorczość	10,408	15,204	0,685	0,494	1,000
Turystyka-Kultura	20,679	7,099	2,913	0,004	0,075
Turystyka-Edukacja	21,974	11,723	1,874	0,061	1,000
Turystyka-Transport	22,558	14,000	1,611	0,107	1,000
Turystyka-Pomoc techniczna	24,308	14,000	1,736	0,083	1,000
Turystyka-Ochrona środowiska	51,308	15,204	3,375	0,001	0,016
Przedsiębiorczość-Kultura	10,271	15,524	0,662	0,508	1,000
Przedsiębiorczość-Edukacja	11,567	18,112	0,639	0,523	1,000
Przedsiębiorczość-Transport	-12,150	19,662	-0,618	0,537	1,000
Przedsiębiorczość-Pomoc techniczna	13,900	19,662	0,707	0,480	1,000

Przedsiębiorczość-Ochrona środowiska	40,900	20,537	1,992	0,046	0,975
Kultura-Edukacja	1,295	12,136	0,107	0,915	1,000
Kultura-Transport	-1,879	14,348	-0,131	0,896	1,000
Kultura-Pomoc techniczna	-3,629	14,348	-0,253	0,800	1,000
Kultura-Ochrona środowiska	-30,629	15,524	-1,973	0,049	1,000
Edukacja-Transport	-0,583	17,114	-0,034	0,973	1,000
Edukacja-Pomoc techniczna	-2,333	17,114	-0,136	0,892	1,000
Edukacja-Ochrona środowiska	-29,333	18,112	-1,620	0,105	1,000
Transport-Pomoc techniczna	1,750	18,747	0,093	0,926	1,000
Transport-Ochrona środowiska	28,750	19,662	1,462	0,144	1,000
Pomoc techniczna-Ochrona środowiska	27,000	19,662	1,373	0,170	1,000

Ostatnie wykonane porównania dotyczyły zmiennych zawartych w bloku uśredniającym poziomy znaczenia oraz ocen Programów INTERREG. W trakcie analiz wykazano, że brak jest odmienności istotnej statystycznie wyników przy uwzględnieniu rodzaj instytucji³⁰³, lokalizacji instytucji³⁰⁴ oraz liczby zatrudnionych³⁰⁵. Uzyskane wartości prawdopodobieństwa testowego nie mieszczą się w zakresie przyjętego poziomu istotności. Nawet biorąc pod uwagę tematykę projektu, mimo zaobserwowanego istotnego statystycznie zróżnicowania otrzymanych wyliczeń jednej zmiennej³⁰⁶, w trakcie wielu porównań post-hoc z uwzględnieniem stosownych poprawek (tabela 28.1) okazało się, że między żadnymi grupami nie występują różnice istotne statystycznie.

Tabela 28.1

Od E - Ocena projektów INTERREG wobec dalszego rozwoju i współpracy oraz budowania kapitału społecznego do Tematyka projektu					
Porównania parami Tematyka projektu					
Sample 1-Sample 2	Statystyki testu	Błąd standardowy	Standaryzowana statystyka testu	Istotność	Istotność skorygowana ^a
Transport-Turystyka	-0,122	14,670	-0,008	0,993	1,000
Transport-Edukacja	2,333	17,932	0,130	0,896	1,000
Transport-Przedsiębiorczość	19,433	20,603	0,943	0,346	1,000
Transport-Kultura	20,776	15,034	1,382	0,167	1,000
Transport-Pomoc techniczna	30,083	19,644	1,531	0,126	1,000
Transport-Ochrona środowiska	37,433	20,603	1,817	0,069	1,000
Turystyka-Edukacja	2,212	12,284	0,180	0,857	1,000
Turystyka-Przedsiębiorczość	19,312	15,931	1,212	0,225	1,000
Turystyka-Kultura	20,654	7,439	2,777	0,005	0,115
Turystyka-Pomoc techniczna	29,962	14,670	2,042	0,041	0,863
Turystyka-Ochrona środowiska	37,312	15,931	2,342	0,019	0,403
Edukacja-Przedsiębiorczość	-17,100	18,978	-0,901	0,368	1,000

³⁰³ Aneks 2, tabela 25.

³⁰⁴ Aneks 2, tabela 26.

³⁰⁵ Aneks 2, tabela 27.

³⁰⁶ Aneks 2, tabela 28.

Edukacja-Kultura	-18,443	12,716	-1,450	0,147	1,000
Edukacja-Pomoc techniczna	-27,750	17,932	-1,547	0,122	1,000
Edukacja-Ochrona środowiska	-35,100	18,978	-1,850	0,064	1,000
Przedsiębiorczość-Kultura	1,343	16,267	0,083	0,934	1,000
Przedsiębiorczość-Pomoc techniczna	10,650	20,603	0,517	0,605	1,000
Przedsiębiorczość-Ochrona środowiska	18,000	21,519	0,836	0,403	1,000
Kultura-Pomoc techniczna	-9,307	15,034	-0,619	0,536	1,000
Kultura-Ochrona środowiska	-16,657	16,267	-1,024	0,306	1,000
Pomoc techniczna-Ochrona środowiska	7,350	20,603	0,357	0,721	1,000

Reasumując, analizy statystyczne przy wykorzystaniu testów U Manna Whitneya oraz Kruskala Wallisa wykazały dość nieliczne sytuacje różnicowania istotnego statycznie otrzymanych wyników przy uwzględnieniu rodzaju instytucji, jej lokalizacji, liczby zatrudnionych oraz tematyki projektu. Co więcej, nawet w sytuacjach wykazanego różnicowania w teście Kruskala Wallisa często przy porównaniach post-hoc nie można było wskazać, które pary są istotnie statystycznie zróżnicowane.

Wpływ na taki stan rzeczy miały zapewne: duża liczność grup oraz dość wyraźna nierównoliczność badanych w ich obrębie. Przy większej liczbie porównań stosowana jest odpowiednia poprawka w zakresie poziomu istotności, dlatego mogą zdarzać się sytuacje, w których mimo istotnego statystycznie wyniku testu, dokładne porównania nie rozstrzygają konkretnie, których par dotyczy różnicowanie. W takim wypadku należy podchodzić dość ostrożnie do interpretacji otrzymanych wyników oraz generalizowania ich na większe populacje.

Nie ulega jednak wątpliwości, że wykonana analiza wśród przedstawicieli instytucji wykazała dość wysoki poziom jednomyślności w poziomie zgody na większość umieszczonych stwierdzeń w ankiecie. Żadna z wyżej wymienionych zmiennych niezależnych nie różnicuje w sposób wyraźny większości wyników zmiennych zawartych w poszczególnych analizowanych blokach.

4.2.2. Weryfikacja hipotez

Badanie ankietowe dostarczyło wiele informacji w temacie kapitału społecznego jako czynnika rozwoju regionu podkarpackiego. Otrzymane odpowiedzi stworzyły możliwość odpowiedzenia na hipotezę główną, która brzmiała: Realizacja programów INTERREG w opinii przedstawicieli NGO oraz administracji publicznej ma istotne znaczenie dla kapitału

społecznego i przyczynia się do jego generowania. Ankietowani, czyli fundacje, przedsiębiorstwa non profit, stowarzyszenia oraz JST w większości zadawanych pytań zgadzali się ze sobą w odpowiedziach. Należy zaznaczyć, że każde pytanie w kwestionariuszu ankiety zostało sformułowane w intencji osiągnięcia celów badawczych. Zatem odpowiedzi przekazywane przez ankietowanych nie pozostawiały żadnych wątpliwości co do intencji osób ich udzielających. Finalny rezultat badania nie pozostawił żadnych wątpliwości co do istoty znaczenia kapitału społecznego w programach INTERREG.

Hipoteza główna potwierdziła się, a realizacja programów INTERREG w opinii badanych daje również korzyści, gdyż projekty wpłynęły na rozwój regionu, a ich rezultaty przyczyniły się do trwałych zmian w politykach rozwoju regionalnego. Ponadto projekty w ramach programów INTERREG mają istotny wpływ na proces umiędzynarodowienia regionów. Jeśli chodzi o hipotezy dobrą wiadomością jest to, że wszystkie z hipotez się potwierdziły.

Hipotezy:

1. *Korzystanie przez region UE z funduszy Europejskiej Współpracy Terytorialnej (EWT) sprzyja rozwojowi, umiędzynarodowieniu regionów i rozwojowi kapitału społecznego w regionie. Współpraca międzyregionalna jest środkiem stymulującym rozwój kapitału społecznego i tym samym regionów poprzez uczenie się od innych podmiotów. Środki wydatkowane na działania programu INTERREG wpłynęły na umocnienie współpracy ponadregionalne i na umiędzynarodowienie regionów.*

Ponad 98% ankietowanych stwierdziło, że korzystanie przez region UE z funduszy Europejskiej Współpracy Terytorialnej (EWT) sprzyja rozwojowi, umiędzynarodowieniu regionów i rozwojowi kapitału społecznego w regionie. Hipoteza więc w pełni się potwierdziła. Większość respondentów, bo aż 97% odpowiedziało, że współpraca międzyregionalna jest środkiem stymulującym rozwój kapitału społecznego i tym samym regionów poprzez uczenie się od innych podmiotów. Hipoteza potwierdziła się.

2. *Kapitał społeczny traktowany jako rodzaj zasobu ekonomicznego, indywidualnego bądź kolektywnego, może być wykorzystany dla dobra jednostek lub całych zbiorowości.*

Z tą hipotezą zgodziło się 73,8% badanych, którzy wskazali, że realizacja projektów realizowanych w ramach programów INTERREG wpłynęła na poprawę jakości lokalnie prowadzonych działalności w ramach różnych partnerstw.

3. *Pojęcia kapitału społecznego można użyć do wyjaśnienia wpływu na rozwój regionalny. Rozwój Podkarpacia był możliwy w oparciu o rozbudowany kapitał społeczny jako efekt realizacji programów INTERREG w latach 2014–2020.*

Z tą hipotezą zgodziło się 72%, tak że hipoteza potwierdziła się, jednak co ciekawe, aż 27% badanych nie miało zdania na ten temat.

4. *Dla realizacji programów INTERREG kapitał społeczny jest istotny, a realizacja projektów w ramach programów INTERREG sprzyja generowaniu kapitału społecznego.*

Beneficjenci INTERREGU zdecydowanie zgodzili się ze stwierdzeniem, że jakość kapitału społecznego regionów wpływa na aktywności w programach INTERREG. Aż 97% badanych tak odpowiedziało. Hipoteza potwierdziła się.

5. *Współpraca międzyregionalna jest środkiem stymulującym rozwój kapitału społecznego i tym samym regionów poprzez uczenie się z doświadczeń innych regionów. Dzięki temu, pomysły zrealizowane w innych regionach inicjatywy mogą być rozpowszechniane w całej Europie.*

Według respondentów realizacja programów INTERREG wpłynęła na umiędzynarodowienie regionów. Tak odpowiedziało w sumie 86%, z czego zdecydowanie tak – 35%, a raczej tak – 51%. Jest to więc dobra wiadomość dotycząca programów INTERREG. Większość instytucji (78%) stwierdziła, że idea przeniesienia najlepszych praktyk z innych regionów i próba ich implementacji na Podkarpaciu jest działaniem racjonalnym. Zdania nie miało na ten temat 20%. Hipoteza potwierdziła się.

6. *Kierunek wydatkowania środków z programów INTERREG spowodował, że aktywne instytucje/organizacje na Podkarpaciu w sposób istotny zmieniły obraz województwa.*

Bardzo duży procent – 86% respondentów uważało, że kierunek wydatkowania środków z programów INTERREG przyczynił się do tego, że aktywne instytucje/organizacje na Podkarpaciu w sposób istotny zmieniły obraz województwa. Natomiast 13% nie miało zdania na ten temat. Hipoteza potwierdziła się.

7. *Wysokie jest znacznie programów INTERREG na Podkarpaciu oraz występuje zauważalne uznanie działań, które z nich wynikają. Brak jest wyraźnego zróżnicowania poglądów oraz ocen ze względu na rodzaj instytucji, miejsce jej zarejestrowania, liczbę zatrudnionych oraz tematykę projektu.*

W przypadku ostatniej z hipotez analizy wykazały, że pozytywna ocena programów INTERREG na Podkarpaciu jest zauważalna, czego dowodem są między innymi uśrednione wyniki poszczególnych stwierdzeń zawierających się w określonych blokach. Należy

jednocześnie zauważyć, że najwyżej oceniono współpracę z instytucjami organizującymi konkursy w ramach Programów INTERREG): średnia 4,00 +/-0,834, natomiast na piątym (ostatnim) miejscu znalazło się znaczenie INTERREG na Podkarpaciu: 3,69 +/-0,685. W wyniku pogłębionych analiz statystycznych potwierdziło się przypuszczenie, że wybrane zmienne klasyfikujące poszczególne organizacje nie różnicują istotnie statystycznie większości poglądów i ocen.

Badanie ankietowe i ich wyniki można podsumować też w wyborze najważniejszych pozytywów i negatywów dotyczących kapitału społecznego jako czynnika rozwoju regionu podkarpackiego.

Po przeprowadzonej analizie można pokusić się o wskazanie wartościowych efektów Programów INTERREG:

- Korzystanie z funduszy Europejskiej Współpracy Terytorialnej sprzyja rozwojowi, umiędzynarodowieniu regionów i rozwojowi kapitału społecznego w regionie.
- Współpraca międzyregionalna jest środkiem stymulującym rozwój kapitału społecznego.
- Środki wydatkowane na działania programu INTERREG dobrze wpłynęły na umocnienie współpracy ponadregionalnej.
- Programy INTERREG dobrze wpłynęły na umiędzynarodowienie regionów.
- Projekty INTERREG osiągnęły swoje zamierzone cele.

Z drugiej strony występują też mniej pozytywne odpowiedzi:

- Różnice kulturowe miały wpływ na osiągnięcie zakładanych wskaźników w programach INTERREG.
- Środki EWT przekazane na realizację projektów INTERREG nie były wystarczające, aby dokonać zmian w sytuacji Podkarpacia związanej z jego rozwojem.
- Środki EWT przekazane na realizację projektów INTERREG nie były wystarczające, aby dokonać zmian w sytuacji Podkarpacia związanej z jego umiędzynarodowieniem.

Dodatkowo w części drugiej ankiety postawiono respondentom tezy na temat realizowanych projektów, z których wynika, że projekty realizowane w ramach programów INTERREG wykazały wkład w korektę polityki rozwoju regionów. Teza ta potwierdziła się, gdyż ponad połowa osób zgodziła się z nią. Ponadto brak realizacji projektów w ramach

programów INTERREG wpłynęły na spowolnienie szybkości tempa dostosowania polityk regionalnych na tle regionów wchodzących w skład „Starej Unii”, a zrealizowane projekty w ramach programu INTERREG odpowiadały na rzeczywiste zapotrzebowanie polityki regionalnej realizowanej na Podkarpaciu. Na poprawę jakości lokalnie prowadzonych działalności w ramach różnych partnerstw wpłynęła realizacja programów INTERREG. Powodem, dla czego uczestnicy przystąpili do udziału w projektach, były niewystarczające środki własne na tego typu działania, potrzeby obszaru wsparcia oraz intensywność działań i postawa partnerów.

Realizacja celów regionalnych okazała się kluczowa dla instytucji/organizacji w przystąpieniu do partnerstwa w ramach programu INTERREG. Większość stwierdziła, że realizowane projekty w ramach Programów INTERREG generowały powstanie kolejnych i wpłynęły na rozwój regionu. Ponadto zrealizowane projekty w ramach programów INTERREG i ich rezultaty przyczyniły się do trwałych zmian w politykach rozwoju regionalnego. Ważne jest również to, że instytucje organizujące konkursy w ramach Programów INTERREG dostarczały kompletnej i rzetelnej informacji potrzebnej do załatwienia sprawy i rozwiązania pojawiających się problemów.

Bardzo istotne dla projektów stanowiących kontynuację zrealizowanych w ramach programów INTERREG są nawiązane relacje oraz otwarcie się na doświadczenia innych regionów i wykorzystanie dostępnego kapitału społecznego. Realizacja podejmowanych działań w ramach projektów INTERREG wpłynęła na budowę kapitału społecznego w regionie. Posiadany kapitał społeczny był decydujący o przystąpieniu organizacji do programu INTERREG. Według respondentów zamierzone cele wskazane w dokumentach projektowych INTERREG zostały osiągnięte. Najważniejsze jest to, że po zakończeniu realizacji projektu INTERREG zaproponowane zmiany będą kontynuowane, a zrealizowane projekty przyczyniły się do wzmocnienia potencjału własnej instytucji, w tym jej kapitału społecznego. Udział w projekcie INTERREG i rozwój kapitału społecznego w instytucji/organizacji spowodował, że respondenci wzięli udział w nowych projektach INTERREG lub finansowanych z innych środków zewnętrznych. Projekty w ramach programu INTERREG przyczyniły się do wzmocnienia kapitału społecznego występującego w społecznościach reprezentujących poszczególne regiony.

Wnioski możliwe do wysunięcia po przeprowadzeniu procesu badawczego potwierdzają rozstrzygnięcie głównego problemu badawczego poprzez konstruktywne odniesienie się do odpowiadającej mu głównej hipotezy. Podsumowując, można stwierdzić,

że hipoteza główna jak najbardziej się potwierdziła, realizacja programów INTERREG ma istotne znaczenie w opinii badanych dla rozwoju kapitału społecznego i przyczynia się do jego generowania. Z przeprowadzonych badań można się dowiedzieć tego, że jednogłośnie respondenci stwierdzili, że korzystanie przez region UE z funduszy Europejskiej Współpracy Terytorialnej (EWT) sprzyja rozwojowi, umiędzynarodowieniu regionów i rozwojowi kapitału społecznego w regionie. Ponadto większość osób uważa, że środki wydatkowane na działania programu INTERREG wpłynęły na umocnienie współpracy ponadregionalnej, a kierunek wydatkowania środków z programów INTERREG przyczynił się do tego, że aktywne instytucje/organizacje na Podkarpaciu w sposób istotny zmieniły obraz województwa.

Podział odpowiedzi natomiast nastąpił przy tezie dotyczącej różnic kulturowych, jakie można było zauważyć podczas realizacji projektów w ramach programu INTERREG i czy miały one wpływ na osiągnięcie zakładanych wskaźników. Respondenci zgodzili się, że zrealizowane projekty w ramach programu INTERREG odpowiadały na rzeczywiste zapotrzebowanie polityki regionalnej realizowanej na Podkarpaciu. W przypadku większości beneficjentów to profil działalności ich organizacji zdecydował o udziale w programie INTERREG. Zdecydowana większość również uznała, że zrealizowane projekty w ramach programu INTERREG wpłynęły na rozwój regionu.

Sam udział w projekcie INTERREG i rozwój kapitału społecznego w instytucji/organizacji spowodował, iż prawie wszyscy respondenci wzięli udział w nowych projektach INTERREG lub finansowanych z innych środków zewnętrznych, a także, że powstałe partnerstwa w ramach zrealizowanych projektów INTERREG i rozpoczęta współpraca będzie kontynuowana. Jedynym minusem w programach INTERREG są środki przeznaczone na projekt. Dlatego w kolejnych programach, projektach warto zastanowić się, ile środków przekazuje się na dany projekt i czy będą one wystarczające do realizacji przewidzianych w jego ramach zadań.

ROZDZIAŁ 5. Zakończenie

5.1 Podsumowanie teoretycznych rozważań na temat kapitału społecznego i jego wpływu na rozwój regionów

5.1.1 Podsumowanie rozważań

Dorobek teoretyczny stanowiący fundament koncepcyjny niniejszej pracy jest dość obszerny, a tematyka kapitału społecznego w ostatnich trzydziestu latach niezwykle popularna w naukach społecznych na świecie. W ramach próby podsumowania tego dorobku, składającego się na teoretyczny kontekst analizowanych w pracy zagadnień zaproponować można następujące stwierdzenia:

Pojęcie „kapitał” wywodzi się z nauk ekonomicznych. W swym wąskim znaczeniu, według *Słownika języka polskiego*, oznacza ono środki trwałe oraz aktywa finansowe zainwestowane w produkcję i mające przynosić dochód lub majątek w gotówce lub papierach wartościowych. Pojęcie to znajduje coraz częściej zastosowanie w różnych sferach życia społecznego. Funkcjonuje więc kapitał intelektualny, ludzki, kulturowy, przyrodniczy i społeczny. Termin ten ma wyrażać pewną wartość, z której można czerpać korzyści, która umożliwia pozyskanie innych wartości. Wraz z popularyzacją koncepcji kapitału społecznego w nauce, problematyka ta stała się również przedmiotem dociekań socjologów, ekonomistów i geografów.

Dorobek teoretyczny na temat kapitału społecznego jest niezwykle bogaty i został szczegółowo opisany w rozdziale pierwszym. W tym miejscu zostaną przytoczone jedynie najważniejsze definicje. P. Bourdieu określa kapitał społeczny jako zbiór rzeczywistych i potencjalnych zasobów, związanych z istnieniem trwałej sieci w różnym stopniu zinstytucjonalizowanych związków wspartych na wzajemnej znajomości i uznaniu, obejmujących członkostwo w jakiejś grupie, która zapewnia każdemu ze swych członków wsparcie w postaci kapitału posiadanego przez daną zbiorowość³⁰⁷. R. Putnam definiując zjawisko, podkreśla rolę norm wzajemności, zaufania i sieci społecznego zaangażowania,

³⁰⁷ K. Sierocińska, *Kapitał społeczny. Definiowanie, pomiar i typy*, „Studia Ekonomiczne” 2011, nr 1, s. 70.

czyli sieci horyzontalnych interakcji, komunikacji i wymiany pomiędzy ludźmi. P. Sztompka wskazuje dodatkowo na więzi lojalności i solidarności, jako elementu kapitału społecznego, znajdujące wyraz w samoorganizowaniu się i samorządności w ramach grup formalnych, nieformalnych, towarzyskich itp.³⁰⁸. Kapitał społeczny wyraża się również wspólnym mobilizowaniem się do realizacji ważnych dla zbiorowości zadań, funkcjonowaniem wzajemnej pomocy, a także wspólnym organizowaniem się w celu rozrywki, rekreacji, zabawy³⁰⁹. Skrótowno można kapitał społeczny określić jako opartą na zaufaniu zdolność łączenia się jednostek dla realizacji założonych celów czy zamierzeń.

Wzrost kapitału społecznego oznacza zwiększenie skłonności poszczególnych osób, np. pracowników do współpracy z innymi. Przykładem mogą być pozytywne doświadczenia danej osoby związane z pracą w zespole. Powodują one, że w przyszłości jej działania będą jeszcze bardziej ukierunkowane na wspólne przedsięwzięcia, w sprzyjających bowiem warunkach nauczyła się ona, jak pracować, będąc częścią określonego zbioru ludzi. Ogólnie wskazuje się, że wysoki poziom kapitału społecznego pozytywnie wpływa na funkcjonowanie instytucji np. przedsiębiorstwa czy stowarzyszenia. W wielu przypadkach jest on katalizatorem korzystnych przemian w organizacji. Pozytywna atmosfera wzajemnego zaufania, współpracy, solidarności, wzajemnego wsparcia oraz dobre stosunki z otoczeniem przyczyniają się do rozwoju postawy twórczej pracowników i zwiększania ich skłonności do innowacyjności i kreatywności. Wpływ na to mają m.in. zmniejszenie obawy przed próbowaniem i popełnianiem błędów, wzrost swobody wymiany informacji, myśli i pomysłów. Lepszy dostęp do informacji czy powszechność różnorodnych kwalifikacji wpływa na możliwości tworzenia nowych rozwiązań i wykonywania różnorodnych zadań co przejawia się m.in. większą elastycznością czy umiejętnością szybkiej zmiany kierunku działania oraz podejmowania ryzyka wśród członków organizacji.

Organizacje często gromadzą informacje o zasobach, do których dostęp zapewnia poszczególnym członkom przewagę w pewnych sytuacjach. Istotny jest też fakt, iż ważnym elementem kapitału społecznego, który tworzony jest poprzez uczestnictwo w stowarzyszeniach stanowią indywidualne umiejętności jej członków.

Rozwój regionalny jest procesem wielowymiarowym, polegającym na transformacji czynników i zasobów regionalnych w dobra i usługi dla ludności. Ich zwiększenie i poprawa jakości stanowią podstawę podniesienia standardu życia mieszkańców regionu, bowiem

³⁰⁸ R. Putnam, *Demokracja w działaniu*, Społeczny Instytut Wydawniczy Znak, Kraków 1995, s. 258.

³⁰⁹ Por. P. Sztompka, *Zaufanie. Fundament społeczeństwa*, Wydawnictwo Znak, Kraków 2007, s. 98.

wzrost poziomu bytu materialnego wpływa bezpośrednio na rozwój społeczny, który jest integralną częścią rozwoju regionu. Szczególnie duże znaczenie dla rozwoju regionu mają wysokie kwalifikacje ludzi oraz nowoczesna infrastruktura.

Badania nad związkiem kapitału ludzkiego i społecznego z rozwojem regionalnym mają bardzo ważny wymiar praktyczny. Odkrycie rozwojowej roli kapitału ludzkiego i społecznego otwiera, według wielu badaczy, nowe możliwości dla polskich społeczności perspektywy konstruowania nowych strategii rozwojowych opartych na kapitale ludzkim i społecznym. Jeden z autorów, rozwijając tę ideę, wskazuje założenia, które powinny leżeć u podstaw tego typu strategii. Oto one:

- 1) Kapitał społeczny jest czynnikiem rozwoju społeczno-gospodarczego. Jego znaczenie jest tym większe, im mniejsza jest dostępność innych typów kapitału. Kapitał społeczny nie zastępuje innych form kapitału, ale pozwala po nie sięgać i efektywniej je wykorzystywać.
- 2) Budowanie kapitału społecznego to przede wszystkim tworzenie powiązań, budowanie relacji; pojawienie się relacji jest warunkiem współpracy, a to jest konieczne do powstania zaufania. Chociaż zawsze istnieje poziom kapitału wiążącego, który pozwala mu przetrwać, nigdy nie ma wystarczającego kapitału pomostowego, aby pomóc mu się rozwijać; budowanie kapitału pomostowego jest wyzwaniem, które wymaga szczególnej troski i zaangażowania.
- 3) Strategia rozwoju oparta na kapitale społecznym wymaga współpracy państwa i grup obywatelskich; inicjatywy odgórne, jeśli nie są osadzone w społecznościach, nie dadzą oczekiwanego impulsu prorozwojowego.
- 4) Kapitał społeczny działa non-profit, gdy system polityczny działa w ten sam sposób³¹⁰.

Wraz ze wzrostem znaczenia regionu, jako specyficznego podmiotu ekonomicznego, wzrasta także jego znaczenie, jako podmiotu polityki krajowej oraz polityk unijnych. Wstępnym etapem badań poziomu rozwoju regionalnego jest analiza warunków rozwojowych poszczególnych regionów. Wiąże się to z pojęciem efektywności regionalnej, które definiowane jest jako „miara stopnia racjonalności procesu rozwoju społeczno-gospodarczego regionu” i stanowi najistotniejszą cechę rozwoju regionalnego. Równie złożone, jak kryteria

³¹⁰ Por. A. Faggian, P. McCann, *Human Capital and Regional Development* [w:] *Handbook of Regional Growth and Development Theories*. Cheltenham, red. R. Capello, P. Nijkamp, Edward Elgar Publishing, Northampton 2009, 133–148.

wyodrębniania regionu, są czynniki wpływające na proces jego rozwoju. Zalicza się do nich zjawiska demograficzne, społeczne, ekonomiczne, ekologiczne, specyficzne oraz zewnętrzne³¹¹.

Zasadniczym celem polityki regionalnej jest podnoszenie poziomu rozwoju obszarów słabiej rozwiniętych, zwłaszcza o naturalnie niekorzystnym położeniu geograficznym, takich jak: obszary oddalone, górzyste, słabo zaludnione. W praktyce udzielanie pomocy finansowej regionom najuboższym powinno służyć trwałej przebudowie ich struktury gospodarczej tak, aby powstały warunki dla ich samodzielnego wzrostu. Tym samym polityka regionalna staje się tożsama z polityką strukturalną³¹². Realizacji polityki spójności służą fundusze strukturalne, które obecnie funkcjonują pod wspólną nazwą jako Europejskie Fundusze Strukturalne i Inwestycyjne. Należą do nich: Europejski Fundusz Rozwoju Regionalnego, Europejski Fundusz Społeczny, Fundusz Spójności, Europejski Fundusz Rolny na rzecz Rozwoju Obszarów Wiejskich oraz Europejski Fundusz Morski i Rybacki³¹³.

Działania w ramach Europejskiej Współpracy Terytorialnej finansowane są ze środków Europejskiego Funduszu Rozwoju Regionalnego. Środki te przekazywane są beneficjentom na zasadzie refundacji poniesionych wydatków³¹⁴. Europejski Fundusz Rozwoju Regionalnego (EFRR) umożliwia inwestycje w sektorach sprzyjających wzrostowi gospodarczemu. Działania realizowane w ramach EFRR mają na celu podjęcie wyzwań gospodarczych, środowiskowych i społecznych, z położeniem szczególnego nacisku na zrównoważony rozwój obszarów miejskich³¹⁵.

Wsparcie finansowe w ramach komponentu współpracy transgranicznej mogą, co do zasady, otrzymać wszystkie wewnętrzne i zewnętrzne granice lądowe Unii Europejskiej oraz granice morskie (regiony oddzielone maksymalnie o 150 km lub – w przypadku regionów najbardziej oddalonych – również ponad 150 km). Obszary objęte współpracą transnarodową zostaną określone przez Komisję z uwzględnieniem strategii makroregionalnych i morskich, przy czym państwa członkowskie będą miały możliwość dodania terytoriów przylegających. Współpraca międzyregionalna obejmie całe terytorium Unii Europejskiej. Regiony

³¹¹ T. Madej, *Regionalna polityka społeczno-gospodarcza...*, s. 41, 67.

³¹² Szerzej Z. Strzelecki, *Polityka regionalna* [w:] *Gospodarka regionalna*, red. nauk. Z. Strzelecki, Wydawnictwo PWN, Warszawa 2008.

³¹³ J. Adamiec, *Polityka regionalna Unii Europejskiej*, INFOS, nr 5(228), Wydawnictwo Sejmowe dla Biura Analiz Sejmowych, 2017, s. 1–4.

³¹⁴ http://www.europarl.europa.eu/ftu/pdf/pl/FTU_3.1.5.pdf (dostęp: 17.02.2020 r.).

³¹⁵ Komisja Europejska, *Zrozumieć politykę Unii Europejskiej – Polityka regionalna*, Luksemburg 2004.

najbardziej oddalone mogą w ramach jednego programu współpracy realizować jednocześnie działania w zakresie współpracy transgranicznej i współpracy transnarodowej.

Kapitał społeczny ma wpływ na rozwój regionów i ich atrakcyjność, jego warunkiem jest jakość ich kapitału, aktywności społecznej, poczucie zaufania czy bezpieczeństwo. Aktywność obywateli można zauważyć podczas udziału w wyborach – wyłonieniu swoich reprezentantów do stanowienia prawa i rządzenia według danych Państwowej Komisji Wyborczej na Podkarpaciu z roku na rok rośnie liczba osób biorących udział w wyborach. Mieszkańcy Podkarpacia biorą udział w działaniach organizacji społecznych – pomoc organizacjom społecznym i pozarządowym w różnorodnych działaniach na rzecz lokalnej społeczności, które mają nieformalny wymiar. Według danych Głównego Urzędu Statystycznego w województwie podkarpackim liczba fundacji, stowarzyszeń i organizacji społecznych wzrosła w bardzo dużym stopniu w ciągu ostatnich lat.

W Polsce możemy zauważyć poprawę sytuacji materialnej gospodarstw domowych, w tym spadek ubóstwa, wzrosło także zadowolenie nie tylko ze swoich warunków życia, ale także z życia ogólnie rzecz biorąc. Wskaźnik zaufania do ludzi ogólnie rzecz biorąc, stanowiący miarę kapitału społecznego jest na takim samym poziomie jak wcześniej. Skala wojewódzkich różnicowań zależy od tego, jaki symptom jakości życia bierzemy pod uwagę. Województwo podkarpackie jest jednym z województw, którego mieszkańcy są zadowoleni z miejsca zamieszkania, ale nie są zadowoleni z swojej sytuacji finansowej. W Polsce wskaźnik ubóstwa warunków życia kształtował się na zróżnicowanym poziomie – na Podkarpaciu wynosi od 4 do 6%. Bezpieczeństwo w Polsce jest według badań na bardzo wysokim poziomie, ponieważ z roku na rok wzrasta poziom bezpieczeństwa. Jak można zauważyć, ludność mieszkająca we wsiach czuje się bardziej bezpiecznie niż ludność mieszkająca w miastach. W województwie podkarpackim możemy zauważyć z przeprowadzonych badań, że ponad 80% osób czuje się bezpiecznie, więc to bardzo wysoki wynik w stosunku do innych województw.

Następną miarą kapitału ludzkiego po bezpieczeństwie jest zaufanie, wskaźnik ten w Polsce jest zróżnicowany w zależności od miejsca – województwo podkarpackie należy do województw o najwyższym odsetku poczucia zaufania wśród ludzi. Z przeprowadzonych badań wynika, że zaufaniem darzymy najczęściej rodzinę, znajomych lub przyjaciół. Sąsiedzi są grupą ludzi, którzy są obdarzani zaufaniem w sposób zróżnicowany, zależnie od województwa. Osoby mieszkające na Podkarpaciu ufają swoim sąsiadom. Wskaźnik zaufania do władz lokalnych w Polsce wykazuje ponad połowa społeczeństwa. Podkarpacie znajduje

się na wyższym poziomie niż cały kraj. Kolejna analiza dotyczyła stosunku do religii w Polsce – nie zmieniła się ona na przestrzeni ostatnich lat i w dużej mierze jest to zależne od miejsca zamieszkania. Podkarpacie jest jednym z najbardziej wierzących województw w Polsce. Badany wskaźnik zadowolenia z życia ogółem w Polsce wynosi 83%, najczęściej są to wsie i miasta poniżej 20 tysięcy mieszkańców. Dochód rozporządzalny na jedną osobę w gospodarstwie domowym na Podkarpaciu jest najniższy w całej Polsce, mimo tego subiektywna ocena sytuacji materialnej w gospodarstwach domowych na Podkarpaciu w 2018 r. była wysoka lub bardzo dobra.

5.2 Podsumowanie analizy wpływu kapitału społecznego na rozwój regionów na podstawie województwa podkarpackiego

5.2.1 Konkluzje

Do badania „Kapitał społeczny jako czynnik rozwoju regionu: analiza ewaluacyjna programów INTERREG w województwie podkarpackim” wybrana została metoda pomiaru pośredniego, która charakteryzowała się tym, że kwestionariusz ankietowy trafił bezpośrednio do rąk respondenta. Respondent na przedstawione w kwestionariuszu zagadnienia odpowiadał telefonicznie lub elektronicznie. Realizowane badanie było badaniem pełnym, gdyż obejmowało wszystkie jednostki w danej zbiorowości, czyli wszystkich beneficjentów projektów realizowanych w ramach Programu INTERREG w województwie podkarpackim.

Badanie ankietowe dostarczyło wiele informacji w temacie kapitału społecznego jako czynnika rozwoju regionu. Hipoteza główna potwierdziła się. Realizacja programów INTERREG wpływa na rozwój regionu, a rezultaty realizowanych w ich ramach projektów przyczyniły się do trwałych zmian w politykach rozwoju regionalnego. Ponadto potwierdziło się, że projekty realizowane w ramach programów INTERREG mają istotny wpływ na proces umiędzynarodowienia regionów. Zgodnie ze wskazaniami respondentów brak realizacji projektów w ramach programów INTERREG wpłynąłby na spowolnienie szybkości tempa dostosowania polityk regionalnych na tle regionów wchodzących w skład „starej Unii”, a zrealizowane projekty w ramach programu INTERREG odpowiadały na rzeczywiste

zapotrzebowanie polityki regionalnej realizowanej na Podkarpaciu. Powodem tego, dlaczego uczestnicy przystąpili do udziału w projektach, były niewystarczające środki własne na tego typu działania, potrzeby obszaru wsparcia oraz intensywność działań i postawa partnerów.

Realizacja celów regionalnych okazała się kluczowa dla instytucji/organizacji w przystąpieniu do partnerstwa w ramach programu INTERREG. Większość stwierdziła, że realizowane projekty w ramach Programów INTERREG generowały powstanie kolejnych projektów i wpłynęły na rozwój regionu. Ważne jest również to, że instytucje organizujące konkursy w ramach Programów INTERREG dostarczały kompletnej i rzetelnej informacji potrzebnej do załatwienia sprawy i rozwiązania pojawiających się problemów.

Bardzo istotne dla projektów stanowiących kontynuację zrealizowanych w ramach programów INTERREG są nawiązane relacje oraz otwarcie się na doświadczenia innych regionów i wykorzystanie dostępnego kapitału społecznego. Realizacja podejmowanych działań w ramach projektów INTERREG wpłynęła na budowę kapitału społecznego w regionie. Posiadany kapitał społeczny był decydujący o przystąpieniu organizacji do programu INTERREG. Według respondentów zamierzone cele wskazane w dokumentach projektowych INTERREG zostały osiągnięte. Najważniejsze jest to, że po zakończeniu realizacji projektu INTERREG zaproponowane zmiany będą kontynuowane, a zrealizowane projekty przyczyniły się do wzmocnienia potencjału własnej instytucji, w tym jej kapitału społecznego. Udział w projekcie INTERREG i rozwój kapitału społecznego w instytucji/organizacji spowodował, że respondenci wzięli udział w nowych projektach INTERREG lub finansowanych z innych środków zewnętrznych. Projekty w ramach programu INTERREG przyczyniły się do wzmocnienia kapitału społecznego występującego w społecznościach reprezentujących poszczególne regiony.

BIBLIOGRAFIA

Wydawnictwa zwarte

1. Adamczyk M., *Wprowadzenie do teorii kapitału społecznego*, Wydawnictwo KUL, Lublin 2013.
2. Ajdukiewicz K., *Logika pragmatyczna*, PWN, Warszawa 1975.
3. Antoszkiewicz J., *Metody heurystyczne. Twórcze rozwiązywanie*, PWE, Warszawa 1990.
4. Apanowicz J., *Metodologia ogólna*, Wyd. Bernardinum, Gdynia 2002.
5. Apanowicz J., *Zarys metodologii prac dyplomowych z organizacji i zarządzania*, Wyd. Berdnardinum, Gdynia 1997.
6. Apanowicz, J. *Metodologiczne uwarunkowania pracy naukowej*, Wyd. Difin, Warszawa 2005.
7. Babbie E., *Podstawy badań społecznych*, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 2013.
8. Bartkowski J., *Kapitał społeczny i jego oddziaływanie na rozwój w ujęciu socjologicznym*, w: Herbst M., *Kapitał ludzki i kapitał społeczny a rozwój regionalny*, Warszawa 2007.
9. Bartnik K.M., *Znaczenie kapitału ludzkiego i społecznego w rozwoju regionalnym na przykładzie Finlandii*, „Studia Oeconomica Posnaniensia”, 4(6), Poznań 2016.
10. Bauman Z., *Ponowoczesność jako źródło cierpień*, Sic!, Warszawa 2000.
11. Bauman Z., *Spółczesność w stanie obłąkania*, Wydawnictwo Sic, Warszawa 2006.
12. Benneworth P., *In what sense 'regional development?' Entrepreneurship, underdevelopment and strong tradition in the periphery*, Entrepreneurship & Regional Development, 16 2004.
13. Bierwiazczonka K., Nawrocki T., Szczepański M., *Kapitały ludzkie i społeczne a konkurencyjność regionów*, Wydawnictwo WUŚ, Katowice 2008.
14. Blum R., *Soziale Marktwirtschaft. Wirtschaftspolitik zwischen Neoliberalismus und Ordoliberalismus*, Tübingen 1969.

15. Bochenek K., *Państwo jako dobro wspólne osób w refleksji Jana Pawła II*, w: *Polska w nauczaniu Jana Pawła II*, red. W. Furmanek, Wydawnictwo Uniwersytetu Rzeszowskiego, Rzeszów 2008.
16. Borowiec, *Ekonomia integracji europejskiej*, Wydawnictwo Uniwersytetu Ekonomicznego we Wrocławiu, Wrocław, 2011.
17. Broda-Wysocki P., *Rozwój społeczeństwa obywatelskiego w Polsce. Analiza na przykładzie regionów koszalińskiego i opolskiego*, IPiSS, Warszawa 2003.
18. Broda-Wysocki P., *Teoretyczne podstawy funkcjonowania społeczeństwa obywatelskiego*, w: *Spółeczeństwo obywatelskie*, red., M. Witkowska, A. Wierzbicki, Oficyna Wydawnicza ASPRA-JR, Warszawa 2005.
19. Chmieliński P., *Wspieranie przedsiębiorczości w działalności gospodarczej małych i średnich przedsiębiorstw w Polsce*, w: M. Strużycki, *Przedsiębiorczość w teorii i praktyce*, Szkoła Główna Handlowa, Warszawa 2006.
20. Czakon W., *Zastosowanie studiów przypadków w badaniach nauk o zarządzaniu*, w: *Podstawy metodologii badań w naukach o zarządzaniu*, red. W. Czakon, Oficyna Wolters Kluwer business, Warszawa 2011.
21. Czarnik S., *Metody badawcze socjologii*, w: M. Jakubiec, P. Urbańczyk., *Metodologia nauk społecznych i humanistycznych*, Copernicus College, Kraków 2020.
22. Czerny M., *Globalizacja a rozwój*, Wyd. Naukowe PWN, Warszawa 2005.
23. Czupich M., *Dylematy wspierania rozwoju metropolii w ramach polityki spójności Unii Europejskiej*, Acta Universitatis Lodzianensis, Folia Oeconomica nr 245/2010, Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego, Łódź 2010; Szerzej W. Kosiedowski, *Regiony Europy Środkowo-Wschodniej w procesie integracji (ze szczególnym uwzględnieniem wschodniego pogranicza Unii Europejskiej)*, WN UMK, Toruń 2009.
24. Dąbrowska-Karasińska E., *Wpływ metod pomiaru kapitału ludzkiego na wartość firmy*, Annales Universitatis Mariae Curie-Skłodowska. Sectio H, Oeconomia 36, Lublin 2002.
25. Domański H., *Struktura społeczna*, Wydawnictwo Naukowe Scholar, Warszawa 2007.
26. Domański S.R., *Kapitał ludzki, podział pracy i konkurencyjność*, w: *Konkurencyjność gospodarki Polski w dobie integracji z Unią Europejską i globalizacji*, Bossak J., Bieńkowski W., Instytut Gospodarki Światowej SGH, Warszawa 2000.

27. Dorożyński T., *Rola polityki spójności Unii Europejskiej w usuwaniu regionalnych nierówności gospodarczych. Wnioski dla Polski*, Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego, Łódź 2012.
28. Dubel P., *Polityka regionalna i fundusze strukturalne w praktyce*, Wydawnictwo Naukowe Wydziału Zarządzania Uniwersytetu Warszawskiego, Warszawa 2012.
29. Działek J., *Kapitał społeczny jako czynnik rozwoju gospodarczego w skali regionalnej i lokalnej w Polsce*, Kraków 2011.
30. Eucken W., *Die Grundlagen der Nationalökonomie*, Berlin] –Göttingen–Heidelberg 1950.
31. Faggian A, McCann P., *Human Capital and Regional Development*, w: Capello R., Nijkamp P., *Handbook of Regional Growth and Development Theories*. Cheltenham, red. Edward Elgar Publishing, Northampton 2009.
32. Fitz-enz J., *Rentowność inwestycji w kapitał ludzki*, Oficyna Ekonomiczna, Dom Wydawniczy ABC, Kraków 2001.
33. Florczak, W., *Kapitał ludzki a rozwój gospodarczy*, w: *Gospodarka oparta na Wiedzy*, red. W. Welfe, Polskie Wydawnictwo Ekonomiczne, Warszawa 2007.
34. Frankfort-Nachnias C., Nachmias D., *Metody badawcze w naukach społecznych*, Wyd. Zysk i Ska, Poznań 2001.
35. Fukuyama F. *Kapitał społeczny*, w: Harrison L.E., Huntington S.P., *Kultura ma znaczenie*, Zysk i S-ka, Poznań 2003.
36. Fukuyama F., *Zaufanie: Kapitał społeczny, a droga do dobrobytu*, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 1997.
37. Gajda A., *Regiony w prawie wspólnotowym. Prawne problemy udziału regionów polskich w procesach integracyjnych*, Wydawnictwo Prawo i Praktyka Gospodarcza, Warszawa 2005.
38. Gawlikowska-Hueckel K., *Procesy rozwoju regionalnego w Unii Europejskiej, konwergencja czy polaryzacja*, Wyd. Uniwersytetu Gdańskiego, Gdańsk 2002.
39. Gawlikowska-Hueckel K., A. Zielińska-Głębocka, *Integracja europejska. Od jednolitego rynku do unii walutowej*, Wydawnictwo C.H. Beck, Warszawa 2004.
40. Gawlikowska-Hueckel K., *Procesy rozwoju regionalnego w Unii Europejskiej – konwergencja czy polaryzacja?*, Wydawnictwo Uniwersytetu Gdańskiego, Gdańsk 2003.

41. Gawlikowska-Hueckel K., Zielińska-Głębocka A., *Integracja europejska. Od jednolitego rynku do unii walutowej*, Wydawnictwo C.H. Beck, Warszawa 2004.
42. Grabowska M., Mocek S., Wnuk-Lipiński W., *Wybrane instytucje obywatelskie i polityczne*, w: Wnuk-Lipiński E, Ziółkowska M. *Pierwsza dekada niepodległości. Próba socjologicznej syntezy*, ISP PAN, Warszawa 2001.
43. Grootaert CH., Th. van Bastelaer, *Introduction and overview* [w:] *The Role of Social Capital in Development. An Empirical Assessment*, red. Ch. Grootaert, Th. van Bastelaer, Cambridge University Press 2002.
44. Grzegorzczak A., *Czynniki kształtowania kapitału społecznego w organizacji*, Wydaw. Wyższej Szkoły Promocji, Warszawa 2017.
45. Grzeszczak J., *Teoria biegunów wzrostu w warunkach polskich: przeszłość i teraźniejszość*, w: Lach J., Borowic M., Rachwał T., *Procesy transformacji społeczno-ekonomicznych i przyrodniczych struktur przestrzennych*, Instytut Geografii Akademii Pedagogicznej im. Komisji Edukacji Narodowej w Krakowie, Kraków 2007.
46. Grzeszczak T., *Metody oceny projektów z dofinansowaniem Unii Europejskiej*, Wydawnictwo Placet, Warszawa 2006.
47. Hajduk Z., *Ogólna metodologia nauk*, Wyd. KUL, Lublin 2011.
48. Haliżak E., *Regionalizm w stosunkach międzynarodowych*, w: Haliżak E., Kuźniar R., *Stosunki międzynarodowe. Geneza, struktura, dynamika*, Wydawnictwo Uniwersytetu Warszawskiego, Warszawa 2000.
49. Hansen M.T., Podolny J., Pfeffer J., *Social networks in organizations – capital or liability?*, Working paper Harvard Business School, Boston 1999.
50. Healy T., *The Measurement of Social Capital at International Level*, OECD, Paris 2001.
51. Jabkowski P., *Reprezentatywność badań reprezentatywnych. Analiza wybranych problemów metodologicznych oraz praktycznych w paradygmacie całkowitego błędu pomiaru*, Wydawnictwo Naukowe UAM, Poznań 2015.
52. Janasz K., Janasz W., Wiśniewska J., *Zarządzanie kapitałem w przedsiębiorstwie*, Difin, Warszawa 2007.
53. Jegorow D., *Spójność społeczna i gospodarcza w zjednoczonej Europie – utopia sukcesu, Wpływ sektora B+R na wzrost konkurencyjności polskiej gospodarki poprzez rozwój innowacji*, t. 4, Wydawnictwo Sun Solution, Chełm 2012.

54. Kaźmierczak T., *Kapitał społeczny a rozwój społeczno-ekonomiczny – przegląd podejść*, w: *Kapitał społeczny. Ekonomia społeczna*, T. Kaźmierczak, M. Rymśza, Instytut Spraw Publicznych, Warszawa 2007.
55. Kaźmierczak T., *Partycypacja społeczny a rozwój społeczno-ekonomiczny – przegląd podejść*, w: T. Kaźmierczak, M. Rymśza, *Kapitał społeczny. Ekonomia społeczna*, Instytut Spraw Publicznych, Warszawa 2007.
56. Kern H., *Lack of trust, surfeit of trust: Some causes of the innovation crisis in German industry* [w:] *Trust within and between organiza-tions*, ed. C. Lane, R. Bachmann, Oxford University Press, New York 1998.
57. Kochanowski J., *Rozpad i odbudowa kapitału społecznego*, „Zeszyty Towarzystwa Ekonomistów Polskich” z. 7, styczeń 2003.
58. Kołodko G., *Zanim nadejdzie jeszcze większy kryzys*, w: *Globalizacja, kryzys i co dalej?*, Wydawnictwo Poltext, Warszawa 2010.
59. Kosiedowski W., *Teoretyczne problemy rozwoju regionalnego*, w: Kosiedowski W., *Zarządzanie rozwojem regionalnym i lokalnym. Problemy teorii i praktyki*, Toruń 2001.
60. Kotarbiński T., *Dzieła wszystkie. Elementy teorii poznania, logiki formalnej i metodologii nauk*, Wyd. Ossolineum, Wrocław 1990.
61. Kotarski H., *Raport z badań przeprowadzonych techniką PAPI*, Wydawnictwo Uniwersytetu Rzeszowskiego, Rzeszów 2016.
62. Krzykała F., *Metodologia badań i technik badawczych socjologii gospodarczej*, Wydawnictwo Akademii Ekonomicznej, Poznań 2001
63. Kubiak M., *Ordoliberalizm a koncepcja i praktyka społecznej gospodarki rynkowej*, Wydział Nauk Społecznych Uniwersytet Gdańsk t. XXXI, Gdańsk 2013.
64. Kuciński K., *Metodologia nauk ekonomicznych: dylematy i wyzwania*, Wyd. Difin, Warszawa 2010.
65. Kudrycka I., *Wpływ funduszy unijnych na wzrost gospodarczy i rozwój regionów w Polsce*, Wydawnictwo VIZJA, Warszawa 2009.
66. Kwilecki A., *Teoretyczne i metodologiczne aspekty socjologii regionu*, w: *Opolszczyzna w 35-leciu PRL*, Opole 1980.
67. Łosiewicz M., *Media obywatelskie dla trzeciego sektora, czyli jak to robią w Elblągu*, w: B. Brodzińska, *Zawód dziennikarz: między misją a profesją*, Wydawnictwo Naukowe Uniwersytetu Mikołaja Kopernika, Toruń 2015.

68. Madej T., *Regionalna polityka społeczno-gospodarcza*, Wydawnictwo Naukowe Uniwersytetu Szczecińskiego, Szczecin 1998.
69. Madej T., *Regionalna polityka społeczno-gospodarcza*, Wydawnictwo Naukowe Uniwersytetu Szczecińskiego, Szczecin 1998.
70. Makowska M., *Analiza danych zastanych. Przewodnik dla studentów*, Wydawnictwo Naukowe Scholar, Warszawa 2013.
71. Małuszyńska E., Mazur G., *Unia Europejska 2014+*, Wyd. Difin, Warszawa 2015.
72. Marchewka K., *Główne nurty w teorii kapitału*, „Ruch Prawniczy, Ekonomiczny i Socjologiczny” 2000.
73. Markocki Z., Kubielski W., *Wybrane zagadnienia metodologii badań społecznych*, Wyd. WSP, Słupsk 1995.
74. Maszke A.W., *Metody i techniki badań pedagogicznych*, Wydawnictwo Uniwersytetu Rzeszowskiego, Rzeszów 2008.
75. Mezzadri A., Srivastava R., 2015, *Labor Regimes in the Indian Garment Sector: Capital-Labor Relations, Social Reproduction and Labour Standards in the National Capital Region (NCR)*, SOAS, University of London, London 2015.
76. Mezzadri A., Srivastava R., *Labor Regimes in the Indian Garment Sector: Capital-Labor Relations, Social Reproduction and Labour Standards in the National Capital Region (NCR)*, SOAS, University of London, London 2015.
77. Milczarek D., *Rozszerzenie Unii Europejskiej na Wschód – geneza, rezultaty, perspektywy*, Studia Europejskie1/2014, Warszawa 2014.
78. Ministerstwo Gospodarki, Pracy i Polityki Społecznej, *Uzasadnienie do stanowiska Polski w sprawie polityki spójności Unii Europejskiej w latach 2007–2013*, w: T.G. Grosse, *Polska wobec nowej polityki spójności Unii Europejskiej*, Instytut Spraw Publicznych, Warszawa 2004.
79. Molle W., *Ekonomika integracji europejskiej*, Fundacja Gospodarcza, Gdańsk 2000.
80. Nowaczewska R., *Dobroczytna Ameryka. Walka ze skutkami Wielkiego Kryzysu w latach 1929–1937*, Wydawnictwo Uniwersytetu Warszawskiego, Warszawa 2009.
81. Nowosielski S., *Cele w badaniach naukowych z zakresu zarządzania. Aspekty metodologiczne*, Prace Naukowe Uniwersytetu Ekonomicznego we Wrocławiu, Wrocław 2016.

82. Omelaniuk A.J., *Z regionalizmem w XXI wiek*. Referat programowy na VI Kongres Regionalnych Towarzystw Kultury, Krajowy Ośrodek Dokumentacji Regionalnych Towarzystw Kultury – Ciechanów, Wrocław–Ciechanów 1997.
83. Oręziak L., *Finanse Unii Europejskiej*, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 2009.
84. Ossowski S., *Zagadnienie więzi regionalnej i więzi narodowej na Śląsku Opolskim*, w: *Dzieła*, t. III, *Z zagadnień psychologii społecznej*, Warszawa 1967.
85. Parysek J., *Podstawy gospodarki lokalnej*, Wydawnictwo Naukowe Uniwersytetu Adama Mickiewicza, Poznań 2001.
86. Pastuszka S., *Polityka regionalna Unii Europejskiej – cele, narzędzia, efekty*, Warszawa 2012.
87. Patyra S., *Zakres dopuszczalnej ingerencji władzy centralnej w sferę funkcjonowania samorządu terytorialnego w Polsce – refleksje aksjologiczne*, w: M. Chrzanowski, Sobczak J., *Samorzady w procesie decentralizacji władzy publicznej*, Wydawnictwo Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej, Lublin 2017.
88. Pawliszyn M., *Etyka solidarności, czy etyka miłości?*, „*Studia Warmińskie*” XLVII, 2010.
89. Pelkmans J., *European Integration, Methods and Economic Analysis*, Longman, 1997.
90. Pieter J., *Z zagadnień prac naukowych*, Wyd. Ossolineum, Wrocław 1974.
91. Pieter J., *Zarys metodologii pracy naukowej*, PWN, Warszawa 1975.
92. Piwowarski W., *Socjologia religii*, Redakcja Wydawnictw KUL, Lublin 1996.
93. Półcwiartek J., *Z teorii regionu. Od regionu geograficznego i historycznego do regionu kulturowego*, w: Stolarczyka M., Kuzickiego J., Graty P., *Z dziejów regionów Europy Środkowo-Wschodniej w XIX i XX wieku*, Rzeszów 2008.
94. Prawelska-Skrzypek G., *Znaczenie partycypacji obywatelskiej dla rozwoju lokalnego*, w: G. Prawelska-Skrzypek, *Partycypacja obywatelska w życiu społeczności lokalnej. Stan, bariery, rekomendacje*, red., Fundacja Międzynarodowe Centrum Rozwoju Demokracji, Kraków 1996.
95. Przymeński A., *Rozwój kapitału społecznego i jego czynniki*, w: H. Jamuszek, *Kapitał społeczny – aspekty teoretyczne i praktyczne*, Poznań 2004.
96. Putnam D.R., *Demokracja w działaniu: Tradycje obywatelskie we współczesnych Włoszech*, Społeczny Instytut Wydawniczy Znak, Kraków 1995.

97. Putnam R., *Demokracja w działaniu*, Społeczny Instytut Wydawniczy Znak, Kraków 1995.
98. Pysz P., *Ordoliberalna koncepcja ładu instytucjonalnego w gospodarce*, w: B. Polszakiewicz, J. Boehlke, *Ład instytucjonalny w gospodarce*, Toruń 2005.
99. Pysz P., *Społeczna gospodarka rynkowa. Ordoliberalna koncepcja polityki gospodarczej*, Warszawa 2008.
100. Robak E., *Kapitał społeczny jako czynnik wpływający na kształtowanie rynku pracy*, w: Januszek H., *Kapitał społeczny we wspólnotach*, Poznań 2005.
101. Rothbard M., *Wielki kryzys w Ameryce*, Instytut Ludwika von Misesa, Kraków 2000.
102. Rymsza A., *Klasyczne koncepcje kapitału społecznego*, w: Kaźmierczak T., Rymsza M., *Kapitał społeczny. Ekonomia społeczna*, Instytut Spraw Publicznych, Warszawa 2007.
103. Sadłoń W., *Religijny kapitał społeczny*, Wydawnictwo Bezkręsy Wiedzy, Saarbrücken, 2014.
104. Sadowski A., *Kapitał społeczny i kulturowy heterogenicznej „metropolii” wschodniego pogranicza [w:] Przemiany miasta. Wokół socjologii Aleksandra Wallisa*, red. B. Jałowiecki, A. Majer, M.S. Szczepański, Scholar, Warszawa 2005.
105. Shils E., *Co to jest społeczeństwo obywatelskie*, w: K. Michalski, *Europa i społeczeństwo obywatelskie. Rozmowy w Castel Gandolfo.*, Wydawnictwo Znak, Kraków 1994.
106. Skorowski H., *Antropologiczno-etyczne aspekty regionalizmu*, Wydawnictwo Salezjańskie, Warszawa 1990.
107. Skrabacz A., *Bezpieczeństwo społeczne. Podstawy teoretyczne i praktyczne*, Warszawa 2012.
108. Sokołowicz M., *W kierunku nowej polityki regionalnej? Rozważania nad przyszłym kształtem polityki regionalnej w Polsce*, w: *Polityka spójności – ocena i wyzwania. Materiały z konferencji*, Ministerstwo Rozwoju Regionalnego, Warszawa 2008.
109. Spicker P., *Polityka społeczna – teoria*, Wydawnictwo Centrum Rozwoju Zasobów Ludzkich, Warszawa 2014.
110. Stachak S., *Podstawy metodologii nauk ekonomicznych*, Wyd. Książka i Wiedza, Warszawa 2006.

111. Szacki J., *Powrót idei społeczeństwa obywatelskiego*, w: *Ani książkę ani kupiec: Szacki J., Obywatel*, , Społeczny Instytut Wydawniczy „Znak”, Fundacja im. Stefana Batorego, Kraków–Warszawa 2004.
112. Szczepański J., *Polskie losy*, Polska oficyna wydawnicza BGW, Warszawa 1993.
113. Szerzej Z. Strzelecki, *Polityka regionalna*, w: Strzelecki Z., *Gospodarka regionalna*, Wydawnictwo PWN, Warszawa 2008.
114. Szewczuk A., Kogut-Jaworska M., Ziolo M., *Rozwój lokalny i regionalny. Teoria i praktyka*, wyd. C.H. Beck, Warszawa 2011.
115. Szlachta J., *Rozwój regionalny w warunkach transformacji gospodarczej*, Wyd. Friedrich bert Stiftung – Przedstawicielstwo w Polsce, Warszawa 1993.
116. Szopa B., *Wokół zagadnień ubóstwa i bogactwa*, Uniwersytet Ekonomiczny w Krakowie, Kraków 2012.
117. Szreder M., *Metody i techniki sondażowych badań opinii*, Polskie Wydawnictwo Ekonomiczne, Warszawa 2010.
118. Sztabiński P., Sawiński Z., Sztabiński F., *Fieldwork jest sztuką*, Wydawnictwo Instytutu Filozofii i Socjologii PAN, Warszawa 2005.
119. Sztompka P., *Zaufanie. Fundament społeczeństwa*, Wydawnictwo Znak, Kraków 2007.
120. Sztumski J., *Wstęp do metod i technik nadań społecznych*, Wyd. Śląsk, Katowice, 1999.
121. Szymła Z., *Determinanty rozwoju regionalnego*, Wyd. Zakład Narodowy im. Ossolińskich, Wrocław–Warszawa–Kraków 2000.
122. Tischner J., *Etyka Solidarności oraz Homo Sovieticus*, Wydawnictwo Znak, Kraków 2005.
123. Tischner J., *Etyka Solidarności oraz Homo Sovieticus*, Wydawnictwo Znak, Kraków 2005.
124. Turner J.H., *Struktura teorii socjologicznej. Wydanie nowe* (przekł. red. A. Manterys, G. Woroniecka), Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 1985.
125. Tuziak A., *Kapitał społeczny mieszkańców Podkarpacia. Wybrane aspekty*, w: M.S. Szczepański, K. Bierwiazzonek, T. Nawrocki, *Kapitały ludzkie i społeczne a konkurencyjność regionów*, Katowice 2008.
126. Wiktorowski K., *Polityki i strategie rozwoju na tle systemu zarządzania rozwojem Polski*, w: Sokołowski J., Sosnowski M., Żabiński A. *Polityka ekonomiczna*, Prace

- naukowe Uniwersytetu Wrocławskiego, red., Wyd. Uniwersytetu Wrocławskiego, Wrocław 2012.
127. Wnuk-Lipiński E., *Socjologia życia publicznego*, Wydawnictwo Naukowe Scholar, Warszawa 2005.
128. Wojnarowski J., *Jak rozwiązać problem badawczy*, Wydawnictwo AON, Warszawa, 2004.
129. Wosiek M., *Komplementarna rola kapitału ludzkiego oraz społecznego w inteligentnym rozwoju gospodarczym*, Wydawnictwo Uniwersytetu Ekonomicznego w Katowicach, Katowice 2016.
130. Wódz J., Wódz K., *Lokalny kapitał społeczno-kulturowy i lokalni liderzy zmian*, w: Szczepański M.S., *Kapitał społeczno-kulturowy a rozwój lokalny i regionalny*, Śląskie Wydawnictwa Naukowe, Tychy 2000.
131. Zaucha J., Brodzicki T., Ciołek D., Komornicki T., Szlachta J., Zaleski J., Mogiła Z., *Terytorialny wymiar wzrostu i rozwoju*, Wydawnictwo Difin, Warszawa 2015.

Wydawnictwa ciągłe

1. Adamiec J., *Polityka regionalna Unii Europejskiej*, INFOS, nr 5(228), Wydawnictwo Sejmowe dla Biura Analiz Sejmowych, 2017.
2. Adamiec J., *Polityka regionalna Unii Europejskiej*, INFOS, nr 5(228), Wydawnictwo Sejmowe dla Biura Analiz Sejmowych, 2017.
3. Art. 5 rozporządzenia (UE) nr 1301/2013 z dnia 17 grudnia 2013 r.
4. Audretsch D.B., Fritsch M., *Growth Regimes over Time and Space*, "Regional Studies" 2002, nr 36(2).
5. Badinger H., Tondl G., *Trade, Human Capital and Innovation: The Engines of European Regional Growth in the 1990s*, IEF Working Paper 2002, No. 42, Research Institute For European Affairs University of Economics and Business Administration Vienna.
6. Barro R.J., *Human Capital and Growth*, „The American Economic Review”2001, Vol. 91, No. 2.

7. Beers C., Havas A., Chiappero-Martinetti E., *Overview of Existing Innovation Indicators*. CRESSI Working Papers No. 24/2015. University of Oxford, Oxford, 2015
8. Benhabib J., M. Spiegel, *The Role of Human Capital in Economic Development: Evidence from Aggregate Cross-Country Regional U.S. Data*, „Journal of Monetary Economics” 1992, Vol. 34, issue 2.
9. Beyer K., *Kapitał intelektualny jako zasób przedsiębiorstwa-koncepcja i modele zarządzania*, „Studia i Prace Wydziału Nauk Ekonomicznych i Zarządzania” 2012, nr 17.
10. Burdziej S., *Religia jako źródło kapitału społecznego*, „Trzeci Sektor”, nr 15, 2008.
11. Cele tematyczne wymieniono w art. 9 rozporządzenia (UE) nr 1303/2013 z dnia 17 grudnia 2013 r.
12. Churski P., *Czynniki rozwoju regionalnego w świetle koncepcji teoretycznych*, Zeszyty Naukowe Wyższej Szkoły Humanistyczno- Ekonomicznej we Włocławku. Nauki ekonomiczne, t.. XIX. z. 3. Gospodarka regionu na Jednolitym Rynku Europejskim. Wybrane zagadnienia, Włocławek 2005.
13. Coleman J.S., *Social Capital in the Creation of Human Capital*, The American Journal of Sociology nr 94, 1988.
14. Danysz-Fleszarowa R., *Krajoznawstwo i regionalizm*, „Ziemia” 1926, nr 1.
15. Dorożyński T., *Efektywność polityki spójności UE i jej wpływ na rozwój regionów*, „Studia Ekonomiczne” Uniwersytet Ekonomiczny w Katowicach, nr 123, 2012, Międzynarodowe stosunki gospodarcze – integracja regionalna w Europie i na świecie.
16. Działek J., *Kapitał społeczny – ujęcia teoretyczne i praktyka badawcza*, „Studia Regionalne i Lokalne”, nr 3(45)/2011, Warszawa 2011.
17. *Ex post evaluation of Cohesion Policy programmes 2007–2013, focusing on the European Regional Development Fund (ERDF) and the Cohesion Fund (CF)*, WP1: *Synthesis report*, Directorate-General for Regional and Urban Policy, European Commission, Publications Office of the European Union, 2016.
18. Friedmann J., *A General Theory of Polarized Development [w:] Growth Centres in Regional Economic Development*, red. N.M. Hansen, Free Press New York 1966.
19. G. Becker, *Investment in Human Capital: A Theoretical Analysis*, „Journal of Political Economy” 1962, nr 70.

20. Gagacki J., *Kapitał społeczny i kultura zachowania, Ekonomia społeczna*, Uniwersytet Ekonomiczny w Krakowie, Małopolska Szkoła Administracji Publicznej, Kraków 2013, nr 1(6).
21. Górski A., Ideologia krajoznawstwa, „Ziemia” 1926, nr 23-24.
22. Gorzelak G., Płoszaj A., Smętkowski M.: *Ocena strategii rozwoju regionu – wykorzystanie modelu czterech kapitałów*, Studia Regionalne i Lokalne, 2006, nr 3(25).
23. Gorzelak G., *Polska polityka regionalna wobec zróżnicowań polskiej przestrzeni*, „Studia Regionalne i Lokalne” 2004.
24. Grosse T., *Przegląd koncepcji teoretycznych rozwoju regionalnego*, Wyd. Uniwersytetu Warszawskiego, Studia Regionalne i Lokalne, nr 1(8), Europejski Instytut Rozwoju Regionalnego i Lokalnego, Warszawa 2002.
25. Han M., *Developing social capital to achieve superior internationalization: A conceptual model*, „Journal of International Entrepreneurship” 2006, nr 4.
26. Herbst M., *Kapitał ludzki i społeczny a rozwój regionalny*, Wydawnictwo Naukowe Scholar, Warszawa 2007.
27. Hitt M.E., Lee H.U. Yucel E., *The Importance of Social Capital to the Management of Multinational Enterprises: Relational Networks Among Asian and Western Firms*, „Asia Pacific Journal of Management” 2002, nr 19.
28. Jabłoński Ł., *Kapitał ludzki a tempo wzrostu polskiej gospodarki*, „Nierówności Społeczne a Wzrost Gospodarczy” 2005, nr 6, .
29. Kawa J., *Metodologia, metodyka, metoda jako podstawa wywodu naukowego*, „Studia Prawnoustrojowe” 2013, nr 21.
30. Kobieszko Ł., *Solidarność. Dlaczego wg Tischnera była małym cudem nad Wisłą*, „Aleteia”, nr 28/06/2017.
31. Komisja Europejska, *Zrozumieć politykę Unii Europejskiej – Polityka regionalna*, Luksemburg 2004.
32. Kwiecińska M., *Przedmiot badań w naukach o obronności*, „Obronność. Zeszyty Naukowe” 2016, nr 19..
33. Łętocha R., *Doktryna niemieckiego cudu gospodarczego*, „Nowy Obywatel”, nr 30/04/2017.
34. Lewenstein B., *Spółczeństwo rodzin czy obywateli – kapitał społeczny Polaków okresu transformacji*, „Societas/Communitas” 2006, nr 1(1).

35. Liberto A.Di, Symons J., *Education and Italian Regional Development*, Centre for Economic Performance, London School of Economics and Political Science, 2001.
36. Libertowska A., *Kapitał społeczny w rozwoju społeczeństwa informacyjnego. Podejście sieciowe*, OPTIMUM Studia Ekonomiczne, Poznań 2013, nr 4(64).
37. Lucas R.E., *On the Mechanics of Economic Development*, „Journal of Monetary Economics” 1988, Vol. 22, issue 1; R.R. Nelson, E.S. Phelps, *Investment in Humans, Technological Diffusion, and Economic Growth*,
38. Łukaszewska-Bezulska J., *Migracje zarobkowe a kapitał społeczny na pograniczych kulturowych na przykładzie Opolszczyzny i Podlasia*, „Studia Migracyjne – Przegląd Polonijny” 2015, nr 41.
39. Maciejewski S., *Od fizjografii do regionalizmu*, „Małopolska” IX, Kraków 2007.
40. Mankiw G., Romer D., Weil D.N., *A Contribution to the Empirics of Economic Growth*, „The Quarterly Journal of Economics” 1992, Vol. 107, No. 2.
41. Patkowski A., *Istota, idea i program naszego ruchu krajoznawczego*, „Ziemia 1939, nr 1.
42. Paxton P., *Social capital and democracy: An independent relationship*, “American Sociological Review”, Vol. 67, nr 2, Ohio 2002.
43. *Polityka spójności 2014–2020. Inwestycje w rozwój gospodarczy i wzrost zatrudnienia 2011*.
44. *Polityka spójności UE 1988–2008: Inwestowanie w przyszłość Europy*, „Inforegio Panorama” 2008, nr 26
45. Porter M.E., *Porter o konkurencji*, Warszawa 2001; R. Florida, *Toward the Learning Region*, „Futures” 1995, Vol. 27, No. 5.
46. Radło M., *Program do gruntownej reformy. Strategia lizbońska nie spełnia pokładanych w niej nadziei*, „Rzeczpospolita” 29–30 stycznia 2005.
47. *RAPORT KOŃCOWY Z BADANIA Wpływ polityki spójności na rozwój przygranicznej i ponadnarodowej współpracy terytorialnej polskich regionów w perspektywie 2007-2013*, WYG PSDB Sp. z o.o., Warszawa 2016.
48. Sierocińska K., *Kapitał społeczny. Definiowanie, pomiar i typy*, „Studia Ekonomiczne” 2011, nr 1.
49. *Stanowisko Rządu Rzeczypospolitej Polskiej w sprawie przyszłości Polityki Spójności Unii Europejskiej po 2013 r. przyjęte w dniu 30 stycznia 2008 r.*, Ministerstwo Rozwoju Regionalnego, Warszawa 2008.

50. Strzelecki Z., *Polityka regionalna* [w:] *Gospodarka regionalna*, red. nauk. Z. Strzelecki, Wydawnictwo PWN, Warszawa 2008.
51. Stypułkowski W., *Aktywność obywatelska – pojęcie, pomiar i jej wpływ na rozwój regionalny*, Zeszyty Naukowe WSEI seria: EKONOMIA, 5(2/2012).
52. Szerzej J. Nahapiet, S. Ghoshal, *Social Capital, Intellectual Capital, and the organizational Advantage*, „Academy of Management Review”, nr 23(2) 1998.
53. Szerzej R. Lusawa, *Laborem Exercens Encyklika Jana Pawła II O pracy ludzkiej z okazji 90 rocznicy Encykliki Rerum Novarum*, Rocznik Naukowy Wydziału Zarządzania w Ciechanowie, nr 1-4 (VI) 2012.
54. „The American Economic Review” 1966, Vol. 56, No. 1/2.
55. Traktat z Lizbony zmieniający Traktat o Unii Europejskiej i Traktat ustanawiający Wspólnotę Europejską podpisany w Lizbonie dnia 13 grudnia 2007 r. (Dz. Urz. UE C 306 z 17 grudnia 2007 r.; wersje skonsolidowane: Dz. Urz. UE C 115 z 9 maja 2008 roku).
56. Trigilia C., *Social Capital and Local Development*, “European Journal of Social Theory” 2001, No.4 (4).
57. Wnuk-Lipiński E., *Meandry formowania się społeczeństwa obywatelskiego w Europie Środkowej Wschodniej*, Chrześcijaństwo – świat – polityka. Zeszyty społecznej myśli Kościoła, Instytut Politologii Uniwersytetu Kardynała Stefana Wyszyńskiego, Warszawa 2007, nr 1(2).
58. Woolcock M., *The place of social capital in Understanding Social and Economic Outcome*, “ISUMA Canadian Journal of Policy Research”, nr 2(1) 2001.
59. Zajda K., *Czym jest kapitał społeczny mieszkańców polskiej wsi, jak go mierzyć i czy warto inwestować w jego wzmocnienie*, „FOLIA SOCIOLOGICA 2011”, nr 37.

Źródła badawcze i źródła pomocnicze

1. Centrum Badania Opinii Społecznej, http://www.cbos.pl/PL/o_firmie/o_firmie.php, dostęp: 10.01.2018 r.
2. <https://sjp.pwn.pl/slowniki/Solidarno%C5%9B%C4%87.html>, dostęp: 10.09.2019 r.
3. https://www.ue.katowice.pl/fileadmin/_migrated/content_uploads/9_J.Lobocki_Lapita_l_spoeczny_jako_kategoria....pdf, dostęp: 02.07.2019 r.

4. http://www.wbc.poznan.pl/Content/136058/Gajowiak_Malgorzata-Rozprawa_doktorska.pdf, dostęp: 04.07.2019 r.
5. http://www.wbc.poznan.pl/Content/136058/Gajowiak_Malgorzata-Rozprawa_doktorska.pdf, dostęp: 03.07.2019 r.
6. http://www.wbc.poznan.pl/Content/136058/Gajowiak_Malgorzata-Rozprawa_doktorska.pdf, dostęp: 04.07.2019 r.
7. <http://krytyka.org/etyka-ponowoczesna-w-ujeciu-zygmunta-baumana>, dostęp: 03.07.2019 r.
8. https://www.dbc.wroc.pl/Content/33005/Mempel_Sniezyk_Koncepcje_Rozwoju_Regionalnego_Ze_Szczegolnym_2013.pdf, dostęp: 10.07.2019 r.
9. https://repozytorium.ur.edu.pl/bitstream/handle/item/341/Kotarski%20%20Kapita%C5%82_ludzki_a_rozw%C3%B3j_regionu_peryferyjnego.pdf?sequence=1&isAllowed=y, dostęp: 10.07.2019 r.
10. Raporty o Rozwoju Społecznym i Narodowe Raporty o Rozwoju Społecznym (NHDR), ONZ, <http://www.unic.un.org.pl/show.php?news=35&wid=18&wai=&year=>, dostęp: 10.07.2019 r.
11. *Local Administrative Units* (LAU); http://epp.eurostat.ec.europa.eu/portal/page/portal/nuts_nomenclature/local_administrative_units, dostęp: 10.02.2019 r.
12. Zob. M. Dutkowski, *Polityka regionalna UE, Warszawa 2008*, http://www.zpsb.szczecin.pl/uploads/jean_monnet/Polityka%20Regionalna%20Unii%20Europejskiej%20%20M.%20Dutkowski.pdf, s. 1–2, dostęp: 11.01.2012 r.
13. *Zasady polityki regionalnej UE*, <http://archiwum-ukie.polskawue.gov.pl/www/serce.nsf/0/99386389021D6052C125723600357FAF?Open&RestrictToCategory>, dostęp: 14.01.2012 r.
14. Traktat ustanawiający Wspólnotę Europejską; http://www.krrit.gov.pl/Data/Files/_public/Portals/0/regulacje-prawne/ue/2.pdf, dostęp: 20.06.2014 r.
15. *Eurostat*, <http://ec.europa.eu/eurostat>.
16. *EU Cohesion Policy 2014–2020: Will EUR 167bn of EU funds give CEE a boost?*, Erste Group,

- https://www.erstegroup.com/content/dam/at/eh/www_erstegroup_com/en/Presse/press_emeldungen/2014/pi20140311-en.pdf, dostęp 18.12.2019 r.
17. *Future Financing of the EU. Final report and recommendations of the High Level Group on Own Resources*, December 2016, http://ec.europa.eu/budget/mff/hlgor/library/reports-communication/hlgor-report_20170104.pdf, dostęp: 18.01.2020 r.
 18. *Presentation by Chairman Mario Monti of the work of the High Level Group on Own Resources*, Interinstitutional Conference with National Parliaments, Bruksela, 7-8 September 2016 r., <http://ec.europa.eu/budget/mff/Library/hlgor/hlgor-open-speech.pdf>, dostęp: 18.01.2018 r.
 19. Europejski Bank Inwestycyjny, <http://www.eib.org/efsi/efsi-projects/index.htm> (dostęp: 18.01.2018 r.).
 20. M. Jabłonowska, *Cele i narzędzia Polityki Spójności UE w perspektywie finansowej 2014–2020*, Olsztyn 2016, s. 24–25, http://www.uwm.edu.pl/wne/katedry/kmakro/files/e7_p02.pdf, dostęp: 17.01.2018 r.
 21. Komisja Europejska, *Zrozumieć politykę Unii Europejskiej – Polityka regionalna*, Luksemburg 2004. <http://www.euroregionsilesia.pl/files/strony/przyk%C5%82ady%20projekt%C3%B3w/Biuletyn%20-%20Nr5.pdf>.
 22. https://ewt.slaskie.pl/czytaj/o_ewt
 23. <http://www.ewt.podkarpackie.pl/>
 24. <http://dzp.pwr.edu.pl/dofinansowanie/programy-miedzynarodowe/ewt-europejska-wspolpraca-terytorialna/programy-transnarodowe>.
 25. <http://dzp.pwr.edu.pl/dofinansowanie/programy-miedzynarodowe/ewt-europejska-wspolpraca-terytorialna/programy-transgraniczne>
 26. <http://www.pomerania.org.pl/site/europejska-wspolpraca-terytorialna/39>
 27. https://www.ewt.2007-2013.gov.pl/WstepDoFunduszyEuropejskich/Documents/EWT_2014_2020.pdf
 28. <http://www.ewt.podkarpackie.pl/>
 29. [https://www.podkarpackie.pl/attachments/article/4187/EWT%20I%20EISP%20\(1\).pdf](https://www.podkarpackie.pl/attachments/article/4187/EWT%20I%20EISP%20(1).pdf)
 30. <https://pg.edu.pl/dzial-projektow/programy-europejskiej-wspolpracy-terytorialnej-effr>
 31. <https://www.ewt.2007-2013.gov.pl/WstepDoFunduszyEuropejskich/Strony/czysafundusze.aspx>

32. <http://www.ewt.podkarpackie.pl/>
33. https://ewt.slaskie.pl/czytaj/o_ewt
34. K. Kiszka, *Programy Europejskiej Współpracy Terytorialnej*, <http://fundusze.ngo.pl/wiadomosc/1922078.html>, dostęp 22.01.2018 r.
35. <https://www.ewt.2007-2013.gov.pl/WstepDoFunduszyEuropejskich/Strony/czymsafundusze.aspx>, dostęp 22.11.2019 r.
36. <https://www.europarl.europa.eu/factsheets/pl/sheet/98/europejska-wspolpracaterytoriaalna>, dostęp 22.01.2020 r.
37. <https://www.europarl.europa.eu/factsheets/pl/sheet/98/europejska-wspolpracaterytoriaalna>, dostęp 22.02.2020 r.
38. http://www.inepan.pl/pliki/studia_ekonomiczne/Studia%202011%201%204%20sierocinska.pdf, dostęp: 10.07.2020 r.
39. https://www.google.com/url?sa=t&rct=j&q=&esrc=s&source=web&cd=&cad=rja&uact=8&ved=2ahUKEwjKkb3U5qbrAhVmw4sKHaqwB04QFjAAegQIBhAB&url=http%3A%2F%2Fstat.gov.pl%2Fdownload%2Fgfx%2Fportalinformacyjny%2Fpl%2Fdefaultaktualnosci%2F5490%2F3%2F8%2F1%2Fdzialalnosc_stowarzyszen_i_podobnych_organizacji_spolecznych_w_2018.pdf&usg=AOvVaw1ODssKZh2aUMF_fNo4B4O1, dostęp: 17.06.2020 r.
40. Lista złych warunków życia została zawarta m.in. w informacji sygnałnej „Różne oblicza ubóstwa w Polsce w 2015 r. i 2018 r. na podstawie Badania spójności społecznej” dostępnej na stronie internetowej GUS (dostęp: 17.06.2020 r.).
41. <http://www.sportosporto.pl/Obrazy/Naucz4.pdf>, dostęp: 01.07.2019 r.
42. http://www.europarl.europa.eu/ftu/pdf/pl/FTU_3.1.5.pdf, dostęp: 17.02.2020 r.
43. http://www.europarl.europa.eu/ftu/pdf/pl/FTU_3.1.5.pdf, dostęp: 22.01.2018 r.
44. http://www.europarl.europa.eu/ftu/pdf/pl/FTU_3.1.5.pdf, dostęp: 17.02.2020 r.
45. <https://pl.aleteia.org/2017/06/28/lekcja-od-tischnera-warto-wierzyc-w-solidarnosc>, dostęp: 01.07.2019 r.
46. http://www.sbc.org.pl/Content/69328/SE_84.pdf, dostęp: 01.07.2019 r.
47. <http://www.tischner.info.pl/zyciorys.html>, dostęp: 10.09.2019 r.
48. Eurostat, <http://ec.europa.eu/eurostat>, dostęp: 28.01.2020 r.
49. <http://www.etins.nazwa.pl/2015/2014doc/zeszyt4.pdf>, dostęp: 09.07.2019 r.

Aneks nr 1 – Wyniki analizy rzetelności po usunięciu pozycji

A - Znaczenie INTERREG na Podkarpaciu	Średnia skali po usunięciu pozycji	Wariancja skali po usunięciu pozycji	Korelacja pozycji Ogółem	Alfa Cronbacha po usunięciu pozycji
A.1.1 Korzystanie przez region UE z funduszy Europejskiej Współpracy Terytorialnej (EWT) sprzyja rozwojowi, umiędzynarodowieniu regionów i rozwojowi kapitału społecznego w regionie	43,99	64,949	0,653	0,839
A.1.2 Współpraca międzyregionalna jest środkiem stymulującym rozwój kapitału społecznego i tym samym regionów poprzez uczenie się od innych podmiotów	43,82	71,378	0,422	0,853
A.1.3 Jakość kapitału społecznego regionów wpływa na aktywności w programach INTERREG	43,81	69,201	0,520	0,848
A.1.4 Zastosowane kryteria dostępu do funduszy Europejskiej Współpracy Terytorialnej sprzyjają jakościowemu wykorzystaniu tych środków	44,44	65,496	0,635	0,840
A.1.5 Środki wydatkowane na działania programu INTERREG wpłynęły na umocnienie współpracy ponadregionalnej	43,87	69,035	0,525	0,848
A.1.6 Realizacja programów INTERREG wpłynęła na umiędzynarodowienie regionów	44,08	67,463	0,591	0,844
A.1.7 Kierunek wydatkowania środków z programów INTERREG spowodował, że aktywne instytucje/organizacje na Podkarpaciu w sposób istotny zmieniły obraz województwa	44,15	69,088	0,504	0,849
A.1.8 Idea przeniesienia najlepszych praktyk z innych regionów i próba ich implementacji na Podkarpaciu to było działanie o charakterze racjonalnym	44,20	66,027	0,679	0,838
A.1.9 Rozwój Podkarpacia był możliwy w oparciu o rozbudowany kapitał społeczny jako efekt realizacji programów INTERREG w latach 2014-2020	44,33	65,676	0,651	0,839
A.1.10 Projekty INTERREG zmierzające do umiędzynarodowienia Podkarpacia osiągnęły swoje cele	44,24	69,892	0,441	0,853
A.1.11 Różnice kulturowe zauważone w trakcie realizacji programów INTERREG miały wpływ na osiągnięcie zakładanych wskaźników	44,53	70,098	0,386	0,857
A.1.12 Środki EWT przekazane na realizację projektów INTERREG były wystarczające aby dokonać zmian w sytuacji Podkarpacia związanej z jego rozwojem	45,17	69,715	0,422	0,854
A.1.13 Środki EWT przekazane na realizację projektów INTERREG były wystarczające aby dokonać zmian w sytuacji Podkarpacia związanej z jego umiędzynarodowieniem	45,16	70,957	0,344	0,859

B - Znaczenie INTERREG dla organizacji realizujących projekty	Średnia skali po usunięciu pozycji	Wariancja skali po usunięciu pozycji	Korelacja pozycji Ogółem	Alfa Cronbacha po usunięciu pozycji

B.2.1 Realizowane projekty w ramach programów INTERREG wykazały wkład w korektę polityki rozwoju regionów	64,87	153,650	0,594	0,905
B.2.2 Brak realizacji projektów w ramach programów INTERREG wpłynęły na spowolnienie szybkości tempa dostosowania polityk regionalnych na tle regionów wchodzących w skład „Starej Unii”	64,59	152,961	0,561	0,906
B.2.3 Zrealizowane projekty w ramach programu INTERREG odpowiadały na rzeczywiste zapotrzebowanie polityki regionalnej realizowanej na Podkarpaciu	64,63	155,638	0,502	0,908
B.2.4 Realizacja projektów w ramach programów INTERREG wpłynęła na zwiększenie ilości i jakości zawieranych partnerstw	64,24	152,730	0,636	0,904
B.2.5 Realizacja projektów realizowanych w ramach programów INTERREG wpłynęła na poprawę jakości lokalnie prowadzonych działalności w ramach różnych partnerstw	64,34	159,525	0,397	0,910
B.2.6 Chęć wprowadzenia zmian w założeniach realizowanych polityk regionalnych/lokalnych skłoniła nas do udziału w programie INTERREG	64,77	151,255	0,582	0,906
B.2.7 Profil działalności naszej instytucji/organizacji zdecydował o udziale w programie INTERREG	64,37	153,039	0,550	0,907
B.2.8 Niewystarczające środki własne decydowały o udziale w realizacji działań w ramach projektu INTERREG	64,27	152,661	0,592	0,905
B.2.9 Potrzeby obszaru wsparcia zdecydowały o udziale w realizacji działań w ramach projektu INTERREG	63,94	158,227	0,471	0,908
B.2.10 Intensywność działań i postawa partnerów projektu skłoniły nas do udziału w programie INTERREG	64,53	152,576	0,551	0,907
B.2.11 Realizacja celów regionalnych okazała się kluczowa dla naszej instytucji/organizacji w przystąpieniu do partnerstwa w ramach programu INTERREG	64,54	153,054	0,587	0,906
B.2.12 Realizowane projekty w ramach Programów INTERREG pozwoliły na przezwyciężenie głównych barier we współpracy pomiędzy społecznościami różnych krajów	64,46	156,267	0,503	0,908
B.2.13 Realizowane projekty w ramach Programów INTERREG generowały powstanie kolejnych, w tym także regularnych działań programowych lub pozaprogramowych	64,48	151,329	0,631	0,904
B.2.14 Zrealizowane projekty w ramach programu INTERREG wpłynęły na rozwój regionu	64,33	152,668	0,600	0,905
B.2.15 Wykorzystanie funduszy EWT wpłynęło korzystnie na szanse rozwojowe regionu	64,40	151,267	0,633	0,904
B.2.16 Realizowane projekty w ramach programów INTERREG umożliwiają skuteczniejsze przenoszenie najlepszych rozwiązań z innych krajów	64,30	155,390	0,570	0,906
B.2.17 Zrealizowane projekty w ramach programów INTERREG i ich rezultaty przyczyniły się do trwałych zmian w politykach rozwoju regionalnego	64,64	149,701	0,708	0,902
B.2.18 Zrealizowane projekty w ramach programów INTERREG mają istotny wpływ na proces umiędzynarodowienia regionów	64,47	151,140	0,635	0,904

C - Ocena współpracy z instytucjami organizującymi konkursy w ramach Programów INTERREG	Średnia skali po usunięciu pozycji	Wariancja skali po usunięciu pozycji	Korelacja pozycji Ogółem	Alfa Cronbacha po usunięciu pozycji
C.3.1 Instytucje organizujące konkursy w ramach Programów INTERREG dostarczają kompletnej i rzetelnej informacji potrzebnej do załatwienia sprawy i/lub pomocy w rozwiązaniu problemu	23,99	26,675	0,536	0,836
C.3.2 Przedstawiciele instytucji organizujących konkursy w ramach Programów INTERREG w razie problemów szybko reagują i służą wsparciem	24,19	24,153	0,642	0,821
C.3.3 Posiadane zasoby i kapitał społeczny w danej instytucji/organizacji przekładają się na aktywność w programie INTERREG	24,08	24,694	0,658	0,818
C.3.4 Istotne znaczenie dla projektów stanowiących kontynuację tych zrealizowanych w ramach programów INTERREG będą miały nawiązane relacje – zwłaszcza te stymulujące nowe podejścia do rozwiązywanych problemów	23,97	25,708	0,629	0,823
C.3.5 W rozwoju regionów istotne jest otwarcie się na doświadczenia innych regionów i wykorzystanie dostępnego kapitału społecznego	23,90	26,725	0,596	0,828
C.3.6 Upowszechnienie dobrych praktyk zaobserwowanych w ramach programów INTERREG będzie sprzyjało intensywniejszemu procesowi uczenia się i rozwoju kapitału społecznego	23,86	26,962	0,521	0,838
C.3.7 Realizacja podejmowanych działań w ramach projektów INTERREG wpłynęła na budowę kapitału społecznego w regionie	24,12	25,114	0,657	0,818

D - Ocena zrealizowanych celów wynikających z projektów	Średnia skali po usunięciu pozycji	Wariancja skali po usunięciu pozycji	Korelacja pozycji Ogółem	Alfa Cronbacha po usunięciu pozycji
D.4.1 Największe znaczenie w sukcesie realizowanego projektu w ramach INTERREG mają osoby otwarte na zmiany	23,59	23,901	0,562	0,787
D.4.2 Tworzenie sieci społecznych ma istotny wpływ na sukces podmiotów funkcjonujących na otwartym rynku pracy	23,69	24,487	0,526	0,793
D.4.3 Posiadany kapitał społeczny był decydujący o przystąpieniu organizacji do programu INTERREG	23,99	24,590	0,479	0,802
D.4.4 Zamierzone cele wskazane w dokumentach projektowych INTERREG zostały osiągnięte	23,57	22,709	0,633	0,774
D.4.5 Po zakończeniu realizacji projektu INTERREG zaproponowane zmiany (efekty) będą kontynuowane	23,53	24,200	0,494	0,800
D.4.6. Zrealizowany projekt przyczynił się do wzmocnienia potencjału Państwa instytucji, w tym jej kapitału społecznego	23,58	24,058	0,562	0,788
D.4.7. Udział w projekcie INTERREG i rozwój kapitału społecznego Państwa instytucji/organizacji spowodował, iż wzięliście udział w nowych projektach INTERREG lub finansowanych z innych środków zewnętrznych	23,60	23,490	0,606	0,780

E - Ocena projektów INTERREG wobec dalszego rozwoju i współpracy oraz budowania kapitału społecznego	Średnia skali po usunięciu pozycji	Wariancja skali po usunięciu pozycji	Korelacja pozycji Ogółem	Alfa Cronbacha po usunięciu pozycji
E.5.1 Państwa instytucja/organizacja jest otwarta na współpracę z innymi podmiotami	23,09	28,393	0,494	0,845
E.5.2 Projekty w ramach programów INTERREG zwiększyły aktywność przedstawicieli sektora pozarządowego w społeczności lokalnej	23,55	28,027	0,543	0,838
E.5.3 Projekty w ramach programów INTERREG zwiększyły aktywność w społecznościach lokalnych	23,78	26,891	0,589	0,832
E.5.4 Zrealizowany projekt INTERREG przyczynił się do integracji i lepszej współpracy grup docelowych z poszczególnych krajów	23,58	25,101	0,703	0,814
E.5.6 Projekty w ramach programu INTERREG przyczyniły się do wzmocnienia kapitału społecznego występującego w społecznościach reprezentujących poszczególne regiony	23,60	25,524	0,716	0,812
E.5.7 Zrealizowane projekty INTERREG przyczyniły się do innego spojrzenia na potencjał jakim dysponuje lokalny/regionalny kapitał społeczny	23,52	26,970	0,637	0,825
E.5.8 Powstałe partnerstwa w ramach zrealizowanych projektów INTERREG i rozpoczęta współpraca będzie kontynuowana	23,37	26,920	0,583	0,833

Aneks nr 2 – Wyniki testu U Manna Whitneya oraz Kruskala Wallisa

Tabela 5. Rodzaj instytucji		A.1.1 Korzystanie przez region UE z funduszy Europejskiej Współpracy Terytorialnej (EWT) sprzyja rozwojowi, umiędzynarodowieniu regionów i rozwojowi kapitału społecznego w regionie	A.1.2 Współpraca międzyregionalna jest środkiem stymulującym rozwój kapitału społecznego i tym samym regionów poprzez uczenie się od innych podmiotów	A.1.3 Jakość kapitału społecznego regionów wpływa na aktywności w programach INTERREG	A.1.4 Zastosowane kryteria dostępu do funduszy Europejskiej Współpracy Terytorialnej sprzyjają jakościowemu wykorzystaniu tych środków	A.1.5 Środki wydatkowane na działania programu INTERREG wpłynęły na umocnienie współpracy ponadregionalnej	A.1.6 Realizacja programów INTERREG wpłynęła na umiędzynarodowienie regionów	A.1.7 Kierunek wydatkowania środków z programów INTERREG spowodował, że aktywne instytucje/organizacje na Podkarpaciu w sposób istotny zmieniły obraz województwa	A.1.8 Idea przeniesienia najlepszych praktyk z innych regionów i próba ich implementacji na Podkarpaciu to było działanie o charakterze racjonalnym	A.1.9 Rozwój Podkarpacia był możliwy w oparciu o rozbudowany kapitał społeczny jako efekt realizacji programów INTERREG w latach 2014-2020	A.1.10 Projekty INTERREG zmierzające do umiędzynarodowienia Podkarpacia osiągnęły swoje cele	A.1.11 Różnice kulturowe zauważone w trakcie realizacji programów INTERREG miały wpływ na osiągnięcie zakładanych wskaźników	A.1.12 Środki EWT przekazane na realizację projektów INTERREG były wystarczające aby dokonać zmian w sytuacji Podkarpacia związanej z jego rozwojem	A.1.13 Środki EWT przekazane na realizację projektów INTERREG były wystarczające aby dokonać zmian w sytuacji Podkarpacia związanej z jego umiędzynarodowieniem
Fundacja	Średnia	4,80	4,60	4,60	4,40	4,40	4,60	4,20	4,40	4,60	4,40	3,60	3,20	3,20
	Mediana	5,00	5,00	5,00	5,00	5,00	5,00	4,00	5,00	5,00	4,00	3,00	3,00	3,00
	Średnia ranga	84,50	73,50	71,30	84,00	68,10	84,30	69,10	78,90	88,30	79,30	62,20	69,90	69,50
	N	5	5	5	5	5	5	5	5	5	5	5	5	5
	Odchylenie standardowe	0,45	0,55	0,55	0,89	0,89	0,89	0,84	0,89	0,55	0,55	1,34	1,30	1,30
	Minimum	4,00	4,00	4,00	3,00	3,00	3,00	3,00	3,00	4,00	4,00	2,00	2,00	2,00
	Maksimum	5,00	5,00	5,00	5,00	5,00	5,00	5,00	5,00	5,00	5,00	5,00	5,00	5,00
Przedsiębiorstwo	Średnia	4,25	4,25	4,25	2,50	4,25	3,50	3,50	2,75	2,75	3,25	3,75	2,75	2,50
	Mediana	4,00	4,00	4,00	2,00	4,00	3,00	3,50	2,50	2,50	3,00	4,00	2,50	2,50
	Średnia ranga	58,38	56,00	53,63	29,75	56,88	41,13	40,00	28,00	31,75	36,13	65,75	59,38	53,75
	N	4	4	4	4	4	4	4	4	4	4	4	4	4
	Odchylenie standardowe	0,50	0,50	0,50	1,00	0,50	1,00	0,58	0,96	0,96	0,50	0,50	0,96	0,58
	Minimum	4,00	4,00	4,00	2,00	4,00	3,00	3,00	2,00	2,00	3,00	3,00	2,00	2,00
	Maksimum	5,00	5,00	5,00	4,00	5,00	5,00	4,00	4,00	4,00	4,00	4,00	4,00	3,00
Stowarzyszenie	Średnia	3,88	4,27	4,34	3,66	4,29	4,00	3,76	3,80	3,95	3,85	3,88	3,05	2,95
	Mediana	4,00	4,00	5,00	4,00	4,00	4,00	4,00	4,00	4,00	4,00	4,00	3,00	3,00
	Średnia ranga	59,77	63,17	66,66	63,24	63,76	65,16	59,55	62,05	69,17	62,52	71,70	64,96	62,28
	N	41	41	41	41	41	41	41	41	41	41	41	41	41
	Odchylenie standardowe	1,42	0,92	1,02	1,28	0,84	1,22	1,26	1,23	1,16	1,06	1,10	1,32	1,38
	Minimum	1,00	1,00	1,00	1,00	2,00	1,00	1,00	1,00	1,00	1,00	1,00	1,00	1,00
	Maksimum	5,00	5,00	5,00	5,00	5,00	5,00	5,00	5,00	5,00	5,00	5,00	5,00	5,00
JST	Średnia	3,99	4,06	4,04	3,47	3,97	3,81	3,87	3,78	3,46	3,66	3,18	2,65	2,74
	Mediana	4,00	4,00	4,00	4,00	4,00	4,00	4,00	4,00	4,00	4,00	3,00	2,00	2,00
	Średnia ranga	57,57	56,46	54,66	57,19	56,46	55,35	59,91	58,39	53,18	57,60	51,58	55,45	57,43
	N	68	68	68	68	68	68	68	68	68	68	68	68	68
	Odchylenie standardowe	1,15	1,05	1,10	1,15	1,18	1,03	1,01	1,01	1,14	1,18	1,22	1,06	1,10
	Minimum	1,00	1,00	1,00	1,00	1,00	1,00	1,00	1,00	1,00	1,00	1,00	1,00	1,00
	Maksimum	5,00	5,00	5,00	5,00	5,00	5,00	5,00	5,00	5,00	5,00	5,00	5,00	5,00
Ogółem	Średnia	3,99	4,16	4,18	3,54	4,11	3,90	3,83	3,78	3,65	3,75	3,46	2,81	2,82
	Mediana	4,00	4,00	4,00	4,00	4,00	4,00	4,00	4,00	4,00	4,00	4,00	2,00	3,00
	N	118	118	118	118	118	118	118	118	118	118	118	118	118
	Odchylenie standardowe	1,22	0,98	1,04	1,20	1,05	1,10	1,08	1,09	1,16	1,11	1,20	1,17	1,20
	Minimum	1,00	1,00	1,00	1,00	1,00	1,00	1,00	1,00	1,00	1,00	1,00	1,00	1,00
	Maksimum	5,00	5,00	5,00	5,00	5,00	5,00	5,00	5,00	5,00	5,00	5,00	5,00	5,00
	H Kruskala-Wallisa	3,334	2,227	4,602	6,837	1,749	6,739	2,004	5,808	12,681	4,503	9,593	2,711	1,156
p	0,343	0,527	0,203	0,077	0,626	0,081	0,572	0,121	0,005	0,212	0,022	0,438	0,764	
p (Monte Carlo)	0,350 ^c	0,539 ^c	0,203 ^c	0,072 ^c	0,649 ^c	0,078 ^c	0,586 ^c	0,122 ^c	0,002 ^c	0,220 ^c	0,017 ^c	0,446 ^c	0,775 ^c	

Tabela 6. Miejsce zarejestrowania instytucji

		A.1.1 Korzystanie przez region UE z funduszy Europejskiej Współpracy Terytorialnej (EWT) sprzyja rozwojowi, umiędzynarodowieniu regionów i rozwojowi kapitału społecznego w regionie	A.1.2 Współpraca międzyregionalna jest środkiem stymulującym rozwój kapitału społecznego i tym samym regionów poprzez uczenie się od innych podmiotów	A.1.3 Jakość kapitału społecznego regionów wpływa na aktywności w programach INTERREG	A.1.4 Zastosowane kryteria dostępu do funduszy Europejskiej Współpracy Terytorialnej sprzyjają jakościowemu wykorzystaniu tych środków	A.1.5 Środki wydatkowane na działania programu INTERREG wpłynęły na umocnienie współpracy ponadregionalnej	A.1.6 Realizacja programów INTERREG wpłynęła na umiędzynarodowienie regionów	A.1.7 Kierunek wydatkowania środków z programów INTERREG spowodował, że aktywne instytucje/organizacje na Podkarpaciu w sposób istotny zmieniły obraz województwa	A.1.8 Idea przeniesienia najlepszych praktyk z innych regionów i próba ich implementacji na Podkarpaciu to było działanie o charakterze racjonalnym	A.1.9 Rozwój Podkarpacia był możliwy w oparciu o rozbudowany kapitał społeczny jako efekt realizacji programów INTERREG w latach 2014-2020	A.1.10 Projekty INTERREG zmierzające do umiędzynarodowienia Podkarpacia osiągnęły swoje cele	A.1.11 Różnice kulturowe zauważone w trakcie realizacji programów INTERREG miały wpływ na osiągnięcie zakładanych wskaźników	A.1.12 Środki EWT przekazane na realizację projektów INTERREG były wystarczające aby dokonać zmian w sytuacji Podkarpacia związanej z jego rozwojem	A.1.13 Środki EWT przekazane na realizację projektów INTERREG były wystarczające aby dokonać zmian w sytuacji Podkarpacia związanej z jego umiędzynarodowieniem	
Wieś	Średnia	4,35	4,08	4,31	3,54	4,23	4,15	3,85	3,58	3,46	3,96	3,62	3,04	2,92	
	Mediana	4,00	4,00	4,00	4,00	4,50	4,00	4,00	4,00	4,00	4,00	4,00	3,00	3,00	
	Średnia ranga	66,15	55,56	60,92	60,25	64,31	66,92	57,58	52,29	53,69	62,67	63,38	65,60	62,79	
	N	26	26	26	26	26	26	26	26	26	26	26	26	26	
	Odchylenie standardowe	0,75	0,98	0,84	1,30	1,07	0,97	0,92	1,06	1,17	0,66	1,02	1,25	1,20	
	Minimum	2,00	1,00	1,00	1,00	1,00	1,00	1,00	1,00	1,00	1,00	3,00	1,00	1,00	1,00
	Maksimum	5,00	5,00	5,00	5,00	5,00	5,00	5,00	5,00	5,00	5,00	5,00	5,00	5,00	5,00
Miasto	Średnia	3,89	4,18	4,14	3,54	4,08	3,83	3,83	3,84	3,71	3,68	3,41	2,75	2,79	
	Mediana	4,00	4,00	4,00	4,00	4,00	4,00	4,00	4,00	4,00	4,00	4,00	2,00	2,00	
	Średnia ranga	57,62	60,61	59,10	59,29	58,14	57,40	60,04	61,54	61,14	58,60	58,40	57,78	58,57	
	N	92	92	92	92	92	92	92	92	92	92	92	92	92	
	Odchylenie standardowe	1,31	0,98	1,10	1,18	1,05	1,13	1,13	1,10	1,16	1,20	1,25	1,14	1,20	
	Minimum	1,00	1,00	1,00	1,00	1,00	1,00	1,00	1,00	1,00	1,00	1,00	1,00	1,00	1,00
	Maksimum	5,00	5,00	5,00	5,00	5,00	5,00	5,00	5,00	5,00	5,00	5,00	5,00	5,00	5,00
Ogółem	Średnia	3,99	4,16	4,18	3,54	4,11	3,90	3,83	3,78	3,65	3,75	3,46	2,81	2,82	
	Mediana	4,00	4,00	4,00	4,00	4,00	4,00	4,00	4,00	4,00	4,00	4,00	2,00	3,00	
	N	118	118	118	118	118	118	118	118	118	118	118	118	118	
	Odchylenie standardowe	1,22	0,98	1,04	1,20	1,05	1,10	1,08	1,09	1,16	1,11	1,20	1,17	1,20	
	Minimum	1,00	1,00	1,00	1,00	1,00	1,00	1,00	1,00	1,00	1,00	1,00	1,00	1,00	
	Maksimum	5,00	5,00	5,00	5,00	5,00	5,00	5,00	5,00	5,00	5,00	5,00	5,00	5,00	
U Manna-Whitneya		1023,000	1093,500	1159,000	1176,500	1071,000	1003,000	1146,000	1008,500	1045,000	1113,500	1095,000	1037,500	1110,500	
p		0,228	0,470	0,793	0,896	0,383	0,181	0,725	0,202	0,309	0,573	0,499	0,280	0,562	
p (Monte Carlo)		0,229 ^b	0,478 ^b	0,790 ^b	0,892 ^b	0,385 ^b	0,185 ^b	0,732 ^b	0,210 ^b	0,317 ^b	0,577 ^b	0,502 ^b	0,285 ^b	0,570 ^b	

Tabela 7. Liczba zatrudnionych

		A.1.1 Korzystanie przez region UE z funduszy Europejskiej Współpracy Terytorialnej (EWT) sprzyja rozwojowi, umiędzynarodowieniu regionów i rozwojowi kapitału społecznego w regionie	A.1.2 Współpraca międzyregionalna jest środkiem stymulującym rozwój kapitału społecznego i tym samym regionów poprzez uczenie się od innych podmiotów	A.1.3 Jakość kapitału społecznego regionów wpływa na aktywności w programach INTERREG	A.1.4 Zastosowane kryteria dostępu do funduszy Europejskiej Współpracy Terytorialnej sprzyjają jakościowemu wykorzystaniu tych środków	A.1.5 Środki wydatkowane na działania programu INTERREG wpłynęły na umocnienie współpracy ponadregionalnej	A.1.6 Realizacja programów INTERREG wpłynęła na umiędzynarodowienie regionów	A.1.7 Kierunek wydatkowania środków z programów INTERREG spowodował, że aktywne instytucje/organizacje na Podkarpaciu w sposób istotny zmieniły obraz województwa	A.1.8 Idea przeniesienia najlepszych praktyk z innych regionów i próba ich implementacji na Podkarpaciu to było działanie o charakterze racjonalnym	A.1.9 Rozwój Podkarpacia był możliwy w oparciu o rozbudowany kapitał społeczny jako efekt realizacji programów INTERREG w latach 2014-2020	A.1.10 Projekty INTERREG zmierzające do umiędzynarodowienia Podkarpacia osiągnęły swoje cele	A.1.11 Różnice kulturowe zauważone w trakcie realizacji programów INTERREG miały wpływ na osiągnięcie zakładanych wskaźników	A.1.12 Środki EWT przekazane na realizację projektów INTERREG były wystarczające aby dokonać zmian w sytuacji Podkarpacia związanej z jego rozwojem	A.1.13 Środki EWT przekazane na realizację projektów INTERREG były wystarczające aby dokonać zmian w sytuacji Podkarpacia związanej z jego umiędzynarodowieniem	
1 do 9	Średnia	4,17	4,22	4,22	3,74	4,04	4,22	3,96	3,78	3,91	4,17	3,57	3,13	3,00	
	Mediana	5,00	4,00	4,00	4,00	4,00	4,00	4,00	4,00	4,00	4,00	4,00	3,00	3,00	
	Średnia ranga	66,35	58,02	60,93	65,57	56,63	69,43	64,63	59,39	68,63	71,02	62,80	67,11	63,17	
	N	23	23	23	23	23	23	23	23	23	23	23	23	23	
	Odchylenie standardowe	1,23	0,74	1,04	1,21	1,07	0,95	1,15	1,09	1,09	1,20	0,78	1,20	1,36	1,35
	Minimum	1,00	2,00	1,00	1,00	1,00	1,00	1,00	1,00	1,00	1,00	3,00	1,00	1,00	1,00
	Maksimum	5,00	5,00	5,00	5,00	5,00	5,00	5,00	5,00	5,00	5,00	5,00	5,00	5,00	5,00
10 do 49	Średnia	4,44	4,44	4,56	4,22	4,22	4,33	4,22	4,11	4,00	3,56	3,33	3,33	3,44	
	Mediana	5,00	5,00	5,00	5,00	5,00	4,00	4,00	5,00	4,00	4,00	3,00	3,00	4,00	
	Średnia ranga	69,94	68,00	69,06	78,00	66,67	71,28	68,50	70,72	69,28	53,56	55,94	73,72	75,78	
	N	9	9	9	9	9	9	9	9	9	9	9	9	9	
	Odchylenie standardowe	0,73	0,73	0,53	0,97	1,30	0,71	0,44	1,17	1,17	1,12	1,24	1,41	1,22	1,24
	Minimum	3,00	3,00	4,00	3,00	1,00	3,00	4,00	2,00	2,00	1,00	1,00	2,00	2,00	2,00
	Maksimum	5,00	5,00	5,00	5,00	5,00	5,00	5,00	5,00	5,00	5,00	5,00	5,00	5,00	5,00
50 do 249	Średnia	3,88	4,18	4,05	3,39	4,07	3,74	3,75	3,63	3,44	3,56	3,25	2,65	2,77	
	Mediana	4,00	4,00	4,00	4,00	4,00	4,00	4,00	4,00	4,00	4,00	3,00	2,00	3,00	
	Średnia ranga	55,43	60,52	56,10	55,35	58,41	54,50	56,32	54,68	52,94	53,77	53,43	55,09	58,39	
	N	57	57	57	57	57	57	57	57	57	57	57	57	57	
	Odchylenie standardowe	1,24	1,00	1,16	1,25	1,08	1,14	1,04	1,10	1,17	1,12	1,20	1,16	1,18	
	Minimum	1,00	1,00	1,00	1,00	1,00	1,00	1,00	1,00	1,00	1,00	1,00	1,00	1,00	
	Maksimum	5,00	5,00	5,00	5,00	5,00	5,00	5,00	5,00	5,00	5,00	5,00	5,00	5,00	
Powyżej 249	Średnia	3,93	4,00	4,28	3,48	4,21	3,83	3,76	3,97	3,76	3,83	3,83	2,72	2,59	
	Mediana	4,00	4,00	5,00	4,00	4,00	4,00	4,00	4,00	4,00	4,00	4,00	2,00	2,00	
	Średnia ranga	58,83	56,03	62,09	57,10	61,69	57,79	58,88	65,57	62,12	63,47	69,91	57,72	53,71	
	N	29	29	29	29	29	29	29	29	29	29	29	29	29	
	Odchylenie standardowe	1,31	1,16	0,92	1,12	0,94	1,17	1,24	1,09	1,12	1,23	1,10	0,96	1,05	
	Minimum	1,00	1,00	2,00	1,00	2,00	1,00	1,00	1,00	1,00	1,00	1,00	2,00	1,00	
	Maksimum	5,00	5,00	5,00	5,00	5,00	5,00	5,00	5,00	5,00	5,00	5,00	5,00	5,00	
Ogółem	Średnia	3,99	4,16	4,18	3,54	4,11	3,90	3,83	3,78	3,65	3,75	3,46	2,81	2,82	
	Mediana	4,00	4,00	4,00	4,00	4,00	4,00	4,00	4,00	4,00	4,00	4,00	2,00	3,00	
	N	118	118	118	118	118	118	118	118	118	118	118	118	118	
	Odchylenie standardowe	1,22	0,98	1,04	1,20	1,05	1,10	1,08	1,09	1,16	1,11	1,20	1,17	1,20	
	Minimum	1,00	1,00	1,00	1,00	1,00	1,00	1,00	1,00	1,00	1,00	1,00	1,00	1,00	
	Maksimum	5,00	5,00	5,00	5,00	5,00	5,00	5,00	5,00	5,00	5,00	5,00	5,00	5,00	
	H Kruskala-Wallisa	2,971	1,117	1,752	4,639	0,848	4,902	1,931	3,301	5,000	5,382	5,099	4,096	3,481	
p	0,396	0,773	0,625	0,200	0,838	0,179	0,587	0,348	0,172	0,146	0,165	0,251	0,323		
p (Monte Carlo)	0,405 ^c	0,769 ^c	0,635 ^c	0,195 ^c	0,844 ^c	0,178 ^c	0,583 ^c	0,353 ^c	0,176 ^c	0,152 ^c	0,163 ^c	0,251 ^c	0,331 ^c		

Tabela 8. Tematyka projektu		A.1.1 Korzystanie przez region UE z funduszy Europejskiej Współpracy Terytorialnej (EWT) sprzyja rozwojowi, umiędzynarodowieniu regionów i rozwojowi kapitału społecznego w regionach	A.1.2 Współpraca międzyregionalna jest środkiem symulującym rozwój kapitału społecznego i tym samym regionów poprzez uczenie się od innych podmiotów	A.1.3 Jakość kapitału społecznego regionów wpływa na aktywność w programach INTERREG	A.1.4 Zastosowane kryteria dostępu do funduszy Europejskiej Współpracy Terytorialnej sprzyjają jakościowemu wykorzystaniu tych środków	A.1.5 Środki wydatkowane na działania programu INTERREG wpłynęły na umocnienie współpracy ponadregionalnej	A.1.6 Realizacja programów INTERREG wpłynęła na umiędzynarodowienie regionów	A.1.7 Kierunek wydatkowania środków z programów INTERREG spowodował, że aktywne instytucje/organizacje na Podkarpaciu w sposób istotny zmieniły obraz województwa	A.1.8 Idea przeniesienia najlepszych praktyk z innych regionów i próba ich implementacji na Podkarpaciu to było działanie o charakterze regionalnym	A.1.9 Rozwój Podkarpacia był możliwy w oparciu o rozbudowany kapitał społeczny jako efekt realizacji programów INTERREG w latach 2014-2020	A.1.10 Projekty INTERREG zmierzające do umiędzynarodowienia Podkarpacia osiągnęły swoje cele	A.1.11 Różnice kulturowe zauważone w trakcie realizacji programów INTERREG miały wpływ na osiągnięcie zakładanych wskaźników	A.1.12 Środki EWT przekazane na realizację projektów INTERREG były wystarczające aby dokonać zmian w sytuacji Podkarpacia związanej z jego rozwojem	A.1.13 Środki EWT przekazane na realizację projektów INTERREG były wystarczające aby dokonać zmian w sytuacji Podkarpacia związanej z jego umiędzynarodowieniem
Edukacja	Srednia	3,89	4,44	3,89	3,78	4,44	3,89	3,78	4,00	3,56	3,44	3,22	2,44	2,67
	Mediana	4,00	5,00	4,00	4,00	5,00	4,00	4,00	4,00	4,00	4,00	4,00	2,00	2,00
	Srednia ranga	59,50	68,00	55,67	67,28	68,39	57,67	63,17	69,22	58,39	55,44	53,72	50,89	56,56
	N	9	9	9	9	9	9	9	9	9	9	9	9	9
	Odchylenie standardowe	1,45	0,73	1,45	1,20	0,73	1,05	1,48	1,32	1,42	1,59	1,30	0,88	0,87
	Minimum	1,00	3,00	1,00	1,00	3,00	2,00	1,00	1,00	1,00	1,00	1,00	1,00	2,00
	Maksimum	5,00	5,00	5,00	5,00	5,00	5,00	5,00	5,00	5,00	5,00	5,00	4,00	4,00
Kultura	Srednia	4,09	4,17	3,97	3,37	4,11	3,74	3,80	3,74	3,60	3,91	3,43	2,77	2,94
	Mediana	4,00	4,00	4,00	4,00	4,00	4,00	4,00	4,00	4,00	4,00	3,00	2,00	3,00
	Srednia ranga	63,49	61,29	51,96	55,46	60,06	57,96	56,73	57,04	56,79	63,10	58,23	58,37	62,53
	N	35	35	35	35	35	35	35	35	35	35	35	35	35
	Odchylenie standardowe	1,25	1,07	1,12	1,29	1,08	1,34	0,99	0,98	1,06	0,89	1,20	1,19	1,26
	Minimum	1,00	1,00	1,00	1,00	1,00	1,00	1,00	1,00	1,00	1,00	1,00	1,00	1,00
	Maksimum	5,00	5,00	5,00	5,00	5,00	5,00	5,00	5,00	5,00	5,00	5,00	5,00	5,00
Ochrona środowiska	Srednia	4,40	4,80	4,80	4,20	4,40	3,80	4,60	4,00	4,40	4,00	4,60	3,60	4,00
	Mediana	5,00	5,00	5,00	4,00	4,00	4,00	5,00	5,00	5,00	4,00	5,00	4,00	4,00
	Srednia ranga	78,00	83,50	81,40	77,40	64,00	62,80	85,50	73,90	81,50	68,90	92,60	79,20	92,10
	N	5	5	5	5	5	5	5	5	5	5	5	5	5
	Odchylenie standardowe	1,34	0,45	0,45	0,84	0,55	1,64	0,55	1,73	0,89	1,22	0,89	1,67	1,00
	Minimum	2,00	4,00	4,00	3,00	4,00	1,00	4,00	1,00	3,00	2,00	3,00	1,00	3,00
	Maksimum	5,00	5,00	5,00	5,00	5,00	5,00	5,00	5,00	5,00	5,00	5,00	5,00	5,00
Pomoc techniczna	Srednia	3,83	4,00	4,50	3,83	4,50	4,33	4,17	4,50	4,50	4,33	3,83	3,00	2,83
	Mediana	4,50	4,50	5,00	4,50	5,00	4,50	4,00	5,00	5,00	4,50	4,50	3,00	3,00
	Srednia ranga	59,08	57,50	70,17	70,92	72,17	71,92	67,33	82,67	85,00	77,17	72,75	66,50	61,50
	N	6	6	6	6	6	6	6	6	6	6	6	6	6
	Odchylenie standardowe	1,60	1,26	0,84	1,60	0,84	0,82	0,75	0,84	0,84	0,82	1,60	1,10	1,33
	Minimum	1,00	2,00	3,00	1,00	3,00	3,00	3,00	3,00	3,00	3,00	1,00	2,00	1,00
	Maksimum	5,00	5,00	5,00	5,00	5,00	5,00	5,00	5,00	5,00	5,00	5,00	5,00	5,00
Przedsiębiorczość	Srednia	4,00	4,40	4,40	4,00	4,60	3,20	3,20	4,40	4,00	3,60	4,60	4,60	3,60
	Mediana	5,00	4,00	5,00	4,00	5,00	4,00	4,00	5,00	4,00	4,00	5,00	5,00	5,00
	Srednia ranga	66,90	63,50	65,90	73,20	73,50	52,60	39,70	78,90	67,60	53,10	92,90	105,00	74,50
	N	5	5	5	5	5	5	5	5	5	5	5	5	5
	Odchylenie standardowe	1,73	0,55	0,89	1,22	0,55	2,05	1,10	0,89	1,00	0,89	0,55	0,55	1,95
	Minimum	1,00	4,00	3,00	2,00	4,00	1,00	2,00	3,00	3,00	2,00	4,00	4,00	1,00
	Maksimum	5,00	5,00	5,00	5,00	5,00	5,00	4,00	5,00	5,00	4,00	5,00	5,00	5,00
Transport	Srednia	4,33	4,17	3,67	3,83	4,50	4,33	4,33	4,00	3,50	3,83	2,83	2,83	2,83
	Mediana	4,50	5,00	5,00	4,00	5,00	4,50	5,00	4,50	4,50	4,50	2,50	2,50	2,50
	Srednia ranga	65,83	65,83	62,17	67,17	78,50	71,92	87,00	67,58	63,92	65,92	43,58	61,25	60,08
	N	6	6	6	6	6	6	6	6	6	6	6	6	6
	Odchylenie standardowe	0,82	1,33	2,07	1,17	1,22	0,82	1,63	1,26	1,97	1,47	1,47	0,98	1,17
	Minimum	3,00	2,00	1,00	2,00	2,00	3,00	1,00	2,00	1,00	2,00	1,00	2,00	2,00
	Maksimum	5,00	5,00	5,00	5,00	5,00	5,00	5,00	5,00	5,00	5,00	5,00	4,00	5,00
Turystyka	Srednia	3,88	4,04	4,31	3,44	3,88	3,98	3,75	3,58	3,52	3,60	3,33	2,63	2,58
	Mediana	4,00	4,00	4,00	3,00	4,00	4,00	4,00	4,00	4,00	4,00	3,50	2,00	2,00
	Srednia ranga	53,64	53,63	60,98	55,63	52,15	58,34	56,06	52,62	55,17	54,71	55,27	54,47	53,10
	N	52	52	52	52	52	52	52	52	52	52	52	52	52
	Odchylenie standardowe	1,15	0,95	0,78	1,14	1,13	0,78	1,05	1,07	1,13	1,16	1,10	1,09	1,07
	Minimum	1,00	1,00	1,00	1,00	1,00	2,00	1,00	1,00	1,00	1,00	1,00	1,00	1,00
	Maksimum	5,00	5,00	5,00	5,00	5,00	5,00	5,00	5,00	5,00	5,00	5,00	5,00	5,00
Ogółem	Srednia	3,99	4,16	4,18	3,54	4,11	3,90	3,83	3,78	3,65	3,75	3,46	2,81	2,82
	Mediana	4,00	4,00	4,00	4,00	4,00	4,00	4,00	4,00	4,00	4,00	4,00	2,00	3,00
	N	118	118	118	118	118	118	118	118	118	118	118	118	118
	Odchylenie standardowe	1,22	0,98	1,04	1,20	1,05	1,10	1,08	1,09	1,16	1,11	1,20	1,17	1,20
	Minimum	1,00	1,00	1,00	1,00	1,00	1,00	1,00	1,00	1,00	1,00	1,00	1,00	1,00
	Maksimum	5,00	5,00	5,00	5,00	5,00	5,00	5,00	5,00	5,00	5,00	5,00	5,00	5,00
	H Kruskala-Wallis	4,495	5,825	5,658	5,091	7,645	2,268	11,312	9,420	7,373	4,308	13,558	13,768	8,377
p	0,610	0,443	0,463	0,532	0,265	0,893	0,079	0,151	0,288	0,635	0,035	0,032	0,212	
p (Monte Carlo)	0,622 ^c	0,456 ^c	0,471 ^c	0,543 ^c	0,271 ^c	0,902 ^c	0,066 ^c	0,148 ^c	0,286 ^c	0,653 ^c	0,028 ^c	0,026 ^c	0,212 ^c	

Tabla 9. Rodzaj instytucji

		B.2.1 Realizowane projekty w ramach programów INTERREG wykazały wkład w korektę polityki rozwoju regionów	B.2.2 Brak realizacji projektów w ramach programów INTERREG wpłynęły na spowolnienie szybkości tempa dostosowania polityk regionalnych na tle regionów wchodzących w skład „Starej Unii”	B.2.3 Zrealizowane projekty w ramach programu INTERREG odpowiadały na rzeczywiste zapotrzebowanie polityki regionalnej realizowanej na Podkarpaciu	B.2.4 Realizacja projektów w ramach programów INTERREG wpłynęła na zwiększenie ilości i jakości zawieranych partnerstw	B.2.5 Realizacja projektów realizowanych w ramach programów INTERREG wpłynęła na poprawę jakości lokalnie prowadzonych działalności w ramach różnych partnerstw	B.2.6 Chęć wprowadzenia zmian w założeniach realizowanych polityk regionalnych/lokalnych skłoniła nas do udziału w programie INTERREG	B.2.7 Profil działalności naszej instytucji/organizacji zdecydował o udziale w programie INTERREG	B.2.8 Niewystarczające środki własne zdecydowały o udziale w realizacji działań w ramach projektu INTERREG	B.2.9 Potrzeby obszaru wsparcia zdecydowały o udziale w realizacji działań w ramach projektu INTERREG	B.2.10 Intensywność działań i postawa partnerów projektu skłoniły nas do udziału w programie INTERREG	B.2.11 Realizacja celów regionalnych okazała się kluczowa dla naszej instytucji/organizacji w przystąpieniu do partnerstwa w ramach programu INTERREG	B.2.12 Realizowane projekty w ramach Programów INTERREG pozwoliły na przezwyciężenie głównych barier we współpracy pomiędzy społecznościami różnych krajów	B.2.13 Realizowane projekty w ramach Programów INTERREG generowały powstanie kolejnych, w tym także regularnych działań programowych lub pozaprogramowych	B.2.14 Zrealizowane projekty w ramach programu INTERREG wpłynęły na rozwój i regionu	B.2.15 Wykorzystanie funduszy EWT wpłynęło korzystnie na szanse rozwojowe regionu	B.2.16 Realizowane projekty w ramach programów INTERREG umożliwiają skuteczniejsze przenoszenie najlepszych rozwiązań z innych krajów	B.2.17 Zrealizowane projekty w ramach programów INTERREG i ich rezultaty przyczyniły się do trwałych zmian w politykach rozwoju regionalnego	B.2.18 Zrealizowane projekty w ramach programów INTERREG mają istotny wpływ na proces umiędzynarodowienia regionów
Fundacja	Średnia	4,00	4,60	4,20	4,40	4,40	4,40	4,40	4,40	4,40	4,20	4,00	4,00	4,20	4,60	4,40	4,40	4,40	4,40
	Mediana	4,00	5,00	4,00	5,00	5,00	5,00	5,00	5,00	5,00	5,00	4,00	4,00	5,00	5,00	5,00	5,00	5,00	5,00
	Średnia ranga	76,60	87,80	75,70	71,10	75,60	77,90	73,40	70,60	60,90	71,80	66,20	64,20	71,60	81,90	84,10	74,50	83,10	77,50
	N	5	5	5	5	5	5	5	5	5	5	5	5	5	5	5	5	5	5
	Odchylenie standardowe	1,00	0,89	0,84	0,89	0,89	1,10	0,89	0,89	0,89	1,10	1,00	1,00	1,10	0,89	0,89	0,89	0,89	0,89
	Minimum	3,00	3,00	3,00	3,00	3,00	3,00	3,00	3,00	3,00	3,00	3,00	3,00	3,00	3,00	3,00	3,00	3,00	3,00
Maksimum	5,00	5,00	5,00	5,00	5,00	5,00	5,00	5,00	5,00	5,00	5,00	5,00	5,00	5,00	5,00	5,00	5,00	5,00	
Przedsiębiorstwo	Średnia	3,00	3,00	3,50	4,25	3,75	2,50	4,00	4,50	4,00	3,50	2,75	3,25	4,00	3,50	3,50	4,00	2,75	3,25
	Mediana	3,00	3,00	3,50	4,50	4,00	2,50	4,00	5,00	4,00	3,50	2,50	3,00	4,00	3,50	3,50	4,00	2,50	3,00
	Średnia ranga	41,00	40,25	50,00	65,13	47,75	30,25	53,50	75,63	35,50	48,00	30,50	37,50	62,25	38,50	39,75	54,00	33,38	46,88
	N	4	4	4	4	4	4	4	4	4	4	4	4	4	4	4	4	4	
	Odchylenie standardowe	0,00	1,15	0,58	0,96	0,50	0,58	0,00	1,00	0,00	0,58	0,96	0,50	0,82	0,58	0,58	0,00	0,96	
	Minimum	3,00	2,00	3,00	3,00	3,00	2,00	4,00	3,00	4,00	3,00	2,00	3,00	3,00	3,00	3,00	4,00	2,00	
Maksimum	3,00	4,00	4,00	5,00	4,00	3,00	4,00	5,00	4,00	4,00	4,00	4,00	5,00	4,00	4,00	4,00	5,00		
Stowarzyszenie	Średnia	3,54	3,63	3,56	3,90	3,90	3,88	3,73	4,34	3,68	3,85	3,90	3,93	4,07	3,76	4,15	3,85	4,10	
	Mediana	4,00	4,00	4,00	4,00	4,00	4,00	4,00	4,00	5,00	4,00	4,00	4,00	5,00	4,00	4,00	4,00	5,00	
	Średnia ranga	64,96	60,18	58,52	58,17	63,50	69,37	59,17	54,22	60,34	59,28	64,45	64,46	65,46	65,23	60,70	66,83	68,21	70,63
	N	41	41	41	41	41	41	41	41	41	41	41	41	41	41	41	41	41	
	Odchylenie standardowe	1,19	1,34	1,27	1,26	1,32	1,36	1,19	1,34	0,96	1,35	1,20	1,22	1,23	1,17	1,45	1,01	1,28	
	Minimum	1,00	1,00	1,00	1,00	1,00	1,00	1,00	1,00	1,00	1,00	1,00	1,00	1,00	1,00	1,00	2,00	1,00	
Maksimum	5,00	5,00	5,00	5,00	5,00	5,00	5,00	5,00	5,00	5,00	5,00	5,00	5,00	5,00	5,00	5,00	5,00		
JST	Średnia	3,25	3,63	3,62	4,03	3,88	3,28	3,82	4,06	4,29	3,72	3,65	3,74	3,62	3,79	3,87	3,79	3,44	3,56
	Mediana	3,50	4,00	4,00	4,00	4,00	3,00	4,00	4,00	5,00	4,00	4,00	4,00	4,00	4,00	4,00	4,00	4,00	
	Średnia ranga	56,04	58,14	59,46	59,12	56,60	53,92	59,03	60,92	60,30	59,40	57,73	57,46	54,85	55,63	58,13	54,30	54,05	52,21
	N	68	68	68	68	68	68	68	68	68	68	68	68	68	68	68	68	68	
	Odchylenie standardowe	1,08	1,13	1,11	1,02	0,91	1,21	1,30	1,08	1,08	1,24	1,14	1,05	1,18	1,18	1,05	1,07	1,07	
	Minimum	1,00	1,00	1,00	1,00	1,00	1,00	1,00	1,00	1,00	1,00	1,00	1,00	1,00	1,00	1,00	1,00	1,00	
Maksimum	5,00	5,00	5,00	5,00	5,00	5,00	5,00	5,00	5,00	5,00	5,00	5,00	5,00	5,00	5,00	5,00	5,00		
Ogółem	Średnia	3,37	3,65	3,62	4,01	3,91	3,47	3,87	3,97	4,31	3,72	3,70	3,79	3,76	3,92	3,85	3,95	3,60	3,77
	Mediana	4,00	4,00	4,00	4,00	4,00	3,00	4,00	4,00	5,00	4,00	4,00	4,00	4,00	4,00	4,00	4,00	4,00	
	N	118	118	118	118	118	118	118	118	118	118	118	118	118	118	118	118	118	
	Odchylenie standardowe	1,11	1,21	1,14	1,10	1,05	1,28	1,22	1,17	1,01	1,25	1,16	1,09	1,19	1,16	1,19	1,04	1,16	
	Minimum	1,00	1,00	1,00	1,00	1,00	1,00	1,00	1,00	1,00	1,00	1,00	1,00	1,00	1,00	1,00	1,00	1,00	
	Maksimum	5,00	5,00	5,00	5,00	5,00	5,00	5,00	5,00	5,00	5,00	5,00	5,00	5,00	5,00	5,00	5,00		
H Kruskala-Wallis	4,535	5,177	1,615	0,851	2,962	10,275	1,068	2,820	2,562	1,192	4,429	3,103	3,443	6,308	4,580	5,170	9,796	10,265	
p	0,209	0,159	0,656	0,837	0,398	0,016	0,785	0,420	0,464	0,755	0,219	0,376	0,328	0,098	0,205	0,160	0,020	0,016	
p (Monte Carlo)	0,208 ^c	0,154 ^c	0,669 ^c	0,842 ^c	0,403 ^c	0,011 ^c	0,795 ^c	0,435 ^c	0,479 ^c	0,761 ^c	0,214 ^c	0,382 ^c	0,339 ^c	0,090 ^c	0,210 ^c	0,158 ^c	0,016 ^c	0,012 ^c	

Tabela 10. Miejsce zarejestrowania instytucji		B.2.1 Realizowane projekty w ramach programów INTERREG wykazały wkład w korektę polityki rozwoju regionów	B.2.2 Brak realizacji projektów w ramach programów INTERREG wpłynęły na spowolnienie szybkości tempa dostosowania polityk regionalnych na tle regionów wchodzących w skład „Starej Unii”	B.2.3 Zrealizowane projekty w ramach programu INTERREG odpowiadały na rzeczywiste zapotrzebowanie polityki regionalnej realizowanej na Podkarpaciu	B.2.4 Realizacja projektów w ramach programów INTERREG wpłynęła na zwiększenie ilości i jakości zawieranych partnerstw	B.2.5 Realizacja projektów realizowanych w ramach programów INTERREG wpłynęła na poprawę jakości lokalnie prowadzonych działalności w ramach różnych partnerstw	B.2.6 Chęć wprowadzenia zmian w założeniach realizowanych polityk regionalnych/lokalnych skłoniła nas do udziału w programie INTERREG	B.2.7 Profil działalności naszej instytucji/organizacji zdecydował o udziale w programie INTERREG	B.2.8 Niewystarczające środki własne decydowały o udziale w realizacji działań w ramach projektu INTERREG	B.2.9 Potrzeby obszaru wsparcia zdecydowały o udziale w realizacji działań w ramach projektu INTERREG	B.2.10 Intensywność działań i postawa partnerów projektu skłoniły nas do udziału w programie INTERREG	B.2.11 Realizacja celów regionalnych okazała się kluczowa dla naszej instytucji/organizacji w przystąpieniu do partnerstwa w ramach programu INTERREG	B.2.12 Realizowane projekty w ramach Programów INTERREG pozwoliły na przezwyciężenie głównych barier we współpracy pomiędzy społecznościami różnych krajów	B.2.13 Realizowane projekty w ramach Programów INTERREG generowały powstanie kolejnych, w tym także regularnych działań programowych lub pozaprogramowych	B.2.14 Zrealizowane projekty w ramach programu INTERREG wpłynęły na rozwój regionu	B.2.15 Wykorzystanie funduszy EWT wpłynęło korzystnie na szanse rozwojowe regionu	B.2.16 Realizowane projekty w ramach programów INTERREG umożliwiają skuteczniejsze przenoszenie najlepszych rozwiązań z innych krajów	B.2.17 Zrealizowane projekty w ramach programów INTERREG i ich rezultaty przyczyniły się do trwałych zmian w politykach rozwoju regionalnego	B.2.18 Zrealizowane projekty w ramach programów INTERREG mają istotny wpływ na proces umiędzynarodowienia regionów
Wieś	Srednia	3,58	3,77	4,15	4,31	4,00	3,77	4,35	4,35	4,50	3,88	3,81	3,73	3,92	4,23	4,08	4,00	3,77	3,88
	Mediana	3,50	4,00	4,00	4,00	4,00	4,00	5,00	5,00	5,00	4,00	4,00	4,00	4,00	4,00	4,00	4,00	4,00	4,00
	Średnia ranga	63,60	63,23	75,63	65,04	60,52	66,69	72,06	69,92	61,33	64,85	61,25	55,65	62,10	66,42	64,13	60,83	63,90	63,75
	N	26	26	26	26	26	26	26	26	26	26	26	26	26	26	26	26	26	26
	Odchylenie standardowe	0,95	1,21	0,92	0,62	0,85	1,14	0,89	0,94	0,58	1,31	1,06	0,92	0,98	0,82	0,98	1,02	1,07	1,24
	Maksimum	2,00	1,00	1,00	3,00	2,00	1,00	2,00	2,00	3,00	1,00	2,00	2,00	1,00	3,00	1,00	1,00	2,00	1,00
Miasto	Srednia	3,32	3,62	3,47	3,92	3,88	3,39	3,74	3,87	4,25	3,67	3,67	3,80	3,72	3,83	3,78	3,93	3,55	3,74
	Mediana	4,00	4,00	4,00	4,00	4,00	3,00	4,00	4,00	5,00	4,00	4,00	4,00	4,00	4,00	4,00	4,00	4,00	4,00
	Średnia ranga	58,34	58,45	54,94	57,93	59,21	57,47	55,95	56,55	58,98	57,99	59,01	60,59	58,77	57,54	58,19	59,13	58,26	58,30
	N	92	92	92	92	92	92	92	92	92	92	92	92	92	92	92	92	92	92
	Odchylenie standardowe	1,15	1,21	1,15	1,19	1,11	1,31	1,27	1,22	1,10	1,24	1,19	1,14	1,24	1,23	1,24	1,05	1,19	1,18
	Maksimum	1,00	1,00	1,00	1,00	1,00	1,00	1,00	1,00	1,00	1,00	1,00	1,00	1,00	1,00	1,00	1,00	1,00	1,00
Ogółem	Srednia	3,37	3,65	3,62	4,01	3,91	3,47	3,87	3,97	4,31	3,72	3,70	3,79	3,76	3,92	3,85	3,95	3,60	3,77
	Mediana	4,00	4,00	4,00	4,00	4,00	3,00	4,00	4,00	5,00	4,00	4,00	4,00	4,00	4,00	4,00	4,00	4,00	4,00
	N	118	118	118	118	118	118	118	118	118	118	118	118	118	118	118	118	118	118
	Odchylenie standardowe	1,11	1,21	1,14	1,10	1,05	1,28	1,22	1,17	1,01	1,25	1,16	1,09	1,19	1,16	1,19	1,04	1,16	1,19
	Minimum	1,00	1,00	1,00	1,00	1,00	1,00	1,00	1,00	1,00	1,00	1,00	1,00	1,00	1,00	1,00	1,00	1,00	1,00
	Maksimum	5,00	5,00	5,00	5,00	5,00	5,00	5,00	5,00	5,00	5,00	5,00	5,00	5,00	5,00	5,00	5,00	5,00	5,00
U Manna-Whitneya	1089,500	1099,000	776,500	1052,000	1169,500	1009,000	869,500	925,000	1148,500	1057,000	1150,500	1096,000	1128,500	1016,000	1075,500	1161,500	1081,500	1085,500	
p	0,470	0,514	0,004	0,320	0,855	0,209	0,026	0,062	0,730	0,348	0,759	0,498	0,647	0,218	0,407	0,811	0,440	0,453	
p (Monte Carlo)	0,468 ^b	0,517 ^b	0,003 ^b	0,328 ^b	0,853 ^b	0,211 ^b	0,025 ^b	0,061 ^b	0,731 ^b	0,348 ^b	0,757 ^b	0,496 ^b	0,648 ^b	0,217 ^b	0,414 ^b	0,806 ^b	0,446 ^b	0,461 ^b	

Tabela 11. Liczba zatrudnionych

		B.2.1 Realizowane projekty w ramach programów INTERREG wykazały wkład w korektę polityki rozwoju regionów	B.2.2 Brak realizacji projektów w ramach programów INTERREG wpłynęły na spowolnienie szybkości tempa dostosowania polityk regionalnych na tle regionów wchodzących w skład „Starej Unii”	B.2.3 Zrealizowane projekty w ramach programu INTERREG odpowiadały na rzeczywiste zapotrzebowanie polityki regionalnej realizowanej na Podkarpacku	B.2.4 Realizacja projektów w ramach programów INTERREG wpłynęła na zwiększenie ilości i jakości zawieranych partnerstw	B.2.5 Realizacja projektów realizowanych w ramach programów INTERREG wpłynęła na poprawę jakości lokalnie prowadzonych działalności w ramach różnych partnerstw	B.2.6 Chęć wprowadzenia zmian w założeniach realizowanych polityk regionalnych/lokalnych skłoniła nas do udziału w programie INTERREG	B.2.7 Profil działalności naszej instytucji/organizacji zdecydował o udziale w programie INTERREG	B.2.8 Niewystarczające środki własne decydowały o udziale w realizacji działań w ramach projektu INTERREG	B.2.9 Potrzeby obszaru wsparcia zdecydowały o udziale w realizacji działań w ramach projektu INTERREG	B.2.10 Intensywność działań i postawa partnerów projektu skłoniły nas do udziału w programie INTERREG	B.2.11 Realizacja celów regionalnych okazała się kluczowa dla naszej instytucji/organizacji w przystąpieniu do partnerstwa w ramach programu INTERREG	B.2.12 Realizowane projekty w ramach Programów INTERREG pozwoliły na przezwyciężenie głównych barier we współpracy pomiędzy społecznościami różnych krajów	B.2.13 Realizowane projekty w ramach Programów INTERREG generowały powstanie kolejnych, w tym także regularnych działań programowych lub pozaprogramowych	B.2.14 Zrealizowane projekty w ramach programu INTERREG wpłynęły na rozwój regionu	B.2.15 Wykorzystanie funduszy EWT wpłynęło korzystnie na szanse rozwojowe regionu	B.2.16 Realizowane projekty w ramach programów INTERREG umożliwiają skuteczniejsze przenoszenie najlepszych rozwiązań z innych krajów	B.2.17 Zrealizowane projekty w ramach programów INTERREG i ich rezultaty przyczyniły się do trwałych zmian w politykach rozwoju regionalnego	B.2.18 Zrealizowane projekty w ramach programów INTERREG miały istotny wpływ na proces umiędzynarodowienia regionów	
1 do 9	Średnia	3,52	3,87	3,78	4,04	4,13	3,87	3,87	4,26	3,74	3,96	3,74	3,74	3,65	4,48	3,83	3,96	3,96	3,83	
	Mediana	4,00	4,00	4,00	4,00	4,00	4,00	4,00	4,00	4,00	4,00	4,00	4,00	4,00	5,00	4,00	4,00	4,00	4,00	4,00
	Średnia ranga	63,28	65,91	63,85	59,98	65,37	69,59	59,59	55,41	55,11	59,35	65,33	56,30	55,67	75,76	60,33	62,24	69,00	61,39	
	N	23	23	23	23	23	23	23	23	23	23	23	23	23	23	23	23	23	23	23
	Odchylenie standardowe	1,12	1,18	1,09	1,07	0,87	1,14	1,02	1,14	0,86	1,21	0,98	1,01	1,19	0,73	1,30	1,19	1,02	1,23	
	Minimum	1,00	1,00	2,00	1,00	2,00	1,00	2,00	1,00	2,00	1,00	2,00	2,00	1,00	3,00	1,00	1,00	2,00	1,00	
	Maksimum	5,00	5,00	5,00	5,00	5,00	5,00	5,00	5,00	5,00	5,00	5,00	5,00	5,00	5,00	5,00	5,00	5,00	5,00	
10 do 49	Średnia	3,56	4,44	3,89	4,44	4,33	3,89	4,56	4,56	4,78	4,78	4,22	4,22	4,56	4,11	4,56	4,44	4,22	4,11	
	Mediana	4,00	4,00	4,00	4,00	5,00	5,00	5,00	5,00	5,00	5,00	5,00	4,00	5,00	5,00	5,00	5,00	5,00	5,00	4,00
	Średnia ranga	65,44	81,78	66,22	70,00	72,89	68,72	78,56	75,67	77,11	89,22	78,56	71,56	83,22	67,17	79,44	75,50	81,06	71,44	
	N	9	9	9	9	9	9	9	9	9	9	9	9	9	9	9	9	9	9	
	Odchylenie standardowe	1,24	0,53	0,93	0,53	0,87	1,05	0,73	0,73	0,67	0,44	1,39	0,67	0,73	1,27	0,53	0,73	1,30	1,27	
	Minimum	1,00	4,00	2,00	4,00	3,00	3,00	3,00	3,00	4,00	1,00	3,00	3,00	3,00	1,00	4,00	3,00	1,00	1,00	
	Maksimum	5,00	5,00	5,00	5,00	5,00	5,00	5,00	5,00	5,00	5,00	5,00	5,00	5,00	5,00	5,00	5,00	5,00	5,00	
50 do 249	Średnia	3,28	3,49	3,61	3,95	3,75	3,32	3,82	4,09	4,33	3,54	3,53	3,58	3,77	3,75	3,84	3,81	3,35	3,68	
	Mediana	3,00	4,00	4,00	4,00	4,00	3,00	4,00	4,00	5,00	4,00	4,00	4,00	4,00	4,00	4,00	4,00	4,00	4,00	
	Średnia ranga	56,48	54,68	60,22	56,33	54,16	54,96	57,31	62,48	59,74	55,38	54,99	53,84	58,52	54,01	58,15	54,16	52,36	56,96	
	N	57	57	57	57	57	57	57	57	57	57	57	57	57	57	57	57	57	57	
	Odchylenie standardowe	1,11	1,21	1,21	1,04	1,06	1,24	1,20	1,11	0,97	1,34	1,21	1,16	1,09	1,17	1,11	1,04	1,19	1,21	
	Minimum	1,00	1,00	1,00	1,00	1,00	1,00	1,00	1,00	1,00	1,00	1,00	1,00	1,00	1,00	1,00	1,00	1,00	1,00	
	Maksimum	5,00	5,00	5,00	5,00	5,00	5,00	5,00	5,00	5,00	5,00	5,00	5,00	5,00	5,00	5,00	5,00	5,00	5,00	
Powyżej 249	Średnia	3,38	3,55	3,41	3,97	3,90	3,34	3,69	3,66	4,14	3,72	3,69	4,10	3,59	3,72	3,66	4,07	3,62	3,79	
	Mediana	4,00	4,00	4,00	4,00	4,00	3,00	4,00	4,00	5,00	4,00	4,00	4,00	4,00	4,00	4,00	4,00	4,00	4,00	
	Średnia ranga	60,59	56,97	52,55	62,09	61,19	57,57	57,83	51,86	57,05	58,50	57,83	69,41	57,10	55,02	55,31	62,86	59,31	59,28	
	N	29	29	29	29	29	29	29	29	29	29	29	29	29	29	29	29	29	29	
	Odchylenie standardowe	1,08	1,30	1,12	1,35	1,21	1,47	1,49	1,37	1,25	1,16	1,07	1,05	1,43	1,28	1,34	0,96	1,08	1,15	
	Minimum	1,00	1,00	1,00	1,00	1,00	1,00	1,00	1,00	1,00	1,00	1,00	1,00	1,00	1,00	1,00	1,00	1,00	1,00	
	Maksimum	5,00	5,00	5,00	5,00	5,00	5,00	5,00	5,00	5,00	5,00	5,00	5,00	5,00	5,00	5,00	5,00	5,00	5,00	
Ogółem	Średnia	3,37	3,65	3,62	4,01	3,91	3,47	3,87	3,97	4,31	3,72	3,70	3,79	3,76	3,92	3,85	3,95	3,60	3,77	
	Mediana	4,00	4,00	4,00	4,00	4,00	3,00	4,00	4,00	5,00	4,00	4,00	4,00	4,00	4,00	4,00	4,00	4,00	4,00	
	N	118	118	118	118	118	118	118	118	118	118	118	118	118	118	118	118	118	118	
	Odchylenie standardowe	1,11	1,21	1,14	1,10	1,05	1,28	1,22	1,17	1,01	1,25	1,16	1,09	1,19	1,16	1,19	1,04	1,16	1,19	
	Minimum	1,00	1,00	1,00	1,00	1,00	1,00	1,00	1,00	1,00	1,00	1,00	1,00	1,00	1,00	1,00	1,00	1,00	1,00	
	Maksimum	5,00	5,00	5,00	5,00	5,00	5,00	5,00	5,00	5,00	5,00	5,00	5,00	5,00	5,00	5,00	5,00	5,00	5,00	
	H Kruskala-Wallis	1,118	6,363	2,142	1,701	3,960	4,019	3,424	4,740	3,662	8,279	4,873	5,776	5,249	8,470	4,039	4,334	8,436	1,624	
p	0,773	0,095	0,544	0,637	0,266	0,259	0,331	0,192	0,300	0,041	0,181	0,123	0,154	0,037	0,257	0,228	0,038	0,654		
p (Monte Carlo)	0,785 ^c	0,096 ^c	0,545 ^c	0,636 ^c	0,270 ^c	0,258 ^c	0,335 ^c	0,191 ^c	0,300 ^c	0,038 ^c	0,183 ^c	0,123 ^c	0,153 ^c	0,032 ^c	0,262 ^c	0,226 ^c	0,039 ^c	0,661 ^c		

Tabela 12. Tematyka projektu		B. 2.1. Realizowane projekty w ramach programów INTERREG wykazywały wkład w korektę polityki rozwoju regionów	B.2.2 Brak realizacji projektów w ramach programów INTERREG wpłynął na spowolnienie szybkości tempa dostosowania polityk regionalnych na tle regionów ... wiodących w ślad „Strategii Linię”	B. 2.3 Zrealizowane projekty w ramach programu INTERREG odpowiadały na rzeczywiste zapotrzebowanie polityki regionalnej realizowanej na podbarpczu	B. 2.4 Realizacja projektów w ramach programów INTERREG wpłynęła na zwiększenie ilości i jakości zawieranych partnerstw	B. 2.5 Realizacja projektów realizowanych w ramach programów INTERREG wpłynęła na poprawe jakości lokalnie prowadzonych działalności w ramach różnych partnerstw	B. 2.6 Chcąc wprowadzić zmiany w zakresie realizowanych polityk regionalnych/lokalnych skłoniła nas do udziału w programie INTERREG	B. 2.7 Profili działalności naszej instytucji/organizacji zdecydował o udziale w programie INTERREG	B. 2.8 Nowywarcząca środki własne decydowały o udziale w realizacji działań w ramach programu INTERREG	B.2.9 Potrzeby obszaru wsparcia zdecydowały o udziale w realizacji działań w ramach projektu INTERREG	B. 2.10 Intensywność działań i postawa partnerów projektu skłoniły nas do udziału w programie INTERREG	B.2.11 Realizacja celów regionalnych okazała się kluczem dla naszej instytucji/organizacji przytąpieniu do partnerstwa w ramach programu INTERREG	B.2.12 Realizowane projekty w ramach Programu INTERREG pozwoliły na przerywienie głównych barier we współpracy pomiędzy społecznościami różnych krajów	B. 2.13 Realizowane projekty w ramach Programu INTERREG generowały powstanie kolejnych, w tym także regularnych działań programowych lub pozaprogramowych	B. 2.14 Zrealizowane projekty w ramach programu INTERREG wpłynęły na rozwój regionu	B. 2.15 Wykorzystanie funduszy EWT wpłynęło korzystnie na szanse rozwojowe regionu	B. 2.16 Realizowane projekty w ramach programów INTERREG umożliwiły skuteczniejsze przenoszenie najlepszych rozwiązań z innych krajów	B. 2.17 Zrealizowane projekty w ramach programów INTERREG i ich rezultaty przyczyniły się do trwałych zmian w politykach rozwoju regionalnego	B. 2.18 Zrealizowane projekty w ramach programów INTERREG mają istotny wpływ na proces umiędzynarodowienia regionów	
Edukacja	Średnia	3,44	4,11	3,33	4,00	3,78	2,89	3,33	4,22	4,00	3,67	3,56	3,56	3,56	3,33	3,78	3,56	3,44	3,78	
	Mediana	4,00	4,00	4,00	4,00	4,00	4,00	4,00	4,00	5,00	4,00	4,00	4,00	4,00	4,00	4,00	4,00	4,00	4,00	4,00
	Srednia ranga	63,72	70,78	51,06	61,56	52,17	45,78	45,67	63,50	61,17	57,22	54,89	51,44	55,17	47,50	55,67	49,67	53,11	56,44	
	N	9	9	9	9	9	9	9	9	9	9	9	9	9	9	9	9	9	9	9
	Odchylenie standardowe	1,24	0,93	1,22	1,32	0,83	1,45	1,41	0,83	1,73	1,22	1,13	1,01	1,42	1,58	1,09	1,33	1,01	0,97	
Kultura	Minimum	1,00	3,00	1,00	1,00	2,00	1,00	1,00	3,00	1,00	1,00	2,00	1,00	1,00	2,00	1,00	2,00	1,00	2,00	2,00
	Maksimum	5,00	5,00	5,00	5,00	5,00	5,00	5,00	5,00	5,00	5,00	5,00	5,00	5,00	5,00	5,00	5,00	5,00	5,00	5,00
	Średnia	3,46	3,74	3,86	4,11	4,11	3,51	3,97	4,23	4,46	3,86	3,80	3,89	3,54	4,11	3,86	4,20	3,83	3,91	
	Mediana	4,00	4,00	4,00	4,00	4,00	3,00	4,00	4,00	5,00	4,00	4,00	4,00	4,00	4,00	4,00	4,00	4,00	4,00	4,00
	Srednia ranga	61,54	63,04	65,87	61,74	66,03	60,53	62,77	65,04	60,93	63,07	61,29	62,17	54,41	64,33	59,24	65,40	64,37	62,01	
Ochrona środowiska	N	35	35	35	35	35	35	35	35	35	35	35	35	35	35	35	35	35	35	
	Odchylenie standardowe	1,01	1,24	0,97	0,99	0,96	1,31	1,25	0,94	0,70	1,22	1,08	1,05	1,34	0,99	1,19	0,72	0,89	1,01	
	Minimum	1,00	1,00	1,00	1,00	1,00	1,00	1,00	1,00	2,00	1,00	1,00	1,00	1,00	1,00	2,00	1,00	2,00	1,00	
	Maksimum	5,00	5,00	5,00	5,00	5,00	5,00	5,00	5,00	5,00	5,00	5,00	5,00	5,00	5,00	5,00	5,00	5,00	5,00	5,00
	Średnia	3,80	4,20	3,80	4,00	4,00	4,60	4,40	4,80	5,00	4,80	4,00	4,20	4,60	4,20	4,00	4,40	4,20	5,00	5,00
Pomoc techniczna	Mediana	4,00	4,00	5,00	5,00	5,00	5,00	5,00	5,00	5,00	5,00	5,00	5,00	5,00	5,00	5,00	5,00	5,00	5,00	5,00
	Srednia ranga	73,50	73,60	70,60	67,70	72,00	90,10	79,20	84,10	85,00	90,00	74,40	74,50	84,00	67,30	71,40	74,50	79,10	100,00	
	N	5	5	5	5	5	5	5	5	5	5	5	5	5	5	5	5	5	5	
	Odchylenie standardowe	1,10	0,84	1,79	1,73	1,73	0,55	1,34	0,45	0,00	0,45	1,73	1,30	0,55	1,10	1,73	0,89	1,30	0,00	0,00
	Minimum	2,00	3,00	1,00	1,00	1,00	4,00	2,00	4,00	5,00	4,00	1,00	2,00	4,00	3,00	1,00	3,00	2,00	5,00	5,00
Przedsiębiorczość	Maksimum	5,00	5,00	5,00	5,00	5,00	5,00	5,00	5,00	5,00	5,00	5,00	5,00	5,00	5,00	5,00	5,00	5,00	5,00	5,00
	Średnia	3,67	3,83	3,67	4,50	3,83	4,33	4,67	4,00	4,33	4,00	4,00	4,67	4,50	4,33	4,67	4,33	4,50	4,67	4,67
	Mediana	4,00	3,50	3,50	5,00	5,00	5,00	5,00	4,00	5,00	4,00	5,00	4,00	5,00	5,00	5,00	5,00	5,00	5,00	5,00
	Srednia ranga	68,08	61,33	56,33	75,08	63,58	81,83	84,08	58,75	61,33	65,50	66,50	88,17	81,50	72,17	86,58	73,00	86,58	88,00	88,00
	N	6	6	6	6	6	6	6	6	6	6	6	6	6	6	6	6	6	6	6
Transport	Odchylenie standardowe	1,03	0,98	0,82	0,84	1,60	1,03	0,82	1,10	1,03	1,10	1,10	0,82	0,84	1,03	0,82	1,03	0,84	0,82	0,82
	Minimum	2,00	3,00	3,00	3,00	1,00	3,00	3,00	3,00	3,00	3,00	3,00	3,00	3,00	3,00	3,00	3,00	3,00	3,00	3,00
	Maksimum	5,00	5,00	5,00	5,00	5,00	5,00	5,00	5,00	5,00	5,00	5,00	5,00	5,00	5,00	5,00	5,00	5,00	5,00	5,00
	Średnia	4,00	3,40	4,20	4,00	3,80	3,40	4,00	3,40	4,20	3,60	3,40	3,80	4,00	3,20	4,00	4,20	4,00	3,40	3,40
	Mediana	5,00	4,00	5,00	4,00	4,00	5,00	4,00	3,00	4,00	5,00	3,00	5,00	4,00	4,00	4,00	5,00	4,00	5,00	4,00
Turystyka	Srednia ranga	83,30	57,80	79,80	56,20	63,30	63,50	62,40	46,40	51,00	62,10	54,00	66,40	63,60	51,10	71,40	65,40	76,90	55,70	55,70
	N	5	5	5	5	5	5	5	5	5	5	5	5	5	5	5	5	5	5	5
	Odchylenie standardowe	1,73	1,82	1,30	1,00	1,64	2,19	1,22	1,52	0,84	1,95	1,67	1,79	1,00	2,05	1,73	0,84	1,73	1,82	1,82
	Minimum	1,00	1,00	2,00	3,00	1,00	1,00	2,00	2,00	3,00	1,00	1,00	1,00	3,00	1,00	1,00	3,00	1,00	1,00	1,00
	Maksimum	5,00	5,00	5,00	5,00	5,00	5,00	5,00	5,00	5,00	5,00	5,00	5,00	5,00	5,00	5,00	5,00	5,00	5,00	5,00
Ogółem	Średnia	3,33	3,50	3,50	4,17	4,00	3,83	3,83	3,50	3,83	4,33	3,17	3,67	3,67	4,00	3,83	3,67	3,33	3,67	3,67
	Mediana	4,00	4,00	4,00	4,50	4,50	4,50	4,50	4,50	4,50	4,50	3,50	4,00	4,00	4,50	4,00	4,50	4,00	3,50	4,00
	Srednia ranga	62,08	59,58	52,92	65,75	64,50	71,08	59,33	44,33	50,58	74,83	42,00	54,58	60,42	66,83	57,75	55,00	55,08	58,67	58,67
	N	6	6	6	6	6	6	6	6	6	6	6	6	6	6	6	6	6	6	6
	Odchylenie standardowe	1,51	1,76	0,84	1,17	1,26	1,60	1,47	1,22	1,47	0,82	0,98	1,03	1,63	1,55	1,17	1,51	1,63	1,51	1,51
H Kruskala-Wallis	Minimum	1,00	1,00	2,00	2,00	2,00	1,00	1,00	2,00	2,00	3,00	2,00	2,00	1,00	1,00	2,00	1,00	1,00	1,00	1,00
	Maksimum	5,00	5,00	5,00	5,00	5,00	5,00	5,00	5,00	5,00	5,00	5,00	5,00	5,00	5,00	5,00	5,00	5,00	5,00	5,00
	Średnia	3,37	3,65	3,62	4,01	3,91	3,47	3,87	3,97	4,31	3,72	3,70	3,79	3,76	3,92	3,85	3,95	3,60	3,77	3,77
	Mediana	4,00	4,00	4,00	4,00	4,00	3,00	4,00	4,00	5,00	4,00	4,00	4,00	4,00	4,00	4,00	4,00	4,00	4,00	4,00
	N	118	118	118	118	118	118	118	118	118	118	118	118	118	118	118	118	118	118	118
p	Odchylenie standardowe	1,11	1,21	1,14	1,10	1,05	1,28	1,22	1,17	1,01	1,25	1,16	1,09	1,19	1,16	1,19	1,04	1,16	1,19	1,19
	Minimum	1,00	1,00	1,00	1,00	1,00	1,00	1,00	1,00	1,00	1,00	1,00	1,00	1,00	1,00	1,00	1,00	1,00	1,00	1,00
	Maksimum	5,00	5,00	5,00	5,00	5,00	5,00	5,00	5,00	5,00	5,00	5,00	5,00	5,00	5,00	5,00	5,00	5,00	5,00	5,00
	Średnia	3,983	3,983	3,983	3,983	3,983	3,983	3,983	3,983	4,113	3,983	3,983	3,983	3,983	3,983	3,983	3,983	3,983	3,983	3,983
	Mediana	4,039	4,039	4,039	4,039	4,039	4,039	4,039	4,039	4,039	4,039	4,039	4,039	4,039	4,039	4,039	4,039	4,039	4,039	4,039
p (Monte Carlo)	N	118	118	118	118	118	118	118	118	118	118	118	118	118	118	118	118	118	118	118
	Odchylenie standardowe	1,11	1,21	1,14	1,10	1,05	1,28	1,22	1,17	1,01	1,25	1,16	1,09	1,19	1,16	1,19	1,04	1,16	1,19	1,19
	Minimum	1,00	1,00	1,00	1,00	1,00	1,00	1,00	1,00	1,00	1,00	1,00	1,00	1,00	1,00	1,00	1,00	1,00	1,00	1,00
	Maksimum	5,00	5,00	5,00	5,00	5,00	5,00	5,00	5,00	5,00	5,00	5,00	5,00	5,00	5,00	5,00	5,00	5,00	5,00	5,00
	Średnia	6,676	3,983	3,983	3,983	3,983	3,983	3,983	4,113	3,983	3,983	3,983	3,983	3,983	3,983	3,983	3,983	3,983	3,983	3,983
Mediana	0,352	0,679	0,439	0,757	0,594	0,092	0,209	0,329	0,576	0,167	0,756	0,232	0,352	0,618	0,351	0,430	0,068	0,016	0,016	
Mediana	0,363^c	<																		

Tabela 13. Rodzaj instytucji		C.3.1 Instytucje organizujące konkursy w ramach Programów INTERREG dostarczają kompletnej i rzetelnej informacji potrzebnej do załatwienia sprawy i/lub pomocy w rozwiązaniu problemu	C.3.2 Przedstawiciele instytucji organizujących konkursy w ramach Programów INTERREG w razie problemów szybko reagują i służą wsparciem	C.3.3 Posiadane zasoby i kapitał społeczny w danej instytucji/organizacji przekładają się na aktywność w programie INTERREG	C.3.4 Istotne znaczenie dla projektów stanowiących kontynuację tych zrealizowanych w ramach programów INTERREG będą miały nawiązane relacje – zwłaszcza te stymulujące nowe podejścia do rozwiązywanych problemów	C.3.5 W rozwoju regionów istotne jest otwarcie się na doświadczenia innych regionów i wykorzystanie dostępnego kapitału społecznego	C.3.6 Upowszechnienie dobrych praktyk zaobserwowanych w ramach programów INTERREG będzie sprzyjało intensywniejszemu procesowi uczenia się i rozwoju kapitału społecznego	C.3.7 Realizacja podejmowanych działań w ramach projektów INTERREG wpłynęła na budowę kapitału społecznego w regionie
Fundacja	Średnia	4,80	4,80	4,60	4,60	4,60	4,60	4,40
	Mediana	5,00	5,00	5,00	5,00	5,00	5,00	5,00
	Średnia ranga	84,40	85,40	76,50	74,80	73,50	70,40	74,30
	N	5	5	5	5	5	5	5
	Odchylenie standardowe	0,45	0,45	0,55	0,55	0,55	0,55	0,89
	Minimum	4,00	4,00	4,00	4,00	4,00	4,00	3,00
	Maksimum	5,00	5,00	5,00	5,00	5,00	5,00	5,00
Przedsiębiorstwo	Średnia	3,25	2,75	2,75	3,25	4,00	4,00	4,00
	Mediana	3,00	2,00	2,50	3,00	4,00	4,00	4,00
	Średnia ranga	36,75	36,13	25,63	25,38	45,00	41,00	53,00
	N	4	4	4	4	4	4	4
	Odchylenie standardowe	1,26	1,50	0,96	0,50	0,00	0,00	0,00
	Minimum	2,00	2,00	2,00	3,00	4,00	4,00	4,00
	Maksimum	5,00	5,00	4,00	4,00	4,00	4,00	4,00
Stowarzyszenie	Średnia	3,98	3,63	3,98	4,17	4,07	4,17	4,05
	Mediana	4,00	4,00	5,00	5,00	5,00	5,00	5,00
	Średnia ranga	60,57	56,63	61,82	65,13	61,40	62,41	67,87
	N	41	41	41	41	41	41	41
	Odchylenie standardowe	1,27	1,50	1,25	1,16	1,23	1,22	1,30
	Minimum	1,00	1,00	1,00	1,00	1,00	1,00	1,00
	Maksimum	5,00	5,00	5,00	5,00	5,00	5,00	5,00
JST	Średnia	4,04	3,94	3,93	3,99	4,12	4,13	3,76
	Mediana	4,00	4,00	4,00	4,00	4,00	4,00	4,00
	Średnia ranga	58,36	60,70	58,85	56,99	58,18	58,03	53,75
	N	68	68	68	68	68	68	68
	Odchylenie standardowe	1,03	1,17	1,21	1,14	0,95	1,09	1,12
	Minimum	1,00	1,00	1,00	1,00	1,00	1,00	1,00
	Maksimum	5,00	5,00	5,00	5,00	5,00	5,00	5,00
Ogółem	Średnia	4,03	3,83	3,93	4,05	4,12	4,16	3,90
	Mediana	4,00	4,00	4,00	4,00	4,00	4,00	4,00
	N	118	118	118	118	118	118	118
	Odchylenie standardowe	1,12	1,31	1,22	1,12	1,03	1,10	1,16
	Minimum	1,00	1,00	1,00	1,00	1,00	1,00	1,00
	Maksimum	5,00	5,00	5,00	5,00	5,00	5,00	5,00
	H Kruskala-Wallis	5,151	5,660	6,003	7,473	2,064	2,487	6,314
p	0,161	0,129	0,111	0,058	0,559	0,478	0,097	
p (Monte Carlo)	0,156 ^c	0,128 ^c	0,102 ^c	0,050 ^c	0,576 ^c	0,485 ^c	0,094 ^c	

Tabela 14. Miejsce zarejestrowania instytucji		C.3.1 Instytucje organizujące konkursy w ramach Programów INTERREG dostarczają kompletnej i rzetelnej informacji potrzebnej do załatwienia sprawy i/lub pomocy w rozwiązaniu problemu	C.3.2 Przedstawiciele instytucji organizujących konkursy w ramach Programów INTERREG w razie problemów szybko reagują i służą wsparciem	C.3.3 Posiadane zasoby i kapitał społeczny w danej instytucji/organizacji przekładają się na aktywność w programie INTERREG	C.3.4 Istotne znaczenie dla projektów stanowiących kontynuację tych zrealizowanych w ramach programów INTERREG będą miały nawiązane relacje – zwłaszcza te stymulujące nowe podejścia do rozwiązywania problemów	C.3.5 W rozwoju regionów istotne jest otwarcie się na doświadczenia innych regionów i wykorzystanie dostępnego kapitału społecznego	C.3.6 Upowszechnienie dobrych praktyk zaobserwowanych w ramach programów INTERREG będzie sprzyjało intensywniejszemu procesowi uczenia się i rozwoju kapitału społecznego	C.3.7 Realizacja podejmowanych działań w ramach projektów INTERREG wpłynęła na budowę kapitału społecznego w regionie
Wieś	Średnia	4,23	4,23	4,12	4,15	4,12	4,15	4,00
	Mediana	4,00	5,00	4,50	4,00	4,00	4,00	4,00
	Średnia ranga	64,21	69,27	65,75	59,67	56,52	57,13	63,19
	N	26	26	26	26	26	26	26
	Odchylenie standardowe	0,95	1,07	1,24	0,92	0,86	0,97	1,17
	Maksimum	5,00	5,00	5,00	5,00	5,00	5,00	5,00
Miasto	Średnia	3,97	3,72	3,88	4,02	4,12	4,16	3,87
	Mediana	4,00	4,00	4,00	4,00	4,00	4,50	4,00
	Średnia ranga	58,17	56,74	57,73	59,45	60,34	60,17	58,46
	N	92	92	92	92	92	92	92
	Odchylenie standardowe	1,16	1,35	1,21	1,18	1,08	1,14	1,17
	Maksimum	5,00	5,00	5,00	5,00	5,00	5,00	5,00
Ogółem	Średnia	4,03	3,83	3,93	4,05	4,12	4,16	3,90
	Mediana	4,00	4,00	4,00	4,00	4,00	4,00	4,00
	N	118	118	118	118	118	118	118
	Odchylenie standardowe	1,12	1,31	1,22	1,12	1,03	1,10	1,16
	Minimum	1,00	1,00	1,00	1,00	1,00	1,00	1,00
	Maksimum	5,00	5,00	5,00	5,00	5,00	5,00	5,00
U Manna-Whitneya		1073,500	942,000	1033,500	1191,500	1118,500	1134,500	1100,000
p		0,397	0,082	0,265	0,975	0,588	0,664	0,502
p (Monte Carlo)		0,402 ^b	0,082 ^b	0,269 ^b	0,972 ^b	0,587 ^b	0,671 ^b	0,504 ^b

Tabela 15. Liczba zatrudnionych		C.3.1 Instytucje organizujące konkursy w ramach Programów INTERREG dostarczają kompletnej i rzetelnej informacji potrzebnej do załatwienia sprawy i/lub pomocy w rozwiązaniu problemu	C.3.2 Przedstawiciele instytucji organizujących konkursy w ramach Programów INTERREG w razie problemów szybko reagują i służą wsparciem	C.3.3 Posiadane zasoby i kapitał społeczny w danej instytucji/organizacji przekładają się na aktywność w programie INTERREG	C.3.4 Istotne znaczenie dla projektów sfinansowanych kontynuację tych zrealizowanych w ramach programów INTERREG będą miały nawiązane relacje – zwłaszcza te stymulujące nowe podejścia do rozwiązywanych problemów	C.3.5 W rozwoju regionów istotne jest otwarcie się na doświadczenia innych regionów i wykorzystanie dostępnego kapitału społecznego	C.3.6 Upowszechnienie dobrych praktyk zaobserwowanych w ramach programów INTERREG będzie sprzyjało intensywniejszemu procesowi uczenia się i rozwoju kapitału społecznego	C.3.7 Realizacja podejmowanych działań w ramach projektów INTERREG wpłynęła na budowę kapitału społecznego w regionie
1 do 9	Średnia	4,13	3,74	4,00	4,00	4,13	4,22	4,04
	Mediana	5,00	4,00	4,00	4,00	4,00	5,00	4,00
	Średnia ranga	64,89	58,17	61,57	58,41	62,37	62,22	67,67
	N	23	23	23	23	23	23	23
	Odchylenie standardowe	1,22	1,39	1,21	1,21	1,22	1,13	1,33
	Minimum	1,00	1,00	1,00	1,00	1,00	1,00	1,00
	Maksimum	5,00	5,00	5,00	5,00	5,00	5,00	5,00
10 do 49	Średnia	4,44	4,44	4,33	4,44	4,67	4,89	4,33
	Mediana	4,00	4,00	5,00	5,00	5,00	5,00	5,00
	Średnia ranga	68,22	71,00	74,17	78,67	78,94	84,56	74,39
	N	9	9	9	9	9	9	9
	Odchylenie standardowe	0,53	0,53	1,32	1,33	0,71	0,33	1,00
	Minimum	4,00	4,00	1,00	1,00	3,00	4,00	2,00
	Maksimum	5,00	5,00	5,00	5,00	5,00	5,00	5,00
50 do 249	Średnia	3,88	3,86	3,79	4,02	4,09	4,21	3,81
	Mediana	4,00	4,00	4,00	4,00	4,00	4,00	4,00
	Średnia ranga	53,98	58,52	55,89	59,01	58,16	61,04	54,96
	N	57	57	57	57	57	57	57
	Odchylenie standardowe	1,12	1,19	1,31	1,17	1,02	1,10	1,11
	Minimum	1,00	1,00	1,00	1,00	1,00	1,00	1,00
	Maksimum	5,00	5,00	5,00	5,00	5,00	5,00	5,00
Powyżej 249	Średnia	4,10	3,66	4,03	4,03	4,00	3,79	3,83
	Mediana	5,00	5,00	4,00	4,00	4,00	4,00	4,00
	Średnia ranga	63,36	58,91	60,40	55,38	53,83	46,53	57,31
	N	29	29	29	29	29	29	29
	Odchylenie standardowe	1,18	1,61	1,02	0,91	0,96	1,15	1,20
	Minimum	1,00	1,00	2,00	2,00	2,00	1,00	1,00
	Maksimum	5,00	5,00	5,00	5,00	5,00	5,00	5,00
Ogółem	Średnia	4,03	3,83	3,93	4,05	4,12	4,16	3,90
	Mediana	4,00	4,00	4,00	4,00	4,00	4,00	4,00
	N	118	118	118	118	118	118	118
	Odchylenie standardowe	1,12	1,31	1,22	1,12	1,03	1,10	1,16
	Minimum	1,00	1,00	1,00	1,00	1,00	1,00	1,00
	Maksimum	5,00	5,00	5,00	5,00	5,00	5,00	5,00
	H Kruskala-Wallis	3,418	1,228	2,673	3,795	4,573	10,957	4,792
p	0,332	0,746	0,445	0,284	0,206	0,012	0,188	
p (Monte Carlo)	0,339 ^c	0,749 ^c	0,453 ^c	0,294 ^c	0,200 ^c	0,010 ^c	0,188 ^c	

Tabela 16. Tematyka projektu		C.3.1 Instytucje organizujące konkursy w ramach Programów INTERREG dostarczają kompletnej i rzetelnej informacji potrzebnej do załatwienia sprawy i/lub pomocy w rozwiązaniu problemu	C.3.2 Przedstawiciele instytucji organizujących konkursy w ramach Programów INTERREG w razie problemów szybko reagują i służą wsparciem	C.3.3 Posiadane zasoby i kapitał społeczny w danej instytucji/organizacji przekładają się na aktywność w programie INTERREG	C.3.4 Instytucje przeznaczone dla projektów stanowiących konkursy są lub stają się w ramach programów INTERREG źródłem misji nauki i rozwoju – zwłaszcza te sformułujące nowe zadania i dozwolonych zmianach	C.3.5 W rozwoju regionów istotne jest otwarcie się na doświadczenia innych regionów i wykorzystanie dostępnego kapitału społecznego	C.3.6 Upowszechnienie dobrych praktyk zaobserwowanych w ramach programów INTERREG będzie sprzyjało intensywniejszemu procesowi uczenia się i rozwoju kapitału społecznego	C.3.7 Realizacja podejmowanych działań w ramach projektów INTERREG wpłynęła na budowę kapitału społecznego w regionie
Edukacja	Srednia	4,11	4,22	4,00	4,22	4,00	4,11	3,78
	Mediana	5,00	5,00	4,00	4,00	4,00	4,00	4,00
	Srednia ranga	65,33	68,17	60,00	58,94	49,56	49,11	55,94
	N	9	9	9	9	9	9	9
	Odchylenie standardowe	1,36	0,97	1,12	0,67	0,71	0,60	1,30
	Minimum	1,00	3,00	2,00	3,00	3,00	3,00	1,00
	Maksimum	5,00	5,00	5,00	5,00	5,00	5,00	5,00
Kultura	Srednia	4,20	4,14	3,94	4,06	4,17	4,17	4,03
	Mediana	4,00	5,00	4,00	4,00	4,00	4,00	4,00
	Srednia ranga	63,86	67,61	59,29	59,23	60,94	59,64	63,41
	N	35	35	35	35	35	35	35
	Odchylenie standardowe	0,99	1,17	1,21	1,11	0,98	1,10	1,12
	Minimum	1,00	1,00	1,00	1,00	2,00	1,00	1,00
	Maksimum	5,00	5,00	5,00	5,00	5,00	5,00	5,00
Ochrona środowiska	Srednia	4,60	4,40	4,60	5,00	5,00	4,80	4,60
	Mediana	5,00	5,00	5,00	5,00	5,00	5,00	5,00
	Srednia ranga	75,30	72,90	79,90	94,00	92,50	80,20	80,90
	N	5	5	5	5	5	5	5
	Odchylenie standardowe	0,55	0,89	0,89	0,00	0,00	0,45	0,55
	Minimum	4,00	3,00	3,00	5,00	5,00	4,00	4,00
	Maksimum	5,00	5,00	5,00	5,00	5,00	5,00	5,00
Pomoc techniczna	Srednia	3,83	3,83	4,50	4,00	4,50	4,17	3,83
	Mediana	4,50	4,50	5,00	4,50	5,00	4,50	4,50
	Srednia ranga	58,83	61,58	75,08	59,58	72,17	57,17	62,92
	N	6	6	6	6	6	6	6
	Odchylenie standardowe	1,60	1,60	0,84	1,26	0,84	0,98	1,60
	Minimum	1,00	1,00	3,00	2,00	3,00	3,00	1,00
	Maksimum	5,00	5,00	5,00	5,00	5,00	5,00	5,00
Przedsiębiorczość	Srednia	3,80	3,80	3,60	4,60	3,60	4,00	4,20
	Mediana	4,00	4,00	4,00	5,00	4,00	5,00	4,00
	Srednia ranga	53,40	57,60	52,80	74,80	49,20	63,00	65,00
	N	5	5	5	5	5	5	5
	Odchylenie standardowe	1,30	1,30	1,52	0,55	1,52	1,73	0,84
	Minimum	2,00	2,00	2,00	4,00	2,00	1,00	3,00
	Maksimum	5,00	5,00	5,00	5,00	5,00	5,00	5,00
Transport	Srednia	4,17	3,50	3,83	3,50	4,50	4,33	3,83
	Mediana	5,00	4,00	4,50	4,00	4,50	4,50	4,00
	Srednia ranga	67,67	55,58	60,25	49,17	68,75	61,33	60,67
	N	6	6	6	6	6	6	6
	Odchylenie standardowe	1,33	1,76	1,60	1,64	0,55	0,82	1,47
	Minimum	2,00	1,00	1,00	1,00	4,00	3,00	1,00
	Maksimum	5,00	5,00	5,00	5,00	5,00	5,00	5,00
Turystyka	Srednia	3,87	3,54	3,83	3,94	3,98	4,10	3,75
	Mediana	4,00	4,00	4,00	4,00	4,00	4,00	4,00
	Srednia ranga	53,76	51,64	56,36	56,17	55,54	58,93	54,37
	N	52	52	52	52	52	52	52
	Odchylenie standardowe	1,12	1,38	1,25	1,18	1,13	1,21	1,17
	Minimum	1,00	1,00	1,00	1,00	1,00	1,00	1,00
	Maksimum	5,00	5,00	5,00	5,00	5,00	5,00	5,00
Ogółem	Srednia	4,03	3,83	3,93	4,05	4,12	4,16	3,90
	Mediana	4,00	4,00	4,00	4,00	4,00	4,00	4,00
	N	118	118	118	118	118	118	118
	Odchylenie standardowe	1,12	1,31	1,22	1,12	1,03	1,10	1,16
	Minimum	1,00	1,00	1,00	1,00	1,00	1,00	1,00
	Maksimum	5,00	5,00	5,00	5,00	5,00	5,00	5,00
	H Kruskala-Wallisa	4,389	6,844	4,092	8,247	9,121	3,283	4,492
p	0,624	0,336	0,664	0,221	0,167	0,773	0,610	
p (Monte Carlo)	0,641 ^c	0,343 ^c	0,676 ^c	0,220 ^c	0,156 ^c	0,788 ^c	0,620 ^c	

Tabela 17. Rodzaj instytucji		D.4.1. Największe znaczenie w sukcesie realizowanego projektu w ramach INTERREG mają osoby otwarte na zmiany	D.4.2. Tworzenie sieci społecznych ma istotny wpływ na sukces podmiotów funkcjonujących na otwartym rynku pracy	D.4.3. Posiadany kapitał społeczny był decydujący o przystąpieniu organizacji do programu INTERREG	D.4.4. Zamierzone cele wskazane w dokumentach projektowych INTERREG zostały osiągnięte	D.4.5. Po zakończeniu realizacji projektu INTERREG zaproponowane zmiany (efekty) będą kontynuowane	D.4.6. Zrealizowany projekt przyczynił się do wzmocnienia potencjału Państwa instytucji, w tym jej kapitału społecznego	D.4.7. Udział w projekcie INTERREG i rozwój kapitału społecznego Państwa instytucji/organizacji spowodował, iż wzięło udział w nowych projektach INTERREG lub finansowanych z innych środków zewnętrznych
Fundacja	Średnia	4,40	4,40	4,20	4,60	4,60	4,80	4,40
	Mediana	5,00	5,00	4,00	5,00	5,00	5,00	5,00
	Średnia ranga	70,20	74,30	76,00	72,60	72,10	84,80	70,40
	N	5	5	5	5	5	5	5
	Odchylenie standardowe	0,89	0,89	0,84	0,55	0,55	0,45	0,89
	Minimum	3,00	3,00	3,00	4,00	4,00	4,00	3,00
	Maksimum	5,00	5,00	5,00	5,00	5,00	5,00	5,00
Przedsiębiorstwo	Średnia	4,75	5,00	3,50	4,50	4,25	3,75	2,50
	Mediana	5,00	5,00	3,00	4,50	4,00	3,50	2,00
	Średnia ranga	81,88	96,50	52,63	68,00	55,13	46,00	20,63
	N	4	4	4	4	4	4	4
	Odchylenie standardowe	0,50	0,00	1,00	0,58	0,50	0,96	1,00
	Minimum	4,00	5,00	3,00	4,00	4,00	3,00	2,00
	Maksimum	5,00	5,00	5,00	5,00	5,00	5,00	4,00
Stowarzyszenie	Średnia	3,95	4,12	3,76	3,98	4,22	4,20	4,07
	Mediana	4,00	5,00	4,00	5,00	5,00	5,00	5,00
	Średnia ranga	58,87	69,02	65,44	62,82	65,98	65,55	62,18
	N	41	41	41	41	41	41	41
	Odchylenie standardowe	1,22	1,25	1,32	1,47	1,24	1,08	1,13
	Minimum	1,00	1,00	1,00	1,00	1,00	1,00	1,00
	Maksimum	5,00	5,00	5,00	5,00	5,00	5,00	5,00
JST	Średnia	3,96	3,66	3,47	3,99	3,91	3,87	4,00
	Mediana	4,00	4,00	4,00	4,00	4,00	4,00	4,00
	Średnia ranga	57,78	50,49	55,11	56,04	54,93	54,79	59,37
	N	68	68	68	68	68	68	68
	Odchylenie standardowe	1,15	1,02	1,11	1,11	1,25	1,18	1,15
	Minimum	1,00	1,00	1,00	1,00	1,00	1,00	1,00
	Maksimum	5,00	5,00	5,00	5,00	5,00	5,00	5,00
Ogółem	Średnia	4,00	3,90	3,60	4,03	4,06	4,02	3,99
	Mediana	4,00	4,00	4,00	4,00	4,00	4,00	4,00
	N	118	118	118	118	118	118	118
	Odchylenie standardowe	1,15	1,12	1,18	1,22	1,21	1,13	1,15
	Minimum	1,00	1,00	1,00	1,00	1,00	1,00	1,00
	Maksimum	5,00	5,00	5,00	5,00	5,00	5,00	5,00
	H Kruskala-Wallisa	2,701	14,853	3,944	2,380	4,010	6,750	6,681
p	0,440	0,002	0,268	0,497	0,260	0,080	0,083	
p (Monte Carlo)	0,448 ^c	0,000 ^c	0,268 ^c	0,508 ^c	0,263 ^c	0,072 ^c	0,072 ^c	

Tabela 18. Miejsce zarejestrowania instytucji		D.4.1 Największe znaczenie w sukcesie realizowanego projektu w ramach INTERREG mają osoby otwarte na zmiany	D.4.2 Tworzenie sieci społecznych ma istotny wpływ na sukces podmiotów funkcjonujących na otwartym rynku pracy	D.4.3 Posiadany kapitał społeczny był decydujący o przystąpieniu organizacji do programu INTERREG	D.4.4 Zamierzone cele wskazane w dokumentach projektowych INTERREG zostały osiągnięte	D.4.5 Po zakończeniu realizacji projektu INTERREG zaproponowane zmiany (efekty) będą kontynuowane	D.4.6. Zrealizowany projekt przyczynił się do wzmocnienia potencjału Państwa instytucji, w tym jej kapitału społecznego	D.4.7. Udział w projekcie INTERREG i rozwój kapitału społecznego Państwa instytucji/organizacji spowodował, iż wzięliście udział w nowych projektach INTERREG lub finansowanych z innych środków zewnętrznych
Wieś	Średnia	4,50	4,04	3,85	4,23	4,12	4,15	3,96
	Mediana	5,00	4,00	4,00	4,00	4,00	4,50	4,00
	Średnia ranga	74,75	62,81	66,02	61,17	58,79	63,71	56,17
	N	26	26	26	26	26	26	26
	Odchylenie standardowe	0,86	1,00	1,01	0,91	1,11	1,08	1,00
	Minimum	2,00	2,00	1,00	1,00	1,00	1,00	2,00
	Maksimum	5,00	5,00	5,00	5,00	5,00	5,00	5,00
Miasto	Średnia	3,86	3,86	3,53	3,97	4,04	3,98	4,00
	Mediana	4,00	4,00	4,00	4,00	4,00	4,00	4,00
	Średnia ranga	55,19	58,57	57,66	59,03	59,70	58,31	60,44
	N	92	92	92	92	92	92	92
	Odchylenie standardowe	1,19	1,15	1,22	1,30	1,25	1,15	1,20
	Minimum	1,00	1,00	1,00	1,00	1,00	1,00	1,00
	Maksimum	5,00	5,00	5,00	5,00	5,00	5,00	5,00
Ogółem	Średnia	4,00	3,90	3,60	4,03	4,06	4,02	3,99
	Mediana	4,00	4,00	4,00	4,00	4,00	4,00	4,00
	N	118	118	118	118	118	118	118
	Odchylenie standardowe	1,15	1,12	1,18	1,22	1,21	1,13	1,15
	Minimum	1,00	1,00	1,00	1,00	1,00	1,00	1,00
	Maksimum	5,00	5,00	5,00	5,00	5,00	5,00	5,00
U Manna-Whitneya		799,500	1110,000	1026,500	1152,500	1177,500	1086,500	1109,500
p		0,006	0,558	0,255	0,762	0,897	0,448	0,551
p (Monte Carlo)		0,004 ^b	0,561 ^b	0,263 ^b	0,761 ^b	0,902 ^b	0,452 ^b	0,555 ^b

Tabela 19. Liczba zatrudnionych		D.4.1 Największe znaczenie w sukcesie realizowanego projektu w ramach INTERREG mają osoby otwarte na zmiany	D.4.2 Tworzenie sieci społecznych ma istotny wpływ na sukces podmiotów funkcjonujących na otwartym rynku pracy	D.4.3 Posiadany kapitał społeczny był decydujący o przystąpieniu organizacji do programu INTERREG	D.4.4 Zamierzone cele wskazane w dokumentach projektowych INTERREG zostały osiągnięte	D.4.5 Po zakończeniu realizacji projektu INTERREG zaproponowane zmiany (efekty) będą kontynuowane	D.4.6 Zrealizowany projekt przyczynił się do wzmocnienia potencjału Państwa instytucji, w tym jej kapitału społecznego	D.4.7. Udział w projekcie INTERREG i rozwoju kapitału społecznego Państwa instytucji/organizacji spowodował, iż wzięliście udział w nowych projektach INTERREG lub finansowanych z innych środków zewnętrznych
1 do 9	Średnia	4,09	4,09	3,87	4,30	4,22	4,30	3,96
	Mediana	5,00	4,00	4,00	5,00	5,00	5,00	4,00
	Średnia ranga	64,67	66,46	69,00	69,52	64,00	69,28	57,74
	N	23	23	23	23	23	23	23
	Odchylenie standardowe	1,28	1,16	1,32	1,18	1,17	1,06	1,15
	Minimum	1,00	1,00	1,00	1,00	1,00	1,00	1,00
	Maksimum	5,00	5,00	5,00	5,00	5,00	5,00	5,00
10 do 49	Średnia	4,44	4,11	4,22	4,33	4,33	4,22	4,44
	Mediana	4,00	4,00	4,00	5,00	5,00	5,00	5,00
	Średnia ranga	68,28	64,00	76,72	67,06	66,67	68,61	73,89
	N	9	9	9	9	9	9	9
	Odchylenie standardowe	0,53	0,93	0,83	1,00	1,00	1,30	1,01
	Minimum	4,00	3,00	3,00	2,00	2,00	1,00	2,00
	Maksimum	5,00	5,00	5,00	5,00	5,00	5,00	5,00
50 do 249	Średnia	4,02	3,74	3,40	3,93	3,93	4,07	4,00
	Mediana	4,00	4,00	3,00	4,00	4,00	4,00	4,00
	Średnia ranga	59,27	54,44	52,54	54,51	56,28	59,69	59,65
	N	57	57	57	57	57	57	57
	Odchylenie standardowe	1,13	1,14	1,03	1,16	1,28	1,02	1,15
	Minimum	1,00	1,00	1,00	1,00	1,00	1,00	1,00
	Maksimum	5,00	5,00	5,00	5,00	5,00	5,00	5,00
Powyżej 249	Średnia	3,76	4,00	3,59	3,90	4,10	3,62	3,86
	Mediana	4,00	4,00	4,00	5,00	4,00	4,00	4,00
	Średnia ranga	53,12	62,53	60,29	59,02	60,03	48,53	56,14
	N	29	29	29	29	29	29	29
	Odchylenie standardowe	1,24	1,10	1,35	1,42	1,21	1,29	1,22
	Minimum	1,00	1,00	1,00	1,00	1,00	1,00	1,00
	Maksimum	5,00	5,00	5,00	5,00	5,00	5,00	5,00
Ogółem	Średnia	4,00	3,90	3,60	4,03	4,06	4,02	3,99
	Mediana	4,00	4,00	4,00	4,00	4,00	4,00	4,00
	N	118	118	118	118	118	118	118
	Odchylenie standardowe	1,15	1,12	1,18	1,22	1,21	1,13	1,15
	Minimum	1,00	1,00	1,00	1,00	1,00	1,00	1,00
	Maksimum	5,00	5,00	5,00	5,00	5,00	5,00	5,00
	H Kruskala-Wallisa	2,410	2,840	6,888	4,191	1,526	6,261	2,181
p	0,492	0,417	0,076	0,242	0,676	0,100	0,536	
p (Monte Carlo)	0,497 ^c	0,427 ^c	0,071 ^c	0,248 ^c	0,682 ^c	0,097 ^c	0,539 ^c	

Tabela 20. Tematyka projektu		D.4.1 Największe znaczenie w sukcesie realizowanego projektu w ramach INTERREG mają osoby otwarte na zmiany	D.4.2 Tworzenie sieci społecznych ma istotny wpływ na sukces podmiotów funkcjonujących na otwartym rynku pracy	D.4.3 Pojawiamy kapitał społeczny był decydująco o przystąpieniu organizacji do programu INTERREG	D.4.4 Zamierzone cele wskazane w dokumentach projektowych INTERREG zostały osiągnięte	D.4.5 Po zakończeniu realizacji projektu INTERREG zaplanowane zmiany (efekty) będą kontynuowane	D.4.6 Zrealizowany projekt przyczynił się do wzmocnienia potencjału Państwa instytucji, w tym jej kapitału społecznego	D.4.7 Udział w projekcie INTERREG i rozwoju kapitału społecznego Państwa instytucji/organizacji spowodował, iż wzięliśmy udział w nowych projektach INTERREG lub finansowanych z innych środków zewnętrznych
Edukacja	Średnia	3,89	3,33	3,44	3,89	4,11	3,89	4,00
	Mediana	5,00	4,00	4,00	5,00	4,00	4,00	5,00
	Średnia ranga	61,28	42,83	56,00	60,06	60,39	59,39	62,11
	N	9	9	9	9	9	9	9
	Odchylenie standardowe	1,54	1,22	1,33	1,54	1,27	1,45	1,32
	Minimum	1,00	1,00	1,00	1,00	1,00	1,00	2,00
	Maksimum	5,00	5,00	5,00	5,00	5,00	5,00	5,00
Kultura	Średnia	4,03	3,94	3,60	4,29	4,11	4,20	4,06
	Mediana	4,00	4,00	4,00	5,00	5,00	5,00	4,00
	Średnia ranga	59,34	59,74	60,00	67,84	62,36	65,19	60,79
	N	35	35	35	35	35	35	35
	Odchylenie standardowe	1,10	1,03	1,22	1,15	1,25	1,05	1,11
	Minimum	1,00	1,00	1,00	1,00	1,00	1,00	1,00
	Maksimum	5,00	5,00	5,00	5,00	5,00	5,00	5,00
Ochrona środowiska	Średnia	4,00	4,20	4,20	4,00	5,00	4,60	4,40
	Mediana	4,00	5,00	5,00	5,00	5,00	5,00	5,00
	Średnia ranga	58,90	71,10	82,90	64,50	91,50	75,60	70,40
	N	5	5	5	5	5	5	5
	Odchylenie standardowe	1,22	1,30	1,79	1,73	0,00	0,55	0,89
	Minimum	2,00	2,00	1,00	1,00	5,00	4,00	3,00
	Maksimum	5,00	5,00	5,00	5,00	5,00	5,00	5,00
Pomoc techniczna	Średnia	4,00	4,50	4,33	4,00	3,83	4,00	4,00
	Mediana	4,00	5,00	4,50	4,50	4,50	4,50	4,00
	Średnia ranga	55,00	78,00	80,42	59,00	57,00	60,33	58,75
	N	6	6	6	6	6	6	6
	Odchylenie standardowe	0,89	0,84	0,82	1,26	1,60	1,26	1,10
	Minimum	3,00	3,00	3,00	2,00	1,00	2,00	3,00
	Maksimum	5,00	5,00	5,00	5,00	5,00	5,00	5,00
Przedsiębiorczość	Średnia	4,40	3,80	4,00	4,00	4,00	3,80	4,00
	Mediana	4,00	4,00	4,00	5,00	5,00	4,00	5,00
	Średnia ranga	66,30	61,60	69,30	64,50	64,60	53,60	83,90
	N	5	5	5	5	5	5	5
	Odchylenie standardowe	0,55	1,64	1,00	1,73	1,73	1,30	0,45
	Minimum	4,00	1,00	3,00	1,00	1,00	2,00	4,00
	Maksimum	5,00	5,00	5,00	5,00	5,00	5,00	5,00
Transport	Średnia	4,17	3,83	3,83	3,67	3,83	3,83	4,50
	Mediana	4,50	4,00	4,00	4,00	4,00	4,00	5,00
	Średnia ranga	64,58	56,83	69,67	53,75	52,92	55,92	74,08
	N	6	6	6	6	6	6	6
	Odchylenie standardowe	1,17	1,17	1,47	1,51	1,47	1,47	0,84
	Minimum	2,00	2,00	1,00	2,00	1,00	1,00	3,00
	Maksimum	5,00	5,00	5,00	5,00	5,00	5,00	5,00
Turystyka	Średnia	3,94	3,88	3,42	3,92	3,98	3,90	3,77
	Mediana	4,00	4,00	3,00	4,00	4,00	4,00	4,00
	Średnia ranga	58,63	59,08	52,99	53,55	54,90	55,03	53,19
	N	52	52	52	52	52	52	52
	Odchylenie standardowe	1,23	1,13	1,07	1,12	1,13	1,12	1,23
	Minimum	1,00	1,00	1,00	1,00	1,00	1,00	1,00
	Maksimum	5,00	5,00	5,00	5,00	5,00	5,00	5,00
Ogółem	Średnia	4,00	3,90	3,60	4,03	4,06	4,02	3,99
	Mediana	4,00	4,00	4,00	4,00	4,00	4,00	4,00
	N	118	118	118	118	118	118	118
	Odchylenie standardowe	1,15	1,12	1,18	1,22	1,21	1,13	1,15
	Minimum	1,00	1,00	1,00	1,00	1,00	1,00	1,00
	Maksimum	5,00	5,00	5,00	5,00	5,00	5,00	5,00
	H Kruskala-Wallisa	0,559	4,982	8,045	4,665	6,935	3,620	6,780
p	0,997	0,546	0,235	0,588	0,327	0,728	0,342	
p (Monte Carlo)	0,998 ^c	0,559 ^c	0,229 ^c	0,605 ^c	0,329 ^c	0,740 ^c	0,348 ^c	

Tabela 21. Rodzaj instytucji		E.5.1 Państwa instytucja/organizacja jest otwarta na współpracę z innymi podmiotami	E.5.2 Projekty w ramach programów INTERREG zwiększyły aktywność przedstawicieli sektora pozarządowego w społeczności lokalnej	E.5.3 Projekty w ramach programów INTERREG zwiększyły aktywność w społecznościach lokalnych	E.5.4 Zrealizowany projekt INTERREG przyczynił się do integracji i lepszej współpracy grup docelowych z poszczególnymi krajów	E.5.6 Projekty w ramach programu INTERREG przyczyniły się do wzmocnienia kapitału społecznego występującego w społecznościach reprezentujących poszczególne regiony	E.5.7 Zrealizowane projekty INTERREG przyczyniły się do innego spojrzenia na potencjał jakim dysponuje lokalny/regionalny kapitał społeczny	E.5.8 Powstałe partnerstwa w ramach zrealizowanych projektów INTERREG i rozpoczęta współpraca będzie kontynuowana
Fundacja	Średnia	4,80	4,60	4,20	4,60	4,60	4,80	4,60
	Mediana	5,00	5,00	5,00	5,00	5,00	5,00	5,00
	Średnia ranga	70,00	82,60	74,50	80,20	82,70	89,50	72,80
	N	5	5	5	5	5	5	5
	Odchylenie standardowe	0,45	0,55	1,10	0,55	0,55	0,45	0,55
	Minimum	4,00	4,00	3,00	4,00	4,00	4,00	4,00
	Maksimum	5,00	5,00	5,00	5,00	5,00	5,00	5,00
Przedsiębiorstwo	Średnia	4,50	2,75	4,25	4,00	3,25	4,00	4,25
	Mediana	4,50	2,00	4,00	4,00	3,00	4,00	4,00
	Średnia ranga	55,75	32,25	76,88	53,50	33,13	60,75	56,88
	N	4	4	4	4	4	4	4
	Odchylenie standardowe	0,58	1,50	0,50	0,00	0,50	1,15	0,50
	Minimum	4,00	2,00	4,00	4,00	3,00	3,00	4,00
	Maksimum	5,00	5,00	5,00	4,00	4,00	5,00	5,00
Stowarzyszenie	Średnia	4,22	4,27	3,80	3,80	4,00	4,02	4,00
	Mediana	5,00	5,00	4,00	4,00	5,00	4,00	5,00
	Średnia ranga	57,39	74,60	65,35	61,71	69,00	65,17	60,37
	N	41	41	41	41	41	41	41
	Odchylenie standardowe	1,24	1,12	1,35	1,45	1,38	1,19	1,32
	Minimum	1,00	1,00	1,00	1,00	1,00	1,00	1,00
	Maksimum	5,00	5,00	5,00	5,00	5,00	5,00	5,00
JST	Średnia	4,34	3,63	3,46	3,79	3,68	3,75	4,01
	Mediana	5,00	4,00	3,00	4,00	4,00	4,00	4,00
	Średnia ranga	60,22	50,30	53,85	57,00	53,62	53,80	58,15
	N	68	68	68	68	68	68	68
	Odchylenie standardowe	1,13	1,01	1,11	1,22	1,11	1,08	1,19
	Minimum	1,00	1,00	1,00	1,00	1,00	1,00	1,00
	Maksimum	5,00	5,00	5,00	5,00	5,00	5,00	5,00
Ogółem	Średnia	4,32	3,86	3,64	3,84	3,81	3,90	4,04
	Mediana	5,00	4,00	3,00	4,00	4,00	4,00	4,00
	N	118	118	118	118	118	118	118
	Odchylenie standardowe	1,13	1,11	1,20	1,27	1,20	1,12	1,20
	Minimum	1,00	1,00	1,00	1,00	1,00	1,00	1,00
	Maksimum	5,00	5,00	5,00	5,00	5,00	5,00	5,00
H Kruskala-Wallisa		0,997	19,542	5,678	2,801	10,916	7,618	1,049
p		0,802	0,000	0,128	0,423	0,012	0,055	0,789
p (Monte Carlo)		0,803 ^c	0,000 ^c	0,126 ^c	0,435 ^c	0,008 ^c	0,051 ^c	0,799 ^c

Tabela 22. Miejsce zarejestrowania instytucji		E.5.1 Państwa instytucja/organizacja jest otwarta na współpracę z innymi podmiotami	E.5.2 Projekty w ramach programów INTERREG zwiększyły aktywność przedstawicieli sektora pozarządowego w społeczności lokalnej	E.5.3 Projekty w ramach programów INTERREG zwiększyły aktywność w społecznościach lokalnych	E.5.4 Zrealizowany projekt INTERREG przyczynił się do integracji i lepszej współpracy grup docelowych z poszczególnych krajów	E.5.6 Projekty w ramach programu INTERREG przyczyniły się do wzmocnienia kapitału społecznego występującego w społecznościach reprezentujących poszczególne regiony	E.5.7 Zrealizowane projekty INTERREG przyczyniły się do innego spojrzenia na potencjał jakim dysponuje lokalny/regionalny kapitał społeczny	E.5.8 Powstałe partnerstwa w ramach zrealizowanych projektów INTERREG i rozpoczęta współpraca będzie kontynuowana
Wieś	Średnia	4,38	4,00	3,69	3,96	3,96	4,08	4,27
	Mediana	5,00	4,00	3,50	4,00	4,00	4,00	4,50
	Średnia ranga	58,69	64,42	60,88	61,62	63,81	63,71	63,87
	N	26	26	26	26	26	26	26
	Odchylenie standardowe	1,02	1,13	1,23	1,15	1,18	0,98	0,96
	Minimum	1,00	1,00	1,00	1,00	1,00	1,00	1,00
	Maksimum	5,00	5,00	5,00	5,00	5,00	5,00	5,00
Miasto	Średnia	4,30	3,83	3,62	3,80	3,77	3,85	3,98
	Mediana	5,00	4,00	3,00	4,00	4,00	4,00	4,00
	Średnia ranga	59,73	58,11	59,11	58,90	58,28	58,31	58,27
	N	92	92	92	92	92	92	92
	Odchylenie standardowe	1,16	1,11	1,19	1,30	1,21	1,16	1,26
	Minimum	1,00	1,00	1,00	1,00	1,00	1,00	1,00
	Maksimum	5,00	5,00	5,00	5,00	5,00	5,00	5,00
Ogółem	Średnia	4,32	3,86	3,64	3,84	3,81	3,90	4,04
	Mediana	5,00	4,00	3,00	4,00	4,00	4,00	4,00
	N	118	118	118	118	118	118	118
	Odchylenie standardowe	1,13	1,11	1,20	1,27	1,20	1,12	1,20
	Minimum	1,00	1,00	1,00	1,00	1,00	1,00	1,00
	Maksimum	5,00	5,00	5,00	5,00	5,00	5,00	5,00
U Manna-Whitneya		1175,000	1068,000	1160,000	1141,000	1084,000	1086,500	1082,500
p		0,871	0,383	0,804	0,705	0,444	0,454	0,429
p (Monte Carlo)		0,872 ^b	0,391 ^b	0,801 ^b	0,705 ^b	0,445 ^b	0,454 ^b	0,434 ^b

Tabela 23. Liczba zatrudnionych		E.5.1 Państwa instytucja/organizacja jest otwarta na współpracę z innymi podmiotami	E.5.2 Projekty w ramach programów INTERREG zwiększyły aktywność przedstawicieli sektora pozarządowego w społeczności lokalnej	E.5.3 Projekty w ramach programów INTERREG zwiększyły aktywność w społecznościach lokalnych	E.5.4 Zrealizowany projekt INTERREG przyczynił się do integracji i lepszej współpracy grup docelowych z poszczególnymi krajów	E.5.6 Projekty w ramach programu INTERREG przyczyniły się do wzmocnienia kapitału społecznego występującego w społecznościach reprezentujących poszczególne regiony	E.5.7 Zrealizowane projekty INTERREG przyczyniły się do innego spojrzenia na potencjał jakim dysponuje lokalny/regionalny kapitał społeczny	E.5.8 Powstałe partnerstwa w ramach zrealizowanych projektów INTERREG i rozpoczęta współpraca będzie kontynuowana
1 do 9	Średnia	4,52	4,26	3,83	4,09	4,30	4,09	4,35
	Mediana	5,00	5,00	4,00	4,00	5,00	4,00	5,00
	Średnia ranga	64,85	73,50	64,91	64,33	74,17	68,00	66,57
	N	23	23	23	23	23	23	23
	Odchylenie standardowe	1,04	1,05	1,27	1,04	0,93	1,24	0,88
	Minimum	1,00	1,00	1,00	1,00	2,00	1,00	2,00
	Maksimum	5,00	5,00	5,00	5,00	5,00	5,00	5,00
10 do 49	Średnia	4,56	4,00	3,89	4,44	4,22	4,22	4,56
	Mediana	5,00	4,00	3,00	4,00	4,00	4,00	5,00
	Średnia ranga	71,00	60,50	65,56	73,28	68,94	66,11	70,78
	N	9	9	9	9	9	9	9
	Odchylenie standardowe	1,33	0,87	1,05	0,53	0,83	0,67	0,53
	Minimum	1,00	3,00	3,00	4,00	3,00	3,00	4,00
	Maksimum	5,00	5,00	5,00	5,00	5,00	5,00	5,00
50 do 249	Średnia	4,33	3,60	3,40	3,65	3,58	3,74	3,89
	Mediana	5,00	4,00	3,00	4,00	4,00	4,00	4,00
	Średnia ranga	58,40	51,47	52,84	54,53	53,14	53,18	54,00
	N	57	57	57	57	57	57	57
	Odchylenie standardowe	1,04	1,16	1,15	1,34	1,29	1,08	1,21
	Minimum	1,00	1,00	1,00	1,00	1,00	1,00	1,00
	Maksimum	5,00	5,00	5,00	5,00	5,00	5,00	5,00
Powyżej 249	Średnia	4,07	4,03	3,86	3,83	3,76	3,97	3,93
	Mediana	5,00	4,00	4,00	4,00	4,00	4,00	5,00
	Średnia ranga	53,84	63,86	66,41	61,17	57,43	63,12	61,21
	N	29	29	29	29	29	29	29
	Odchylenie standardowe	1,31	1,02	1,25	1,39	1,18	1,21	1,49
	Minimum	1,00	1,00	1,00	1,00	1,00	1,00	1,00
	Maksimum	5,00	5,00	5,00	5,00	5,00	5,00	5,00
Ogółem	Średnia	4,32	3,86	3,64	3,84	3,81	3,90	4,04
	Mediana	5,00	4,00	3,00	4,00	4,00	4,00	4,00
	N	118	118	118	118	118	118	118
	Odchylenie standardowe	1,13	1,11	1,20	1,27	1,20	1,12	1,20
	Minimum	1,00	1,00	1,00	1,00	1,00	1,00	1,00
	Maksimum	5,00	5,00	5,00	5,00	5,00	5,00	5,00
	H Kruskala-Wallisa	3,437	8,237	4,723	3,594	7,751	4,466	4,036
p	0,329	0,041	0,193	0,309	0,051	0,215	0,258	
p (Monte Carlo)	0,326 ^c	0,041 ^c	0,199 ^c	0,315 ^c	0,050 ^c	0,211 ^c	0,256 ^c	

Tabela 24. Tematyka projektu		E.5.1 Państwa instytucja/organizacja jest otwarta na współpracę z innymi podmiotami	E.5.2 Projekty w ramach programów INTERREG zwiększyły aktywność przedsiębiorcy/ sektora pozarządowego w społeczności lokalnej	E.5.3 Projekty w ramach programów INTERREG zwiększyły aktywność w społecznościach lokalnych	E.5.4 Zrealizowany projekt INTERREG przyczynił się do integracji i lepszej współpracy grup docelowych z poszczególnymi krajów	E.5.6 Projekty w ramach programu INTERREG przyczyniły się do wzmocnienia kapitału społecznego występującego w społecznościach reprezentujących poszczególne regiony	E.5.7 Zrealizowane projekty INTERREG przyczyniły się do innego spojrzenia na potencjał jakim dysponuje lokalny/regionalny kapitał społeczny	E.5.8 Powstałe partnerstwa w ramach zrealizowanych projektów INTERREG i rozpoczęta współpraca będzie kontynuowana
Edukacja	Średnia	4,33	3,00	3,22	3,89	4,33	4,11	3,44
	Mediana	5,00	3,00	3,00	4,00	4,00	4,00	4,00
	Średnia ranga	55,28	32,61	46,44	59,89	72,56	68,67	52,22
	N	9	9	9	9	9	9	9
	Odchylenie standardowe	0,87	1,12	1,09	1,27	0,71	1,27	1,88
	Minimum	3,00	1,00	2,00	1,00	3,00	1,00	1,00
	Maksimum	5,00	5,00	5,00	5,00	5,00	5,00	5,00
Kultura	Średnia	4,57	4,14	3,77	4,26	4,03	4,20	4,37
	Mediana	5,00	4,00	4,00	4,00	4,00	4,00	5,00
	Średnia ranga	65,31	66,33	63,47	69,94	65,19	67,37	65,84
	N	35	35	35	35	35	35	35
	Odchylenie standardowe	0,88	0,85	1,29	0,95	1,07	0,87	0,77
	Minimum	2,00	2,00	1,00	1,00	1,00	1,00	2,00
	Maksimum	5,00	5,00	5,00	5,00	5,00	5,00	5,00
Ochrona środowiska	Średnia	4,40	4,80	4,20	4,60	4,00	5,00	4,60
	Mediana	5,00	5,00	5,00	5,00	5,00	5,00	5,00
	Średnia ranga	65,40	90,80	74,50	83,10	72,40	98,00	77,00
	N	5	5	5	5	5	5	5
	Odchylenie standardowe	1,34	0,45	1,10	0,89	1,73	0,00	0,89
	Minimum	2,00	4,00	3,00	3,00	1,00	5,00	3,00
	Maksimum	5,00	5,00	5,00	5,00	5,00	5,00	5,00
Pomoc techniczna	Średnia	4,00	4,67	4,67	4,50	4,50	4,17	4,00
	Mediana	5,00	5,00	5,00	5,00	5,00	5,00	5,00
	Średnia ranga	56,50	86,58	87,92	78,17	80,08	71,00	65,00
	N	6	6	6	6	6	6	6
	Odchylenie standardowe	1,67	0,82	0,82	0,84	0,84	1,33	1,67
	Minimum	1,00	3,00	3,00	3,00	3,00	2,00	1,00
	Maksimum	5,00	5,00	5,00	5,00	5,00	5,00	5,00
Przedsiębiorczość	Średnia	4,40	4,00	3,40	4,00	4,00	3,80	4,60
	Mediana	5,00	5,00	3,00	5,00	5,00	4,00	5,00
	Średnia ranga	57,70	71,80	55,70	71,00	72,40	57,10	72,80
	N	5	5	5	5	5	5	5
	Odchylenie standardowe	0,89	1,73	1,67	1,73	1,73	1,30	0,55
	Minimum	3,00	1,00	1,00	1,00	1,00	2,00	4,00
	Maksimum	5,00	5,00	5,00	5,00	5,00	5,00	5,00
Transport	Średnia	3,83	3,50	3,67	3,00	3,33	4,17	3,83
	Mediana	4,00	4,00	3,50	3,00	3,50	4,50	5,00
	Średnia ranga	47,25	50,25	59,42	46,75	50,17	69,25	63,50
	N	6	6	6	6	6	6	6
	Odchylenie standardowe	1,33	1,38	1,21	1,90	1,63	1,17	1,83
	Minimum	2,00	1,00	2,00	1,00	1,00	2,00	1,00
	Maksimum	5,00	5,00	5,00	5,00	5,00	5,00	5,00
Turystyka	Średnia	4,23	3,67	3,46	3,48	3,52	3,50	3,85
	Mediana	5,00	4,00	3,00	4,00	4,00	4,00	4,00
	Średnia ranga	57,68	53,31	54,74	48,35	49,63	46,69	52,43
	N	52	52	52	52	52	52	52
	Odchylenie standardowe	1,25	1,12	1,11	1,29	1,18	1,15	1,19
	Minimum	1,00	1,00	1,00	1,00	1,00	1,00	1,00
	Maksimum	5,00	5,00	5,00	5,00	5,00	5,00	5,00
Ogółem	Średnia	4,32	3,86	3,64	3,84	3,81	3,90	4,04
	Mediana	5,00	4,00	3,00	4,00	4,00	4,00	4,00
	N	118	118	118	118	118	118	118
	Odchylenie standardowe	1,13	1,11	1,20	1,27	1,20	1,12	1,20
	Minimum	1,00	1,00	1,00	1,00	1,00	1,00	1,00
	Maksimum	5,00	5,00	5,00	5,00	5,00	5,00	5,00
	H Kruskala-Wallis	3,215	19,509	8,939	16,166	11,795	19,214	7,060
p	0,781	0,003	0,177	0,013	0,067	0,004	0,315	
p (Monte Carlo)	0,798 ^c	0,001 ^c	0,177 ^c	0,008 ^c	0,058 ^c	0,001 ^c	0,319 ^c	

Tabela 25. Rodzaj instytucji		A - Znaczenie INTERREG na Podkarpaciu	B - Znaczenie INTERREG dla organizacji realizujących projekty	C - Ocena współpracy z instytucjami organizującymi konkursy w ramach Programów INTERREG	D - Ocena zrealizowanych celów wynikających z projektów	E - Ocena projektów INTERREG wobec dalszego rozwoju i współpracy oraz budowania kapitału społecznego
Fundacja	Średnia	4,23	4,32	4,63	4,49	4,60
	Mediana	4,31	4,67	5,00	4,86	4,86
	Średnia ranga	84,20	82,20	86,20	82,50	88,90
	N	5	5	5	5	5
	Odchylenie standardowe	0,64	0,86	0,53	0,61	0,49
	Minimum	3,54	3,00	3,86	3,57	4,00
Przedsiębiorstwo	Maksimum	4,85	5,00	5,00	5,00	5,00
	Średnia	3,40	3,50	3,43	4,04	3,86
	Mediana	3,23	3,39	3,22	4,00	3,65
	Średnia ranga	41,63	43,50	31,63	59,50	48,38
	N	4	4	4	4	4
	Odchylenie standardowe	0,54	0,37	0,48	0,38	0,60
Stowarzyszenie	Minimum	3,00	3,22	3,14	3,71	3,43
	Maksimum	4,15	4,00	4,14	4,43	4,71
	Średnia	3,82	3,87	4,01	4,04	4,02
	Mediana	3,69	3,94	4,14	4,29	4,14
	Średnia ranga	65,17	62,73	61,67	64,87	65,95
	N	41	41	41	41	41
JST	Odchylenie standardowe	0,74	0,84	0,98	0,87	1,03
	Minimum	2,00	2,22	1,86	2,57	1,71
	Maksimum	4,85	5,00	5,00	5,00	5,00
	Średnia	3,59	3,73	3,99	3,84	3,81
	Mediana	3,62	3,72	4,14	4,07	4,00
	Średnia ranga	55,32	56,82	57,87	54,57	54,10
Ogółem	N	68	68	68	68	68
	Odchylenie standardowe	0,64	0,64	0,75	0,78	0,75
	Minimum	2,08	1,83	1,43	2,00	1,86
	Maksimum	4,92	5,00	5,00	5,00	5,00
	Średnia	3,69	3,79	4,00	3,94	3,92
	Mediana	3,62	3,78	4,14	4,14	4,00
H Kruskala-Wallisa		5,861	3,867	6,095	4,707	7,346
p		0,119	0,276	0,107	0,195	0,062
p (Monte Carlo)		0,118 ^c	0,277 ^c	0,097 ^c	0,198 ^c	0,051 ^c

Tabela 26. Miejsce zarejestrowania instytucji		A - Znaczenie INTERREG na Podkarpaciu	B - Znaczenie INTERREG dla organizacji realizujących projekty	C - Ocena współpracy z instytucjami organizującymi konkursy w ramach Programów INTERREG	D - Ocena zrealizowanych celów wynikających z projektów	E - Ocena projektów INTERREG wobec dalszego rozwoju i współpracy oraz budowania kapitału społecznego
Wieś	Średnia	3,78	4,00	4,14	4,12	4,05
	Mediana	3,70	4,03	4,14	4,14	4,00
	Średnia ranga	63,40	69,06	65,17	66,10	63,50
	N	26	26	26	26	26
	Odchylenie standardowe	0,72	0,64	0,77	0,68	0,80
	Maksimum	4,92	5,00	5,00	5,00	5,00
Miasto	Średnia	3,67	3,73	3,96	3,89	3,88
	Mediana	3,62	3,72	4,00	4,14	4,00
	Średnia ranga	58,40	56,80	57,90	57,64	58,37
	N	92	92	92	92	92
	Odchylenie standardowe	0,68	0,74	0,85	0,83	0,87
	Maksimum	4,85	5,00	5,00	5,00	5,00
Ogółem	Średnia	3,69	3,79	4,00	3,94	3,92
	Mediana	3,62	3,78	4,14	4,14	4,00
	N	118	118	118	118	118
	Odchylenie standardowe	0,69	0,73	0,83	0,80	0,85
	Minimum	2,00	1,83	1,43	2,00	1,71
	Maksimum	4,92	5,00	5,00	5,00	5,00
U Manna-Whitneya		1094,500	947,500	1048,500	1024,500	1092,000
p		0,509	0,106	0,335	0,264	0,497
p (Monte Carlo)		0,517 ^b	0,105 ^b	0,344 ^b	0,267 ^b	0,498 ^b

Tabela 27. Liczba zatrudnionych		A - Znaczenie INTERREG na Podkarpaciu	B - Znaczenie INTERREG dla organizacji realizujących projekty	C - Ocena współpracy z instytucjami organizującymi konkursy w ramach Programów INTERREG	D - Ocena zrealizowanych celów wynikających z projektów	E - Ocena projektów INTERREG wobec dalszego rozwoju i współpracy oraz budowania kapitału społecznego
1 do 9	Średnia	3,86	3,91	4,04	4,12	4,21
	Mediana	3,62	3,94	4,14	4,29	4,14
	Średnia ranga	67,87	64,35	62,20	67,96	71,76
	N	23	23	23	23	23
	Odchylenie standardowe	0,71	0,77	0,92	0,82	0,79
	Minimum	2,00	2,72	1,86	2,71	2,14
	Maksimum	4,92	5,00	5,00	5,00	5,00
10 do 49	Średnia	4,02	4,32	4,51	4,30	4,27
	Mediana	4,23	4,50	4,71	4,71	4,00
	Średnia ranga	72,89	83,17	82,11	75,61	70,94
	N	9	9	9	9	9
	Odchylenie standardowe	0,76	0,64	0,70	0,78	0,53
	Minimum	2,92	3,06	2,86	2,71	3,71
	Maksimum	4,85	5,00	5,00	5,00	5,00
50 do 249	Średnia	3,57	3,70	3,95	3,87	3,74
	Mediana	3,62	3,78	4,14	4,14	3,86
	Średnia ranga	53,77	55,58	57,25	55,28	51,65
	N	57	57	57	57	57
	Odchylenie standardowe	0,66	0,72	0,83	0,76	0,85
	Minimum	2,08	1,83	1,43	2,00	1,86
	Maksimum	4,85	5,00	5,00	5,00	5,00
Powyżej 249	Średnia	3,71	3,72	3,92	3,83	3,92
	Mediana	3,62	3,72	4,00	4,14	4,00
	Średnia ranga	59,97	56,02	54,76	56,09	61,66
	N	29	29	29	29	29
	Odchylenie standardowe	0,65	0,69	0,79	0,87	0,92
	Minimum	2,46	2,44	2,43	2,43	1,71
	Maksimum	4,85	5,00	5,00	5,00	5,00
Ogółem	Średnia	3,69	3,79	4,00	3,94	3,92
	Mediana	3,62	3,78	4,14	4,14	4,00
	N	118	118	118	118	118
	Odchylenie standardowe	0,69	0,73	0,83	0,80	0,85
	Minimum	2,00	1,83	1,43	2,00	1,71
	Maksimum	4,92	5,00	5,00	5,00	5,00
	H Kruskala-Wallisa	4,373	5,831	4,937	4,585	7,156
p	0,224	0,120	0,176	0,205	0,067	
p (Monte Carlo)	0,231 ^c	0,115 ^c	0,177 ^c	0,210 ^c	0,063 ^c	

Tabela 28. Tematyka projektu		A - Znaczenie INTERREG na Podkarpacku	B - Znaczenie INTERREG dla organizacji realizujących projekty	C - Ocena współpracy z instytucjami organizującymi konkursy w ramach Programów INTERREG	D - Ocena zrealizowanych celów wynikających z projektów	E - Ocena projektów INTERREG wobec dalszego rozwoju i współpracy oraz budowania kapitału społecznego
Edukacja	Średnia	3,65	3,63	4,06	3,79	3,76
	Mediana	3,85	3,72	4,14	4,43	3,86
	Średnia ranga	61,72	53,11	59,11	57,44	51,50
	N	9	9	9	9	9
	Odchylenie standardowe	0,79	0,79	0,58	1,15	0,89
	Minimum	2,08	2,28	3,29	2,00	2,43
	Maksimum	4,38	4,67	5,00	4,86	5,00
Kultura	Średnia	3,67	3,91	4,10	4,03	4,19
	Mediana	3,69	3,94	4,29	4,29	4,14
	Średnia ranga	60,43	64,40	64,30	63,91	69,94
	N	35	35	35	35	35
	Odchylenie standardowe	0,77	0,65	0,84	0,82	0,65
	Minimum	2,00	2,89	1,86	2,57	2,71
	Maksimum	4,92	5,00	5,00	5,00	5,00
Ochrona środowiska	Średnia	4,28	4,33	4,71	4,34	4,51
	Mediana	4,54	4,72	5,00	4,86	5,00
	Średnia ranga	86,30	84,90	91,30	80,80	86,60
	N	5	5	5	5	5
	Odchylenie standardowe	0,68	0,87	0,44	1,03	0,87
	Minimum	3,15	2,83	4,00	2,57	3,00
	Maksimum	4,85	5,00	5,00	5,00	5,00
Pomoc techniczna	Średnia	4,01	4,25	4,10	4,10	4,36
	Mediana	4,19	4,45	4,50	4,36	5,00
	Średnia ranga	72,92	81,00	66,08	69,75	79,25
	N	6	6	6	6	6
	Odchylenie standardowe	0,84	0,74	1,09	1,00	1,00
	Minimum	3,00	3,00	2,57	2,86	3,00
	Maksimum	4,85	5,00	5,00	5,00	5,00
Przedsiębiorczość	Średnia	4,05	3,78	3,94	4,12	4,03
	Mediana	3,92	3,94	3,71	4,29	4,00
	Średnia ranga	74,00	60,50	59,20	67,10	68,60
	N	5	5	5	5	5
	Odchylenie standardowe	0,79	1,28	1,05	0,85	1,17
	Minimum	3,08	2,22	2,57	2,86	2,14
	Maksimum	4,85	5,00	5,00	4,86	5,00
Transport	Średnia	3,77	3,71	3,95	3,95	3,62
	Mediana	3,93	3,67	3,93	4,00	3,79
	Średnia ranga	62,92	54,08	57,67	61,75	49,17
	N	6	6	6	6	6
	Odchylenie standardowe	0,66	0,94	0,98	0,91	1,22
	Minimum	2,85	2,67	2,86	3,00	1,86
	Maksimum	4,38	4,67	5,00	4,86	4,86
Turystyka	Średnia	3,58	3,64	3,86	3,83	3,67
	Mediana	3,58	3,59	4,00	4,00	3,86
	Średnia ranga	52,58	52,91	52,76	52,66	49,29
	N	52	52	52	52	52
	Odchylenie standardowe	0,56	0,64	0,82	0,68	0,82
	Minimum	2,62	1,83	1,43	2,57	1,71
	Maksimum	4,92	5,00	5,00	5,00	5,00
Ogółem	Średnia	3,69	3,79	4,00	3,94	3,92
	Mediana	3,62	3,78	4,14	4,14	4,00
	N	118	118	118	118	118
	Odchylenie standardowe	0,69	0,73	0,83	0,80	0,85
	Minimum	2,00	1,83	1,43	2,00	1,71
	Maksimum	4,92	5,00	5,00	5,00	5,00
	H Kruskala-Wallis	7,166	8,258	7,358	5,474	14,583
p	0,306	0,220	0,289	0,485	0,024	
p (Monte Carlo)	0,310 ^c	0,219 ^c	0,292 ^c	0,494 ^c	0,017 ^c	

Aneks nr 3 – Wzór ankiety

KAPITAŁ SPOŁECZNY JAKO CZYNNIK ROZWOJU REGIONU: ANALIZA EWALUACYJNA PROGRAMÓW INTERREG W WOJEWÓDZTWIE PODKARPACKIM

Kwestionariusz wywiadu

DANE IDENTYFIKACYJNE

Województwo Podkarpackie	Instytucja				Nr ankiety
	☐ fundacja	☐ przedsiębiorstwo	☐ stowarzyszenie	☐ JST	

I. DZIAŁANIA						
A.1.	1 – zdecydowanie nie 2 – raczej nie 3 – nie wiem 4 – raczej tak 5 – zdecydowanie tak					
		1	2	3	4	5
A.1.1 Korzystanie przez region UE z funduszy Europejskiej Współpracy Terytorialnej (EWT) sprzyja rozwojowi, umiędzynarodowieniu regionów i rozwojowi kapitału społecznego w regionie		☐	☐	☐	☐	☐
A.1.2 Współpraca międzyregionalna jest środkiem stymulującym rozwój kapitału społecznego i tym samym regionów poprzez uczenie się od innych podmiotów		☐	☐	☐	☐	☐
A.1.3 Jakość kapitału społecznego regionów wpływa na aktywności w programach INTERREG		☐	☐	☐	☐	☐
A.1.4 Zastosowane kryteria dostępu do funduszy Europejskiej Współpracy Terytorialnej sprzyjają jakościowemu wykorzystaniu tych środków		☐	☐	☐	☐	☐
A.1.5 Środki wydatkowane na działania programu INTERREG wpłynęły na umocnienie współpracy ponadregionalnej		☐	☐	☐	☐	☐
A.1.6 Realizacja programów INTERREG wpłynęła na umiędzynarodowienie regionów		☐	☐	☐	☐	☐

A.1.7 Kierunek wydatkowania środków z programów INTERREG spowodował, że aktywne instytucje/organizacje na Podkarpaciu w sposób istotny zmieniły obraz województwa	☐	☐	☐	☐	☐
A.1.8 Idea przeniesienia najlepszych praktyk z innych regionów i próba ich implementacji na Podkarpaciu to było działanie o charakterze racjonalnym	☐	☐	☐	☐	☐
A.1.9 Rozwój Podkarpacia był możliwy w oparciu o rozbudowany kapitał społeczny jako efekt realizacji programów INTERREG w latach 2014-2020	☐	☐	☐	☐	☐
A.1.10 Projekty INTERREG zmierzające do umiędzynarodowienia Podkarpacia osiągnęły swoje cele	☐	☐	☐	☐	☐
A.1.11 Różnice kulturowe zauważone w trakcie realizacji programów INTERREG miały wpływ na osiągnięcie zakładanych wskaźników	☐	☐	☐	☐	☐
A.1.12 Środki EWT przekazane na realizację projektów INTERREG były wystarczające aby dokonać zmian w sytuacji Podkarpacia związanej z jego rozwojem	☐	☐	☐	☐	☐
A.1.13 Środki EWT przekazane na realizację projektów INTERREG były wystarczające aby dokonać zmian w sytuacji Podkarpacia związanej z jego umiędzynarodowieniem	☐	☐	☐	☐	☐

II.						
B.2	1 – zdecydowanie nie					
	2 – raczej nie					
	3 – nie wiem					
	4 – raczej tak					
	5 – zdecydowanie tak					
		1	2	3	4	5
B.2.1. Realizowane projekty w ramach programów INTERREG wykazały wkład w korektę polityki rozwoju regionów		☐	☐	☐	☐	☐
B.2.2 Brak realizacji projektów w ramach programów INTERREG wpłynęły na spowolnienie szybkości tempa dostosowania polityk regionalnych na tle regionów wchodzących w skład „Starej Unii”		☐	☐	☐	☐	☐

B.2.3 Zrealizowane projekty w ramach programu INTERREG odpowiadały na rzeczywiste zapotrzebowanie polityki regionalnej realizowanej na Podkarpaciu	☐	☐	☐	☐	☐
B.2.4 Realizacja projektów w ramach programów INTERREG wpłynęła na zwiększenie ilości i jakości zawieranych partnerstw	☐	☐	☐	☐	☐
B.2.5 Realizacja projektów realizowanych w ramach programów INTERREG wpłynęła na poprawę jakości lokalnie prowadzonych działalności w ramach różnych partnerstw	☐	☐	☐	☐	☐
B.2.6 Chęć wprowadzenia zmian w założeniach realizowanych polityk regionalnych/lokalnych skłoniła nas do udziału w programie INTERREG	☐	☐	☐	☐	☐
B.2.7 Profil działalności naszej instytucji/organizacji zdecydował o udziale w programie INTERREG	☐	☐	☐	☐	☐
B.2.8 Niewystarczające środki własne zdecydowały o udziale w realizacji działań w ramach projektu INTERREG	☐	☐	☐	☐	☐
B.2.9 Potrzeby obszaru wsparcia zdecydowały o udziale w realizacji działań w ramach projektu INTERREG	☐	☐	☐	☐	☐
B.2.10 Intensywność działań i postawa partnerów projektu skłoniły nas do udziału w programie INTERREG	☐	☐	☐	☐	☐
B.2.11 Realizacja celów regionalnych okazała się kluczowa dla naszej instytucji/organizacji w przystąpieniu do partnerstwa w ramach programu INTERREG	☐	☐	☐	☐	☐
B.2.12 Realizowane projekty w ramach Programów INTERREG pozwoliły na przezwyciężenie głównych barier we współpracy pomiędzy społecznościami różnych krajów	☐	☐	☐	☐	☐
B.2.13 Realizowane projekty w ramach Programów INTERREG generowały powstanie kolejnych, w tym także regularnych działań programowych lub pozaprogramowych	☐	☐	☐	☐	☐
B.2.14 Zrealizowane projekty w ramach programu INTERREG wpłynęły na rozwój regionu	☐	☐	☐	☐	☐
B.2.15 Wykorzystanie funduszy EWT wpłynęło korzystnie na szanse rozwojowe regionu	☐	☐	☐	☐	☐
B.2.16 Realizowane projekty w ramach programów INTERREG umożliwiają skuteczniejsze przenoszenie najlepszych rozwiązań z innych krajów	☐	☐	☐	☐	☐
B.2.17 Zrealizowane projekty w ramach programów INTERREG i ich	☐	☐	☐	☐	☐

rezultaty przyczyniły się do trwałych zmian w politykach rozwoju regionalnego					
B.2.18 Zrealizowane projekty w ramach programów INTERREG mają istotny wpływ na proces umiędzynarodowienia regionów	☐	☐	☐	☐	☐

III.						
C.3	1 – zdecydowanie nie 2 – raczej nie 3 – nie wiem 4 – raczej tak 5 – zdecydowanie tak					
		1	2	3	4	5
C.3.1 Instytucje organizujące konkursy w ramach Programów INTERREG dostarczają kompletnej i rzetelnej informacji potrzebnej do załatwienia sprawy i/lub pomocy w rozwiązaniu problemu		☐	☐	☐	☐	☐
C.3.2 Przedstawiciele instytucji organizujących konkursy w ramach Programów INTERREG w razie problemów szybko reagują i służą wsparciem		☐	☐	☐	☐	☐
C.3.3 Posiadane zasoby i kapitał społeczny w danej instytucji/organizacji przekładają się na aktywność w programie INTERREG		☐	☐	☐	☐	☐
C.3.4 Istotne znaczenie dla projektów stanowiących kontynuację tych zrealizowanych w ramach programów INTERREG będą miały nawiązane relacje – zwłaszcza te stymulujące nowe podejścia do rozwiązywanych problemów		☐	☐	☐	☐	☐
C.3.5 W rozwoju regionów istotne jest otwarcie się na doświadczenia innych regionów i wykorzystanie dostępnego kapitału społecznego		☐	☐	☐	☐	☐
C.3.6 Upowszechnienie dobrych praktyk zaobserwowanych w ramach programów INTERREG będzie sprzyjało intensywniejszemu procesowi uczenia się i rozwoju kapitału społecznego		☐	☐	☐	☐	☐
C.3.7 Realizacja podejmowanych działań w ramach projektów INTERREG		☐	☐	☐	☐	☐

wpłynęła na budowę kapitału społecznego w regionie					
--	--	--	--	--	--

IV.						
D.4	1 – zdecydowanie nie 2 – raczej nie 3 – nie wiem 4 – raczej tak 5 – zdecydowanie tak					
		1	2	3	4	5
D.4.1 Największe znaczenie w sukcesie realizowanego projektu w ramach INTERREG mają osoby otwarte na zmiany		☐	☐	☐	☐	☐
D.4.2 Tworzenie sieci społecznych ma istotny wpływ na sukces podmiotów funkcjonujących na otwartym rynku pracy		☐	☐	☐	☐	☐
D.4.3 Posiadany kapitał społeczny był decydujący o przystąpieniu organizacji do programu INTERREG		☐	☐	☐	☐	☐
D.4.4 Zamierzone cele wskazane w dokumentach projektowych INTERREG zostały osiągnięte		☐	☐	☐	☐	☐
D.4.5 Po zakończeniu realizacji projektu INTERREG zaproponowane zmiany (efekty) będą kontynuowane		☐	☐	☐	☐	☐
D.4.6. Zrealizowany projekt przyczynił się do wzmocnienia potencjału Państwa instytucji, w tym jej kapitału społecznego		☐	☐	☐	☐	☐
D.4.7. Udział w projekcie INTERREG i rozwój kapitału społecznego Państwa instytucji/organizacji spowodował, iż wzięliście udział w nowych projektach INTERREG lub finansowanych z innych środków zewnętrznych		☐	☐	☐	☐	☐

V.					
----	--	--	--	--	--

E.5	1 – zdecydowanie nie 2 – raczej nie 3 – nie wiem 4 – raczej tak 5 – zdecydowanie tak					
		1	2	3	4	5
E.5.1 Państwa instytucja/organizacja jest otwarta na współpracę z innymi podmiotami		☐	☐	☐	☐	☐
E.5.2 Projekty w ramach programów INTERREG zwiększyły aktywność przedstawicieli sektora pozarządowego w społeczności lokalnej		☐	☐	☐	☐	☐
E.5.3 Projekty w ramach programów INTERREG zwiększyły aktywność w społecznościach lokalnych		☐	☐	☐	☐	☐
E.5.4 Zrealizowany projekt INTERREG przyczynił się do integracji i lepszej współpracy grup docelowych z poszczególnych krajów		☐	☐	☐	☐	☐
E.5.6 Projekty w ramach programu INTERREG przyczyniły się do wzmocnienia kapitału społecznego występującego w społecznościach reprezentujących poszczególne regiony		☐	☐	☐	☐	☐
E.5.7 Zrealizowane projekty INTERREG przyczyniły się do innego spojrzenia na potencjał jakim dysponuje lokalny/regionalny kapitał społeczny		☐	☐	☐	☐	☐
E.5.8 Powstałe partnerstwa w ramach zrealizowanych projektów INTERREG i rozpoczęta współpraca będzie kontynuowana		☐	☐	☐	☐	☐